

పోతన భాగవతం - శృంగారం

డాక్టర్ మేళ్ళచెర్య భానుప్రసాదరావు

ఎం.ఎ., ఎం.ఫిల., పిహాచ.డి.

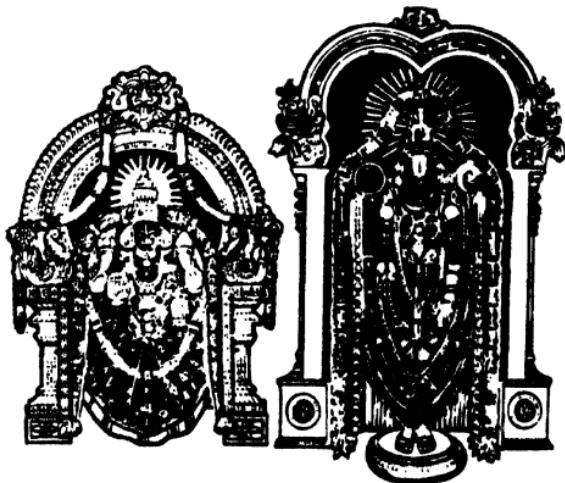
రిడర్ : తెలుగు విభాగం

శ్రీ సుబ్బరాయ & నారాయణ కళాశాల

నరసరావుపేట - 522 601

నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం నుండి

పిహాచ.డి. పట్టం పొందిన సిద్ధాంత వ్యాసం

This book is published with the Financial Assistance of
TIRUMALA TIRUPATHI DEVASTHANAMS
under their scheme Aid to Publish Religious Books

ప్రథమ ముద్రణ
యువ, దీపావళి
అక్టోబరు, 1995
ప్రతులు : 1000

సర్వస్వామ్య సంకలితం
ముద్రణ :
గృహ్న గ్రాఫిక్స్
గుంటూరు

వల : రూ. 80 /-

ప్రతులకు

శ్రీమతి మేళచెర్య లక్ష్మీ కుమారి
‘భరద్వాజ’ 4-2-6, బండల బజారు
మునిసిపల్ ప్రైస్సుల వెనుక, నరసరావుపేట - 522 601

నమస్కారాలతో అమృతు నాన్నకూ

మేళ్ళచెర్య శేషాచలం, అనంతలక్షీ

భారద్వాజుడు మల్లయొధు హనుమదృక్తుం దుపాధ్యాయుడున్
సారోద్దూముడు తండ్రికిన్, సదయుకున్ సచ్చీల మా తల్లికిన్
శ్రీ రంజిల్లగ నిత్య నీ కృతి నగిన్ శేషాచలానంతల
క్షీ రాగేరయ రమ్యమై హృదయ రాజేవంబు ఫుష్ణింపగన్.

- భాసుప్రసాదర్ము

మందుక్యాపి

పోతన కప్పక్కరుని భాగవతం ద్వానభగవానుని భాగవతానికి అనువాదం కాదు, అనుసృజన (Transcreation). అంచువల్లనే సంస్కృత భాగవతమంతగానో తెలుగులో ప్రపంచితం. ఇందుకుగల అనేక కారణాల్లో ప్రముఖమైంది శృంగార రస పరిపోషణంలో పోతన కవిశ్యరునకు గల నికషేప లకోశలం. అది అతి శ్రీనాథం. అతిమానసం. శ్రీ అరవిందులు పేర్కొన్న ‘అతిమానస కవిత’ (Over head Poetry) కు పోతన కవిత లక్ష్మిభూతం.

ఆ కథాకోశలం పోతన తెలిరచన ‘భోగినీవండకం’లోనే శీజ ప్రాయంగా ఎలా గోచరిస్తుందో విశదికరించాడు శ్రీ భానుప్రసాదరావు తన లఘు సిద్ధాంత వ్యాసం ‘శృంగార రసవాహిని - భోగినీ దండకం’ లో. దాన్ని కూడా ప్రత్యేకంగా ప్రమరిస్తే బాగుంటుంది.

తదనంతర నిరంతర కృషి ఫలితంగా పోతనార్యుని ఏతత్కూళ కోశలం భాగవత సృష్టిలో ఏ రితిగా విశ్వరూపం దాల్చిందో ఈ ప్రతిమల సిద్ధాంత వ్యాస దర్శకాంలో ప్రతిబింబింపజేసాడు డాక్టర్ భానుప్రసాద్. నా మనోభీష్టం మనోజ్ఞంగా నెరవేర్చిన ఇతడికి నా నెనరు.

‘నా మూలం లిఖ్యతే కించిత్, నాసపేక్కిత ముచ్చతే’ అన్న మల్లినాథ సూరి వర్షుని ప్రతిజ్ఞను ఈ పరిశోధక సూరి అక్కరాలా పాటించటం పారమలు పరిశీలించగలరు. అందుకే ఈ రచన పరిమాణంలో చిన్నదిగా కనిపిస్తుంది. లక్ష్మీ లక్ష్మి సమన్వయంలో ఈ రచయిత బుద్ధిమైత్యం సర్చే సర్వత సందర్భస్థయం.

అంద్ర భాగవతం దివ్య శృంగార రత్నాకరం. దాని లోలోతుల్నోని ఎన్నోన్ని అనస్తరత్నా లీ పరిశోధనలో బయటికి వెలార్చ బడ్డయో సహృదయ పారమలు చేప్పే విని అనందించాలని నా అభిలాష. “అపరితేష్ఠత ఏదుపాం” అని గదా కాథిదాస్త్రి.

“సహనాయః, సహన బ్రహ్మవర్గసమ్”
“పిబత భాగవతం రసమాలయం
ముహరహో రసికః భువిభావుకః”

విమర్శనాత్మక భాగవత రసాస్నాదన కిదో మహావకాశం.

- బోష్టపల్లి పురుషేత్తం

భూత్విక

ఆనులు వ్యాసుడు కృష్ణుడే. అయినే జయదేవుడు. అయినే లీలాతుకుడు. అయినే నారాయణ తీర్థులు. అయినే మన తెలుగు మొర అలకించి పోతనై ఘుట్టుడు. తెలుగు దేశాన్ని పరిషత్ భరితం చేశాడు. మహానుభావుడయిన ఆ పోతన భాగవతము తెలుగు జాతిని తరింపజేసే మహోళ్లుల సంపద. అది విష్ణుభక్తి పీరము. అందులో దశమ స్కృంధము మధురభక్తి అనబడే కృష్ణ శృంగారానికి గర్వప్పలి.

పోతన భాగవతమంటే వ్యాస భాగవతమనే నా ఆఖిప్రాయం. ఈ రెంటీకీ అభేదం భావించి చెప్పుతున్నాను. మహాభాగవతంలో కేవలం రసకవిగా దర్శనమిచ్చిన వ్యాసుడు భాగవత పురాణంలో గొప్ప అలంకార కవిగా ప్రత్యక్షమౌతాడు. సుచారు శబ్దాల్ని సంచయనము, మర్మాధృత్తితి జనక శబ్దగ్రథము ఉన్న రచనా కెశలంలో అనన్య సాసగన్య ప్రతిభ చూపిన్నా భాగవతమనే పేరుతో ఒక మహారమణీయ కావ్యమును సృష్టించాడు.

శ్రీ డా॥ భానుప్రసాదరావుగారు పోతన చిత్రించిన కృష్ణ శృంగారాన్ని, మూలాన్ని, అనువ్యాధాన్ని బహుకావ్యాసాప్ర గ్రంథావచిని ఇంకా ఎన్నిటినే తీసుకొని వాటి నుంచి ప్రమాణాలను ఉద్దేశిస్తూ స్నేహజ్ఞులైన బుద్ధి కెశలంలో నిర్మించిన అత్యాకర్షక రచనా శిల్పము ఈ ‘పోతన భాగవతం - శృంగారం’ అనే Ph.D. సిద్ధాంత వ్యాసము. ఆయన చెప్పిన విషయాలు అందుకు వాడిన భాష బ్రాహ్మగుటుచ్చాలు ప్రేలాడే తీగిలా చదివిన తర్వాత కూడా చాలాసేపు మది మాధుర్య రసఫ్లవితంగానే తల్లినమై ఉండిపోతుంది.

భాగవతంలో ప్రసిద్ధ ఘుట్టములైన గోపికా వప్పైపహరణము, కృష్ణ విరహితలైన గోకల చేదన భ్రమరగీతలు భానుప్రసాదరావు గారిచేత ఎంతో మనోరంగా ఆవిష్కరింపబడ్డాయి. శృంగారాన్ని యింత సూక్ష్మ సూక్ష్మతర సూక్ష్మతమ అంశల్లో శాప్తసమ్మతంగా పరిశీలించిన ధిషణోళ్లుల సాహిత్య విపశ్చిద్యర్యుడు నేనెరిగినంతలో మరొకరు కనిపించలేదు. ఈ గ్రంథమంతటా భాను ప్రసాద గారు సాహిత్య శిల్పిగా కన్నిస్తాడు. భాగవతం కలించే తన్నయత్యం శ్రీభాను ప్రసాదరావు గారి గ్రంథం కూడా కలిగిస్తుంది. ఇది గొప్ప విశేషము. ఈ మేరు సమాన గ్రంథం నన్నెంతో అలోచింపజేశింది. అస్వాదింప జేశింది. మళ్ళీ భక్తుడైన చేశింది.

AN APPRECIATION

This thesis entitled, "Pothana Bhagavatham - Sringaram", (Sringara in Bhagavatha, the Telugu poetic version written by Pothana) presented to the Nagarjuna university for the degree of Ph.D., represents the investigation carried on by Dr. Mellachervu Bhanuprasada Rao, Reader, S.S & N. College, Narasaraopet in Andhra Pradesh, as a research scholar under the guidance of Professor Boddupalli Purushotham. This thesis gives an exhaustive and critical exposition of Bhagavatha in Telugu, a Moksha Sastra, as a Kama Sastra (Science of sexology) too.

The unique contribution of Dr. Bhanuprasada Rao through this book to critical literature lies in the fact that he has thrown light on the hitherto unknown and unnoticed facets of Kama Sringara in the love episodes of Gopis and Krishna, Kubja and Krishna, Rukmini and Krishna, Usha and Anirudha, Sarmishta and Yayathi, Urvasi and Pururava, Rishya Sringa and Courtesans, Mohini and Parameswara and such others, drawing authority from works like Sringara Prakasa, Bhava Prakasa, Rasarnava Sudhakara and also Kama Sutras of Vatsyayana. He has also shown how the seed of Sringara in Sanskrit Bhagavata of Veda Vyasa has been grown into a huge tree in Andhra Maha Bhagavatha by Pothana.

While citing the introductory poem "Lalithaskandhamu....." the writer has, perhaps for the first time in Telugu literature, interprets that Bhagavatha is a wish - fulfilling tree, which blesses the enlightened readers with the fruit of Sringara. He has also demonstrated well how the stotras written by Pothana in various contexts in Bhagavatham are filled to the brim with Sringara. With his erudition and a very original mind, the author has discussed all the prevailing theories of Alankara Sastra at length and given his verdict that Sri Krishna, the Sringara - rasa Incarnate, is the best 'Vaisika' nayaka. This is really path-breaking, if not breath-taking.

The various steps and intimate poses leading to the sexual union, as vividly described by Pothana and quoted and commented upon by Dr. Bhanuprasada Rao, may be shocking to those prudes and kill-joys for whom sex is a forbidden territory. But the same would inform, educate and enlighten those married couples who want to have the experience of conjugal bliss to their heart's content (see page 198) and at the same time would work like an invigorating tonic to those lovers who are under the magic spell of that irresistible angelic instinct, that life's greatest stimulant. Pothana, the poet par excellence, who never looked upon sex with abhorrence - that is the Indian way any way - wrote Bhagavatha as a Sringara Kavya in as much as he knew, as rightly pointed out by the writer, that the bliss experienced by lovers imparadised in a passionate and mutual embrace is akin to heavenly bliss (see page 134) and that Kama Sringara is the most effective and suggestive image of Moksha Sringara. The writer also has showed, liberally quoting from Pothana's poems, how Sringara in Bhagavatha gives aesthetic ecstasy and makes one transported to and transfixed on the threshold of divine ecstasy.

Every thing in this book - including the title, the colour and the Gopikrishna picture on the cover page, the picture of parrot on the inner page, the printing, the get-up - symbolizes Sringara. The book excites, exhilarates and gives the feeling of an electric shiver tingling through the veins and is comparable to the sweet sexy song (Kama - gita - see page 181) sung by Krishna, the cow-herd boy, on his flute, out of which entralling sounds proceed like the arrows of Cupid, piercing the hearts of gopis and driving them mad with love for Krishna.

A special attraction of this sweet and smart book is its style - crisp and brisk, hence flowing and well - chiseled and perfected, hence charming. The book is likely to cause quite a stir in Telugu literary circles and in even a wider field if a translation of the same is brought out.

డాక్టర్ చెర్డి మస్తన రెడ్డి

ఎం.వి., పిహాచ.డి.

డాక్టర్ పిలేపెద్ది రాధాకృష్ణమూర్తి

ఎం.వి., ఎం.ఫిల్., పిహాచ.డి.

తెలుగు విభాగం

ఎన్.క.ఆర్. బి.ఆర్. కళాశల

నరసరావుపేట | - 522 601

ఉచ్ఛిప్తి

భాగవతాన్ని భక్తి ప్రయోగశాలగా నిరూపించిన నిరూధ మనీమ లనేకు లున్నారు. కనీ దాన్ని శృంగార రన రంగభూమిగా భావించి భాషించిన కేవిదులు మాత్రం క్లాలుగా లేరు. అరుదుగా వున్న ఈ మార్గంలో ప్రయాణించి డాక్టర్ బిరుదాన్ని పొందిన మా మిత్రుడు మేళ్ళ చెర్చు భాసుప్రసాదరావు బహుధా ప్రశంసనీయుడు.

శృంగార ప్రకాశ భావప్రకాశన రస్తార్థవుధాకర ప్రముఖ అలంకారిక గ్రంథాలలో బాటుగా కామకాలైపనిషత్తుయిన వాత్స్యాయిన కామసూత్రాలను గూడా మథించి ఒక క్రమబ్దమైన ప్రణాళిక నేర్చాటు చేసుకొని భాగవతంలోని విషయాలను సమీకరించి సమన్వయించి పోతనను శృంగార రనిషిష్టుడుగా నిరూపించాడు మా భాసు.

భాగవతారంభంలో వున్న 'లలిత స్వంధము' అనే పదాన్ని శృంగార మూలకందంగా వీరు సమన్వయించిన తీరు అనిరంపూర్వాం. శృంగార రన సర్వస్వమైన శ్రీకృష్ణద్విన్న వైశికనాయక శిఖామణిగా విశ్వేషించటం అనుభూన సినిలైన పరిశోధన. వీర శృంగారాల లాంటి అవిధిధ రసాలలోనే కాకుండా కరుణ శృంగారాల లాంటి విశోధ రసాలలో గూడా శృంగార తత్త్వాన్ని అపిష్టిరించటమూ స్వతులలో గూడా శృంగార గతులను వెదకటమూ మా భాసు పరిశోధనలో మనల్ని ఆకర్షించే ప్రత్యేక విషయాలు.

మన భారతీయ సంస్కృతికి ప్రాణప్రదమైన అంశం విహార వ్యవస్థ. ఏకపత్మిప్రతం, పాతివ్రత్యం అనేవి ఈ వ్యవస్థకు నేత్రద్వయం. ఈ రెండింటి సమైక్యాన్ని కోలీన శృంగారంగా ఆలంకారికు లభివర్ణించారు. మా భాసు దాన్ని పసిగట్టి భాగవతంలోని ఆ జాడల న్యోచించి జందులో పొందుపరిచాడు. ఈ దాంపత్యాగు రహస్యాల్ని ప్రణయ జీవనులైన దంపతు లందరూ చదివి ఆనందించాలి. ఆచరించాలి. ఈ విధంగా సమాజంలో ఈ విలువల వెలుగులను విరజిమ్మిన మా భాసు అభినందనీయుడు.

ఏ గ్రంథ స్వందనానికైనా భాషా భావాలు జోడు గుఱ్ఱాలు. భాసు నిగ్రహ ప్రగ్రహాలను స్వాధీనంలో ఉంచుకొని ఆ జోడు గుఱ్ఱాల చేత కదను త్రైక్షించాడు. ఈ దృష్టితో పరికీస్తే ఈ సిద్ధాంత గ్రంథం ఒక రస రంజిత వచన ప్రబంధంగా మనకు దర్శన మిస్తుంది.

జగతః పీతరులూ ఆది దంపతులూ ఐన పార్యతీ పరమేశ్వరుల అనుగ్రహం వలన ఈ సిద్ధాంత గ్రంథానికి ప్రచర ప్రచారం లభించాలని ఆకాంక్షిస్తున్నాం !

యువ, విజయదశమి

ది. 3-10-1995

- చెర్డి మస్తన రెడ్డి

- సామేధి రిధిక్ష్మమార్తి

కృతజ్ఞము

శృంగార రస సిద్ధుడైన పోతన తన భాగవత రచన ద్వారా రసలోకాన్ని శృంగార రస సమ్ముగ్గం కావించాడు. అయిన రచించిన భాగవత భాగాలను పరిశేధించి ‘పోతన భాగవతం-శృంగార రసపోషణం’ అనే సిద్ధాంత వ్యాసాన్ని సమర్పించి 1993లో నాగార్జున విశ్వ విద్యాలయం నుండి పీపోచ్.డి. పట్టున్ని పొందాను. ఆ సిద్ధాంత గ్రంథాన్నే ‘పోతన భాగవతం-శృంగారం’గా ఇప్పుడు మీ ముందుంచుతున్నాను.

నా పరిశేధన వ్యాసంగానికి నాగార్జున విశ్వ విద్యాలయం వారు అవకాశం కల్పించారు. మా కళాశాల పాలకవర్గ అధ్యయనులు కపలవాయి కాశీమారావుగారు, కార్యదర్శి నాగసరపురామావుగారు అభిమానంతే అనుమతించారు.

మా గురువులు భాషావ్యాకరణ సాహిత్యాలంకార చతురాన్యులు ఆచార్య బొడ్డుపల్లి పురుషోత్తంగారు నా ఎం.ఫిల్., పీపోచ్.డి. పరిశేధనలను పర్యవేక్షించారు. ఆచార్య పి.ఎన్. సుబ్రహ్మణ్యంగారు, ఆచార్య జి. నాగయ్యగారు, ఆచార్య కెలకలూరి ఇంకార్గారు ఈ పీపోచ్.డి. సిద్ధాంత వ్యాసానికి న్యాయాన్నిర్దేశించుతుగా వ్యవహరించారు.

‘సాహితీ మేఖల’ వ్యవస్థాపకులు మా పెద తండ్రిగారైన కీశే॥ కవిరత్న అంబటిపూడి వెంకటరత్నంగారు ఆశీర్వదించి ప్రోత్సహించారు. వారి గ్రంథాలయంలోని అలంకార గ్రంథ సామస్యాన్ని వారి కుమారుడు మా ప్రియతమ సోదరుడైన సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు నాకిచ్చి సహకరించారు. మా మేనమామ ‘వజ్రసభ’ దేశపూడి వెంకయ్యగారు అనేక విషయాలు వివరించి సందేహ నివృత్తి కావించారు. అభిప్రాయాన్ని అందించారు.

మా నిత్య సాహిత్య గోళింపు సహాయులు సతీర్థులు ప్రాణాధిక మిత్రులు డా॥ చేరెడ్డి మస్తన్ రచ్చి, డా॥ పోలేపెద్దిరాధాకృష్ణమూర్తి నా పరిశేధనా వ్యాసంగంలోనూ గ్రంథముద్రణ విషయంలోనూ అన్నిటికన్నిటా వెన్నుంటే కిందంత అండగా నిలిచారు. అభిప్రాయాన్ని అందించారు.

మా సహాయుపకులు అప్రమితులు డా॥ క్రొపాటి శ్రీరామమూర్తి, అరిపీరాల పారిపారనాథ శాస్త్రి, డా॥ నలుకుర్తి రాంబాబు గార్జు, మా ప్రియ మిత్రులు డా॥ పి.సి. వెంకపేశ్వరరచ్చి, డా॥ బూదాటి పెంకబేశ్వర్య, కీశే॥ ఎన్.పి. వెంగఫరెడ్డిగార్జు సర్వదా ప్రోత్సహించారు.

మా కళాశాల గ్రంథాలయం, మా పట్టంణలోని వైశ్వ బాలమిత్ర గ్రంథాలయం, వేటపాలంలోని సారస్వత వికేతనం అధిపతులు ఎంతో సహకరించారు.

ఆచార్య బొడ్డుపల్లి పురుషోత్తంగారు, మహాకవి గుంటూరు శేషేంద్ర శత్కాగారు తమ అమూల్యాభిప్రాయాలతే ఈ గ్రంథానికి అలంకారాన్ని చేకూర్చారు.

ఇలా సహకరించిన అందరికీ నా హృదయపూర్వక కృతజ్ఞతలు.

- మేళ్ళచెప్పు భోసుప్రసాదర్చు

అధ్యయన శిఖస్తు

వేదయు సాహిత్య శృంగారం	1-8
పూర్వ సంస్కృత సాహిత్యం - శృంగారం	1
పూర్వాంధ సాహిత్యం - శృంగారం	3
సమకాలీన సాహిత్యం - శృంగారం	4
రాజకీయ మత పరిష్కారులు - శృంగారం	6
సాంఘిక జీవనం - శృంగారం	7
శృంగార రస ఫేదాలు	9-49
ఆయోగ శృంగారం	9
సంభోగ శృంగారం	17
వియోగ శృంగారం	40
త్రివిధ శృంగారం	50-67
వాచిక శృంగారం	50
అంగిక శృంగారం	53
క్రియా శృంగారం	57
శృంగార నాయికా నాయకులు	68-98
వైశిక నాయకుడు - శ్రీ కృష్ణుడు	68
శృంగార నాయికలు - గోవికలు	78
శృంగార దూతలు	91
శృంగార క్రీడ ప్రదేశాలు	99-120
క్రీడ శృంగారం	99
ప్రాదేశిక శృంగారం	116
రసరీతులు	121-151
రసమేళనం - శృంగారం	121
రసాభానం - శృంగారం	137
ప్రకీర్ణకం	152-198
ప్రకృతి వర్ణనలు - శృంగారం	152
స్తుతిగత శృంగారం	166
వెఱుగాన శృంగారం	178
కాలీన శృంగారం	183
అధార గ్రంథ మాచి	199-200

పేటీనే భాగీవీతిం - శ్రీంగారం

నేపథ్య సాహిత్య శ్ర్యంగారం

కని ఎంతదో ప్రతిభా నంపన్నడైనా నహజ ఎండితుడైనా అతనిపై పూర్వ సాహిత్య ప్రభావం ఉండి తీరుకుంది. ఈ ప్రభావం కందరిలో ప్రత్యక్షంగా ఉండవచ్చు. ఇంక కందరిలో పరోక్షంగా గేచరించవచ్చు. మరి కందరిలో ఆచి పరోక్షంగా కన్నించవచ్చు. లేదా ఈ త్రివిధ ప్రభావాలు.. ఒక కనిలో ఏకీకృతం కావచ్చు. పొతన్నను లోకం భక్తుడని ఎంతగా గారవించినా అతని రచనల్లో ప్రగాఢమైన శ్ర్యంగార భావుకఠ అంతకంబే అధికాధికంగా గేచరిస్తుంది. అదే పొతన శ్ర్యంగార జీవనాడిక వ్యస్తి నిచ్చింది. అందువల్లనే అతని కాలం వరకు వచ్చిన పర్యా నంప్యుతాంధ సాహిత్యకాశ శ్ర్యంగార వీధుల్లో విపాంగావలోకనంతో విపరించటం నముచితం. పూర్వకాలీన సాహిత్యాన్ని శత్రు సాహిత్యాన్ని అగ్నస్వయందులాగా అపోశన వచ్చాడు పొతనామాత్యాడు. అతడు ఎంతగా శ్వయత్నమ్మడైనా అంతకు మించిన నహజ ప్రతిభా ప్రాభవుడు. అతని శ్వయత్నత్తి అతని ప్రతిభకు అఱగి మణి దాన్ని ప్రరీపుం గావించింది.

పూర్వ నంప్యుత సాహిత్యం - శ్ర్యంగారం

కామమౌహితమైన త్రంఘ మిథున వ్యవహారమే సర్వభారతియ సాహిత్య ప్రస్తావంలో వచ్చరనభరితంగా తారి మహేతిహసమైన రామాయణ రచనకు న్యాయి నిచ్చింది. ఇది నీతారాముల అదర్చ దాంపత్య శ్ర్యంగార జీవన బధానాన్ని లోకాని కుపదేశించి అరాధ్య మయింది. కవికులసురువు కారివాను గారికంకర ప్రణయ రనతరంగిణిగా కుమార

పంభదాన్ని సృష్టించాడు. అందుకే విప్రలంబ శృంగార ప్రధానంగ ఆపూర్వాఘైన మెఘునందేశ కావ్యాన్ని అందించి ప్రపంచాన్ని ప్రాణయభావ తరంగితం చేశాడు. ఇదే గాక శృంగారతిలకం శృంగారసాప్తకం కర్మరమంజరి పుష్పబాణవిలాసం వంటివి కూడా కాళిదాన కవితా కలా విలాసాలే అంటారు. కాళిదాన ఛాటుప క్రతుతయంలో 'మాలవికాగ్ని మిత్రములోని శృంగారము ప్రచున్నమై అయోగ రూపమున తపాతపాలాడి సంభోగమైనది: విక్రమోర్వాశీయ శృంగార మథిలాపొద్యున్నాదాంతము లైన యవస్థల బరిణమించి సంభోగమైనది - శాకుంతల శృంగారమో, ప్రసన్నమై సంభోగ రూపమున వెలసి విచప వియోగమై తరువాత సంఘోగమైనది'.

దిడ్జెన్సుహునీ కుందమాలా నాటకం కూడా ప్రేమ కథాతరంగితమేం భారవి కొకార్యానీయం మాఘుమి శిఖపాలవథ కావ్యాలు ప్రకృతి వర్ణనాత్మకమై సుందరాంగా జలక్రీడాది వద్దనంలో నిండి శృంగారం అంగరసంగ హృదయంగమమైంది. శ్రీహర్షుని సైవధంలో కాళిదాన మహాకవి కుమారసంభవంలో లాగానే శృంగారం ఆపివేలంగా సడిచింది. అందుకనే శ్రీనాథుడు దీన్ని శృంగార సైవధంగా సింగారించాడు. భవభూతి ఉత్తరరామచరితంలో విధ్రులంబ శృంగారం అంగరసంగ ప్రాణింప బధింది. ఇతడి మాలతీమాధవం మధుర హృదయ మనోహర శృంగారరంగం. భృత్యుభాణుని గడ్డకావ్యమైన కాడంబరి యందు సర్వ రసములు సముచితముగా నమాదుతములు. కని అని యస్తియు సంగ రసములు. శృంగార మెక్కటియే అనంగ రసము'². ప్రణయ దేవతా ప్రతిరూపమైన చంపంతసేన ప్రేమైక జీవనం ప్రధానప్రతుంగా నడిచింది శూద్రకుని మృచ్చకటికల్లా. సురుచిర శృంగారమూర్తి అయిన అపంతిసుందరి పరిణయాగథ గల దశకమారచరితం యందిమహాకవివిరచితం. జైనకవిధనపాలుడితిలకమంజరిలోనిపొరాపాస తిలకమంజరులది ప్రణయ రన భరిత వృత్తాంతం. అది భోజుడి పెరటండ్రి (1000 - 1050) అయిన ఎచ్చుతిరాజు కానంద సంధాయక పోతు వయింది. భర్త్వహరి శృంగారశక్తకం రచించి శృంగార కళల్లో శ్రీ విలాసాల్మి వద్దించాడు. అనంతర కాలంలోని ప్రజరాజు రసికరంజనం విష్ణుశ్వరకవిండితుడి ఆర్యాశక్తకం కేవల శృంగార ద్వేషకాలే. గుణ పరిమాణంలో సైతం శృంగార సమైక్య శేఖరియ మయింది. ఇందులో శృంగారనాయికా నాయకుల వివిధావస్థలున్నాయి. 'ఏడు పద్మముల తోడి శృంగార సారసారిణి యిను కావ్యము కామైభవ కామిసే జైపవ భూషాపయవాది వద్దనంలో నిండి సూరు భూకముల వెలయుచున్నది. ఇట్టివెన్నీ'. కాస, ఆర్యాచిన సంస్కృత కపులు శృంగార మన్మహి సంత చెవికోనికనెడిహారో తెలుపుటకు 'స్తునపంచక' మను సైదు భూకముల కావ్యము గూడ నుదయించినది చెప్పక తప్పగు. ఈ వంచకమునకు మతులము - 'కుచద్యై ముపాన్నపో కుముద బాస్థవ స్వోదయు'³.

1 సంస్కృతవాచ్చయ తర్తు, పుట, 377.

2 నారంపాడ రమ్మణ, పీడక.

3 సంస్కృత వాచ్చయ తర్తు, పుట, 338.

శైన పేర్కొన్న వివిధ సాహిత్య ప్రక్రియలే కాక అలంకార సాహిత్యం కూడ ఆవీచించి ప్రచారంలో ఉంది. దండి కావ్యాదర్యం భాషపండి కావ్యాలంకారం ఉద్యుటి కావ్యాలంకారసారనంగ్రహం వామసుడి కావ్యాలంకారసారాత్రం రుద్రటుడి కావ్యాలంకార లీపుణం కృంగారపిలకం రాజశేఖరుడి కావ్యమీమాంస ధనంజయుడి దశరూపకం భజుడి సరస్వతికంఠాభరణం కృంగారప్రకాశ క్షేమంద్రుడి జచిత్యవిచారచర్య మమ్మటుడి కావ్యప్రకాశ రుయ్యకుడి అలంకార నర్యస్యం శారదాతనయుడి భావప్రకాశనం విద్యాధరపండితుడి ఏకపరి భాషారథ్యుడి రసమంజరి విద్యానాథుడి ప్రతాపరుద్ర యశ్శబ్మాపణం మొదలైనవి కన్ని. ఏదో క్రిన్నంటెనా పోతన దర్శించి ఉంటాడు. ఆ సహజపండితుడు ఈ సాహిత్యరథ్యానాన్ని అవలోకనంతోనే ఆపోశనపట్టి ఉంటాడు. ఇవి గాక మనుస్కుపిగతమైన కావ్యవిషయాలు సైతం అతడు దర్శించినట్లు భాగవతం సాక్షే మిస్తున్నది.

జయదేవుడి గీతగేవిందంలోని కృంగారం కేవలం మానుష విషయమైందిగా కాక అంతా ఆమానుషరూపుడైన కృష్ణభగవానుడి విషయంగా వర్ణించటం వల్ల అది కేవలం కావ్యరసికులకే కాకుండా భాగవతాగ్రేహనరులకు కూడ పెరమాదరణీయం అయింది.⁴ గేయ శైలిలో జయదేవుడు సాధించిన రాసిక్కాన్ని పద్మాలిలో పోతన సాధించాడు. సంస్కృత భాగవత సాగర మథునానంతరం దక్కిన అమృతం శ్రీకృష్ణక్కడామ్యతం. శీలాపుకుడు తనమట్టు జరుగుతున్నట్టే పరవళంచి శ్రీకృష్ణ కృంగార శీలా చేస్తాల్సి ఇందులో చిత్రించాడు. ఈ చిత్రాల వంటి వనెకం పోతన మనొభిత్తిక్కు చిత్రించునాయి. ఆది శంకరుడి స్తుతసాహిత్యమైన కివానంద సాందర్భయలహరులలోనూ కావలంబాది స్తుత్రాలలోనూ కావవచ్చే కృంగారద్వశ్య భావన పోతన్న చేతమ్మ నాకర్దించి ఉంటుంది. శైదిక వాజ్యాలు ప్రభవాలైన సహార్ణామ స్తుత్రాల వంటి వాటిల్లోనూ భక్తి కృంగారాలు నమ్మితమై దేవతాపరమైన కృంగారభావన భాషుక హృదయావర్షకంగా ఉంటుంది. ప్రాస్త్రువిక చాటుక్కొలనేకం కృంగారరన సంభరితం. ఏతాదృష కృంగారరన వాజ్యాలు ప్రభావం పోతన్నలో ఎంతో కంత గేచరింపక మానదు.

పూర్వాంధ్ర సాహిత్యం - కృంగారం

అడికవి నన్నయ్య అంధ్రసాహిత్య రంగంలో కృంగారాన్ని సుగంధ బంధురంగ రంగరించి అందించిన కవితల్లుజాడు. నత్యపతీ పరాశర, శకుంఠలూ దుష్యంతాది గాథల్లోని కృంగార పోషణం హృదయైకు వేద్యం. నన్నెచేదుడు మన్మథాహం రత్నిలాసం పౌర్యతి తపస్సు కిప్పుని సాక్షాత్కారం పౌర్యతి పరమేశ్వరుల సంభోగం వంటి నన్నివేశాలతో కుమార సంభవ కావ్యాన్ని కృంగార రసోదంచితం కావించాడు. తిక్కన 'విరాటపర్యమునందు కీచకవథ వృత్తాంతములో' కృంగార వీరరనములను పోషింపదలచి రసభావముల

శ్రీసుఖముగి వివ్రించి ప్రాసిను'.⁵ కేవల దక్షామారచవిత్తలోని శృంగారం బొఫ్ఫెల్ తెల్కెసలామహు ఉర్కాకి కవుల కాదర్చమయింది. మార్గుండెయపురాణంలోనూ రంగానాథ భస్యర రామాయణాలలోనూ శృంగార రసవత్సర్ద లనేకలున్నాయి.

చళ్ళన శ్రీకృష్ణని బాల్యలల్చి హరివంశంలో మనేజ్ఞంగా చిత్రించాడు. భారతంలో పలువళ్ళనలు శృంగార రసాంచితాలు. సృనింపాపురాణంలోని కథలు పోతన కముసరచేయబైనాయి. సాహిత్య రసపోషణ చఱడు సౌమయ. అతని హరివంశంలో రుక్షిణీ కృష్ణుల ఉపానిరుధ్వుల శృంగారం నుమనోహరం. రావిపాలీ తిప్పన్సు రచనలు మదన విజయం అంచికాశతకం ప్రేమాభిరామం. ఇతడు భక్తుడైనా అంచికాశతకంలో భక్తికన్న శృంగారాన్ని ఏన్నుగా గుప్పించిన శృంగార ప్రియుడు.

ఈ పూర్వాంధ్ర సాహిత్యాన్ని మనం త్రిధా వింగడించవచ్చు. మనది సిరులు ఓంగే జిపగడ్డ కావటంచేత కలిగి నుత్తిక జీవన భావనంవల్ల ఏర్పడ్డ శృంగార సాహిత్యం ఒకలీ, ఎరలీక భావాలతో భక్తిభావాలతో విలాసించే కర్మభూమి కావటంవల్ల భక్తి సాహిత్యం మరకలీ, శృంగారనేతన్నుడైన కవి భక్తుడుగా మారటం వల్ల, భక్తి రక్తుల వట్ల నమానురాగం ఉండటం వల్ల భక్తిశృంగారం వేరుకటి. ఇలా ఈమూడు మన సాహిత్య ప్రస్తావంలో ఏర్పడ్డాయి. అంధ మహాభాగవతం కడవటి వర్ణానికి చెందింది. సారాంశంగా పోతన భాగవతం శృంగార సంభరితం కావటానికి ప్రధాన కారణం అతడు నూతికి నూరుపాశ్మలు సహజ శైంగారకవి. పూర్వ సాహిత్యంలో నర్వాంతర్యామిగా నందర్శన ఏచే శృంగార కచనా విలసనం ఐ కారణానికి దేహదం.

భాగవతాన్ని హరిసామ స్తుతికావ్యంగా రచించి తనకు గద్దిన కొత తీర్చుకోమని నారదుడు వ్యాసమునిని ప్రబోధించాడు. అందు కుద్యామించిన వ్యాసభగవానుడు సహజమేధా నముజ్యులమూర్తి కావటం వల్ల భాగవతం శాంత్రంగా రూపొందింది. కళాధర్మం గొణమైంది. 'వ్యాసం భాగవతే పరీక్ష' అనే సూక్తి కాలవాలమైంది.

భాగవతం భక్తపాలన కణ మాత్రమేకదు. అది నిగమకల్పవ్యక్తం కెట్టుకొన కొమ్మన్ పచేందుమైన ఘలం. తుకములు వినిధుష్టమైన తద్రనం రసిక భాష్యకులు ముహంర్య హంస్యాగా ఆస్యాదించవలసింది. ఏతడ్రుపాస్యావేది పోతనార్థుడు. ఆయన అంధ మహా భాగవతాన్ని కన ఉపళ్ళ కొలది శృంగార రస పరిష్ఠావితం కావించి అంధజాతికి నిత్యపాథయమూ ఉపాదేయమూ ఐన కావ్యంగాతమిదించాడు. దీని ప్రయోజనం శృంగార రసాస్యాదనమే.

సమకాలీన సాహిత్యం - శృంగారం

పోతన నాలుకే రచ్ఛి ఉద్యానాయకరాజులు అంధ సరస్వతికి అంగాంగ సుందరంగా అభరణాల్ని, అంగరాగాల్ని అర్పిస్తున్న రోజులవి. నా రేలింది రాజ్యాలనేకదు సాహిత్య

రసరాజ్యాలను కూడ. వారికి స్వర్గ ఆ రెండింటిలోనూ ఉంది. అందుకనే అని ఈ... నర్యతేముఖాభివృద్ధి చెందాయి. వారు కవిపోవకులే కాదు రాజక్షులు కూడ. సస్యాంశు బిరుద గ్రహణంలో కూడ వారు స్వర్గ వహించారు. ఇటువంటి నిరంతర సాహిత్య జిళ్ళని ఉన్న కవిపండిత నమాజంలోని సహజపండితకవి మీద ఆ ప్రభావం ఉండక తప్పదు. అనాదీ ఏ ప్రజాకవిధైనా, తన కావ్యం పదికాలాల పాటు పదిలంగా ఉండాలంటే దాన్ని శ్యంగారస్వరంగం తీర్చు తప్పదు. పోతన విషయంలోనూ అదే జపిగింది. అందువల్ల ఆపుటి కంఠ దేశంలో ప్రవర్ధమాన మామున్న సంస్కృతాంధ్ర శ్యంగార వాజ్యాయాన్ని విపాంగావలోకనం చేయటం ఎంతైనా అవసరం. ఈ కాలాన్ని రెడ్డి పద్మనాయక యుగంగా శ్రీనాథయుగంగా విజ్ఞాలు గుర్తించారు. ఈ యుగంలో సంగీత సాహిత్య నాట్య గ్రంథాల అసంభ్యకంగా పరిషువిల్ఱాయి.

యుగక్రూగా సాహితీలోక ప్రనిధ్యదైన శ్రీనాథుడు తన రచనా సర్వస్యాంత శ్యంగా శ్రీనాథుడుగా స్వీకరించాడు. శ్రీపద్మ సైపథాన్ని శ్యంగారనైపుధంగా రసబంధురం చేశాడు. ఇతని శాలివాహన సమ్మశిలి మూలమైన గాథానప్రశశి శ్యంగార భావాల రనరమ్య భర్మపర్మ్యం. ఇతని శ్యంగార చాటుపులు అనాది ప్రజాజిషపన తత్త్వ నిరూపక సూచికలి. కుమారిగిరించి వసంతకృవాలతో వీరభోగపనంతరాయైలైనాడు. కాటుయవేముడు కుమారిగిరి రాజీయం అనే నామంతో కాదిదాన నాటకాల్చి వ్యాఖ్యానించాడు. అనవేమార్చి రచనలేటు కానరాకున్నా 'బహు నపాప్ర సుప్రద్ధానాన సంతోషిత మహాకవిశ్వర' బిరుద విరాజిసుడు. సర్యాజ్ఞ చక్రవర్తి పెదకేమది వేమార్చి రసికశాఖలు. సంస్కృతంలోని అమరుకశతకానికి శ్యంగార దీపిక నామంతో సంస్కృతంలోనే వ్యాఖ్య రచించాడు. ఇందు హాలుని గాథానప్రశశి సుండి శ్యంగారగాథాశాన్ని ఏరి సప్తకీసారదీకగా వివరించిన శ్యంగార హృదయుడు. ఇందులోని శ్యంగారం అవధులు దాలేంది. శిష్మిచార సంపన్నమయింది. ఇతని సాహిత్యచింతామణిలో ఆపుటి కవి నరసింహని కాదంబరి కల్యాణం విశ్వాధుని శాగంధికా పారణం అనే సంస్కృత కావ్యాల సుంచి లక్ష్మీ లుదాహారించబడినై. అని కూడ శ్యంగార సంబంధులే. పెదకేమది ఆస్తిసంలో శ్రీనాథునితో పాటు చిరకీర్తి నార్థించిన సంస్కృతకవి వామనభట్టబాణుడు విరూపాక్షదేవుని వసంతోత్సవ సమయంలో శ్యంగారభూషణబాణం అనే సంస్కృత గ్రంథాన్ని రచించాడు. ఇతని కనకలేఖా పరిచయం అనే సంస్కృత గ్రంథం శ్యంగార రసబంధురం. వేమభూపాల చరితరో ద్రాక్షరామ వేశ్వావర్ధనం అధికం. వల్లభారాయుడు శ్రీనాథుని సాయంతో రచించిన క్రీడాభిరామం శ్యంగారభూషణమయే. అందులో భూవనమోహిని చిన్నిపోతి అనే వేశ్యము గూర్చి అనాదీ ప్రజల శ్యంగారభిరుచిని గూర్చి తెలియవస్తున్నది. ఆ భాయలే భౌగోదండకంలో గమనించపచ్చ. జక్కున వికమార్పుచరిత్రను శ్యంగారభూత్క ప్రద్ధనలతో కూడిన రసవంతమైన కావ్యంగా పేర్కొనపచ్చ. శ్రీనాథుడి సమకాలం వాడుగా పరిగణింపబడుతున్న తాళ్ళపాక అన్నమయ్య శ్యంగార కీర్తనలతో మరుచిర కీర్తి సందుకున్నాడు. తెలుగులో

శృంగారమంజరి రచించాడు⁶. 'అన్నమయ్య శృంగార వైరాగ్యాలను పరిపూర్వీకా సమానస్థాయిలో ఆరాధించిన మహాసీయుడు'⁷. శ్రీనాథుడి శిష్యుడిగా లోకం వాకోటున్న పిల్లలమళ్ళీ పిన వీరభద్రుడు కాథిదానుని శాకుంతల నాటకాన్ని ప్రబంధంగా శృంగార రసాంచితం చేశాడు. ఈ 'శృంగార శాకుంతలము ప్రబంధ యుగమునకు వేగుజుక్క'⁸. రేచ్చడ వెలమర్మాజలలోని అనవేతనాయకుని ఆస్థానంలో నాగానాథకవి ప్రసిద్ధుడు. రాచకొండ లోని కల్యాణ నారాయణుని వసంతోత్సవాల సమయంలో అతడు మదనవిలాస గ్రంథాన్ని రచించాడు. విశ్వేశ్వరకవిచంద్రుడు చమత్కారచంద్రికలో పాటు కందర్పసంబహారి రచనలు చేసి ఉంటాడని వేటూరి ప్రభాకరాప్రాగారి ఈహ.⁹

సింగభూపాలుడు రసార్థవసుధాకర కర్త. కవి పండిత పోషకుడు. నర్యజ్జబిరుద విరాజితుడు. ఈ రసార్థవసుధాకరంలో ప్రాచీన నమకాలీన సంస్కృత గ్రంథాలనుండి ఆనేక ఉదాహరణలున్నాయి. ఆ గ్రంథలిప్పుడు అనేకం మనకు అలభ్యాలు. అవి మాయా కురంగి మాధవిచీధిక కామదత్తం కామానందం శృంగారమంజరి కందర్పసంభవం హంతేవి. శార్ఛదేశ్వరుడి సంగితరక్తాక్రానికి సంగితసుధాకరం అనే వ్యాఖ్యాన గ్రంథాన్ని నిర్మించిన సంగితమర్యాజ్ఞుడు నర్యజ్జబిసింగభూపాలుడు. ఇతడి రత్నపాంచాలికా నాటకంలోని శృంగారం సరసపూర్వయ హృదయాల్మాన కరంగా ఉంటుంది. మన శృంగార పోతన తన పూప వయస్సులోనే సింగభూపాలుని వారవినితను శృంగారసనాహినిగా తన భోగిని దండకంలో చిత్రించాడు. అది స్వయంత్ర శృంగార దండక సాహిత్యానికి మూలకేంద్రం. ఆ తర్వాత గారన లక్షణదీపిక అనంతామాత్యుడు రసాభరణం అనే అలంకార గ్రంథాలను రచించారు.

ఆ కాలంలోని కపులలో అధిక కాతం శృంగారాన్ని అగ్రస్థానంలో అధిక్షింప చేసి అగ్రశాంబూలం ఇచ్చి అభిమానించారు. ఇలా అనాదీ రాజుల కపుల రాజకపుల ప్రజల శృంగార సంగిత అలంకార శాప్రాస్తక్తి పోతనను ఆకర్షించి ఈ నివర్ధ శృంగార ధోరణికి దోషాదించింది.

రాజకీయ మత పరిస్థితులు - శృంగారం

కాకథియ రాజు వెతనానంతరం అవశరించిన రద్ది, వెలమనాయక రాజ్యాలు రెండింటిలోను ఆరంభంలో కైవల్యమణం ఆదరింపబడినా కాల క్రమేని వైష్ణవం శక్తిని సుంజాకుంది. ప్రొలయ వేమారద్ది అనవేమారద్ది కైవాల్యమానులు. కాగా కుమారగిరిరద్ది కాటయవేమారద్ది నుండి రద్ది రాజ్యంలోనూ రేచ్చడ వెలమ రాజ్యంలో నర్యజ్జ సింగ

6 శృంగార శ్రీనాథు, పుట. 288.

7 అంత్రవ్యాయికాల చరిత్రము, పుట. 128.

8 అంత్ర వాక్యాలు చరిత్ర సంగ్రహము, పుట. 164.

9 శృంగార శ్రీనాథం, పుట. 172.

భూపాలుడి నుండి క్రమపీ వైష్ణవాన్ని స్వీకరించి ఆదరించారు. యథారాజు తథాప్రభా. కనీ ప్రజల పేర్లలో మాత్రం శివకేవ నామాలు రెండూ ఉన్నాయి. త్వరలో వైష్ణవం వ్యధి చెందింది. శ్రీకృష్ణ సింహచలం వంటి వైష్ణవ క్షేత్రాలు ఏలసిల్లాయి. అప్యదే తిరుమల వంకియులైన వైష్ణవ పండితులు అంద్రదేశానికి వచ్చారు. వారితేడి వాద ప్రతివాదాలతో 'మత మార్పించులు' జరిగాయి. ఉత్సవాలు ఊరేగింపులు ఉధ్వతమైనాయి. ఇలా నామాదికి వైష్ణవం విజ్ఞంధించింది.

ఈక చెంప రైదై వెలమరాజ్యాల మధ్య వైరాసలం అలుముకుంది. మరోచెంప రాచకొండ బహ్యానీ నుల్లాసుల మధ్య పచ్చగడ్డి భగ్యమంటున్నది. దినికి తోడు కైవల్యాశ్రమ వాలతో తెలంగాణం నిప్పుల కుప్పగా మారింది. ఇది రసప్యాదయుదైన పోతన మనోగత వేదనకు మూలకరణం. పరిప్పారమార్థంగా, విష్ణుశేషును దృష్ట్యై పోతన భాగవత రచన కుప్రక్రమించాడు. ఆ కాలానికి పోతన పచేచిమ హ్యాదయ కవి కాగా గత శశ్భూతిలో మతశైషమ్యాల క్షీప్తి నమయంలో రామానంద కబీరుదాసులు సాగించిన భక్తి సహిత్య ప్రచారం ఇతనికి దృగ్గోచరమైన సూక్ష్మి నిచ్చింది. అయితే వారి కృష్ణిలో భక్తి మత సామరస్యాలు మాత్రమే గేచరించాయి. కనీ సహజ శృంగార చేతస్యుదైన పోతన పీఠితో పాటుగా లాకిక శృంగార స్వరకమైన భావాలతో తన్నయాత్కాలైన భగవద్విషయాల్ని బోధిస్తూ పారలకిక అనందస్త్రాన్ని అందించాడు. శ్రీ కైవల్యపదమైన్ని అశించాడు. ఈవ కేశాభేదమార్థాన్ని విశ్రేషిస్తూ —

తే ॥ చేతులారంగ కిష్టుని పూజింపడెని

నేరు నిప్పుంగ హరిక్రి నుండుపడెని

1-12

అంటూ భాగవత రచన కుప్రక్రమించాడు. ఆచై శృంగార రసాన్ని భగవత్సథలో నిర్వహించాడు.

జన్మతః కైవల్యుదైన పోతన గంగాతిరంలో ధ్యానమగ్నిదు కాగా శ్రీరాముడు అయినకు దర్శనమిచ్చాడు. భాగవత రచనకు ప్రేరించాడు.. తదుప్రక్రమంలో భాగవత కథానాయకుడైన శ్రీకృష్ణుని శృంగార రసస్వరూపం సాక్షత్యరించింది పోతన్నకు. తత్కరితంగా భాతిక శృంగార భాపుకతను భగవత్పురం చేసి భాగవత పురాణ ఫలరస సిద్ధిని పొందాడు. కనుక శృంగారం సర్వరస సాధకంగా పోతన సంభావించాడు. అంతకు పూర్వమే అనందవర్ధనుడు శృంగారానికి సర్వాధిపత్యమిచ్చి 'శృంగార ఏవ మధురః' అని కీర్తించాడు.

ఈ కారణాలవల్ల భక్తి భావ సంకరితమైన భాగవతం శృంగార రసాలన్నితమైంది.

సాంఖీక జీవనం - శృంగారం

పోతన కాలంనాటి జనకేవన విధానం వారి హ్యాదయంతరాల్లో సలకిస్తు సాందర్భపాపనాసక్తిని నిరూపిస్తుంది. అది అనాది సహిత్య ప్రత్యేకియల రభ్జ వెడ్డడెతున్నది.

ఆ రచనలన్నీ రసికజన రంజితాలనటంలో సందేహంలేదు. శ్రీనాథ పోతనల శివకేశవ గాథల్లో భోగప్రవృత్తి గేచరిస్తుంది. ఆనాటి రాజులు శృంగార ప్రియులు. పండితులూ పామరులూ నాగరకులూ జూనపదులూ అందరూ రాజమార్గానుగాములే. ప్రజలలో మత భేద లెన్ని ఉన్న అందరికి శృంగారం అభిమతమే. అలయనిర్వాచాలు నంగిత స్వత్యాఖినయ హేతులు నర్యసామాన్యాలు. ఏ తక్కనంబంధిత గ్రంథాలెన్నే ఆ కాలంలో ఉద్యవించాయి. రాజుస్కూలు నర్యకళ నికెతనాలు. నాటి రాజనర్తకీమణిలకు అగ్రగామి లకుమాదేవి. అమె రాజకర్మాలు కూడ తీర్మగల దిట్ట.

ఆకాలంలో భోగిని వ్యవస్థ ఘడిని వర్ణనం. వారికి సంఘంలో ప్రత్యేక గారవం ఉండేది. ధనవంతులకు వారు ఉంపుడుగత్తులుగా ఉండేవారు. భువనమాపినిచిన్నపోతి మాచర్చెవి అనంగమంజరి భోగిని ఇటువంటివారే. ఆనాటి వేళావాలెకర్త్తు శృంగార జీవనాన్ని వేమభూపాల చరిత్ర శృంగారభూషణ భాణం క్రీడాభిరామం వంటి సమకాలీన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథాలు నిరూపిస్తాయి. నాటి కష్టలకు కనకాభిషేకాలూ బిరుద ప్రదానది నత్కూరాలూ జరిగివి. రసికులకు శృంగార సూచకమైన రాజవేళ్ళభుజంగాది రియదులుండేవి. వసంతేత్తువాల్లో ప్రజలు విశేషంగా పాల్గొనేవారు. అందులో సుగంధ జలాలు కర్మగ్రహంగం తనంతం పరస్పరం చల్లకుంటూ వెన్నెల రాత్రుల్లో పాటలు పాదుకుంటూ విహారించేవారు. ఇవీ ఒక విధంగా రాస్క్రీడలే. అవచితిస్యసెట్టి చామి సెట్టి వంటివారు సుగంధాద్రవ్యాల వ్యాపారం ద్విపూంఠరాలలో కూడ సాగించివిట్లు తెలుస్తుంది. రసభ్యాదు ధనికుడు రాజమిత్రుదైన అవచి తిప్పయసెట్టేని శ్రీనాథుడు మచ్చి కీర్తించటం శ్రీనాథుని శృంగార శేఖరియతకు నిదర్శనం.

కం॥ కీమురగిరి స్నేహ వనంతా

గమ కెట్ట గంధసార కన్నురీ కుం

కుమ కర్మగ్ర హిమాంభ

స్నేముదంచిత పహంసుగంధ శాలాధ్యక్ష !

పారవిలాసం 1-3

కూరాలు వివిధ సంస్కృత వీధి నాటకభేదాలు దేశియ నాటకాలు ప్రదర్శించేవారు. శ్రీలు శృంగార నాట్యాఖినయాలు నేర్చి ప్రదర్శించేవారు. ఇలా సర్య విధాలా నాటి ప్రజాశేషనం శృంగారరసస్కూల విలసనమై సర్య వ్యాపారాల్ని శృంగార ఫోరచి లోనే పరిష్కరించుకొన్నదనటం నత్కూరాలం కాదు.

ఎవంవిధ శృంగార రసోబ్లసిత ప్రజాశేషనవిధా నాకర్దుత్తుదైన సహజకవి పోతన తాను రచించిన భాగవతాన్ని తద్రన నిష్ణందిగా తీర్చిదిద్ది ప్రజాశిలషితం కావించాడు. దానితోనే వారికి తృతీయ పురుషాధ్యాన్ని పరమార్థాన్ని సమకూర్చాడు. పూర్వ శృంగారిగా ప్రజాపూర్వయ పీటస్వలంకరించాడు.

శృంగార రస భేదాలు

అయోగ శృంగారం

ఆయి విభావాదుల, వల్ల రాగ ముదయించిన ప్రేయసీ ప్రీయులకు నంబంధం కలగకపోవటం అయోగ శృంగారం. ఈ అయోగ శృంగారంలో నాయికా నాయకుల కిడ్రంకి దశవిఫావస్తు లుంటాయి.¹ వారికి పరస్పర దర్శనం అనేది సాక్షాద్రూసం ప్రతిక్షతిదర్శనం స్వప్నదర్శనం ఛాయాదర్శనం మాయాగుణదర్శనం వెమదలైన విభావాల వల్ల కలుగుతుంది.² పోతన భాగవతంలో ఈ దశవస్తులు రమణీయంగా దర్శనమిస్తాయి.

విప్రలంభ భేదాలైన అయోగ వియోగాల రెండిటా విభావనుభావాలు నమసం. వీటిలో రతి రూపం అయిన స్తోయి అనువృత్తమయి ఉంటుంది. శృంగార భేదాలలో అయోగ శృంగారనికి పూర్వామురాగం అని కూడా వ్యవహరం. అంట్ర మహా భాగవతంలో ఈ అయోగ శృంగార రసపోషణ కావింపబడిన రీతిని చూద్దాం.

గోపికా పరిదేవనం

వేషునాదాకృష్ణలై తనకేనం వచ్చిన ప్రజాంగనల నుద్దేశించి శ్రీకృష్ణుడు చేసిన పొతబోధ శృంగారాత్మకం. గోపికలది వేషునాద త్రవణ నంబంధి, సాక్షాద్రూసం నంబంధి అయిన అయోగశృంగారం. నమ్మలాంగనలకు జారవాంఘ తగదని అతని పొతబోధలోని సారాంశం. జారవుత్తివల్ల స్త్రీలకు సాఖ్యలేశం కూడా లేదని చెప్పి వారి గాఢ చిత్రునికి విగూడ పరీక్ష చెట్టుడు (10-877). ఈ మండ్లంలో శ్రీకృష్ణుడు జారుడనే భావమే లోకిక

1 శ్రీ రుద్రాన స్వంగ సంకల్పి జాగరః కృష్ణ రతి:
శ్రీత్యగోవ్యాద మూర్ఖాంశ ఇత్యసంగ దా దశ ॥ కావ్యాలంకార సంగ్రహము, పుట. 394

2 శ్రీ సాక్షత్రపిక్షతి స్వప్న చ్చాయా మాయా గుణదిథి: ।
నాయికాయ నాయకస్వ దర్శనస్య త్రప్సురమ్ ॥ భావప్రకాశము, పుట. 184

దృష్టికి గేచరిస్తుంది. అతడు పెట్టిన ఈ పరీక్షలోనే యమునానదీ సమీప వససాందర్భం వల్ల మనంబులు మేరదప్పేనే ఆని ప్రక్కతి ఉధీపక శక్తిని గుర్తించాడు. దానికి లంగరాదనే భావంతోనే కుల కంతలు భర్తలమై మమకారం కలిగి ఉండాలని ఆమూల ప్రబోధం (10-977). ఆ పొతబోధ అహితం కాగా దుఃఖంతో మౌనం దార్శిన గేపికల రూప చిత్రణం వ్యాపి పోతనల భాపతీప్రతి నిరూపణల వ్యత్యసాన్ని రూపీస్తుంది.

శ్లో ॥ కృత్య ముఖాన్యవతుచః శ్యాసనేన శుష్మా
ద్యుంబాధరాణి చరణేన భువం లిఖిత్యః :
అంత్రైరుపాత్త మసిథిః కుచ కుంకుమాని
తస్మర్ముజయ్య ఉయదుఃఖ భరాః స్నే తుష్మిమ్ ॥

10-29-29

శ్లో ॥ ప్రైషం ప్రియేతరమివ ప్రతిభాపమాణమ
కృష్ణం తద్రూ వినివర్తిత సర్వకమాః :
నేత్తే విమృజ్య రుదితోపహతే స్నే కించిత్
సంరమ్భ గద్దద గిరోటిబ్రువతాసురక్తః

10-29-30

ఈలా వ్యాసావిష్ట్యాతమైన భాపతయాన్ని పోతన ద్విగుణేకరించి అయోగ ఏరపాటి రూప సాక్షాత్కారం చేశాడు అనువాదంలో.

సీ ॥ ఏరపాగ్ని శిఖలతో వెడలు నిట్టురుగుల
ముమ్మరంబుల గంది మోవులెండ
గన్నుల వెడలెడి కళ్ళల ధారలు
కుచ కుంకుమంబుల గ్రీచ్చి పాఱ
జిక్కుల జీర్ణిన చేతుల వెడిమి
మోముదమ్ముల మేలి మురుపు డింద
బోరి బోరి బుంబాను పుంబంబులై తాకు
మదను కేలల డైర్య మహిమ లెడల

తే ॥ దుఃఖభరమున మాటలు తీట్రుపడగ
త్రియము లాడవి త్రియు జూచి బెగ్గడిర్లి
చరణములు నేల త్రాయుచు నంభ్రమమున
గాంత లెల్లను వగల నాక్రాంతలగుచు.

10-983

ఇందులో గేపికల చింతాలక్షణం³ ఉన్నిలితం.

వరసుర నన్నిపొతులైనా అయోగంవల్ల కలిగిన చింతా నంభ్రమ ప్రీడాది

3. ఇంచ్చుప్రాప్త్యునిష్టుప్రాప్త్యురిజవితా ర్యానావరపర్యాయు నైవయ్య భూతేష నాథ్ముఖశ్యాది పోతు శ్కృతమ్మక్కి విషణ్ణుంటాఁ.

వ్యాఖ్యిచారుల వల్ల విరహ విజ్ఞంబణం సూచితమయింది. తమ సర్వాంగాలు: కృష్ణ సమర్పణాన్నే కోరుకుంటున్నాయినీ తమ మనస్సుల నంతగా ఎందుకు రెంగిలించా ? వేసి వారు ప్రశ్నించారు. అతని శ్రీగార లీలా శైక్షణిక్కున్న తమ నిస్పాయకసూ నిరూపించు కొన్నారు. తమసు కాదనటం మగపోడిమి కాదని పరుపోకులాడారు. మన్మథబాణాలతో అయినకు దాసలమైనామని దీనిలై నిస్పించుకొన్నారు.

కాగా కామతాప నివారక తంత్రాలుగా అధరామృత పానం కుచాలింగనం మున్నెన వాదైని కోరుకున్నారు. అని వినా తమకు బ్రతుకులేదని బాధపడ్డారు (10-994). చమర్యాధమైన మన్మథ దష్ట్యోలను అయిన లేకుండా భరించలేమని విరహ వ్యధను వ్యక్తికరించారు పోతన్నగారి గోపికలు.

సీ ॥ ఈ పంచబాణాగ్రి సేమిట నార్థము

సీ మంజువాళ్యాష్ట్రి నెగడదేని

సీ మన్మథాంభోధి సేతోవ గడతుము

సీ దృష్టి నావర్ణై నిలువదేని

సీ చిత్రజధ్యాంత మే జాడ జెఱుతుము

సీ పోస చంద్రిక నిగుడదేని

సీ దర్పక జ్యేర మేఘంగి నణగు సీ

యథరామృతోపథ మబ్బుదేని

ఆ ॥ ఎట్లు నిర్వహింతు మేలాగు మాలాగు

కరుణ సేయవేని గదియవేని

మరుడు నిర్ణయిండు మననిచ్చునే యః

దాకుమార ! యువతి దైర్యచేర !

10-997

వారి దీనాలాపాలు సహాదయులనే కాదు, శిలా సద్గుతలను సైతం కరగించేవిగా ఉన్నాయి. అయినా ఉలకని పలకని ఆతమి ఉదానీనితను గూర్చి నిందాస్తుంచిగా పర్చిన మాటలు (10-999) పూర్వ భావాన్నే విస్తరించినా, అతని అపర మారవలారాన్ని మనసం చేసుకొని ఆతమ్మే లోగిసట్టానికి వాడిన వాడి శిలీముఖాలు. ఇలా వారి విరహాతీతపరభు అయోగ శ్రీగారం పుష్పిమంతమయింది. చివరకు సురత వద్దనం ఉన్న ప్రధానమయింది అయోగ శ్రీగారమే. దాని రమ్య నిర్వహింకేసు అమూలక రసరమ్య భావాల్ని జోడించాడు పోతన. ఆ యత్నంలో గోపికలతో ఆదాత్మాన్ని పొందాడు ఆ మహాకవి.

కల్యాణాత్కష్మేనది రుక్కిణీ కల్యాణం. ఇదో స్వతంత్ర ప్రబంధం వంటిది. ఇందులో నాయికా నాయిక ప్రతినాయకు లున్నారు. శ్రీగారం అంగిరసం. వీరం ఇంగిరసం. ఇది ప్రధానంగా అయోగ శ్రీగార భరితం. అయినా వివిధ వద్దనలతో కూడి నంభోగ శ్రీగార సూచనలతో ముగిసింది. ఇందులోని నాయిక ‘బాలామణి’ గుణవత్తి

చూడామణి' అయిపు రుక్షిణి. అసగా నాయిక కస్యక (10-1733). నాయికుడు లకుచేధిరాముడు (10-1702) శ్రీకృష్ణుడు. రుక్షిణి శ్రీకృష్ణుల పరస్పరైక కాల యౌవన పరిణత నిర్వహణం పరమ హృద్యం. వారి పరస్పర సుఖ సంవేద నాత్కట్టెన అనుభూతి పరస్పర భోగ్య భావేదయుమైన రతిభావం కలిగిన తిరూ శృంగార రన నిర్వహణంలో పోతన చూపిన నూతన మార్గం. శ్రీకృష్ణుని రతిభావం హేతువు కాగా రుక్షిణి యౌవనం ఫలించింది. ఆయన మనేదశావిషాపులు ఆమె నిత్యసూతన తనుధర్మంగా పరిణమించినై. అసగా అని అందుకు హేతువులైనాయి. అది నాయికా నాయికుల పరస్పర కర్మను రూపవర్ణనం.

సీ॥ దేవకి సుతుకోర్చు తీగిలు వీడంగ
 వెలదికి ఘైదిగి వీడదణగ
 కమలనాథుని చిత్తకుమలంబు విక్సింప
 గాంట నింతికి ముఖకుమల మొపె
 మధువిరోధిక లోన మదనాగ్ని వేడచూప
 బులతికి జనుదేయి పొడవు సూపె
 శారకి దైర్యంబు సన్నమై ఉయ్యంగ
 జలజాక్షి మధ్యంబు సన్నమయ్య
 అ॥ వారికి బైమబంధ మధికంబుగా గేశ
 బంధ మధిక మగుచు బాల కమరె
 బద్యస్యాను వలన బ్రమదంబు నిండార
 నెలత యౌవనంబు నిండియుండె.

10-1669

ఇది వారి అనురూపమైన అవినాభావ సంబంధమైన పరస్పర నంబడ్డకడ్డెన పూర్వజన్మ నంప్పెర నంబంధమైన ప్రేమ స్నేరక వర్ధసం. దీనితో రుక్షిణి శ్రీకృష్ణుల శృంగార రన చర్యణానికి నహృదయ హర్షదయాలు ఉన్నిఖాలైతాయి. 'దాంపత్య విషయమున పురుషునకు భోక్కుత్యము. స్త్రీకి భోగ్యత్యము నహజము. ఇది ప్రధాన దృష్టితో చెప్పినమారు. పురుషునకు భోక్కుభావము నందు విక్రాంతి. స్త్రీకి భోగ్యబావము నందు విక్రాంతి. వారి శరీర నిర్మాణము కూడ నిదియే చెప్పాను. అందుచే పురుషునకు మానసికమైన భోగమధికము. స్త్రీకి శారీరకాసుభూతి యధికము. ఇందుచేత మనో లక్షణము శ్రీకృష్ణుని యందును, శరీర లక్షణము రుక్షిణి యందును వర్ణితము'⁴

పరస్పరరూప గుణాది క్రమణం వల్లనే వారికి పూర్వాను రాగం కలిగింది. పూర్వాను రాగాన్ని గూర్చి రసార్థవస్తాకరం⁵ వివరిస్తుంది. అయిగశృంగారంలో నాయికా నాయికులకు దూషణ్యలుంటాయి. కన్యామణి రుక్షిణిలో రకావస్తుల్లో కన్యే గేచరిస్తాయి. అయితే

4 అంట్ర భాగవతమళింపం, పుట. 242

5 క్షీ. యత్క్రమ సంగమాంశుర్యం రథ్యన తపాదిరిః : పూర్వానురాగః నష్టియః క్రమణం తథ్యం త్రుతి : "

రసార్థవస్తాకం, పుట. 171

అస్తుతిపరికీ ఉండాలని లేదు. వాలీసి పోతన్న రంజకంగా పోచించాడు. విషువుల రభ్యాచరిసిన మనస్సులగా మానంతరం కృష్ణసంగమానికి సంకల్పించి ఉక్కిణి. అంచుల అగ్నిద్వ్యతసుడి ద్వారా దూతకృత్యం నడిపింది. ఆ సంగమ చింత కృష్ణసుగమసం చూసాగింది. అసందేశంలో శ్రీ కృష్ణుని బహిరంతర సాందర్భ గుణానప చేసిందామె.

సీ " ప్రాణేశ ! నీ మంజు భాషలు వినలేని
 కర్మరంధ్రంబుల కలిమియెల ?
 పురుషరత్నము! నీవు భోగింపగాలేని
 తమలత వలని సాందర్భమేల ?
 భువనమోహన ! నిస్మృ బొడగానగాలేని
 చతురింద్రియముల సత్యమేల ?
 దయిత ! నీ యథరామ్యతం బాసగాలేని
 జహ్వాకు ఫలరన సిద్ధియెల ?
 అ " నీరజాతనయన ! నీ వసమారిక
 గంధమబృతేని ప్రూణ మేల ?
 ధన్యచరిత ! నీకు దాన్యంబు సేయని
 జన్మమేల ? యున్న జన్మములకు.

10-1708

'ఏనీ గుణములు కృష్ణంద్రియములు సోక' (10-1701) అంటూ రమణీయంగా ఉఁటి 'పంచెంద్రియ సంపుటిలో పంచభూతాల గుణాలను ధ్వనింప చేసింది.'¹⁶ దానితో ఆపోలోని నర్సోంద్రియాలూ కృష్ణసంగమానికి విరహప్యథచెంది అభిలాషా విఘ్రంబముడైత్త మపుతున్నది. రసప్రవణ మైన ఆ సందేశంలోని భావద్వేగం పోతన గారి శ్యులారాడిని విన్పిష్టం చేసింది. ఆమెను నర్సోతమ ప్రేమమూర్తిగా తీర్చిదిద్దింది. సందేశానంతరం దూత 'నవరణగా' 'ప్రభువ శైఖశాస్త్రములు పదములు' (10-1710) అని ఆమెనక పవిత్ర దేవతమూర్తిగా విలోమవర్ణనం చేసింది ఆమెను శ్రీకృష్ణుని 'పూర్వయూచి'గా నెలకిల్పుగానికి.

మూలానునరణం కొంతఉన్న కిన్ని అమూల భావాలతో కూడిన రుక్కిణి మనోగత వితర్పం రమణీయం. ఒక ముగ్గు నాయిక సందిగ్గువస్తు కామె ప్రతిక. 'లగ్గుంబెర్రి పిహాముంగదిసే' (10-1723) వంటి సందేహాలన్నేఅమె మనస్సును తుమ్మెదల గుంపులా మునురుకున్నాయి. ప్రేమాధిక్యం ఉన్న చేపే సంశయ లభికంగా ఉంటాయి. వెంటనే ఆమెకు దైవచింతన కూడ మొదలయింది (10-1724). తర్వాత పద్యపంచకం (10-1726 మండి 1729, 1731) లోని వితర్పు విషాదమృగ్య దైన్య శ్రాపాది వ్యాఖీచారీ భావాలు అయోగ విప్రలంభ శ్యంగారన ప్రష్కితి దేహదించాయి. ఆమె మనస్సాగరం ఉఠ్లేల కఠ్లేల

మయింది. అ విషాదంలో జాగరం అరతి అన్ని శ్రీకృష్ణ సిరికుణానికి లక్షీంపుబడినాయి. కందరు పరికర్చితేద్వేగ జన్మయైన చింతా నిర్వాన దైన్య స్వంభాది భావాలతో రుక్కిటి విరహపత్ర అయింది (10-1727). ఈ మనసంపం వల్లనే ఆమెకు అధ్యథాతం కృష్ణ అరతి కలిగాయి. అందువల్లనే పరితప్త హృదయంలో (10-1728) ఆమె నర్య శృంగార కళల్ని పరిత్యజించింది. అప్పుడు అరతి కారణంగా ఆమె చలించింది.

మ॥ మలగున మెల్లని గాలిక్కన బటునటున్నత ద్విరేఖాధిక్కన

రలగున గేయిల ప్రొత్కె యలగు నుద్దుకె కీర సంభాషపలన

గలగున వెన్నెల వేడిమిన మలగు మాకండాంకుర చ్చాయకున

దలగున గిమ్ము మన్మథవాసలకిభా దేహాయ మానాగిట్టు. 10-1731

ఇలా నర్యజన నంతోష సంధాయకాలైన ప్రకృతి ప్రణయ గీతాలూ ప్రకృతి గత రసరమ్మ ద్వారాయి. అన్ని రసానంద దాయికాలైనాయి. అయోగ శృంగార పుష్టికి పోతన చేసిన రసవత్కులునం ఈ రుక్కిటి విరహ వర్ణనం.

రుక్కిటి ప్రథమ వీక్షణంలోని శ్రీకృష్ణ సాయదర్య వర్ణనం వల్ల ఆయోగ శృంగారం సంభోద శృంగారంగా ధ్వన్యమాన మయింది మూలంలో. 'దర్శామ్యతం' (10-53-55) అనే వాక్య లేశం అనువాదంలో పూర్తిగా తుక్కింది రసరమ్మ పద్యంగా వృద్ధి చెంది 'విభావముఖంగా శృంగారరన మాచితం కావటం పరమాచిత్యం.

మ॥ కనియైన రుక్కిటి చంద్రమందల ముఖుం గుణిరవేంద్రావల

గున్న నవాంభోజ దశాఖు జారుతర వత్తున మేఘునంకాశ దే

హు నగారాతి గణేంద్రహస్య నిధి భాహుం జక్కి భీతాంబరున

ఘన భూపాన్యితు గంబుకంట విజయోత్సంరున జగన్మహానున్. 10-1747

రుక్కిటి సాందర్భం విభావం కాగా వీరులైన రాజులు ఏకవక్కంగా కామవేగంతో విభ్రాంతులు కావటం అనుభావం. అది రసాభానం. వారి విభ్రాంతి మూలంగా వారు దర్శించిన రుక్కిటి స్వరూపం గమనార్థం. ఆమె విరమోహిని, వారు విభ్రాంతాత్ములు. రసనిర్మాణంలోని రహస్యాలిట్టీవి ఎన్న పోతనలో గమనార్థాలు.

ఇలా శృంగార రసాశ్వవంలో ఉండవ మాడుతూ రుక్కిటి కల్యాణ కథ పోతన్న శృంగార రన నిర్మాణ చాతురికి నికచోపలమై నిరిచింది.

ఉషా పరిణయం

ఉషాపరిణయంలోని విరహం వివరణాత్మకం. శృంగార రన వ్యుత్కిరణలో పోతన కల్పనాశక్తి విజృంధిస్తుంది. 'ఈ కథనిక విచిత్రమైన ఫణితిని త్రైక్షించి రచనా - రన -

నిర్వహణంలో అపూర్వ శక్తిని చూపిన⁷ పోతన ఏతన్నిర్వహణంలో నాచవసోముని మార్పట ఒకదేశాన్ని తన సురుచిర కృంగార రనమార్థంలోనే గమించాడు. సౌముని ఉష ప్రాథ. పోతన గారి ఉష ముగ్గు. మూలంలో —

శ్లో " సా తత్త తమపశ్యై క్యాసై కాశ్చైత వాదిని .

సభీనాం మధ్య ఉత్సోహించు విష్ణులా ప్రీడితా భ్రమమ్ "

10-62 -11

అని ఉన్న ఒక్క క్షోకనికి వివరణగా వివిధ సంపులేఖ్తో కథ తెలుగులో రసాదంబిత మయింది. స్వచ్ఛ సమాగమానంతరం అమె బోధావస్తు (10-ఇ. 326) సాత్రపాతం రమణస్వ వీక్షణం వంటి రతి ఉత్తర కథలు⁸ రనరమ్య నిలయాలు.

ఉషకు నాయకుని ప్రథమర్యాన సంగమాలు స్వచ్ఛంలోనివే. అయినా ఇది ప్రత్యుషసురాగమే. సర్వాందియాలకూ అనుగతమయ్యే విజ్ఞానంప్రత్యుషం. ఇది సాక్షాత్ ప్రతిచింబ ప్రతిభాను ఉత్సేఖ స్మృతి స్వచ్ఛరూపాలని అరు విధాలు. ఈ స్వచ్ఛాదులు ప్రమాణ భాసాలని కొండ రంటారు. అయినా అవి రాగ సూచకాలు కాగలవు.⁹ కనుక ఉపాకస్యోలో రతిరాగేదయం అయింది. స్వచ్ఛ జాగ్రతదవ్యాప్తిలు రెండింటా సంగమ సాభ్యాను భాతి నమానమే అయినందున 'ఉపాకస్య పొందిన విరహమయోగజన్యము వియోగ జన్యము కూడ'¹⁰ అని శ్రీధూరిపాఠ వారిచిన తీర్చు శీర్ఘార్యం. అయోగ వియోగాల రెండింటా విభావాదులు మన్మథావస్తులు కూడ సమానమే.

అనిరుద్ధని శయనేవచరకల్¹¹ స్వచ్ఛావానంలో ఉష ఉక్కిం బిక్కిం కావటం పోతన రన నిర్వహణ కశలమే.

చం॥ సరన మృదూక్కులుం గుసుమసాయకు కేళియు రాదీకచ

కరపణముల్ నభక్రియలు గ్రమ్య గపోల లలాట మేఖలా

కర కుచ బహుమూలములు గ్రేకని యుండుట లాదిగా దల్

దరి మదిగాఢనై తగిలె దర్శకు దచ్చున నొక్కినట్టట్టు.

10 ఇ. 329

7 కృంగారం - పోతన, పుట. 273

8 సాత్రపాతం రమణస్వ వీక్షణం స్వయం శపథక్రియ ప్రస్తుతాసుగమనం పునర్నురీక్షణం వంటిని. కృంగార ప్రకాశము, పుట. 258

9 కృంగార ప్రకాశము, పుట. 283

10 భాగవతానుషిలం. పుట. 302

11 శయనేవచరకలు : శ్రీసురుష భావగ్రహణ, స్వరాగ ప్రకాశన, ప్రత్యంగదాన, నభక్రియ విచార, రంతుక విచార, చీవి ధ్వంసం, గుహాస్మర్గ సులోమ్య, పరమార్థ కశల, మార్ఘణ, సమార్థత, కృత్యాధ్యాయపాప, మృదుకేధ ప్రవర్తన, త్రుట్ట ప్రసాదన, గుహ్యగుపాప రూపములు

- కృంగార ప్రకాశ, పుట. 258

జందులోని రతి భేదాలు నఖాక్యయా విశేషాలు మన్మథ కణస్థాన గ్రహణ భేదాలు నాయికా స్వయాపం అంతా పోతన కపోల కల్పనమే. అది అయిన కామకా విజ్ఞానమే. ఈ సందర్భంలోని నాయికా నాయకులది విశేష సంబోధనల్లో భేదం.¹²

ఉత్సంఖారి వ్యాఖివారీ భావాలతో మనోబుద్ధి జన్మాలైన అనుభావాలతో సమృద్ధమైన భావశబలతకు ఉప లోనయింది. అమె విరహవేదనకు పోతన ఎత్తిన పతాక ఇది.

సీ॥ కలికి చెప్పలు భావ గర్వంబు లయినను
ల్రియు మీది కూరిమి వెగ్గలింప
చిదపిదనై లఙ్జ మది బదనిచ్చిన
జెరి మేన బులకలు చెక్కులొత్త
మదనాగ్ని సంతష్ట మానస యుగుటకు
గురుకుచ పౌర వల్లారులు కండ
జిత్తంబు నాయకాయత్తమై యుంటకు
మఱుమాటలాడంగ మఱపు గదుర

తే॥ అతిప మనమున సిగ్గు మోహంబు భయము
బాదివె సునుమంచు నెత్తుమ్మి బోదువు మాడ్చి
త్రిభుషు చింతాబరంబున బద్ధ సయన
క్రీడ తలచీఁ వాదింప సేరదయ్య.

10 ఈ. 330

జక్కుడ మనస్సులగమ భావంతో రనవిష్టత్తి కలిగింది. జందులో నాయకుడు ఆలంబనం చెప్పలు ఇచ్ఛివనం. ఉపాకస్యోని గూఢరాగం విరహోద్యేగం నథి సమక్కంలోసి అవస్థా గేపనం అన్ని ముగ్గ నాయికా మనోహర ముద్రలే !

వం॥ పొరిబొరి వచ్చు నార్యగమి బుక్కిట నుంచి కుచ్చగ్ర సీమపై
బిరసిన సన్నలే జెముట చిందువు లాయ్యన నార్య గమ్మలన
దణిట బాప్ప పూరములు దీంగరిణిపులనాని చుక్కలన
దరుణులు రండు చూతమని ఈ మొగమెత్తును గూఢరాగట్టు.

10 ఈ. 332

ఇలా కలలో కన్నించిన కమనీయ మూర్తిని గుర్తించటానికి చెరి చిత్రరేఖ సుందరాంగులైన రాకుపూరుల చిత్రాలను రూపీంచి వర్ణించి చెప్పింది ఉషకు. ఈ వనివేశంలో స్వయంవర సందర్భం లేకున్నా ఇది జందుమతి స్వయంవరాన్ని తలపించేదిగా ఉంది. ఈ వైనం కథకుక కలికితురాయి. ఈ మూల విష్వరణం పోతన కృగ్నాశక్తి విజ్ఞంధించిన ప్రదేశం ఇంచి ఇంచి కల్పించక్కి నారయణ లేదని పర్చిన

పరస్యతీపుత్ర పుట్టప్రతి నారాయణచార్యుల వారి నిద్ధయం బెచ్చితీమంశం¹³. ఏవం ఏథరచనా విన్యాసం తెలుగు సాహిత్యంలోనే అప్పురూపం.

చెలిక్కు కోణపురానికి వెళ్లి యొగమాయతో అనియద్యని తెచ్చి చూసింది. ఉపానిషత్ కుప్యుడు మనసులో అసురాగం కలిగి ఉత్సాహం చెలరేగింది. చెలికి కృతజ్ఞతలు చెప్పి తొందర చేసి బయటకు సాగనంపింది. అనంతరం ఏకాంత మందిరంలో మనోముని మనసును దేచింది. ఇట నర్య కామోవచారాలతో పూర్వారాగానంతరం ‘గృహప్రతాయగమన సంబోగం’ సూచితమయింది. ప్రథమరాగానంతర సంబోగ ఫలసిద్ధి కిది సూచకం. అయిగ కృంగారరన పరిపోవణంలో పోతన నిద్ధహస్త దనటానికి ఎతాదృక వద్దనలే అనదృక విదర్ఘనాలు.

సంభోగ శృంగారం

శ్లో ॥ షైరాసు రాగయొర్యానర్మిన్నదై లేవమాదిథిః ।

పరన్యురోపచార్ల శృంభోగః ఘృష్ణిమత్కుతే ॥

భావ ప్రకాశనము. పుట, 296

షైరమైన అసురాగం ఉన్న ప్రేయనీ ప్రీయులకు ఏవం ప్రాయాలయిన వినోదాలతో వారు కూర్చుకొనే పరన్యురోపచారాలచే సంబోగం పరిపోచెన్ని పొందుతుంది. షైరాసురాగం ఉండటం యువావస్థలో ఉండటం పరన్యురోపచారాలతో ఉండటం తత్తద్వయు స్వభావచిత్తాను వినోదాలుండటం వల్ల వారి భోగ సంభోగాలకు పుష్టి తుష్టి కలుగుతుంది.

సంభోగ ప్రారంభం విప్రలంభ సమాప్తితో ఉండటం సంభావనీయం. చతుర్యథ విప్రలంభాల అనంతరం చతుర్యథ సంభోగాలు స్వరణియాలు. అని పూర్వానురాగానంతర సంబోగం మానానంతర సంబోగం ప్రవాసానంతర సంబోగం కరుణానంతర సంబోగం. అయి సంభోగాలకు ప్రేయనీ ప్రీయుల సంబోగ సాఖ్య భేదాలను బట్టి వరుసగా సంక్లిష్టం నంకిర్చుం నంపన్నం నముద్దిమంతం అని వ్యాపారం. ఈ విభాగం అధికంగా అటు శారదాతనయుడూ ఇటు సింగభాషాలుడూ కూడ అనుసరించారు. అందరికి కృంగార విషయంలో ఆరాధ్యాదు భోజాడె. ఇక భాగవతంలోని అయి కృంగార ఘుట్టలలో సంభోగ శృంగార భేదాలను పరిశీలించటం వక్తవ్యాంశం.

ప్రథమ రాగానంతర సంభోగం

ప్రథమాను రాగంలో నముత్సుమైన సంభోగ నమయంలో అథీష్టాలైన ఉపచార లుండటం వలన సంభోగం పాల్యమవుతుంది. సంప్రాప్తమైన సంభోగాన్ని చక్కగ

13 భాగవతమిన్యాసములు, పుట. 73

ఉపచార కెశలంతో పాలించటం, సిరంతరముపచార నంపన్న సముచిత సముద్ధసంతో అనుపర్చించటం సముచితం.¹⁴ ప్రథమ సమాగమ సమయంలో ప్రేయసీ ప్రైయుల వరన్సర్వపచార విశేషాలు సాధ్యసాధులతో కూడి ఉండటం వలన నంభోగ ప్రక్రియావిశేషాలన్నీ ఖిరంగానే ప్రయుక్తమైతాయి. మిత ప్రయోగం ఉండటంవల్లనే దీనికి 'మిత నంభోగమని శారదాతనయుడి నిధ్యంతం'.¹⁵

ఈ ప్రథమానురాగానంతర నంభోగ విషయంలో శారదాతనయుడు భోజదేవ్కు విషయాన్నే పూర్తిగా అనుసరించాడు.¹⁶ భోజుడు ఈ నంభోగం చచువ్వుష్టి విధానాలో నిరూఢమైతుందని రూఢి చేచాడు.¹⁷ యాయాతి శర్మిష్టలకథలో శర్మిష్ట దేవయానీ వరతంత్ర. అందుచేత అమెకు యయాతి వథ్ల కలిగిన అనురాగం 'మనుష్య పారతంత్ర్యం రల్ల కలిగిన పూర్వానురాగభేదం'.¹⁸ ఈత్తుడి నిషేధాన్ని ధిక్షారించిన వారి శృంగారచర్య పూర్వానురాగానంతర నంభోగం. యయాతి వద్దకు శర్మిష్ట ఏకాంతంగా తానే వచ్చిన 'స్వయంగమనవు'.¹⁹ ఈ భేదంవల్ల శృంగార పుష్టి నిరూఢం అవుతుంది. అమె 'చెఱకువింది జోదు పుపుటుంపర కోహాచీంచి తన తలంపు సెప్ప'టం (9-540) ఉత్తమ నంభోగ సూచకం. లోకంలో ప్రీతి అనురక్త అయిన పిదపనే పురుషు దురురక్తుడు కావటం 'ఉత్తమ నంభోగం'.²⁰ ఇక్కడ యయాతి అందుకు చక్కని తార్కాణం.

ఉ. ఆ జవరాలి జూచి మన మాపగ లేక మనోభవార్యు డై
యా జనభర్త మున్ను కవి యాడిన మాట దలంబిస్తొన జే
తేజ సుఖంబులం దనిపె.....

9-541

వీరిది ప్రథమ నంభోగం. దేవయాని చెఱగు మాని వెలువల ఉన్న సమయంలో ఎదరు వేచి అమె కన్సుగ్గి చాటుమాటున సాగించిన రతాపసన సూచకమైన ప్రథమానురాగానంతర నంభోగమది. ప్రథమ నంభోగంలో మిత ప్రయోగముంటుంది. కనుక ఇది 'మిత నంభోగం' అవుతుంది. అందుకు వీరిలో దేవయాని నంబంధమైన, కుక్క నిషేధ

¹⁴ భావప్రకాశము, పుట. 296

¹⁵ శ్లో. పరవరస్యాప్తార్థి: యూవర్యాశ్వార్యసాదిధి:
మితం ప్రయుషయై భోగి ప్రథమ న మితోపచ

భావప్రకాశము, పుట. 188

¹⁶ శృంగార ప్రకాశము - పుట. 300

¹⁷ అందే, పుట - 302

¹⁸ శ్లో. అత్యదేవయానీ పారతంత్ర్యం శర్మిష్టయా:
యయాతి విషయి: పూర్వానురాగః "

సాశ్వతమాటకం, పుట. 544

¹⁹ శృంగార ప్రకాశము, పుట. 302

²⁰ 'అద వాయః ప్రియ రాణి'

భావ ప్రకాశము, పుట. 244

నంబంధమైన భయం దాగిఉండటం మరొక కారణం. అ దృష్టినే వారి సంభోగి విశేషాలను పోతన నూచించలేదు. మూలంలో కెర్కె భర్తవద్దకు నంతానార్థిగా మాత్రమే పచింది. కానీ అమె కామ భావంతో పచినట్టు పోతన కల్పించటం అతని కృంగర స్పృష్టికి లోకద్రోషిక నహజం. ఘర్యానురాగనంతరం అదను దరికితే నంబోగానికి సంకల్పించటంలో ప్రథమంగా కామభావన, అతర్యాతనే సంతాన కామన కలుగటం నాయికా సహజం. అనగా మూలంలో అపట్ట సంబంధమైన 'అర్ధకృంగారాన్ని'²¹ నూచించగా పోతన దానిని కామ కృంగారానికి ప్రాధాన్యాన్ని పరికల్పించాడు.

మౌహిని వరమేళ్లుల ప్రణయంలో కూడా ప్రథమానురాగనంతర సంభోగం గేచరిస్తుంది. మౌహిని విహారంలోని కందుక క్రీడ వఎవిహారం క్రీడాపర్యత ప్రదేశ సంచారం ముదలైన విహారణలన్ని దానికి నిరూఫిని కల్పించే చతుర్షప్పి బేదాంతధ్యాలే²² అయితే, వరమేళ్లులు అమెను 'పోకుము పోకువే యసుచు డాయంబారి కెంగేల దా/గబరీ బంధము బట్టి సంభ్రమముతో గాగిళ్ల నూరార్జ' టం, అమె 'బహిః క్రియ నెట్టుకేని గదియం దగ్గాపూ నిర్మల్క (8-402) కాపటం అనేవి ఏతత కృంగర క్రీడలు. అందులో సంభోగం బాహిరమైన పరింభాలే. కనుక ఇది 'ఏత' సంభోగం. ఇప్పుడికి ఏకత్రాను రాగమే ఉంది. కనుక నాయికపరంగా ఇది పరిపోస్తుమైన 'అధమ సంభోగ' మాతుంది²³. అమెలో కపటాను రాగమే గేచరిస్తుంది. కాబట్టి ఇది రసభాసం.

ఉర్యాకి పురూరవుల కృంగారం ఈ నందర్యంలో ఇగ్గదింప దగ్గది. దేవ నభలో పురూరవుడి²⁴ సౌందర్య విక్రమాల క్రమణ మాత్రం చేతనే వలపుగొస్తుది ఉర్యాకి. తర్వాత మిత్రావరుణుల కాప కారణంగా మనుష్య భావాన్ని పొంది పురూరవుడి పురోభాగాన నిరిచిన స్వయంగమన అమె. అప్పటి పరస్సురాలోకనం గూర్చి వ్యాసుని చిత్రణం ఇది.

ఔ॥ మిత్రావరుణ యోక్కాపాదపన్నా నరలోకతామ్ ।

నొమ్ము పురుష శ్రేష్ఠం కందర్య మివరుపిణమ్ ॥

9-14-17

ధృతిం విష్ణుభూలంనా ఉపతస్తే తద్వికే ।

సత్యం విలోక్య నృపతిర్థ రైషేతుమ్మలోచవః ।

ఉహచ శ్వకయు వాచ దేఖిం ప్రాప్తతనూరుహః ॥

9-14-18

ఇందులో పురూరవుడు పొందిన అలంబన ఇద్దిపన విభావానుబావాల క్రమగతి ఉంది. కానీ, పోతన పురూరవుడిని ధిరలలితుడిగా తీర్పిదిద్దాడు. 'కందర్య మివరుపిణమ్' అన్నపదం ఎలా పరిణమించిందో గమనించవచ్చు.

²¹ అత్యను మథసాధనానాం కలత మిత్రాదినాం అర్థం అట్టు: - కృంగరప్రకాశము, పుట. 282

²² కృంగర ప్రకాశము, పుట. 302.

²³ ఔ॥ ఏకత్రావాసు రక్తిస్కు ద్వావేర్పుః న చాధమః

భావ ప్రకాశము, పుట. 244.

త॥ సరసిజాతు మృగీంద్రమధ్య విశాలవక్తు మహాఘజున్
సురుచిరాసన చంద్ర మండల శోభితున్ సుకుమారు నా
పురుషవర్య బురూరపుం గని పుప్పుటంపర జోదుచే
దొరగు క్రైరి తూపులన్ మది దూలపోవగ భ్రాంతర్మై.

9-387

అతడు నర్యనారీ మనోహర న్యయాపుడైనాడు పోతన చిత్రణంలో. ఇక సాక్షాద్రూపనంలోనే, అంటే ప్రథమ దర్శనంలోనే పురుషవడు ఆమెను జూచి విస్మారిత నేత్రుడైనాడు మూలంలో. కానీ ఆమె సౌందర్య సంపదను సూచించాడు పోతన హేతు నిరూపణం కేసం. ఈర్యాశి మాత్రం భావ గేపనం చేసి ప్రాధగా పరిణమించింది. ఆమెను చూచిన పురుషవడి విభ్రాంతి ఏక్కిలిగా పోతన కల్పనమే.

ఉ॥ భావజాకేలయో మొగులు వాసి వెలుంగు మొఱంగు మొపొనీ
దేవతయో నభోరమయు దీని కర్గ్రహాణంబు లేనివే
జీవన మేలేకంచు మరుచే జిగురాకడిదమ్ము జిమ్ములన్
దా వడకెన్ బురూరపుడు తామరపాకు జలంబు కైవడిన్.

9-389

పోతన రచనలో ఆమె సౌందర్యం సామాన్య నాయికా స్థాయి నందు కుంది. కనుకేనే అతడు స్వరూపాల వేదనకు తాళజూలలేక చరించిపోయాడు. వచ్చిన ఈర్యాశికి స్వాగతం పర్మి తనతో వివాహానికి అంగికరించమని మాత్రమే మూలం (9-14-19). కానీ అనువాదంలో అతనికి తమకం అధికం.

ఉ॥ ఎక్కుడి సుండి రాక మన కిధ్వరికిందగు సీకు దక్కితిన్
ముక్కుడి వచ్చేనే యలరు ముల్యుల వా డడిదంబు ద్రిప్పుచే
దిక్కు నెయంగ నే యబలు ! దేహము దేహము గేలుగేల సీ
చెక్కున జెక్కు మాపి తగు చెయ్యుల నన్ను విపన్ను గావనే.

9-391

ఈ కుశల ప్రశ్నాదికాలతో ప్రారంభించి కామోత్సంఠతో సర్వాంగ వరిష్ట్యంగ సంభృతాలైన తిలతంధులక కీరజలకాది అలింగనాలను కేరుకున్నాడు.²⁴ ఈర్యాశి వినా జీవనం లేదని బాధవడే 'ఏశే విలాసాధితుడు' 'కందర్జ స్వ్యామిపుడు' అయిన పురుషవడు, తనను గాథంగా భావించిన ఈర్యాశితో ఇలా ఏశేపరతి సౌభాగ్యాలు కేరటం నముచితమే. అతని అభ్యర్థనకు నమాధానంగా మూలంలో 'శ్ముయః స్త్రీణం వరః స్వృతః' (9-14-21) అని మాత్రమే ఆమె మూలంలో పల్చుగా, అనువాదంలో -

మ॥ వి

ష విలాసాధిక ! సీకు నామ్ముతము భక్త్యంబయ్య నేనిన మన్

²⁴ ఈమన గతా వేవ ఈయ వ్యత్యాసం భుజ వ్యత్యాసం నం చ న సంఖ్యు మివ మునం సస్విక్తే తక్కిల తంయులకుమ.

వాత్స్యాయున కమస్తాలు, నం. 1 పుట. 185

జ వినేదంబుల నిన్ను దేల్చు --- (9-393) అని ఆతని విలాసలోలుపస్నీ గుర్తించి తన అంగీకారాన్ని వ్యక్తికరించింది. సామాన్య నాయిక ధేరణిలో. ఇది వారి పూర్వ రాగ విశేషం. కాగా ఆ తర్వాత వారి అనంతర రథులు రఘుణీయతా నిధినాలైనాయి. 'రమే సురవిహారేమ కామం శైతరథాదిమ' (9-14-24) అనే విహర విశేషాలను పోతన ఈ క్రింది విధంగా విస్తరించాడు.

ఆ॥ రాజు రాజముఖిని రతిదేల్చు బంగారు

మేడలందు దరుల నీడలందు

దేటలందు రత్న కూటంబు లందును

గీలకు లందు గిరుల కెలకు లందు.

9-397

ఈ సంభోగ శ్రీంగార నూచనం విహర ప్రదేశ ప్రస్తురం అన్ని వారి శ్రీంగార ప్రస్త్రానికి సముచితం, వారి నవానురాగావంతర సంభోగ శ్రీంగారానికి పరిమితం. వారి రతి పరప్రక్రు పొంది అనుభూత మయింది. ఇక ఏ ఉపచారానికి అదరంలేదు. కనుక వారిది 'సమ్ముగ్రతి'²⁵.

అనంతరం వారి ప్రేమ యాత్ర 'పయ్యెద కిం గడ్డమైన ప్రాణము వెడలు' సందాక సాగింది. కథారంభంలో ఈర్యాళి భావగేపనగా ఉన్నా చివరకు రతిభావం ఇద్దరి కక్కాసారే కలగటం వల్ల వారిది మధ్యమ సంభోగం.²⁶

ఈ కథలో ఈర్యాళి దేవవేష్య. వేశ్య సంబంధమైన శ్రీంగారం రనమా? రసాభాసమా? అనే సందేహం కలుగవచ్చి. కనుక ఏతద్విషయకంగా కొంత చర్చ ఈ కథాపరంగా అవసరం. అందులో ప్రధానంగా ముఖ్య విషయాలు మూడు. మొదటిది వేశ్యానురాగం. వేశ్యలకు రాగం లేదు. రాగంలేని వచితో భోగం శ్రీంగారం కాదు. ఎన్నడూ అది శ్రీంగార రనం కాదు. అది శ్రీంగారాభాసమే అని రుద్రటాలంకారికుని ఉద్దేశ్యం²⁷.

ఈ దృష్టితో పర్యాలోచిస్తే దేవవేష్య అయిన ఈర్యాళితోదే పురూరవుడి శ్రీంగారం శ్రీంగారాభాసమే. కానీ వారి శ్రీంగార విహరం అమె ప్రవర్తనం అతడి సాభ్యానుభవం గమనిస్తే వారిది అన్నానురాగం, శంకాతంక సంభోగం. ఈ సందర్భంలో శ్రీ పుట్టప్రదివారి శిర్య గమనించదగ్గది. 'ఈర్యాళి పురూరవుల ప్రేమలో పురూరవుడు ప్రేమైక వకుడు, కడుంగడు దీనుడు కూడ. ఆ దేవత వానితో నెప్పుడును సేవ జేయించుకొన్నదే కాని

25 శ్రీంగార ప్రకాశము, పుట. 301

26 ఈ॥ అథ చేదక కాలీనా యూనో రస్కేస్య రక్తిమా
ఏష సంభోగ శీలా స్వాత్మకమో మధ్యమః స్మృతః॥ భావప్రకాశము, పుట. 244

27 ఈ॥ సాధారణ గ్ర్హి గట్టి సా విత్తుం పర మిచ్చతి
విర్యాళిని విద్యోఽస న రాగ్మస్య సంభవి
శ్రీంగారాభాస ఏవ స్క్యా స్నే శ్రీంగారః కదాచనః
జథి ద్విపంత ముద్దిక్య ప్రాపా శ్రీముద్రతః కవి:

- భావప్రకాశము, పుట. 206

పానికక నాడైనను సేవజేసినట్లు కాసరాదు. ఇది యనుకూల పతిక. ప్రాథనాయిక²⁸ తు తీఱును నిశితంగా పరిశీలిస్తే, ఊర్ధ్వశి మూలంగా థీరలలికుడైన పురూరవుడు అపూర్వ అనందానుభవాలు పొందాడు. అమె అందుకొన్నది అందించింది. కనుక వారు పొందింది శృంగార రసానందమే. అమె వేష్య అవటం చెనెన అశడిక అత్యంతానందం దక్కింది. కనుకనే ఈ సందర్భంలో వేష్యలను గూర్చిన రుద్రటుడి భావం పరాప్రమమతుంది. ఇక రుద్రటవాదాన్ని ఖండిస్తూ శారదాతనయుడు వేష్యలను గూర్చి చేసిన చర్య పరిగణింప దగ్గరది. వేష్యలకు రాగమే ఉండదా? వారు త్రైలు కారా? వేష్యలైనంత మాత్రాన రాగం నశిస్తుందా? గటికలు ప్రకృతి సహజంగా రాగశృంగార నిర్మలక్రూతి స్త్రీ సామాన్యంగా కలిగి కామం పునక భక్తిత ఘైతుందా? అని ప్రశ్నించాడు. దానికి సమాధానంగా ఈనే ఇలా చెప్పాడు. వేష్యలు కేలాకూరి కుశలలు. పురుషులకు వారితో సురతం మనోరమం. ఈ సమయంలో అస్వాస్త్రి స్వుతి ఉండనే ఉండదు. కేవించిన శిశుని నేత్రాగ్నిజ్యలూ భస్మికుడైన కాముడు పూర్వం వేష్యల విలోకనాల వల్లనే మరల ఉళ్ళవితుడైనాడు. వేష్యలు కలాపిలాన వైద్యులకు వసతి. వారే పురుషుల సాభాగ్యానికి వైద్యునికి నికపం వంటివారు. వారినపరు నిర్మించారో వారు వారుగనే విలసిల్లారు. కులవనితల్లో ఈర్య ఉంటుంది. వారి సంబోగం కషాయతం. నాయకుడికి పరాంగనలో నిశ్శంక సురతకేళ ఉండదు. కానీ వేష్యలలో ఈ వెలితి ఉండదు. వేష్య స్వరసర్వస్యం. వేష్యలలో ఊర్ధ్వ రహితమైన సంబోగవిలాసం లభిస్తుంది. ఇద్దిది రసాభాసమా?²⁹ అని సమాధానార్థ కంగా ప్రశ్నించాడు. ఈ సమాధానంతో రుద్రటుడి వాక్యాలు పరాప్రమమాయి. కనిసం అశడి భావం వేష్యలందరిపట్ల అసువర్తితంకాదని తెలింది. వనంతసేనవంది నాయకల శృంగారాన్ని సహాయిలోకం అమోదించింది. రసంగానే పరిగణించి అనందించింది. ఇక్కడ ఊర్ధ్వశి. దేవవేష్య. అమె సంగతి కూడ అంతే. అయినా అమె శారదాతనయుడి నిర్వచన సార సర్వస్యం. పురూరవుడికి అమె స్వరసర్వస్యం. వారిది శంకాతంక రహితమైన సంబోగం. ఇష్టులంకం. కనుకనే వారి సంబోగం రసాభాసం కాదు సంబోగ శృంగారమే అపుతుంది.

28 భాగవతేపన్యాసములు, పుట. 174.

29 శ్లో

కింతు శాసం కరా కేలి కుశలానాం మనేరమమ
విస్మారితా పరప్రీకం సురతం జాయతే స్వాంం
కువ్యాతినాకి నేత్రాగ్ని క్షాల భస్మిక్రత: పుర
ఉళ్ళవిత: పునః కామామన్యే వేష్యావిలోక్త:
కలాపిలాన వైద్యు వసతిద్యుతికాజనః
పుంసాం సాభాగ్య వైద్యు నికమ కేన నిర్మతః ?
ఊర్ధ్వశులాష్టీమ న నాయకస్య నిశ్శంక కేరి ర్య పరాంగసాను
వేష్యాను వైతద్వితయం ప్రరూఢం సర్వస్యమేతా స్తుదహా స్వరస్య "

రెండవది ఈర్యాళి సంభాషణర్థి. తర్వాత కథలో రసాంతరం కల్పితం. జంద్రుడు పంపిన దొంగలైన గంధర్వులను వెంటాడి ఫండించి అమెకు ప్రాణప్రదమైన తగ్గులు తీసుకురాక నుఫలోలుడై అమె కాగిలోలేనే ఉండి కదలకున్నాడు పురూరపుడు. అందుకమె కేపించింది. సామాన్య నాయికేచితంగా పరుషోక్తులనే కరహలాలను చెపులలో జోనిపింది.

ఆ॥ అధముదైన వాని కాలగు కంపె న
త్యధికు నింట దానీ యగుట మేలు
పీసు బొంది యాని పొంసింపగానేల ?
యువతి జనుల కూరకుంట లెస్సు.

9 - 406

అనే, ఈ పరుషోక్తుల్ని గూర్చి కృష్ణ వెంపరాల వారు 'ఈ పట్టున భాష యొంత లలితమో యొంత జాతియమో, భావం అంత కట్టపూ అంత అశ్చిలంగా పుంటుంది. పొతన వంటి భక్త కవి పరికి మాటలేనా అని అనిపిస్తుంది. మూల విస్తరణం వల్ల కలిగిన వికారమేనేమా ఇదంక' ³⁰ అని భావించారు.

కానీ ఈ భావం పునారాలోచించవలనిందే. కారణం ఈ నాయిక సామాన్య. దేవవేళ్ళు. అశ్చే పాత్రచేత సందర్శకుభ్రిగా పాత్రేచితంగా పర్చించటం ఏ భక్తకవికైనా తప్పదు. అమెకున్న రండు తగ్గులు దొంగల పొలపటంతో అమెకు అర్ధర్ఘజ్ఞి (అర్ధశ్శుంగరం) కలిగింది. అది స్త్రీ సహజంగా అమెలో అధికంగా లొగియాచింది. అంత కాదు స్త్రీలు నింగారాన్నే కాక పొరుపాన్ని కూడ అధికంగానే కేరుకుంటారు. అది క్రిచించిన నాడు తిరిగి ప్రజ్యలింపచేసి తమ కార్యాన్ని సాధించుకోవటానికి ఎంత పరుషంగా శైనా మాట్లాడుతారు. అందుకు ఏమాత్రం వెనుదీయారు. అలా తమ నాయికుణ్ణే కర్తృవ్యోన్యుఖుణ్ణే చేస్తారు. అలా చేయకపోతే అమె స్త్రీయు కాదు. అంతేకాదు అశంక నిరీర్యుడై లోక నింద్యుడైతాడు. ఆపై లోకం అమెను కూడా నిందిస్తుంది. అందుకే ఈర్యాళి అలా చేసింది, తన తగ్గులు సాధించుకుంది. అంత మాత్రాన అమెలో అనురాగం లేదనటం కానీ, అలా పరుషంగా మాటాడటం తగదనికానీ వల్పుటం అనమంజనం. అనలు కులీన ప్రాత అయిన సీత చేతనే వార్షికి రాముణ్ణే 'రామ జామాతరం ప్రాప్య స్త్రీయం పురుషవిగ్రహం' (అయోధ్య. 30-3) అని అనిపించాడు వహనగమన నమయంలో. దానితో సీత వాంఛితం నచేరింది. సీతమాటల్లోని భావమే ఈర్యాళి మాటలక్కన్న కట్టునైంది.

మూడవది అమె చెప్పిన వేళ్ళ లక్ష్మణం. నమయ భంగం కారణంగా వల్ల పొఱున ఈర్యాళిని సరవ్యాతి నదితిరంలో దర్శించిన పురూరపుడి డైవ్యం అతని వియోగ విప్రలంబానికి పరాక్రమ (9-412). అతడి అశ్చర్ఘనకు అమె చెప్పిన నమాధానం మనకు కెంత ఖ్రాంతిని కలిగించి అమె 'పచ్చివేళ్ళు' అని, వారిది రసాభాసమనీ అనిపిస్తుంది. అ

సందర్భంలో వేళ్లులక్షణాల్ని తానే ఉచ్ఛేషించింది. ఆ పై తనను తానే వేళ్లగా అభివృద్ధించు కుండి.

మ॥ తలపుల చిచ్చులు మాట లుజ్జుల సుధాదారల్ విభుండైన పు
వ్యైలుతున్ మెచ్చర యస్యలన్ వలతురే ? విక్యాపమున్ లేదు క్రూ
రలు లోడుం బణి శైన జంపుదు రథర్యల్ నిర్వయల్ చంచలల్
వెలయాండ్రెక్కడ ? వారి వేడబము లావేరాంత సూక్తంబులే ?

9-416

ఈ మాటలుఅనటానికి గల కారణాలుహీంచవచ్చు. ఆమెకు సమయ భంగం కలిగింది. ఆమె దెవలోకనికి వెళ్లవలసిన సమయం వచ్చింది, పిలుపు వచ్చింది జంద్రుడి సుండి. అందువల్లనే తాత్కాలికంగా తనవఛ్చ ఆతడికి విరక్తి కలగుటానికి అలా పర్చింది. కనుక ఆమె ఆడిన మాటలు కథగతిలోనివే. అందువల్లనే తర్వాత తన పునరాగమనాన్ని సూచించింది. అతని అభిష్టాన్ని గుణించి అంగీకరించింది.

ఇలా వర్తనంవల్లగానీ మాటలతీరువల్ల గానీ జాతి లక్షణంవల్లగానీ ఈర్యాతిక అనురాగంలేదని కేవలం వేళ్లగా పరిగణించటం సహ్యదయామోదం ఎంత మాత్రం కాదు. కనుక వారిది సంపూర్ణ సంభోగ శృంగారమే కానీ శృంగార రసాభాసం ఏ విధంగానూ కాదు.

కుళ్లక్కమ్మల శృంగారం సంపూర్ణమైనది. అది కామకొప్త సమృతమైన సంభోగ శృంగార ఘట్టం. శ్రీకృష్ణుడు ఆమెతో 'మ/త్వామితము దీర్ఘి పిదపన్/నీ మందిరమునకు పత్తు నే దలుగుకమీ' (10-1279) అని ఆమెను ప్రథమాను రాగానంతరం ఈరడించి వదలి వెళ్లడు. ఆ తర్వాత కంసవధాదిగా గల తన కార్యభారాన్ని ముత్తున్నీ దించుకొని కొంతకాలానికి. తిరిగి రావటం తటస్థించింది. ప్రథమానురాగానంతరం వారి సంభోగానికి కార్య హౌకు మైన ఉభయ సమ్మతమైన విలంబనం కలిగింది. కనుక కథాభాగరలో తెలుకపోయినా కుళ్ల శ్రీకృష్ణుని కేసం అయిగ జన్మమైన విరహచేదనతో పేగినష్టే అధ్యాహారంగా భావించుకోవాలి. కనుక రెండవసారి శ్రీకృష్ణుడు కుళ్లను సందర్శించి రతిక్రీడ కుపక్కమించినపుట్టం 'కార్య హౌకుమైన ప్రథమానురాగానంతర సంభోగంగా పరిగణించవచ్చు. అందువల్లనే 'దానిని మనం సర్వసామస్యంగా అనుకుండె శృంగారంగా కాక శృంగారన నిర్వహణకు ఒక సూతనేద్వారాతిగా చూడాలై'?

ఇందులో నాయిక 'విభవజిత శక్తమిరంద్రి శైరంద్రి'. ఆమెను 'రతి క్రీడలన దనుపం గోరి' పంచేమ పంచేమదై' వచ్చిన నాయికుడు శ్రీకృష్ణుడు.

మ॥ తను మున్నంగజకేరి గోరన లంతారన్నిన రతిక్రీడలన

దనుపం గోరి జన్మముం దరిగి రత్నస్వర్ణ మాల్యమలే

వన భూషణంబర భూపదిప పరిచిప్రంభై మవేజ ప్రశ్నది

వనమై యున్న తదీయ గేహమునకుం బిరుచేమ బంచేమదై.

10-1484

ఇలా సర్వమాంగలిక ద్రవ్యాలతే ఆమె తన గృహాన్ని సర్వాలంకృతం చేసుకొన్నది. అచ్చె మత్తు గెల్పే పరిమలాల మొత్తం ఆ గృహమంతా అలముకొదది. ఆవే ఆమె మనోధర్మాన్ని బోధిస్తాయి. అవే శ్రీ కృష్ణుడికి ఉద్దీపనలైనాయి.

అ॥ కాము శరము బోలె కమలారి కళవేలె
మెలగి యాడనేర్చు మెతుగు వేలె
నిథిల భువన మోహనీ దెవతయు బోలె
జెలువు మెతుసీయున్న జెలువ గనియే.

10-1486

ఇలా ఆమె కనుపేదురు కలిగిస్తుంది. ఇంటికి తగ్గ ఇంతి. ఆ ఇంటిలోని పరికరాలకూ పరిమలాలకూ ప్రతిరూపం ఆమె రూపం. ఆ వచ్చిన వాసుదేవుడికి సంభ్రమంతే విహితప్రచారాలు చేయించింది. ‘మాలా మృగానాభిపంక మటేమయ భూమిల’ తేడి శ్రీంగార దెవత వనరుహేకుణుడిని కలియవచ్చింది మనః ప్రపర్చంతే. అప్పుడామె సేవంచిన అసవ విశేషం పోతన స్వయంపాకం.

ఈ మహాపోలా మధుపానం వల్ల కలిగిన మత్తు వారి మదనతంత్రానికి ‘మజా’ నిచ్చింది. శ్రీంగారాలీలా విలాస విన్ద లాలితమైన ప్రేమికుల బాహ్యచేష్టలలో ఈ మధుపానం ఒకదీ. అది విధి సుగంధ పరిమల మిరితమై గుబాటించటంతో మరింత శ్రీంగారార్ద్రీపక మాతుంది. ఈ రతి కల్పనం పోతనగారి శ్రీంగార ప్రియంభావుక్కుండా.

ఆ స్థితిలోని ఆమెను సరసాలోకన దృష్టితో సమ్ముగ్యుచ్చే శైలారితో కరగించి చేయిబడ్డి తల్పని కాక్రించటం పరింభాదులతో ఆమె సిగ్గును పోగల్చే మరుని సంభావించటం (10-1490) అనే కామశాప్త సమ్మతమైన కన్యావిష్టంభణ విధానాలు³² వ్యాసప్రాక్తమైనవే.

. ఔ॥ అపూయకస్త్రాం నవసంగమ ప్రీయ
ఏశంకితాం కంకణ భూషితే కరే
ప్రగృహ్య శయ్య మధివేశ్య రామయ
రేమేటను లేపార్చ పుణ్యలేశ్యా ॥

10-48-6

ఇందులో లలిత శ్రీంగార చేష్టలతో మాత్రమే వారి ప్రథమాను రాగానంతర సంభోగం సూచించం. కానీ ఈ రసకందాయంలో పోతన గారి దర్శకత్వంలోని కుబ్బకృష్ణులు ‘మదన తంత్రంబుల లీలారణ్యానీఫీ’ (10-1496) విపోరం చేస్తారు.

ఉ॥ జాతియు గాలముం గాలయు సత్యము దేశము భావ చేష్టలన్
ధాతువు బ్రాయముం గుణము ద్రుఢశయున ప్రాచయింబు జాడ్చియున
త్రీతి విశేషముం దరిని పెక్కు విధంబుల వేయులిన మన
జాత సుఖంబులం దనిపె శారి వథూ ప్రాచ యాపహరిస్తూ. 10-1491

ఇలా నవవధులాలన విధానం ఎరిగిన పోతన శృంగారహృదయం జందుల్ చిందులు చేస్తుంది. ఆతని కామకళా తంత్ర పరిజ్ఞానాని కిది నికపం. నాయిక జంగితాన్ని ఎరిగి కామాపచారాలు చేయాలి. దేశకాలప్రాత్మచితపైన రీతిలో నాయికా భేదాన్ని గుర్తించి కామకళా తంత్రాన్ని నెరపగలగారి. అటువంటివాడే 'వధు హృదయపోరి' కాగలడు. వాడే శృంగారి నాయికుడు, వైశికుడు కూడ.

తరువాత కుళ్ల కరపద్మాలలో మాధవుణ్ణి కరమొప్పునట్లు కాగిలించటం 'ప్రాలింగసు' భేదం. తచ్చుర్యతో ఆమె కామానలం వర్ణించింది. దానిలో 'కరమరుదని తోడి శశిముఖు' లంతా సంతసీంచారు. ఈ కథలో ఆరంభంనుండి శృంగారం అంతర్మహితంగా వృష్టి చెంది రసపర్యవసాయి అవుతుంది. తత్కలితమే వారి సంభోగ శృంగార సాధ్యాజ్య సర్వస్యం.

జందులోని నాయికుడు 'శృంగారి'. అవిషయం అందరెరిగిందే. ఇక నాయిక శైరంధ్రి. కనుక నాయికా నాయికులకు జాతి భేదం గోచరించింది. అయినా రసాభాను అనటానికి ఏలులేని రీతిగా పోతనగారి రచన సాగింది. ఆమె జాతి వృత్తి ఏ విధంగానూ అతని కార్యవిర్యహాణానికి, అలాగే అతని రతికి అనుదృఢకంగాను ప్రతిబింధకం గాను వర్ణించబడలేదు. అంతేకాదు ఆమె అప్పురూప లావణ్యం అతనికి తగిన జోడుగా భావించి కవి వర్ణించాడు. ఆమె 'చిత్త జన్మనై చాపం' అతడు 'పంచేమపంచేమాడు'.

కనుక వారి రతి పరస్పర ప్రరోచకంగా సాగి కథలో క్రమపరిణామం చెంది సహృదయమౌద్యముంది. జందుకు మరొక కారణం కుళ్ల ప్రథమంగా అనురాగపతి అయింది. ఆ తర్వాతనే కృష్ణుడు అనురాగ వంతుడై సంభోగాని కుపక్రమించాడు. అందుచేత ఇది ఉత్తమ సంభోగానికి తగిన ఉత్తమ లక్ష్మీ.

ఉపాయిరుద్ధుల కథలోని నవానురాగానంతర సంభోగం నవ్యాతినవ్యంగా సాగింది. స్వేచ్ఛగతంగానే ఆమె నాయికునితో సంభోగం నెరపింది. అది స్వేచ్ఛమయినా నహజ సుందర సంపన్మంగా సాగింది. అందులో అనిరుద్ధుడి కామ కళా కెశలాన్ని గూర్చిన ఉష భావన సంభావ్యం.

చం॥ సరస ముదూక్షులుం గుసుమ సాయికు కేరియు శాసీకా కచ

కరపణముల్ సఖ్క్రియలు గ్రమ్య కపోల లలాట మేళలా

కర కుచ బాహు మూలములు గ్రీకోని యుండుట లాదిగా దలో

దరి మదిగాఢమై తగిలె దర్పకు ఉచున నెత్తి నట్లయై.

ఈ సురతం కంచుకాది మోక్షణ రత్నవసన విధానాలతో నిరూఢమయింది. సఖక్కత దంతక్కత నీవీ ప్రంసనం మొదలైన శయనవచరకథలతో³³ పరిఫచిల్చింది. సఖక్కత దంతక్కతాల పట్ల అన్యోన్యసురాగం అభివృద్ధి చెందుతుంది.³⁴

సఖక్కతాలు చేయవలసిన ఆపుల్ని వాత్స్యాయముడు ఇలా సూచించాడు.

'క్షు' ప్రవే గభః పృష్ఠం

జఘున మూర్ఖుచ స్తోనాని' వాత్స్యాయన కామసూత్రాలు, సం. పుట. 209

ఈ చేటుల్లో వాతీని ప్రయోగించటం వట్ల వారికి కామాద్రేకం కలుగుతుంది. అనందానుభూతి తీవ్రమాతుంది. ప్రణయ రహస్యవేది అయిన అనిరుద్ధుడు దీన్ని గుర్తించి వర్తించాడు.

ఈచ కన్య. రత్యసుభవ షాన్య. కనుక అమెను స్యాధిసం చేసుకోవటంలో స్వాసుకూలం చేసుకోవటంలో కన్యావిప్రంభణ విధాన క్రమాన్ని పాటించాడు అనిరుద్ధుడు. ఇలా పలురకాలుగా స్వాప్నసంగమంలో అలింగన అధరపాన మృదుబాపణలతో కావించిన కన్య విప్రంభణ క్రమం అమూలం. ఇది పోతన గారి కామకా పాండితిక కమనియ నిదర్శనం. చెలికత్తు చిత్రింభ అనిరుద్ధుభ్యే తన యోగమాయా విద్యతో శేణురానికి తచ్చింది, ఉషాసుందరీ తలుటలం చేర్చింది. ఈ తన చెలి కార్యానైపుణిని విసుతించింది. తర్వాత తన నిజమందిరానికి పోవ పనిచింది. ఈ చర్యాకమం శాప్తసమృతమైన 'దూతి విసర్థన' విధానం. ఇది పూర్వానురాగ సంభోగానికి నిరూఢినిస్తుంది. ఇందులో అమె నేరుగా అగ్రజ్యం. అమె జాణతనం అనన్యం. ఆ తర్వాత వారి సంగమ విషయం పడ్డక్కణమే. అంటే ఆపై ముగ్గురికి మాత్రమే తెలుసు. కనుకనే పోతన దానిని క్షుప్రంగా గుప్తంగా సంపన్చుంగా తీర్పిద్దాడు. అప్పుటి అనిరుద్ధుడి మదన తంత్రం మనేళ్ళం.

కం॥ సురుచిర మృదు తల్పంబున

పరిరంభణ సరసవచన భావకా చా

తురి మెతుయ నా కుమారుడు

తరుణీమణి బొందె మదన తంత్రజ్ఞం డై.

10 ఈ - 371

వీరి ఈ నవీనానురాగంలోని సంభోగం అభిష్టోలైన ఉపచారాలుండరుంపట్ల పాలింప దగింది. ఇలా నిరంతరం ఉపచార సంవన్సంచేసి నముల్లానంతో ఆను వర్తించటం ఉచితం.³⁵ ఇదే వీరి సంభోగ శ్యంగార వర్ణసంలో సందర్శనియ మయింది.

33 శ్యంగార ప్రకాశము, పుట. 258

34 రగవ్యాస సంఘర్షక్తుకుం నఱ విలేఖనం. వాత్స్యాయన కామ సూత్రాలు - సం- 1 : పుట. 207
తథా దశచేచ్చుర్ధుస్య సాత్కుపచాద్య.

అంటే, పుట. 208

35 శ్యేః భుజః పాలను కెలెర్యాశ్యవహో రాసు భూతిము
నవరాగసంతరజః పార్యో ఽ థిష్టోపచారతః ॥

భావప్రకాశనము, పుట. 296

మయ్య సాభరి మహర్షికి యమునా జలగతమైన మీనరాజ శృంగారం ఇత్తేజస్సి కద్దించింది. ఆ సై అతడు సంసారాన్ని అప్పేక్కించాడు. తల్కుణం మాంధాత వద్దులు వెళ్లి ఒక్క కన్యానిమ్మన్నాడు కాపురానికి. కానీ ఆయన తన కన్యావర్ధంలో స్వయంవరాన్నే కలిపించాడు. అప్పుడు తన వయసు లేచినిగూర్చి లోకరీతిని గూర్చి వగచి ఇలా తల పోకాడు.

ఆ " బాల పుప్పుబోణి ప్రాయింపు వానిని

జెన్నువాని ధనము జేర్చువాని

మరగనేని కంత మరగు గా కెదిరి ద

నైటికి ముసలితవసి నేల మరగు ?

9-174

లోకంలోని బాల మనోభావాన్ని సాభరికి తలపింప చేసి శృంగార భావేత్కర్మను కద్దించాడు పోతన. తర్వాత తన తపశ్చక్తితో సురూప నంపన్నదైన సాభరిని జాచిన రాజసుతలు మూలంలో -

శ్లో " రాసాం కలి రభూద్యాయం ప్రదర్శేట పోహ్య సౌప్యాదమ

మమాను రూపొనాయం వ ఇతి తద్దతచేతసాం "

9-6-44

అని మాత్రమే భావించారు. కానీ పోతన స్వయం ప్రతిభా సంపన్నమైన అనల్య కల్పనం రమణీయంగా సాగింది. అది స్వభావ సుందరమైన సంభాగ భావనకు దోషాదం చేసింది. అది వారిలో ప్రథమంగా కద్దిన అనస్యమైన అనురాగ కల్పనం.

ఈ. కేమలులార ! నీడు నలకూబరుడే మరుడే జయింతుడే

యొమతివచ్చి నీని దడ వేల వరింతము, నేమ నేమ యం

చా మునిచాథు జాచి చరితాత్మిక లై సారిదిన్ వరించి రా

భామిను లందఱున్ గుసుమబాణు ఫీ యని ఘంట త్రేయగన్.

9-176

కునుమ బాణాడి ఘంటా నాదంలో వారిలో రతి కుమాహలం సందడించినట్లు పోతన కల్పనం. అలా వారి ప్రథమాను రాగాన్ని సుస్పష్టం చేశాడు. తర్వాత తపశ్చక్తితో సర్వ శృంగార సంభారాల్ని వసంతాన్ని కలిపించుకొన్నాడు సాభరి. ఆ తర్వాత -

కై " పూట పూటకు నక వింత పాలుపు దార్చి

రాజకస్యోల సందఱ రతుల దేల్చి.

9-178

ఇలా ప్రథమాను రాగానంతర సంభాగం సుద్యేతిత మపుతుంది. ఇక్కడ మరొక శృంగార కల్పనం ఉంది.

అది మాంధాత తన తనయల అనురూప దాంపత్య విశేషాలను గూర్చి వారినే అడిగి తెలుసుకున్న సందర్శం. అప్పుటి వారి సమాధానం మేల్రామైన అమూలక శృంగార స్థోరకం.

కం॥ నాతోడు లార ! మీపతి

మీతోడిద పనుల యుడల మేలే యనుడున

“నాతెడిదె నాతెడిదె

తాత ! మే” లమచు ననిరి తరుణులు పరుననీ.

9-183

వారి ఈ మన్మథ సాధ్రాజ్య భోగ భాగ్యాల స్వేసుభవ సంకృత నమాధానం వారి నంబోగ శృంగార నంపవ్వుతనూ అవన్యాసురగాన్ని మాచించి పరితను రసమ్ముళుని చేస్తుంది. సాభరి సంసారం బహునాయికా సంబంధమైనది. అయినా అందులో అనుచిత విభావం లేదు. పైగా అతని దక్కిణ నాయక సామర్థ్యం గోచరిస్తుంది. కనుక వారి ప్రథమాసురగ సంబోగ శృంగారం సంఖావ్యామే !

మానానంతర సంబోగం

ప్రథమాసురగంలో గానీ తదనంతర సంబోగంలోగానీ దృష్టితునుమితాపరాదాల వల్ల యువజంటల మానసాలలో కలిగి రోపానికి ‘మాన’ మని వ్యవహారం. అటువంటి మానానంతర సంబోగం కుటీలమైంది. అది ఎప్పుడూ కెట్టిల్చున్ని ఏడదు. జందులోని ప్రేమకుటీలం. ఈ కెట్టిల్చున్నికి అలవడిన ప్రేయనీ ప్రియులు అనంతర సంబోగంలో కూడ అంతర్భీషంగా కెట్టిల్చుభావ సముపేతులైతారు. పరస్పరం కెట్టిల్చు సంబంధమైన శంకాశంకాలతో ఉంటారు. ఇలా కించిత్కులుష భావంతో ఉండికూడ సంప్రాత్మమైన సంబోగసంద సంభావనులైతారు.³⁶

ప్రియుడొనర్చిన ప్రసాధన విధానంతో ప్రసాద ముదయించినా పూర్వాపరాధ స్వరణంతో కేవ మనువర్తిస్తుంది. కనుక అప్పటి సంబోగం కేవనంకీర్చమై ఉంటుంది. కనుక జడి ‘సంకీర్ణ సంబోగం’గా వ్యవహర్యతం.³⁷ ప్రేమ గతి స్వేచ్ఛావ కుటీలమయినందువల్ల అనురగం కుటీలతను అవలంబించి ‘మానము’ అనదగిన దవుతుంది. శృంగార ప్రకాశంలో ఈ ‘మాన’ పదనిరుక్తిని గూర్చి మాధవరామశర్మగారి వ్యాఖ్యానం³⁸ గమనార్థం. మానవిర్మాపంసుండి మానానంతర సంబోగ పరిసమాప్తి వరకు గల వివిధ పరిణామాలను గూర్చి వాటి విశేషాలను గూర్చి భోజుదేపుడు ఇతర గ్రంథకర్తలకన్న ఇనుమిక్కిలిగ

36 భావ ప్రచాశనము, పుట. 297

37 ఔర్కుషుల ఒ చి వ్యాటారిస్సుకే : కోమివర్తనాత సంకీర్ణకే యుస్సంభోగ ప్రస్తాత్యంకర ఈరితి : || భావప్రకాశనము, పుట. 188

38 మాన పూజాయం - మన జ్ఞాన మన బోధనే - మాజేమనే అను ధాతుపుల సుండి మానయాపము సిద్ధమగును.

1. ‘మాన్యకే పూజ్యకే అవేస ఇతి మానః’

2. మన్యకే దుఃక్రిక పూతుమని మధుసాధనం ఏనం

3. మనుకే బుద్ధ్యకే అస్మాక్త ప్రేమాత్మిత్యం

4. మిమీకే పరిచ్చినక్తి ప్రేషు : ప్రమాణం అస్తి

శిష్మప్రయాగమున్నందున మాన శృంగం పుంరింగం.

శృంగార ప్రకాశము, పుట. 278

ఏవరించాడు. అందులోని సారాంశాన్ని ఈ క్రీపి విధంగా స్వీకరించాడు. "మాసే మణికి మానముండుట యుత్తమము. పురుషున కదికనియాని. ఇద్దరకు మానముండుట మధ్యముము. మానము చతుర్యింశతి ప్రకారము, మాన ఏషయాత్రయా లంబనభేద, మానజాతి, మానవిశేష, ఏషయప్రకీర్ణ, ఆత్రయ ప్రకీర్ణ, అలంబన ప్రకీర్ణ, ఏషయకర్మ, అత్యకర్మ, ప్రకీర్ణకర్మ, మానవికార, మానేపలక్షణ స్తాన, మానేతృత్తికరణ, మానేపలక్షణ, మానేధ్విపన, మానవిలాస, మానమోట్టాయిత, మాన సుఖానుభవ, మానేతృత్తి ప్రకీర్ణ, మానేపాధిభంగ, మానభంగకారణ, మానేపాశాంతి, మానేపశమలక్షణ, మానభంగావధి, మానానుభవ సొఖ్యములు ఇరువది నాలుగు. "ఇతి చతుర్యింశతిరథా" 39 ఇవి తిరిగి ఒక్కొక్కటి పటుభేదాలుగా ప్రవిభాజ్యమైనాయి.

రుక్మిణితో శ్రీకృష్ణుడు, కాశతురత్యంతో చంచన్యందహసంతో చేసిన ప్రసంగం పెరిగిపోయిన సర్వరలక్షణ లక్షితమైన మానానంతర నంభోగ పర్యవసానమైన కవ్యగారవాన్ని పొందింది. మానవతి రుక్మిణి 'మానేతృత్తి'కి మూల కారణం 'ప్రియకరణ' మైన విరాశక్తులు. అవి ఆప్రియమైనవి అగారవమైనవి అపూర్వమైనవి. కనుక అవి అమకు దురంతమైన చింతకు మూలమైనాయి.

సీ ॥ కాటుక నెఱయంగ గనీరు వడుదలై

కుచ కుంభ యుగశ కుంకుమము తడియ

విషువక వెదలెడి వెడి నిట్టార్యుల

లాలితాధర కిసలయము కంద

జీలువంబు నెతిదప్పి చిన్న బోపుచునున్న

వదనారవిందంబు వాడు దోప

మారుతాపాతి దూలు మహిత కల్పకవర్ణ

వదువున మేన వడవడ వణంక

తే ॥ జిత్ మెరియంగ జెక్కిట జెయ్య చెర్చి

కొతుకం బేది పద తల్గ్రమున నేల

ప్రాణి పెంపుచు మో మర వాంచి వగల

బొండ మవ్యంబు గందిన పుప్పుబోలె.

10 ఇ. 237

ఇక్కడ మానేపలక్షణ స్తానాలయిన హృదయ చక్కన వక్త వాక్ వపు: చేష్టితాల ద్వారా అమోలోని చింత వ్యక్తమయింది. ఆ చింతా లక్షణం 'అవేగం' అనే మానజాతి వీధంగా పరిణమించింది. అవేగం అమెకు అప్రియజన్య⁴⁰ మయింది. కనుక కథవా పాటుకు కారణమయింది. అప్పుడి అమె పరిష్కారి ఇది. అమె బాప్పావరుద్దేశం విప్రస్తుతి

³⁹ శృంగార ప్రకాశము, పుట. 289

⁴⁰ భావపూర్వకము, పుట. 48

పసూత్తు భూషణ అలింగిత ధారుటి వీత తేపిటి. (10 - ८. 240). ఇలా 'మానేపలక్షణ' లన్నీ బహిర్భూతం అయినందువలన ఇది 'ప్రకాశ' మనే 'మాన విశేషం'గా పరిఫిల్చింది. ప్రతియ కలహంలో స్త్రీలు జలగే వర్షిస్తురని వాత్స్యాయ నాభిభాషణం⁴¹. సత్య కైకేయిల కన్న స్వభావంలో భేదం ఉన్నందున రుక్మిణీ చర్యలో ఒకించుక వ్యత్యాసం గొచరిస్తుంది, అంతే.

ఆమెకు 'మానేవశాంతిని కూర్చునికి దరిచేరిన శ్రీకృష్ణుడు వచనకశలం మాల్యవిధి శారీర సంస్కారం కెశలం వంటి 'కమాత్మయ కశల'⁴² తేను, శితలోపదారాల తేను అమెను అదరించాడు. దానితో ఆమె తెరుకొని చిత్రం మెత్తబడి తనకు స్వాయత్తం కావాలని అయిన కాంక్ష.

నీ " కని సంత్రమంబున దనుపున దనుపుగా
ననుపున జందనం బల్ల నలది
కస్తీరు పస్తీల గడిగి కర్మారంపు
బిలుకులు చెపులలో బాణమారి
కరమెప్ప ముత్యాల సరులు చిక్కెడలించి
యురమున బొందుగా నిరపు కెరిపి
తిలకంబు నునుపొల ఘలకంబునై దీర్చి
వదలిన భూషణావశుల దౌడిగి

తే " కమలదళ చారు శాలవ్యంతమున వినరి
పొలుచు పయ్యెద గుచముల బొందు పతీచి
చిత్ర మిగురొత్త నెయ్యన సేద దెరి
చిగియ గగిట జేర్పి నెమ్ముగము నిమిరి.

10 ८. 241

ఇలా ఆమెకు 'మానానుభవ సాభాగ్యాల' యిన ప్రసహ్యేషం ప్రియ ప్రణ యోక్కులు కృంగర వృద్ధి శ్రీకృష్ణుడు కల్పించాడు. ఇది అతని కామకాల సైపుటికి నిదర్శనం.

అన్న ఆమెకు ఇందిందిర గరుదిల చరలత్తునూన కలికంచిత సుందరకయ్య సాభాగ్యాన్ని (10.८.243) కల్పించాడు. మృదు మధుర భాషణాలతో అనునయించాడు. ఇలా లారించి ఆమెను శయ్యకు చేరిపురితి వాత్స్యాయన కామ సూత్రానుగుణమే.

మానానుభవ సాభాగ్యాలో ఆమెకు 'మానేపకమ లక్షణ'లైన నయన మీలనం ముఖ ప్రసాదనం బాపుమోక్షం పులకేర్చువం వంటివి కలిగాయి.

⁴¹ తత్త సుశ్రూస: కలహో రుదిత మాయాస: శిరేరుపోతా మవ్వేదనం ప్రహాణన మానసా చ్యయనాద్యమహ్యం పతనం మాల్యభూషణావ మెక్కే భూమా శయ్య వ.

వాత్స్యాయన కామ సూత్రాలు, సం : 1 : పుట. 321

⁴² కృంగర ప్రకాశము. పుట. 257.

కం॥ పురుషోత్తము ముఖేమల
సరనీజ మయ్యిందువదన స్త్రీడా హ
సరుచి స్నేగ్ధపాంగ

స్నురదవలోకనము లోలయ జూచిట్లనియున్.

10 ఈ. 245

పతికృత శృంగార పరివర్య కిలా పరవశించటం సతీలోక సహజం కదా ! కముకే అమె అనందంతో శ్రీకృష్ణుణ్ణి క్రీతించింది. ఇది వాత్సాయనేక విధానమే.

వేటలోను పొటులోను రతిలోను నేవ్యానాదిన మాటల్ని నిజంపట్ల రాదనీ మనసులో వ్యధ చెందరాదనీ శ్రీకృష్ణుని ముఖః పోతన త్రమ్ముటం చేశాడు. అప్పటి సురుచిర ప్రణంగాలు అనురాగ వర్ధనాలు కావాలేకాని అవరోధం కారాదని ఆయన ప్రవచించిన ప్రణయసూత్ర (10 ఈ. 263) సారాంశం. ఇలా ఆ సంభాషణలో శ్రీకృష్ణుడు పరిసాంత్యం చిత్రచాటుక్కి అవరాదన్నారణంపంటి అనేక ‘మాసభంగోపాయాలను’ అమెవట్ల ప్రదర్శించాడు.

ఈ సందర్భంలో పోతన మరొక అమూలకమైన రతి రహస్యాన్ని వెల్లడించాడు. రతి సొభ్యాన్ని అందించగల స్త్రీకి ఉండవలనీన లక్షణాలను ఉఛ్యేఖించాడు. స్త్రీలకు కూడ రతి పాండిత్యం ఉండాలని సూచించాడు.

ఈ ॥ కింకలు ముఢ్లు బల్యులును గెంపు గనుంగవ తియ్యమౌవియున్

జంకలు తెఱిచూపు లెకసక్కుములున్ నెలవంక బోమ్ములున్

గెంకక విడనాడుటలు గూరిమియుం గల కాంత గూడుటల్

అంకిరి లేక జన్మఫల మబ్బుట గాదె కురంగలోచనా !

10 ఈ. 265

అలా సర్వలక్షణ లక్షీతమైన శృంగార రూపిణిగా రుక్మిణి ఉండాలని కేరుకున్నాడు శ్రీకృష్ణుడు. అప్పుడే పరన్నారాసురాగం ప్రవృద్ధమై మనసు అనంద తుందిలం అపుతుంది. ఇక నఫుక్తతాలు ‘నెలవంక బోమ్ముల్’ వందివని వంచసాయక గ్రంథం పేర్కుంది⁴³.

ఈ అమూలక శృంగార త్రసంగంతో పోతన, పొత్రతోపాటు పొరకుణ్ణే అనందింప చేస్తాడు. అప్పుడామెకు అనిరుణ్ణడు వివిధాంబరాలు చారు భూషణు అనేక వరాలతో మనసోరిగి కామోపచారాలు చేశాడు. స్త్రీల శిలవిషపాల నారిగి వారికి దేనిమీద స్మాపు ఉన్నదే తెలుసుకొని దానికి అనుగుణంగా కామోపచారాలు చేయటం రతి వండితులకు

⁴³ ఈ ॥ అర్థందు సంకశ మిదం సలుకత మళ్ళీందు సంళ్ళం కథితం సమాపుత :
క్క విఠంబ ప్రస పార్పు మధ్య దాతవ్యమేక త్యజం సదైవ ॥

నైజం.⁴⁴ కారణం నహ్వానుచేసినంగా ప్రతిః గాప శ్రీంగారామభవ కాలంలో లభిస్తుంది గా! అంచుకప్పి.

ఆమెకు మానేపకమానసంతరం వారిద్దరూ సవ్యభవ్యరతి కాంక్షతే ప్రకృతిలో విపరించాడు. ఈ సందర్భంలో మూలంలో -

శ్లో ॥ ఏపం సౌరత సంలాభై ర్ఘగవాన్ జగదీశ్వరః ।

స్వరతే రమయా రేమే సరలోకం విదమృయున్ ॥

10-60-58

అసిఉన్నది. ఇందులోని చరమవాక్య తేజాన్ని మాత్రమే ఆధారంగా స్వీకరించాడు పోతన.

చ॥ ఎలము ఘలీంపగా గలసి లాండెల సీటుల మర్క్కాలతా

పరి కరమీచ చాతి విరవాదుల చీఫుల గండ్లు దెమ్మార్క

పాలయు నవీన వాసముల బొస్సుల దిన్నెల బచ్చరచులన్

గెలకుల లే గెలంకులను గేరిక లీరిక లౌత్ గ్రీత్తలై.

10ఇ. 27౩

ఇందులోని సురథిక సుమహా పీధులన్నీ మానసంతర ప్యాలీకాంపస్సించినీ మట్ల మాయుప సేచ్చి అన్యేన్యాన్యామరాగాన్ని పృష్ఠి చేస్తాయి. అసలు శ్రీంగార యాత్రల అంతర్భుమీ ఇది.

మానసంతరం కూడ కెత్తజంటలు అంతర్పుపోతంగా కెల్లిల్లు ఇవ పుట్టుపేటులు గానే ఉంటారు. కనుక అప్పటి వారి సంభోగం కేవ సంకీర్ణంగా ఉంటుంది. ఉఱ సంప్రీ సంభోగం లేదా సంకర సంభోగం అవుతుంది. ఇట లోకాదర్థకులైన పీరి శ్రీంగార వ్యాలీక రహితంగా తీర్చుటానికి ఇంతగా వనవిహార సమృద్ధిసి సూచించాడు పోతన అమూలకంగా.

తర్వాతనే 'సందనందనుడు విదర్ఘరాజ నందనం దగ్గి కందర్పుకేళిలొఅట్టుడు' (10ఇ. 27౫) అయినాడు. మానసంతర సంభోగం 'పిణనయామునః పరమ బాంధవ' ఘైనదిగా క్రీంపబడినపుట్టి పోతన మాత్రం ఇలా ఆలంబన ఉధీపన విభావాల తేనే సంభోగాన్ని సూచించాడు. ఇందుకు కారణం దైవసురతం వర్ధనయ్యాగ్యం కాదని భావించటమే. అందుపట్టనే దానిని సూచన ప్రాయంగానే వాచ్యం చేశాడు.

సంభోగ శ్రీంగార వద్దవలోని ఈ అనంతప్రీ నివారకంగా, తీర్చిలు కూడ రతిరహస్యాలు తెలిని ఉండోలనీ సంభోగ శ్రీంగారం ఉభయ ప్రాధాన్యం కలరిగా

⁴⁴ శ్లో వాటి ఉ గా రాత్రం మాతా శ్యామారిచు

యుత్తయుత న్యుపు తత్త్వేశ కారామకూరత:

శ్యామరేణ వాక్యర ఉపవార ఉత్తిత:

అతే రా వివ్యుల్యథం ప్రీమ కిలాప కూలత:

3 . యుథామకూరం ప్రయుష రంపార్ విధియశాం ॥

భావప్రకాశము, పుస. 242

ఉండాలనీ పోతన ముందుగానే సూచించాడు. 'కింకలు ముఢు పల్చు'ల పంచీ వాటితే కూడి ఉండాలని ప్రవచించాడు. ఇలా పోతన మానసంతర శృంగారానికి ముందుగానే రంగాన్ని సిద్ధపరిచాడు. ఇది అతని శృంగార కావ్యకళ నిర్వహణ కేశలం.

ప్రవాసానంతర సంభోగం

ప్రవాసానంతర సంభోగం అత్యంత హృద్యం. సర్వ విస్మృతి సంపాదకం. ఆకలి గిన్నవాడికి హృద్యమైన అభ్యవహారం లాగ ప్రవాసానంతరం భోగులు అన్య విషయాలకు మనసులో తావివ్యరు. ఏకాగ్ర చిత్రంతే సంభోగ రసాన్ని ఆస్యాదిస్తారు. ప్రవాస సమయంలో భావించి పేరుకెన్న కూర్చుకెన్న ఇష్టభోగాలన్నీంటినీ శతగణితంగా అనుభవించాలనుకొంటారు. 'అభ్యవహారింతును ఇష్టానారింతును, అభ్యవహారింతిను విష్టానారింతును' అని భావిస్తూ హృద్యంగా సంభోగాన్ని అనుభవిస్తారు. పురుష కృత సంభోగం, శ్రీకృత సంభోగం ఉభయ కృత సంభోగం ఇందులో సంభోగ సామ్రాజ్య స్థాపకాలు. కనుక ఇది హృద్యం. అభ్యవహారం ప్రతికణంలో తుమ్మిని పుష్టిని కూర్చున విధంగా ఈ హృద్య సంభోగం కూడా అనుకోం పుష్టిని తుమ్మిని నంతుమ్మిని కూర్చుతుందని భావించవచ్చు.⁴⁵

కామ సంపన్నులు ప్రోచితులై వచ్చి ఉపభోగరకులైనపుడు వారి సమ్మక్షంభోగం సంపన్నంగా ఉంటుంది. కనుక అప్పబోసంభోగం 'సంపన్న సంభోగం'.⁴⁶ ప్రవాసానంతర 'సంభోగ విషయంలో కూడ శారదాతనయుడు భోజదేవుణ్ణి ధ్యయంగా భావించాడు. ఈ సంభోగం చతుర్యంతతి అవస్థ భేదాలతో⁴⁷ ప్రియుడి ప్రతాన వార్త త్రవణం నుండి సమాగమ పర్యంతం సందిప్పుష్టుందని భోష్టి. విభిత్తి సంభోగ పుష్టి కలుగుతుంది.

ఆస్తినైక విరహానంతరం శ్రీకృష్ణుని గోవికల తోడి సాహచర్య మాధుర్యం ప్రవాసానంతర సంభోగ సూచనం. ఆ గోవికలు మన్మథ మన్మథుడుగా మన్మామితాకారిగా వారి పద్ధతు విచేశాడు. అందు గోవికలకు అలంబనం. అతని సాందర్భం ఇష్టించనం. అప్పబోసి 'అభ్యవహారం'లోనే వారికి అతని పట్ల గల 'ప్రీతి' అనుభవ ముఖంగా వ్యక్త మాతుంది.

45 భాపర్తకాశము, పుట, 297

46 సంపన్న కాశ్మీ రాయాళ్లి: ప్రోచితై ఉపభోగులై సంపన్న మేవ యుక్త స్ఫూర్థంపన్న ఇంత కట్టుతే

భాపర్తకాశము, పుట, 188

47 'ప్రియాగమన వార్త ప్రియుని వాక్య దిష్ట్యు: ఎన్ని శ్రీత్వాది సంతుష్టి అభ్యవహారము సిద్ధును ప్రియాల్యాగుపు సిద్ధును ప్రియాల్యాగుపు విరిషన ప్రమాద మంగల నింధిషా మను ప్రపాట్ ఉత్సవ భావన ప్రతి సంపూర్ణ కార్యాగ్రముపరింభ ప్రపాట్ ఉత్సవయ ప్రేమపుష్టి ప్రశాంతి ప్రపాట ప్రపాట వ్యుత మన్మథ సిద్ధును అపస్థితివేదన దుఃఖాది పరిపూర్ణ దేశ సంపుర్ణప్రపాట స్వాముఱు సంత్రమ శృంగార మ్యు'

శృంగార ప్రాశము, పుట, 303

కం॥ వచ్చిన వల్లభు గనుగొని
విచ్చేసె నటంచు సతులు వికసితముఖులై
యమ్మగ నిలిచిరి ప్రాణము
వచ్చిన నిలుచుండు నవయవంబుల భంగిన్.

10 - 1058

వీరి దేహశైతన్యం వల్ల అంతస్తుంటో వారికి గల అనురాగ మాధుర్యం వ్యక్తం.
మోహయతలైన గోవికలు త్యగింద్రయ సుఖంతో వారి సుఖ సంవేదనను సువ్యక్తం చేశారు.

నీ॥ అబల యొక్కతె భక్తి సంజలి గావించి
ప్రాణేషు కెంగేలు వట్టీకినియె
నింతి యొక్కతె జీవితేశ్వరు భాషావు
మూర్ఖున నిదుకొని ముదము నొంద
వనిత యొక్కతె తనవల్లభు తాంబూల
చర్యిత మాత్ర ప్రాప్తమున దాల్చె
బడతి యొక్కతె ప్రియుపదములు విరహిగ్ని
తప్ప కుచంబుల దాపు కొనియె

అ॥ భామ యొక్కతె భ్రుకుదీ బంధంబు గావించి
ప్రణయ భంగ కేవ భాషణమున
దష్ట దశన యగుచు దండించు కైవడి
వాడి చూడిగముల వరుని జూచె.

10-1059

ఇలా వారు తమ కామోత్సంరను వ్యక్తపరుస్తారు. కృంగార చేష్టల కుపక్కమిస్తారు.
నాయక దర్శన పారవళ్యంతో జడతను వహించి ప్రీతిని ప్రదర్శిస్తారు. అందులో ఒక్క
గోవిక కామవికారంతో కృష్ణేరింగన భావాన్ని పొందింది.

ఉ॥ ఒక్క లతాంగి మాధవుని యుజ్ఞల రూపము చూడి తీగిలం
జిక్కుగ బట్టీ హృదాతము జేసి వెలిం జనకుండ నేత్రముల్
గ్రహ్యమును మూసి మేన పులకంబులు గ్రమ్మగ గారిలించుచున్
జోక్కములైన లోచవుల జోక్కుచు సుండను యొగి కైవడిన్.

10 - 1061

అమె నిజమైన రక్షానందాన్ని పొందింది. కృంగార రసాను భూతిని మన్మథ రితిని
పొందింది. దానితో సాత్మ్యోదయమైంది. ప్రియ జనాన్ని స్వరించినా వారితో కరిసినా
వారిని చూచినా ఇలా సాత్మ్యోదయం కలుగుతుంది. అ భావనలోనే అమె సంభోగ భోగ
భాగ్యాన్ని అనుభవించింది. దానికి సాధనగా అమె ‘స్తునారింగన’ శైధాన్ని పాలించినట్లు
గమనించవచ్చు. తద్వా చర్యతో అమె కామ భారాన్ని దించుకున్నది. ‘యోగైవడిన’
అని ఉపమించటం చేత భోగసందం యోగానంద తుల్యముని పోతన సూచన.

ఇలా శ్రీకృష్ణదీస్ సంబర్యిలవిన ప్రమద గొమూర్గం ప్రమోదాన్ని చూసాడి. దా మాటలో చేతలలో తమ అవస్థ నివేదుం స్మార్ధుడుఱ సంవేదనం చూఖాడి ఏగించున్న ఆనంద తస్యయతలూ దర్శించవచ్చు. వారి ఆనందమహరి సంభోగ కృగంగా రఘుయించి ఉమ్మిలంగా సాగింది.

కు॥ పారి సారుచిర లలితాకృతి

దరుణులు గని ముక్ విరహాతప జ్యోరలై

పరమాత్మవిషు సరిచిరి

పరమేశ్వరు గనిన ముక్ బింధుల బంగినీ.

10-1067

ఇలా విరహాతపం తగ్గి చరమోఖ్యమం జిరుపురోచిం ప్రవాస విప్రలంబానంతర సంభోగ లక్షణం. కాగ ఈ ప్రకరణ మంగా క్రీ కృత సంభోగానికి ఉత్తమ ఉదాహరణం.

ఉపవన నంబరిసామియంది మందాలాది కసుమ పదారాలతో ఎర్చుకొలతే గొడియే శరత్కూల తండ్ర ఎంబికలలో స్వేచ్ఛమయింది యమునా తగలగ సంగతి వల్ల కమ్మి మయింది అయి. ఒఁమునా పురిన ప్రదేశాలలో విహారించి, ఎ జ్యోతిస్త్రుభి సారికిఁ విరసపుంచు పడిచి పెట్టారు. ఆమై పురుష్ట మనోరథలైనారసాం (10-1068) సంభోగ కృగంగా సంభృతం. ఆసంతరం వారాతనికి అనేక సపర్యులు సం వాసాలు చేస్తూ అసుందించారు.

ము॥ మదనేష్టిపితుడైన నాథునికి సన్మానంబు గావించుచున్

ముదితల్ హోనవిలోక విభ్రమములన మోదింపుచున్ జేరి త

ర్ఘురముల్ పాప్రతలంబులన చిసుకుచున్ శై ముట్టుచున్ యూఱానోవ్

జదురు ల్యాల్చుచు శూర్పి నిట్టునిరి శా పత్క్షేప దీపస్వు లై. !!

ఐ కామ సపర్యలదిగొంగా సంస్కృత భాగవతగత (10-32-15) భావాం. అంకూడ వారి ఇంగ సూఖ్యానికి సంకేతాలే.

ఇందులో గోవికలాచరించిన సంవాసాన్క్రియ క్రియా కృగంగార సుబుధిష్టులాడే. స్తు శ్రుయమాల ఆవయవాలన్నీ రాచకుంటున్నప్పుడూ వాటికి సంవాసన చెప్పున్నప్పుడూ ఒక విధభూత పోయి కలుగుతుంది. అది స్వర్ప మథం. ఈ సంవాసనం పురుషుడు చేస్తే న్నీ ప్రచేస్తే పురుషుడికి మాత్రమే సుఖం కలుగుతుంది. అందుపల్లనే దీన్ని అసాధారణం అన్నాడు వాణ్ణ్యయనుడు.⁴⁸ కనుక వనాంతంలో ప్రవేశించినపుడు గోవికల కథిక సుఖగా కలిగింది. అప్పుడు మదనేష్టిపితుడైన నాథుడికి సంవాహనంతో ఆనందం కల్పించాడు గోవికలు. సంభోగ మన్మది ఉభయాత్మకమయింది, కనుక తచ్చర్యతో వారు

మామ దృష్టినగి వ్యాఖ్యలై తర్వాత ఆతడి ఎంగమంతే లోసిక్కిన వియోగతాపాస్నీ ఒక్కసారిగా విడిచివిచ్చాయి (10-1079).

ఇంగే రాస్త్రీడానంతరం పీరి నంబోగం ఉభయ కృతం. మూలంలో ధ్వన్య చూర్చిన భావాలకు అనుభావ పరంపరాను గూర్జుటంవల్ల అనురాగరంజితమై కాపు సంపన్నమైంది వారి సంబోగం.

సీ॥ చెలువ యొక్కతె చెక్కు జెక్కుతో మోపిన
విభుదు తాంబూల చర్యితము వెళ్లే
పాడుచు నాకలేము యలసిన బ్రాహ్మణు
దున్నత దోస్తుంభ మూతసేసె
జమరించి యొకబాము చేరన గడగోరు
జతురుదు కుచఫుర్మ జలము వాపి
సలకలబు లోకయింతి కలిక చిత్రకరేఖ
సంభేసిన త్రియుడు పాయంగ దువ్వు
అ॥ బడతి యొకకె పాడిపాడి డస్సిన యథ
రామ్యతమున నాథు డాదరించె
పూర యొక్క సతికి సంసాపుతంబైన
గాంతు దురముజేర్చి కగిలించె.

10-1093

అంటూ సాగిన సన్నివేశంలో కామకళా నైపుణ్యం పరస్పర శృంగారేషచారాలు ఉభయాత్మకాలు. అదీక మనోహర ప్రణయ సాప్రాజ్య పాలనం. ఇలా రెండు సందర్భాలలోనూ బాహ్య రతిని అధికాధికంగా వర్ణించి సంబోగశృంగార రసపారమ్యాన్ని పోతనార్యాదు దర్శింపచేశాడు.

కరుణానంతర సంబోగం

కరుణానంతర సంబోగం విస్తుంభంతో కూడుకొనిన అనుభూతిని పొంది వుటుంది. ఈ సమయంలో వారికి కాలుష్యం ఉండదు. ఆకారపోత్యంతో వ్యధితులై ఏర్పక్కా స్వేభావులైనవారు ప్రత్యుఛైత ప్రీయ సంబంధంతో ఆకాసపోతులై సాపేక్ష భావులై ఇష్టాభీష్ట భోగాలను అనుభవిస్తారు. వూర్యాచరిత నంబోగుప్రత్యీయలను అన్నింటి, సాను పంధానులో ప్ర్యాసుండానంతో అనుభవంలో అందుకుంటారు. అనుభూతి సర్వ్యాం పీరి అధీసమే.⁴⁹ పురణేంచిన వ్యక్తి పునర్దన్నకు సంబంధించిన శరీరాంతరంతో పంగమ ప్రత్యుషపల్ల రతి అదయించి వారికి సంబోగం ఘుల్చిర్చినా ఆది కరుణాంతర సంభోగమే.⁵⁰

49 భావ ప్రకాశనము, పుట. 297

50 రావాంకార సంగ్రహము, పుట. 410

మృతులై జీవించిన వారి సంభోగం సమృద్ధం. ప్రత్యుష్టవనం వలని హర్షాదుల వలన ప్రవృద్ధమై దీనాతిశయ విశేషాల చేత దీప్తమయితుంది. కనుక అప్పటి వారి శృంగారం 'సమృద్ధ సంభోగం'⁵¹

ఈ కరుణ విప్రలంబానంతర సంభోగంలో కలిగే అవస్థ విశేషాలు ప్రధానంగా చతుర్యింశతి అని భోజరాజు పేర్కొన్నాడు. అవి ప్రియ సందర్భం, సంభ్రమాకులత, ప్రమోదవ్యాప్తి, చిత్రవిస్మయ, ప్రియాభిభావం, జీవితే అతిలజ్ఞ, ప్రియోపచ్ఛందన, సుహృదాపేళ్ళ, వ్యతింత కథన, విప్రంభోత్సత్తి, ఇతికర్తవ్యమోగ, బాంధవాగమ, ల్రియ జనాభ్యుపత్తి, గురుజనస్నేహ, జ్ఞాతి జనాభిసందన, భాగ్యప్రశంస, సైవధ్యాది గ్రహణ, పురప్రవేశ, నాగరిక క్షిభు, గృహోపగమన, ఉత్సవానుభవ, దయతా సాహచర్య, శృంగారపుష్టి, సౌఖ్యపరంపర ఆనే వాచిని అనుసరించి ఇతరభేదాలను ఊహించవలనని భోజాభిమతం.⁵²

పరమశివుడి కంటి మంటకు మండిపోయిన పంచబాణాడి పునర్దన్న కేసం వేచిన రత్నికి ప్రత్యాశ ఉంది. ఇలాతన పెనిమిటి శరీరధారణంచేయటంకోసం ఎదురు చూడటం వల్ల, అదీ నారదుడిచ్చిన సమాచారంలో ఆమెకు ప్రత్యాశ ఉదయించింది. అక్కడినుండి అతని కేసం చేసిన ప్రయత్నం, యోవనుడయ్యే పర్యంతం వేచికండలం అంతా ఆమె అనుభవించిన కరుణ విప్రలంభం.

శంబరుడి ఇంట్లో బాలకుడిగా ఉన్నది 'కందర్యండని తెలిసి పుత్రుల్నిద్దైన తణ్ణంగున' (10-ఇ 8) స్వీకరించిన తరుణంలో ఆమెకు 'ప్రియ దర్శనం' కలిగింది. మాయావతీ పేరుతో వ్యవహారంలో ఉన్న రతిదేవి, ప్రద్యముడి రూపంలో తన పెంపకంలోనే ప్రవృద్ధమాతున్న పంచబాణాడిని ఆరూఢ యోవనుడిని చేసింది. అప్పుడు అతడిని చూచి 'ప్రియాభిభావణం' చేసి 'జీవితే అతిలజ్ఞ' భావంలో 'పోన గర్భితంబు శైన చూపులం జూచుచు మాయావతి సురత భూంతి' (10 ఇ. 11) వహించింది.

మూలంలో ప్రద్యముడి చరిత సమస్తం అతి సంక్లిష్టంగా గోచరిస్తుంది.

శ్లో " సా తం ఫతిం పద్మదలాయతేకణం
ప్రలంబబ్రహ్మం నరలోకనుందరమే
సప్రిద హారోత్తథి తద్వావేకాతి
ప్రీత్యోపత్స్థే రతిరంగ సారత్తు: "

10-55-10

మాయావతీ మన్మథ భావనకు తగిన ఉద్దీపన మూల రచనలో కన్నించదు.

⁵¹ శ్లో ప్రత్యుష్టవన హర్షాదే: ప్రవృద్ధ మృతజీవతః:

దిపాతిశమ్ముర్తిప్త: సంభోగః స్వాత్మమృద్ధిమాన్ "

భావప్రకాశనము, పుట. 188

⁵² శృంగార ప్రకాశము, పుట. 304

జంకటీతో పొతనకు తనిని తీరలేదు. అందువల్లనే ప్రద్యమ్ముడి రూపంలో ఉన్న మన్మథుడి సాందర్భాన్ని ప్రద్యమ్ముడి సాందర్భంగా పొతన కల్పించాడు. అతడినే 'పంచేమ పంచేముడి'గా ప్రకటించాడు.

నీ ॥ చక్కని వారల చక్కదనంబున

కుపమింప నెవ్వెడు యోగ్యుడయ్యు

మిక్కిలి తపమున మెఱయు నంబికు నై

శంకరు నెవ్వెడు సగము సేసె

బ్రహ్మాత్మమును బొంది పరగు విధాతను

వాణికై యెవ్వెడు వాడి చెతుచె

వేయు డాగులలోడి విబుధ లోకశని

మూర్ఖికి నెవ్వెడు మూలమయ్య

తే ॥ ముముల తాలిమి కెవ్వెడు ముల్లు సూపు

మగల మగువల నెవ్వెడు మరులు కెలుపు

కుసుమ ధనుషున నెవ్వెడు గొను విజయము

చిగుతు వాలున నెవ్వెండు చిక్కుపెతుమ.

10 & -10

జంకటీ సుందరాంగుడు కనుకనే ఆమె సురత భావం వహించిందని భావం. అలా ఉద్దీపనం కల్పించాడు పొతన. ఇది ఆమె కరుణానంతర శుంగారానికి గాఢమైన హేతు కల్పనం. ఇలా ఒక జీవిత కాలంగా రతి మనోగతంగా మధుసుపుతున్న మన్మథ భావానికి సజీవమూర్ఖి కల్పనం చేసి ఆవిష్కరించాడు పొతన. జంక కాలపు కరుణ విప్రలంభ ఫలితంగానూ సుందరతర రూపనందర్ఘనం ఫలితంగానూ భద్రుభావ పారవశ్యం వల్ల ఆమె సురత భావం వహించిందనటం సమంజసనం.

తర్వాతి కథలో ప్రద్యమ్ముడితోడి తమ 'వృత్తాంత కథనం', తమ దంపతి భావంలో ఆమె 'విప్రంభోత్కృతి' కర్మించటం, శంబరానుర సంపోరానికి ఆమె చేసిన 'క్రత్వపోద్ధ' యథామూలమే. అలాగే ఆ దంపతుల ద్వారక పురప్రవేశం' అందులోని 'గృహోప గమనం' 'బాంధవాగమనం' 'శ్మాతి జనానందం' బంధు జనంతో 'ఉత్సవానుభవం' 'భాగ్య ప్రశంస' కూడ యథా మూలాలే.

కథాంతంలో రుక్కిణి తన 'కెడుకుం జాచి సంతోషించి కేడలి గుణంబుల కైవారంబు చేసి ఎనోదిం' చటుంతో రతి మన్మథుల (లేదా మాయావతి ప్రద్యమ్ముల) 'పునస్సుమాగమం' వారి 'శుంగార పుష్టి' 'సాఖ్యానంపద' నుప్పక్కం. కనుక వారి సంభోగం 'సమృద్ధంగా' నంభావ్యం. అందువల్ల నాగరకులందరూ నందించారు. ఇలా వారి కరుణ నంతర సంభోగం వారికి గాక నర్యజనానందకర మయిందనటం అది నర్య సంభోగాలలోనూ సరోత్కృష్ణమైందని ప్రకల్పించటమే.

అలంకారికులు పెర్కున్న చమర్యిధ విప్రలంభానంతర సంభోగ భేదాల్ని అయి కథా ఘుట్టుల కనుగొంగా రనరామటీయకం చేసిన రససిద్ధుడు పొతన. అయి పట్టుల్నిని

మూల భావాల వనేకవిధాలుగా రంజకంగా ప్రపంచికరించి. తనదైన బాణిలో రంపరిష్టాపితలు చేశాడు. అందులో ప్రత్యేషువునా అలంకరిక మార్గస్నీ దానితో పాటు కామకా కాష్ట పొరపాయస్నీ సంచరించ చేశాడు.

వియోగ శృంగారం

ఎంఫగ మాన్ముచ్చిన నాయిక నాయకులకు విప్రకర్ష కలగటా వియోగం. అది మానస ప్రయోగం ప్రచాస వియోగం ఆచి రెండు విధాలు.

మానవియోగప పలు విధాలు. నాయిక నాయకులిద్దరూ కోపపాతులైతే ప్రణయ మానం. ప్రియుడన్యాసంగం కలవాడైత ఈర్మానం. ఇది నాయకుని పథ్ఘగల ఆనుమానం వల్ల ప్రత్యక్ష పరిజ్ఞానం వల్ల శ్రవణంవల్ల కలుగుతుంది. మర్చి ఇది పలువిధాలు.

అనుమానం : గోత్ర ష్టలనం వల్ల అస్యాంత్రీ భోగంకం వల్ల స్వస్మీయిశం వల్ల ఇది కలుగుతుంది. ప్రత్యక్షం : సాక్షదింప్రియ గోచరం వల్ల కలిగిది. శ్రవణం : ఇతర వ్యక్తులు చెప్పటం వల్ల కలిగిది.⁵³

ప్రేయసీ ప్రియులు థిన్వదేశాలలో ఉండటం వల్ల ప్రవాసియోగం కలుగుతుంది. అటి యధాసంగా శప బుద్ధిశూర్య సంబ్రమ భేదాలలో ఉంటుంది.⁵⁴ ఇవి కాక అక్కస్త చిరహం సంభూషిత్త విరహం దైవిక విరహం అనేవి చెప్పుకేర్చువి.⁵⁵ అలంకరికులు ఏటిలోనే ఇంకా పలుభీరాల్ని నూచించారు. అయి విరహ సమయాలలో నాయకులకు విభాగారిభావాల భేదిస్తాయి. అని అయి ఈస్తుల్లో ప్రస్తుతికా లస్తాయి.

దేవయాని విరహం

సూతిలో ప్రాగ్వాష్టలో ఉన్న దేహయానికి యయాతి తన ఉత్కరీయాన్ని ఇచ్చి తన చేతితో (పాశాద పాణి ముళ్లపోర 9-18-19) అమె ఫాస్త్రన్నిఖట్టే దయతో బయటకు తొఱడు. 4: భావాన్ని పోతన చిత్రించినటురు గమనార్థం.

ఈ. రిష్టాంబోధి మేఖలావృత మహా నర్యంనరహా కన్యకా
ప్రాప్తుడ్యయర దక్ష దక్షిణకర ప్రాలంబముం జేని ప్రా
కీప్రం జేసె యయాతి కట్టుకొన బై చేలంబు మున్నిచ్చి వ
ర్యాష్ట స్వీదజలాంగి నాచినముదాయ స్వర్ధవన భాద్విన.

9-527

⁵³ భావప్రకాశము. పుట. 186

⁵⁴ భావప్రకాశము. పుట. 186

⁵⁵ కాంద, పుట. 307

పోతన అందులో అమె సాందర్భాన్ని కూడ వర్ణించాడు. సర్వ సర్వంపహాకిన్యు రుంబంచిన పర దక్కింకరమే దేవయానికి కూడ ప్రాలంబనమయింది. ఆ హస్త విధికూడ అదే. రాజు బహుపత్నీకు దవటం సహజమే కదా. అందుకే అమె రాజును దేపుడిచిన భద్రగా పరిగణించింది; ఆపై -

మ. సా

ఖ్యానివాసు న్నిసు మాని యొండు వశునిం గాంక్రింప నే నేర్చునే?

వనజం బానెడి తెచ్చి యన్నె కుసుమావాసు బహేక్కించునే.

9-529

అని పల్చి అతని హృదయాన్ని అసుదాగా రంజిం చేసింది. ఆపదలో ఆదుకున్న అనస్యసామాన్యమైన వీరుళ్ళే అందులోనూ అందుగాళ్ళే అందుకోవాలను కేవటం అంగనాజన సామాన్యమే కదా ! అందులో ఆశ్చర్యం ఏముంది? ఇందులో వీరిది సాక్షర్థం సంబంధమైన ప్రత్యక్షసురాగం.⁵⁶

ఆ. ర్యాత శ్యంగార కథలో శర్మిష్ట దానీ కావటం, దేవయాని వివాహం, బుత్తుడు వర్ణించి సాంఘారాన్ని నిషేధిస్తూ రాజును శాసించటం అంతా యథామూలమే. దీనిని 'ఎక్కుత ప్రథమ విరహంగా' భాషించవచ్చు. నాయికా నాయకులిద్దరూ ప్రత్యక్షంగానే ఉన్నా వారికి కారణాంతరం వఱ్ల సంగమ నిషేధం ఇన్నుందున పిరపామే సంప్రాప్తం అవుతుంది.

శర్మిష్ట విరహం

యయాతి శర్మిష్ట సంగమ బధయాన్ని ఎరిగిన దేవయానికి 'శ్రవణ సంబంధమైన ఈర్యామానం' కలిగింది. ఇది దానీ సాఖ్యాది ముఖః నాయకుడి అస్యకాంతా సంగమాన్ని గూర్చి వినటం వఱ్ల కలుగుతుంది.⁵⁷

ఏమయం విన్న దేవయాని బపిత నాయకగా అవతరించింది. పాద సంవాహనం వఱ్ల కూడ అమె కాంతించలేదని మూల భాగవతం. కానీ పోతన గారి యయాతి కాంతా కేవ నివారణ కేసం ఉత్సమాయకు దనుసరించదగిన ఉపాయమట్టాన్ని⁵⁸ అత్యయించాడు. అందులో ముందుగా సామమార్గాన్ని అవలంబించాడు.

ఆ. మామకేల జీవు మాను సరోజాక్కి
దనుజ తనుజ బోంది తప్పువడి

56 శ్యంగార ప్రకాశము, పుట 283

57 భావ ప్రకాశము, పుట. 185

58 క్షి. యథాత్మరో గురు: వద్దిరుపాఠ్యు ప్రథమావరణ

సామ్మానసు భదేన సత్కార క్రమించి

భావప్రకాశము, పుట. 185

గామిదైన నన్ను గరుచేంపు పతిమాట

తండ్రి మాట కంపె దగును నీకు.

9-543

అని పల్చాడు. అయినా మాటలతో పాటుకు రానందున చివరకు పాద ప్రణామం చేసినట్లు పోతన కల్పన (9-544). పాద ప్రణామానికి 'నతి' అని నామాంతరం. ఇది కుపిత నాయికా వశికరణకు అత్యంత శక్తిమంతమైన అంతిమ బాణం. పాద ప్రణామంలో పాటుకు రాని ప్రమద లుండరు. అయినా దేవయాని మాత్రం అందుకు అపవాదంగా నిలిచింది.

గోవికొ విరహం

తనను గోవికలు నిరంతరం ధ్యానించటానికి వారిని ఎడబాసి శ్రీకృష్ణుడు మధురానగరం చేరాడు. వియోగం శృంగారభావ సంవర్ధక దివ్యాఘధమని శ్రీకృష్ణుడి భావం (10-1471). 'శృంగార రసాధనమున భగవంతుని చేరుకొనుటకు దారితీసిన గారవము స్వప్నిలో మొట్టమొదట గోవికలడే. లాకికమైన దర్శన స్వర్గముల వలన ఎట్టి అనుభూతి కలుగునో అట్టి మధుర పారవళ్యము నిత్యధ్యానములో వారికి కలుగునని కృష్ణ నందేశము⁵⁹. ప్రియుని గూర్చిన నిత్య ధ్యానం వియోగం వల్ల కలుగుతుంది. వియోగాగ్నివల్ల వల్లపు బంగారం తప్పమై సింగారమై ఇసు ఏకీకరిగి మెత్తిసిపోతుంది.

గోవికల పునఃసందేశం 'సందేశ కాప్యో' వంటిది. ఉద్ధవుడితో గోవికలుతమ విరహావేదనను వెళ్లబోసుకోవటం గత స్వీతులను నెమరు వేసుకోవటం కృష్ణునితోడి రత్నిక్కీడా విశేషాలను ఉద్ధవుడితో ప్రస్తుతించటం అన్ని పోతన్న రమ్య భావనా జన్మాలే. ఇది దౌచిత్యమా? కాదా? అన్నది గోవికల మనస్సుతినీ ప్రమత్తినీ వారి అమాయికశు ఉద్ధవుడి మీద వారికున్న నమ్మకాన్ని పరిగణించి నిర్ణయించారి. ప్రియుడి హృదయంలో కలకాలం కాపురముండాలన్నదే వారి ఆకాంక్ష (10-1476). మగని మన్నన పొందగల మగువకే గదా మనసున మళ్ళీలు విరిసేది. తమ విభుని ప్రవాసాన్ని భరించ లేమని వారి సందేశ సారాంశం.

నీ " తనబాసి యొక్కంత తడవైన నిటమీద

నేలమై మేనులు నిలువ వసుము

నేలమై మేనులు నిలువక యటమున్న

దైర్యంబు లోక్యట దలగు ననుము

దైర్యంబు లోక్యట దలగిన పిమ్మట

జిత్తంబు లిక్కడ జిక్కవనుము

చిత్తంబు లిక్కడ జిక్కక వచ్చిన

ద్రూజంబు లుండక పాయు ననుము

తే ॥ ప్రాణములు పోవ మఱివచ్చి ప్రాణవిభుదు
ప్రాణిరక్తకుడగు తన్న బ్రాణలెల్ల
జీరి దూరంగ మతి యొమి సేయువాడు ?
వేగ విన్నప మొనరింపవే మహాత్మ !

10-1478

శ్రీకృష్ణదితోడి శృంగారానుభవాన్ని పొందిన గేపకంతల వియోగ వేదనల్ని
వర్ణించిన ఘట్టం ఇద్దక్కబే ! ఆ సందర్భంలో పోతన రచనలో అమూలకమైన శృంగార
భావ పరమాది పొందిన ఆ గేపికల విప్రలంభం తీవ్రతరమైంది. ఆ తీవ్రత దూత
ముఖంగా సందేశాత్మకంగా ఉన్నయమయింది. సందేశమంటే 'సందేశః స్వాత్మ్య వార్ణవి
ప్రేషణం విషయంతరే'ఽి. వియోగినీ జన సామాన్యమైన ఈ వాగరంభానుభావ పోషణంతో
వారి విప్రలంభం ఏరిపుష్టమయింది.

శ్లో ॥ గత్యా లలితయోదార హస లీలావలోక్షై:

మార్యాద గిరా హృతధియః కథం తం విన్నరామహే

10-47-51

అనే మూల శ్లోకంలోని విరహాధ ప్రలాప రూపం, కాగ అనువాదంలో స్మృతి పూర్వకమైన
వియోగ విలాపమై వ్యాఖ్యాన సదృశమయింది.

సీ ॥ విభుదు మా ప్రేపభై వీధుల నేతేర
జూతుమే యొకనాడు చూడ్చులలర
ప్రభుదు మాతో నర్మ భాషలు భాషింప
విందుమే యొకనాడు వీనులలర
తనువులు పులకింప దయితుండు డాసేన
కలుగునే యొకనాడు గాగిలింప
బ్రాచేశ మమ్ముల బసితివని దూర
దరకునే యొకనాడు తీటుపడగ

తే ॥ వచ్చునే హరి మేమున్న వనము జూడ
దలచునే భర్త మాతోడి తగులు తెఱగు
తచ్చునే విధి మన్మాథు దిట్టుపడక
యొఱగ బలుకు మహాత్మ ! నీ కెఱుగపచ్చ.

10-1480

ప్రాణాలస్నీ వాసుదేశుని మీదనే పెట్టుకని ఎదురు చూస్తున్న గేపికల పంచేంద్రియ
పర్యం గమనార్థం. శ్రీకృష్ణని పునర్థర్పున కాంక్షలోని వారి విరహాతీవ్రతలే వియోగ
శృంగారరన పరమపద సౌపానాలు.

భ్రమర గీతలు

శ్రీకృష్ణసి మధురాసగర వాసంవల్ల గోవికలకు ప్రవాస విప్రలంబం సీద్ధించింది. ఉద్యవుసి సంపదశంలో ఆది అథికమయింది. కృష్ణుడు మధురాంగనాసక్కుడైనాడనే భావం వారిలోని మానవిప్రలంబానికి కారణమైంది. అచ్చు డక్కడ పరిప్రమిస్తున్న భ్రమరాన్ని వారు పారి ఏపిన దూతగా భావించి ఆశ్చేపదేశంగా ప్రసంగించారు. వారి సంబోధన భ్రమరాన్ని ఉద్దేశించింది. కానీ వారి ఉపాలంబం కృష్ణుడై ఉద్దేశించింది. కృష్ణుడు తమకు దక్కడేమో అస్వదే వారి ఈ అత్మ నిర్వ్యాదానికి కారణం. వారి పూజదయాలలో విరహతప్రమై పొగలు ఔగలు గ్రస్కుతున్న శృంగారరన సాగరముంది. ఆది ప్రేమానురాగ సాగరం. వారి మాటల్లో ఈర్యాకృత మానం (10-1456, 1463) భోగాంక జస్యమైన ఈర్యాకృత మానం (10-1454) ఇంకా ఇతర మానవిప్రలంబ భేదాలనేకం ఉన్నాయి. వ్యంగ్యేక్కలు పరసోక్కులతేడి వారి సంభాషణ మూలానుసారంగానే ఉన్న పోతన స్వతంత్ర రీతులు అతని ఆత్మియతా ముద్రలూతునేకం. వాటిలో 'బంధుల బిధ్యలం' (10-1462) గారని వచ్చిన వారి నియోగ శృంగార రన సింఘవు లనంతం.

సీ॥ రాంచ రత్నసంఘులైత సౌధంబులే
మా కుటీరంబులు మాధవునకు
ఎవిధ నరేంద్ర సేవిత రాజధానియు
మాపట్టె యదువంశ మండనునకు
మరథిపోదప లతాళోభి కారామమే
మా యరణ్యము సింహ మధ్యమునకు
గమనియ లక్షణ గజ తురంగంబులే
మా థేనుపులు కంస మర్మనునకు

తె॥ రూప విభ్రమ శైపుణ రూఢలైన
మగువలమే మేము మన్మథ మన్మథునకు
నేల చింతించు మము గృష్మాదేల తలము
బృథివి నథిపులు సూతన ప్రియులు గారె !

10-1463

ఇది వారి ఈర్యామానానికి పరాక్రాణుడక. రాజుల సూతన ప్రియత్యం శృంగార శృంగారుని ఆక్రణాలు పర్మిపట్టణ ఆరథమ్యం ప్రేతల బేలతనం పురకంతల విభ్రమాలతో గూడిన వారి విరహాపు గ్రామిణ ఛ్రీ మనస్తత్కాన్ని పర్మి ఇస్తాయి

భ్రమర గీతలలో ప్రవాస విరహాపే సహజాలైన నరన సల్వ సందేశాది ఎవిధ వాగారంబాను భాషాలు మన్జు బితిజాలు. అందులోని గోవికలు శృంగార నాయకుఁగా. ఆ శృంగం శృంగార మిత్రుడుగా దూతగా దర్శనియం. ఇలా గీతలలోనే ఇం పచ్చుప ఒక రస గుండిక కాగా ఈ ఘట్టం మొత్తం సర్వసత్కమైన సరస శృంగార కవ్యంగా రూపొందింది.

గోపిక చిరంతలే మూలభావ సంబంధములు మూడు కగా సింహ భావాలు మూడు మూల భాగశతంలే చిత్రప్రస్తుతితోను రత్నాది భావాల్లు పీషపగా భావించ గాను ఇంచ ముఖంగా మాత్రమే ఉపాయాల్లితి కలిగింది. ఆసుపత్రంలో రసాత్మకము చొండ గలవైపి భావాదుల ద్వారా లాడ విప్రలంభం ప్రతీయమాన మయింది. కనుక విభావాసు భావాలకు సమాన ప్రతిపత్తి కలిగింది అనువాదంలో. ఆ సెండు భావాలలోను అనుభావాలు వ్యంజితమైనాయి.

సమ్మానశత్రువుని నిలిపింపగాలు మోహపారవశ్య టైరాడు. అప్పుడు వారి నీచీ బంధాలు వీధిపొవటం (10-1125) కామెంగితం⁶¹. గోపిగ కేకి లోకం మురసింహ (10-1126, 1127). ఇది అంతా శృంగారేశ్వరు దాయకమైన లలితాది విభావజన్య ఫలితం. కంజాక్షుని సంభోగస కేరే కంజాక్షుల దినా వియోగపలోను శైత్యుక్కుప శైత్యుప. తందులోని ఒక్క గోపిక భానం గమనార్థం.

ఈ.. ఎప్పుడు త్రిష్ట్వ గ్రువుకు? నారి మౌప్యుడు గేపుల మేపి తెచ్చు? మా
కెప్పుడు తన్నిఖంబుజ సమీక్షక మబ్బు? నకండు వచ్చి న
స్నేహుడు గారవించ? దుది యొప్పుడు మద్దిరహగ్గి రాజికిన?
జెస్సుండమ్ము! బోలే! మయసేతల నుభుము దళ్ళడిల్లెడిన. 10-1129

పారి ఇష్టివనభావ నిరవనలోనూ నిరంతరం కాలాన్ని విశిగా కల్పించని ఆ విధిని దూషించటంలోనూ శృంగార రన స్వార్థ ఉంది (10-1128). విరహిణీ మనేసన్యమైన మనేహార భావంతో విరహాల గమన స్వరూప స్వయాపాన్ని నిర్యచించారు (10-1130). విభ్రాంతలైన వారి వియోగాన్ని ప్రకృతి సంకేతాలతో సంభోగ సూచకంగా (1132, 1133) ఇలా వరిచించ చేసిన శృంగార రసిజ్జు శేఖరుడు పోతనార్యుడు.

త్రీకృష్ణుడు అత్రాండ్రితో మధురానగర యాతకు స్థిరమాతున్న విషయాన్ని ఉన్న గోపికల విరహం ప్రవాస సంబంధమైనది. దానిని వారు శైవకుతమైనదిగానూ మనవక్క మయిందిగానూ భావించారు. దైవిక విరహంలో కార్య సంతాప దేవతార్థ జూరం శైవట్ట అంగదాహ ప్రలాప బాహ్యరథుల వంటికి కలుగుతాయి.

గోపిలుణ్ణి తమకు దూరం చేయటం మేలి గృహస్థుడైన బ్రహ్మరు లగిసచి కాదని గోపికలు వాకస్సురు. మగువల బాధలు మగువలకే గాని మగుల తలకైకు పొచచుచ్చు కదా! అందుకే 'తు సుఖము లక్ష్మి భారతికైన చప్పరే' (10-1211) ఆస చండ్రత భర్తక

61 ఈ అస్సుర శీక్షణ విలంతః కూపారకి మత్యవర్క
అస్సురు: మమమాంబిత విగాత ప్రశ్న ఉపి బంధం పుసః :
ప్రశ్నాన్ని వు తా స్సునే ప్రకటాం శైక్షికటం ర్యశ్శర
నీపిచ శ్శంచ శ్శతా లే ఏ సుర్యం కామెంగాం యోచితాచ

ఆయన భారతి ముఖంగా కార్యసాధనకు సమకట్టారు. ఈ ‘సిఫారసు’ తో పోతన చూపిన శ్రుంగార రసితంతుం రాజీంచింది. ఆ గోపులడి అనాదరం గోపవ్యుల బుద్ధిలేపి వారి ముమ్మురమైన లాపానికి హేతువులైనాయి (10-1213). తర్వాత వారి దృష్టి అక్కారుళ్ళే చేరింది. ఆ శభ్యపు విరుపు అందులోని శ్లోష చమత్కారం వారి ఎక్కిపొడుపులు విరహిణీ జనేచిత చిత్రణం. పేరు అక్కారుడైనా చేసింది త్రూరం కముక వారి కాతడు త్రూరుడే (10-1214).

పురసుందరులే వారి విరహ దుఃఖానికి మూలకారిణులనే ఆమూలక భావం ప్రీజనేచితం.

ఈ॥ పుష్టి నరోజలో చనలు పూర్వ సుధాంతములుల పురాంగనల్
మెల్లని యొద్ది పట్టుణము మేడలనుండి సువర్దలాజముల్
చల్లగ వారి జూచి పారి సంగతి సేయదలంచు గాక ప్రే
పట్టె వసించు ముద్దియలైచై బడ నేల దలంచు నక్కలా ! 10-1215

వీర ఈ మాటలలోని పురసుందరీగితమైన ఈర్ష్య వారి త్రవాన విరహభావ భారాన్ని అధికం చేసింది. తమ త్రైయుడు తమకే సాంతం కావాలన్నది నారీజన నహజమైన తపన. అమై అది సాంఘికధర్మం కదా!

శ్రేవచర్యకు వారు బాధ పడ్డారు. తమకూ పురాంగనలకూ గల వ్యక్త్యసాన్ని కలచుకొని చింతించారు. కణ్వవలనీరు వర్షించారు. సుజాతాలైన గితాలతో విలంపించారు (10-1216). అతని యాత్రానిరోధానికి అక్కారుళ్ళే వెల్పుల్నీ ప్రార్థించాలనీ కానుకలు అర్పించాలనీ పరిపరి విధాల పరిదేవించారు. ఆ సస్నేహశంకలో ‘కప్పులు జీరిలున మరచి కందర్పజ్యేరభాంతలైన’ (10-1218) వారి శైసం ‘జ్యేష్ఠ’ నాయికా నహజం.

విరహమగ్గులైన గోపికల చూపులు శ్రీహరి రథగమనాన్ని వెంబడించాయి. ఆప్యదీ వారి చిత్రశ్లోచన విషయంలో మూలానువాదాల భేదాలు పోటీ పడినట్లు గోచరిస్తుంది.

ఇం॥ యావ దాలక్ష్మే కేతుర్యారదైణు రథస్వేచ
అస్ప్రస్థాపి లాక్ష్మీన లెఖ్యానివేపలక్షీకా : 10-39-36

అనే వ్యాసుని భావాన్ని పోతన గారు రమణీయం చేశారు.

‘ఁ॥ అదె చనుచున్నవాడు త్రియు ఉల్లదె తేరదె వైజయంతి య
భూదె రథ ఫోట కాంప్లీ రజ మాదెన మార్గము జూడు డంచు లో
నదవడి మక్కువన పారిరథోస్ముణ శై గములై ప్రభాంగనల్
కదలక నిర్మి చూచిరట కన్నుల కట్టిన యంత దూరమున్. 10-1221

ఇది వారి చిత్ర జాత శ్లోచనికి క్రమారోహణం. కన్నుల పంటగా పద్మాకుని దర్శిస్తున్న వారి పేరథ్యం అది. త్రవాన విరహంలో నాయకుని మార్గ దిక విలోకనం నహజం. వారి షష్ఠమాన విరహాని కిది స్వచ్ఛదర్శణం.

గోపాలు ఉంతర్ధానం కవడంతే గోపికలకు కలిగింది ఆకస్మిక విరహం. నహజంగ ఈ అవస్థలో హృత్యంచ మూర్గు సంఖ్య కలిగి మరల భ్రమ స్నేహులు కలుగుతాయి. ప్రియాన్యేషణచింత కలుగుతుంది. అతని మార్గ దికావిలోకనం ఉంటుంది.⁶²

ఈ నందర్ఘంలో శ్రీకృష్ణ గుణావేశంలో ప్రపంచాన్ని మరచి బృందావనంలో విపరించే గోపికా విరహస్నీ పోతన్ని శ్యంగార శ్యంగాటకం చేశాడు. చేతనా చేతన జ్ఞానాన్ని కల్పేయిన ఉన్నాదాత్మక మయిన శ్యంగారావస్థ వారిది. కృష్ణాన్యేషణంలో ‘పున్నాగ కానవ పున్నాగ వందితు’ (10-1008) అంటూ వృక్షాలను సైతం అర్థించారు. ‘కామర్మాహిత్రకృతి కృపణః చేతనా చేతనేషు’ అని కదా కాథిదాసస్త్రి. గోపికలు నంద్రశ్శించిన ఆ వృక్ష జాతులపేప్పద్మాన్ని కృష్ణ సాందర్భ బోధకాలే. వాటిలోనే అతని సాందర్భ మూర్తి కూడ గోపికలి కావ్యం సాందర్భ సంశోధితం అయింది.

‘ఇథి వింభ జాటు తెచ్చి కరుణ జాపరమ్యై’ (10-1013) అంటూ పుష్పులతా వితానాలకు కద్రవ్యాబోధాత్మకఫైన అభ్యర్థన చేయటం విరహ తీవ్రతా నూచకం. నిరింద్రియాలకు ఇక్కడ చేతన ధర్మాలను ఆరోపించారు. ప్రియా విప్రలంభం విభావం, అనంబద్ధ ప్రలాపం అను భావం, అయిన ఉన్నాద శ్యంగారావస్థ వారిది. ‘రామానుజో మానినిసామితో దర్ఘపారస్మితః’ (10-30-6) అనే వాక్యాన్ని ‘మాలత్యదర్శివః కచ్చిన్నార్థికే జాతియూధికే’ (10-30-8) అనే వాక్యం లోని మల్లికా జభ్యాన్ని స్నేకరించి చేసిన కల్పనం అనస్య సాధ్యం.

వ్యాస భాగవతంలో ఈ పట్టున విభావముఖంగా మాత్రమే వివ్రలంభం ప్రతీయమానం కాగా పోతన భాగవతంలో వ్యాధిచారీ భావముఖంగాకూడ రనప్రతీతి కలిగి ఉండటం పోతన శ్యంగార రనద్మాష్టి ఫలితమే. అందు కుదాహారింపదగిన ఈ క్రింది పద్యం అంధ్రలోకంలో అబాల గోపాలాన్ని రనముగ్గల్ని కావించేది.

ఇ॥ నల్లిని వాడు పద్మనయునంబుల వాడు కృపారసంబు ఔ
జల్లిదు వాడు మాట పరిసర్పిత వింభము వాడు నవ్య ర
జల్లిదు మోము వాడోకడు చెల్యైల మానధనంబు దెచ్చే నే
మల్లియులారి! మీ పొదల మాటున లేదు గదమ్య చెప్పరే!

10-1010

ఇది ప్రజ కామినుల హృదయ రాముని బహిరంత స్నేహద్యానికి మహాద్యుతఫైన రనముయ మూర్తి చిత్రణం. గోపికల ప్రబోధ క్రమంలో ఇది పోతన కావించిన ప్రాణ భూతఫైన స్వీతంత్ర భావం. ఇందులో శ్రీకృష్ణుని తనూదర్ఘన స్నర్ఘనాల కేసం వారి తపా తపా విదితమే.

ఈ మట్టంలో మూలంలోని (10-30-30,32, 33) మూడు క్షీకాలను మూడు సీన వద్యపోదాలలో రమ్యంగా నంక్కిప్పికించాడు. మిగిలిన వద్యభాగాన్ని తన కామకూత్ర

⁶² శ్యామాన్యేషణామితో మూర్గు సంఖ్య భ్రమః స్నేహః ॥
తపస్యేషణ చింతా చ తప్యతావిలోకనం ।

పొండెత్తుపలే రసవిలనీతప చేశాయి. అపదులో పుత్తినిత్తు కేవటిప ప్రాణికు ప్రమాణిల్లిప పెట్టటం ఇంతికి కమ్మాని నీయటం జలకేళి సల్గటప వామకేళి దసపటప చంటి గపకుం జాహాలు (10-1026) పోతన హృదయగతమైన శృంగార రసాఖ్యి తరంగాలు.

శ్రీకృష్ణ చరణ సంకేతాలసు ప్రణయ రహస్యాలుగా శృంగార మంత్రాల మంగళ సంకేతాలుగా సంభావించారు గపికలు.

సీ „ ఒక యొలనాగ చెయ్యాది నా డిక్కుడ
సరస సుస్నాపి నాల్న చరణములును
నెక సీలవేణితో నెదిగి నా డిక్కుడ
మగజాదలో నిదె మగువ జాడ
యొక లేమ త్రైక్షిన నాడినినా డిక్కుడ
రఘుణి త్రైక్షిన చెప్పు రఘ్యమయ్య
నెక యింతి నెదురుగా నెలనినా డిక్కుడ
సన్మేధ్య ముఖములై యింప్రులొప్పు
అ „ నెకతె వెంటదగుల సుండక యొగినా
చడుగు మీద తరుణి యిదుగు లపరె
సబల లిరు కెలంకు లందు రా దిరిగినా
ఇఱు పదము లున్నవమ్మి! యిచట.

10-1028

అంటూ సాగిన పదముద్రలను గూర్చిప ఈపోక్రమం దక్కిణ నాయకుడైన శ్రీకృష్ణని చిత్రరథ వైశారద్యదేశకం.

శ్రీకృష్ణని కామకా విలాసాన్ని సంస్కరిస్తూ సాగించిన గోవికా సంచారం గమనించ దగ్గరి. ఇది గోవికల ప్రాణప స్వరూపానుభావ భరితమైన మన్మథావస్త.

సీ „ ఈ పొదరించిలో నిండాక గృఘ్నించు
నాతోడ మన్మథ నటినపూడ
ని మ్యాల మగుచేట నిండాక జిలువుండు
గాథంబుగా నన్ను గాగిలించె
నీ మహాజము నీడ నిండాక సుభగుండు
చిట్టింటు సేతల నిగ్గి గనియె
నీ పుష్పలత పొంత నిండాక దయితుండు
నను దానీ యథరపాసంబు సేసె
అ.. „ నీ ప్రసూనవేది నిండాక రమణుండు
కునుమ దానుములను గొప్పాదీర్పి
ననుచు గింద రతివ లంభోజ నయనసి
పూర్వు లీల దలచి పొగడి రథివ !

10-1032

గోవికలకు పైన చెప్పిన కృంగార విహరప్రదేశ సందర్భమం పల్లు వారి కృంగార శీలల, చిట్టంటు చేతల, కృంగార కళల, సంబంధమైన గత స్మృతి కలిగి పూర్వోదయ మయింది.

గోవిక శీలలో కనమెరుపులతో కామదేవుని త్రైర్యం నిరూపితం చేశాడు పోతన. పుష్పకరుని బారినుండి రక్కించమనీ తమపథ్థ ఉదానీన శైలిరి తగదనీ గోవికలు పల్గారు. పెద్ద పెద్ద విపత్తుల సుండి రక్కించి కుసుమ కరుని బారిగుర్గరుగనే? అని ప్రశ్నించటం గోవికల విజ్ఞాతకు నిదర్శనం. ఈ సందర్భంలో వారి మన్మథ భాధతీవ్రతను సూచించటానికి పోతనగారు 'కృష్ణహప్పచ్ఛయం' (10-31-7) అనే సంఖ్యోపాంగుల మూలాన్ని 'భావజ పుష్పవభ్యామి భవ బాధ పారింపు వరింపు మాధవా' (10-1040) అని అనువదించారు. 'మను' శబ్దాన్ని 'చన్ముంగవ' అని కళాస్థానాన్ని సూచించి, ప్రవాస నమయంలోని కామబాధ మనస్సుంబంధమైన దానికన్న మిన్నగా శారీరక సంబంధమైనదని సూచించాడు. 'పురుషుడు వక్కొల్పాల్యం కలవాడు నుకుమారమైన కారిస్యం కలవాడు కనుక అమేరకు తాఱుకని కంఠతనే కామతంత్రదీక చెబుతాడు. త్రై వక్కొస్థలం పీనేన్నతమైంది కనుక మన్మణ పేశలం గనుకా ఆ భారానికి అగలేదు. దాని నశచటానికి తనకు తన చేతులు వాలపు. తన చేతులు పనికిరావు. కరిన కేమల మాత్ర వ్యపదేశాలై, తుల్యయోగిత కలవైన పుంస్కరాలు కావాలే. ఇది నకల సంసర్ధం లోను నినర్ధం. కాని ఇక్కడ ఉభయధా అతిత వ్యక్తిత్వాన్ని ప్రస్తావించి కేసం పాస్తాల కంపి పాదాలు కారిస్యం కలవి'.⁶³ అందువల్లనే -

ము ॥ అరవిందంబుల కంపి గోవికలములై యందంబులై యున్న నీ

పరణంబుల్ కరినంబులై మొనయు మా వన్ముంగవల్ మొవగా

నరియం బోలు నటంచు బొక్కుదుము నీ యి కర్మశారణ్య భూ

పరిసంచారము కృష్ణ! నీ ప్రియలకున బ్రాహ్మయథం జేయదే. 10-1052

అంటూ గోవికల పదమర్థన రూపమైన కామతంత్ర విశేషాన్ని కోఱుకున్నారు. ఆ గోవికల పూర్వాదయతాపం నినర్ధమనేపారం. వారు సర్వాత్మనా సర్వోంద్రియ సంతర్పణాన్ని కోరుకున్నారు నదా. అందుకనే వారి ప్రార్థనలలో అష్టవిధ రత్నిభేదచ్ఛాయలు గోవికాలు. ఇలా గోవిక విరహ గీతలు అపాత కృంగార మధురన పచేచిమ ఘలాలు. అవి వారి ప్రవాస వియోగ చెత్తుట్టు నిరూపక నిష్పణాలు.

గీతలలో నిరూపించిన భావాలు చాల వరకు వ్యాపించుటి ప్రోక్రూలే అయినా అస్వాదనంలో శైలి అవరోధాలధికం. కానీ పోతనగారి తెలుగు వెలుగుల తీరుతీయలే వేరు. అని గోవికల అమితాన చేతనేద్వువాలు. కనుకనే కృంగార రసం ఇందులో రాజ్యమేరింది. రాణకెక్కింది.

⁶³ కృంగారం - పోతన. పుట. 216

త్రివిధ శృంగారం

శృంగార రననిష్పత్తిక హెతుభూతంగాను నంభోగ శృంగార ఫలపర్యవసన్నంగాను వరిగణించి, వాచిక సైవర్య క్రియా భేదాలతో శృంగారాన్ని త్రిధా విభజించారు అలంకారికులు. వీరిని ప్రాణభూతమైనవిగా భావించి చేర్చేయగా నిరూపించి నిర్మలించాడు శారదాతనయుడు. ఈ శృంగార భేదాల్యాన్ని భాగవతంలో వ్యక్తిగాను నమష్టిగాను నందర్శించవచ్చు.

త్రీక్యమ్ముడు అయిథయివను దొఱున్న కెఢ్ల అతడి చేతలలో మాటలలో శృంగార చేతన్నుత స్వస్థమయింది. దానికినం గోకల మానసాలు అణ్ణులు సాచాయి. వారికి మోహం పెరిగింది. శృంగార భావ నంవేదన నంచలించింది. కనుకనే అతని మాటలకు చేతలట్ట వారికి బులిబులి కేవమే కలిగింది. అది ప్రణయ కేవమే. కనుకనే వారి నంభాషణలోని ప్రతిమాటా ప్రణయమంత్రమయింది. ప్రతి చర్య శృంగారతంత్రంగా రాణించింది. నహ్యాదయులకి శృంగార చందన చర్యగా పరిణమించి గుండెలోకుభ్రాసి కమ శృంగారానుభాషుల్చి వెరికి లాగి తన్నయా భావంతో తపింప చేస్తుంది.

వాచిక శృంగారం

వాచిక శృంగారం భావగ్రూప మయింది. రహా: నంవిన్నధురం - ప్రైయసీ ప్రియులు రహస్యంగా హ్యాదయాలలో దాచి ఉంచిన భావ నంవేదనాన్ని ఈ నమయంలో స్వస్థం చేస్తారు. కనుక అట్టే నంవేదనం ఇందులో మధురంగా ఉంటుంది. అది నర్మపేళలం. సర్వశృంగారాత్మకమైన కర్మ. దానిచే నిది మనోహరం. మంచి వృత్తాలలో ఉంటుంది. కావ్యంలో శృంగార సూచకాలైన క్షోకలు. పద్మాలు, శృంగారేచితమైన వృత్తాలలో ఉంటుంది. ఇంకా వినటానికి ఇంపుగా ఉంటుంది. వాచిక శృంగార స్వభావం రీతి ఇది¹ అని శారదా

భావగ్రూం రహా: నంవిన్నధురం సర్య పేళలం

సుప్రత్తుప శ్రవణానంది శృంగార శృంగారేవాచిక మతః :

భావద్రూకచ్ఛము, పుట. 143

తనయుడి నిర్వచనానికి జమ్ములమడక మాధవరామ శర్యాగారు చేసిన వ్యాఖ్య. ఏపు ఏథ వాచిక శృంగారాన్నే కాక మరికన్ని రీతుల్లి కూడ భాగవత గతంగా తిలకించవచ్చు.

గోపికావప్రాపహరణ ఘుట్టంలో వాచిక శృంగారం ప్రముఖంగా గోచరిస్తుంది. అరంభం నుండి గోపికల ప్యాదయ నంచెదనంలోని ముఖ్యాంశం శ్రీకృష్ణుడు తమకు చేతోవిభుడు కావాలన్నదే. అందుకు కాత్యాయనీ దేవికి 'సేతి వనంతా' లాడటానికి వారు ప్రొమ్మక్కుకున్నదే ప్రబల నిదర్శనం. అది వారి గాఢవాంఘకు శృంగారాత్మకు సంకేతం. ప్యాధుత భావం ఎప్పుడూ వాచిక కాయికాల ద్వారా వెళ్లడచుండి కదా! ఈ ఘుట్టంలో ప్రథమానురాగ నమయంలో కొంపికొంగుల కుండె వాచిక శృంగారం అంటే శృంగారాత్మక నర్యానంబాషణంలో మాటలామాట కలిపి మనసు దేహకోసే మర్మజ్ఞత గోచరిస్తుంది. దానికి తేడు గోపికలు కూడ అంతరాలలో అతడినే కామించటం దేహదమైంది, నమయమూ కలని వచ్చింది. అందరి ప్యాదయాంతరాలలోని భావనా ఒక్కటే కనుక, మనసులోని భావం మధుర మోహనంగా పరస్పరం ప్రకటించుకేవటమే తరువాయి. వప్పు చౌర్యం చేసిన శ్రీకృష్ణుడి తేడి గోపికల అభ్యర్థనం వారి శృంగార సంచెదనకు చక్కని మణిదర్శణం.

కం॥ మా మా వలువలు ముట్టు
 మామా! కనిపోతు పోతు మన్నింపు తగన
 మా మానమేల కిమెదు ?
 మా మానస పారణమేల ? మానుము కృష్ణ !

10-818

'తెలుగుదేశంలో మామా బావా వరసలు ఎంతో చౌరవా తీపీ కలవిగా ఇప్పటికీ అలాగే ఉన్నాయి, శృంగారానికి అలంబనమైన విస్తీ'². ఇందులో శృంగారపు నన్నాయి నెక్కులు లెక్కకు మిక్కుటం. మానం మానసపారణం మామా జ్ఞ్యులు సకామ ప్రసంగద్వీత కాలు ప్యాదయాభ్యోదకరాలు. వారి సర్పగ్రహశృంగార భావానికి శబ్ద స్వీరుపాలు. భావిఫలపీఠి సాధనకు జపించిన బీజాక్షర సదృశాలు. ఇలా ఈ కందంలో మాత్రాగణ సదృశంగా త్రపణ సుభగంగా రచన సాగింది.

గాఢ శృంగార భావన రసాన్నిఖంగా సాగటానికి ఈ మాత్రాగణ బద్ధ సదృశమైన రచనా విధానం దేహదమయింది. త్రపణ సుభగమంచుటది. గేయాత్మకమైన ఈ కంద పద్యంలో వప్పుచౌర్యం ఎల్ల ఆ గోపికా మానసాక్షీ రచిగిన భయాందోఽనల కన్న, వారి ప్యాదయ సరసిలోని శృంగార భావ తరుగ ధ్వనాలు మిస్కుగా సుమధురంగా స్వరిస్తాయి. అవి పరితల మనసులను కరిగించి ఘుమరపిస్తాయి. ఇది పోతన్న గారి శృంగార రస పరిపోవక శిల్ప భంగిమల్లో ఒకటి.

త్రీకృష్ణుడి చిలిపి చేతలకు ప్రతిస్పుందించిన గేపికల మనోగతభావార్థ ద్వ్యక్తకలైన మాటలు వాచికశ్యంగారరన సూచికలు, కామ ప్రసూన సారథివిచికలు.

కం॥ కంటేవి మా హృదయంబులు

కంటేవి మా మనము లఙ్జ గంటేవి వలువల్
గంటే ఏక నెఱ్లు చేసేదో ?

కంపెను గది నిస్సు వెలిగి కంటేమి కృష్ణ !

10-820

శైవద్వా భావంతో త్రీకృష్ణుడు గేపికా హృదయాపహరి అని తేలింది. కనుకనే ఏ రితిగా ఏ ఏ శృంగార లీలా విపోరాల విపరింప చేస్తోడే అని వారి ఎదురుకొన్నాలు. కంటి కంపెతనం వంటి పదాలకు శృంగార సంకేతాలుగా ప్రచారం ఉంది. ఏతద్వంతో ఆతడు శృంగారి అనే వారి ఉద్దేశం. శృంగారికి ఈ వప్పునం ఉచితమే అని భావం. ఆతని హృదయ మాధుర్యం తమ హృదయాలకు పూతుకున్నదని నర్సర్గర్మణైన భావం. ఇది వారి భావార్థాన్ని పద్మించగల వాచిక శృంగారం. స్త్రీ జనేచితమైన లఙ్జభావం అవరించటం వల్ల గేపికలు వ్యంజనా వర్ధితిని ఆశ్రయించారు. వారి మాటల్లాని వ్యంజనా శక్తి వాచిక శృంగారానికి పుష్టి నిచ్చింది.

ఇలా వారి ప్రసంగంలోని వ్యంగ్య స్నాత్రీ వ్యాజనిందా అన్ని వారి హృదయాలలో దగి ఉన్న శృంగార భావ నయేదనా వప్పుకరణ సాధనాలే. అలాగే వారి సంబోధనలు కూడ శృంగార సంబంధాలే. వారి సంభాషణలో త్రీకృష్ణుడితో 'నీవెఱుగని దేమున్నది' అనటం వల్ల వారిద్వంత్ర మధ్య హృత్యంబంధమైన దాపరికం లేదని నివెదించుకున్నారు. చివరకు -

కం॥ వచ్చేదము నీపు పిల్చిన

నిచ్చెద మేఘైన గాని యొటు చేరు మనిసం

శోభ్యదము నేడు వప్తుము

రిచ్చి మముం గరుణతోడ నేలుము కృష్ణ !

10-828

అనే వారి మాటల్లో వారి ఇంగిలాకార వెదవ ఉంది. అందులో శృంగారం లాప్యం చేస్తున్నది. ఇలా వారి ప్రతిమిలాటలు భంగపాటులు అన్ని వారి వాచికశ్యంగార సూచికలే. ఆ సందర్భంలో పోతన శృంగారాత్మ గేపికల గుండెల్లో గుడుసుళ్లు తిరుగుతున్న భావాలకు ప్రతిరూపం.

త్రీకృష్ణుడి ప్రతిమాట ఇక్కడ పరికింపదగ్గదే. 'ఏ తరుణుడు మగదోటకు / మీ తపములు చెప్పుడింక' (10-830), 'శృంగారవతులారి!' నేను జూడని మర్యాదైటి" (10-839) 'లక్షణవతులారి! లఙ్జంచి చెప్పురు గాని మీ మర్యాదులే గానబడియే' (10-846) వంటి పటుకులన్నీ మన్మథుడి వాడి ములుకలు. ఆ మాటలు నహృదయ హృదయాకర్కు మంత్రాలు. అని వారి అంతర శృంగార తత్క్షేరత్నార్థి వారికి తీసే ప్రజయ పర సాధనాలు. ఆ ఉణ్ణిపులు వారికి విస్తంభటం కల్పించటానికి ప్రయోగించిన వాచిక

శృంగారాత్మలు. తత్కలితంగానే వారి హృదయారవిందాలలో కందర్యుడు సందడించాడు. 'మర్మ' శ్లో ప్రయోగంతో గొపికల లజ్జారజ్జుపును చేదించబం శ్రీకృష్ణుని వాచిక శృంగారజ్ఞత. అలాగే గొపికల్ని వివిధములుగా రమ్మనటానికి బదులుగా భంగ్యంతరంగా చేతులెత్తి మ్రొక్కి చేరి చీరలు తీసుకిమ్మునటం అతని వాచిక శృంగారవైభవం. కాగా వారు అతని మాటల మథురిమకు మేనులు మరచి తొలతట న్యాసుకరాళ్లు' లై సరసరితిని నమస్కరించారు. ఆశ్లే గొపికలు రసాఖిముఖలై వ్యాపించారు.

ఈలా ఈ ఘుట్టంలో వాచిక శృంగారం ప్రధానంగా ప్రథమానురాగ సంబంధిగా పరిధివిల్లింది.

ఆంగిక శృంగారం

ఆంగిక శృంగారానికి సైపథ్య శృంగారమని ఆలంకారిక వ్యవహారం. ఆంగిక శృంగారం ఈ విధంగా ఉంటుంది. మంచి వప్తం అంగరాగం అభరణాలు పుష్పమాలలు మొదలైన వాటిలో ఆలంకృతమై యోవన నంపదలో ఉన్న దేహం ఆంగిక శృంగార యుతమని భావించ బడింది.³

ప్రేమ జంటల వలపుల తొలకరిలో వారి హృదయాలు పరస్పరం లోగొనటానికి వారికి ఉద్దీపన కల్దించటానికి ఆకర్షు సాధకంగా ఆంగిక శృంగారం ప్రథమ స్థానం ఆక్రమిస్తుంది. అది వారి శాహాతును బట్టి ఆభిరుచిని బట్టి ఆశయాన్ని బట్టి మారుతుంది. అభూతంత్యం కూడ బ్కోకసారి రమ్యంగా ఉంటుంది. అదే ఆక్రూడి ఆంగిక శృంగారం. దాన్నే ఆలంకారికులు 'రూప'మని వాక్సన్మారు. కాలపూర్వోదయంలోని సుగాతి నిరలంకారంగా నాయకునికి ప్రశ్నలన కల్దించిన సంగతి విదితమే. వేళ్లు కార్యసాధన కేసం చేసే వారి ఆంగికం అపోర్యం ప్రత్యేకంగా ఉంటై. బుయ్యశృంగుని కేసం వచ్చిన వేళ్ల ఆంగికాన్ని గమనించి అందు అశ్వర్యంతో వారి మరుగున జేరి చివరకు వారిని మరిగాడు. కాబట్టి వేళ్లలది కార్యసాధకమైన ఆంగిక శృంగారం. గృహాషుల ఆంగిక శృంగారం మనోనాథుల్ని మంత్రముగ్ముల్ని చేసే విధంగా ఉండాలి. ఆ విషయాన్ని పోతన భావించిన రీతి సంభావ్యం.

సీ॥ నిలయము వాదెంచి నిర్మల దేహిణ్ణు

శృంగార మేఘాయు జేయవలయు

7-418

ఆని 'స్వయంచ మండితా నిష్టం' (7-11-27) అనే మూలభావాన్ని పోతన విస్తరించాడు. దీని వల్ల అతనికి వ్యాసునికన్న అధికంగా ఉన్న శృంగార ప్రీతి గేచరిస్తుంది. ఆశ్లే

³ శ్లో వాపికల అంగర భూషణి ర్యాల్ఫ్రెంచ్ ప్రసాదితం :

ప్రాణ్ యోవమమంగం యత్పుంగాః ప్యాత్ ఆంగికః ॥

భావ ప్రశాపముపుట. 143

గృహిణీ శృంగార రచనావశ్యకత తద్దర్శం విదితమౌతుంది. కుచీ కుథ్రత కలిగి అందంగ అలంకరించుకొని భద్రతను ఆలరించటం గృహిణీ ధర్మంగా గుర్తించాడు.

శ్రీల అంగిక శృంగారాన్ని గూర్చి వాత్స్యయనుడు ద్విధా భావించాడు. అందులో ఒకదే ఆగమికం రెండవది శైపోరికం. రకరకాల సామ్యలు పెట్టుకొని పరిమళ ద్రవ్యాలూ అంగరాగాలూ పూసుకొని, దేశకాలాదులను అనుసరించి చీరలు రవికలు ధరించడం. ఇది భద్రతను కలియడానికి వేసుకొనే వేషం. ఇదే ఆగమికం⁴. ఇక శైపోరిక మంచే ఏడైనా ప్రయాణం చేసేటప్పుడు వేసుకునే వేషం. అలాంటి నమయాల్లో ఒంలేమీద బరువు కాకుండా మరీ పెడ్దది కాకుండా ఉండే చీర కట్టుకుని తెల్లబీవి లేదా మరీంగు గలవి అయిన పూలు తలలో పెట్టుకుని వెళ్లాలి⁵.

యమునాతీరంలో కాత్యాయనిస్త్రణానిక 'కుచద్యయి భరములన్ మధ్యంబు లల్చాడగా /బ్రమద్దోమ గజేంద్రయాన' (10-809) శైన నవయావసలూ నవవధా లలామలూ ఇతర నాయికలూ కూడ ఆగమిక నాయిక సంబంధమైన అంగిక శృంగార స్వరూపలే. ఈ కోవలో కుమ్మ కూడ అత్యుత్తమమైనదే. ఆమె 'మాలా మృగనాథిపంక మణిమయ భాషా చేలాలంకృత' (10-1488) 'ఏలాకర్యార మిథిత హిత మధుర మహాపోలారసపాన మదక్షిలాలిత' (10-1489).

శ్రీకృష్ణుడును పడకదీఱ్చు చేరిన రుక్షిణి స్వేరూపం అంగిక శృంగారం. వారి సరసనభూపాలకు ఆదే సైపట్టం.

స్తు॥ కుచకుంభముల మీది కుంకుముతో రాయు
పోరంబు లరుణంబు లగుచు మెఱయ
గరపల్లవము సాచి కదలింప నంగుటి
యుక కంకణ ప్రభ లావరింప
గదలిన బహురత్న కలిత సూపురముల
గంభీర నినదంబు గడలు కొనగ
గాంచన మణికర్ణికా మయుఖంబులు
గండపాలికలమై గంతు లిడగ
తే॥ గురులు నాటింప బయ్యెద కంగు తూల
బోటి చేసున్న చామర బుచ్చు కొనుచు
జీవిక్ష్యరు రుక్షిణి చేర నరిగి
వేడ్చ లిగురిత్త మెల్లన వీవ దణగి.

10శ. 228

⁴ 'బహుభూషణం వివిధ కునుమామలేవసం వివిధంగ రాగ నముళ్లం, నానావర్షం వాస జాత్యాధిగమికో వేషః వాత్స్యయన కమసూత్రాలు, సం.2పుట.77

⁵ 'ప్రతసమశ్శుల్పుల్పుకూలతా పరిమిత మాభరణం, సుగంధితా నాత్యల్పుజ మాలేవసం తథా కుథ్రన్య న్యాని పుష్పాక్షితి శైపోరికోవేషః అందే - సం.2 - పుట. 77

జలంచే సైపథ్యశృంగారం నాయక నాయకుల సంభోగ శృంగారానికి సముద్రిష్టి నిస్సుంది. ఈ రుక్మణీ అంగిక శృంగారం మూలభావాలో విస్తరణమే. అయినా ఆది పోతన శృంగారం ముప్తతే పాలుపు మారింది. మాధవ వథూనహాస్ సాందర్భ విభవం (10ఇ. 817) కూడ వారి సైపథ్య శృంగార సంభరితమే.

జంద్రప్రస్త ప్రయాణ సమయంలో రసాలవనస్థలంలో విడిసి ఉన్న 'జలజ లోచను కడకు ఉత్సర్వికతో' (10 ఇ. 671) కదలివేళ్లే శుభ్ధాంత కాంతల అంగిక శృంగారం ఆఘ్నోదకరం. ఆది వారి విహారానికి సైపథ్యం.

సీ॥ వికచ మరంద సవీన సారభ లన

స్వందార కుసుమ దామములు తుణీమి
చారు సుగంధ కస్తురికా ఘనసార
మిథిక చందన పంక మెలమి సలది
కనక కుండల కనత్యంకణ సూపుర
ముద్రికా భూషణములు ధరించి
యంచిక ముక్కాఫలంచల మృగుల ది
వ్యాంబరములు చెలువార గల్చీ

తే॥ యద్ద చంద్రుని నెకస్కె మాడునట్టి
యింక ఘలకల దిలకము లలర దీర్చి
పెంపు దీపింప నుడురాజ వింబముఖులు
నవ చతుర్యధ శృంగార మవధరించి.

10ఇ. 670

ఇది వారి సైపారికం. ఇందులోనూ వారు వప్త మాల్యాను లేపన భూషణాది చతురలంకారాలతో చతురంతయాన లవటం విశేషం. 'వరాంబ రాభరణ విలేపన ప్రజాః' (10-71-15) అనే ఒక ఒక్క మూల భూక పాదాన్ని ఒక్క సీన పద్యంగా పోతన ప్రపంచించి శ్రీల శృంగార రచనా భంగిని చిత్రించాడు. తద్వారా తన శృంగార రసాధిలాషను నిగదించాడు. ఇలాగే ధర్మజూడి అవభూత స్నాన యాత్ర సమయంలోని వారాంగా విలాసం (10ఇ. 799) ఏలోకనియం.

శ్రీకృష్ణుడి అంగిక శృంగారాన్ని గూర్చి భాగవతంలో పలుతాపులలో దర్శించవచ్చు. అయిన దినచర్యలోని నిత్య శృంగార రచన అతడి అతివేల శృంగారితకు నిదర్శనం. తద్వారా కూడ శ్రీకృష్ణుడిని పరిపూర్వక శృంగార నాయకుడిగానే పోతన నిరూపించాడు.

6. శ్రీ పాపాయుషం క్షణయతి పుటీమాపురాభ్యం
రశ్మే ఉ భూరీయ పంచు వ్యాఖ్యానగ్ర పాస్త్రి
పాప్త్ర గూడ కుచుంచుమ శోభ వార
ఘాస వితమ్మ ధృతయా చ పరాయ్యాంచ్యా ॥

10-60-8

సీ॥ మలయజ కర్మర మహిత వాసిత హేమ
 కలశేదకంబుల జలకమాడి
 నవ్య లసన్ముదు దివ్య వప్రంబులు
 వలనిప్ప రింగులు వారగల్చి
 మకర కుండల హర మంజీర కేయూర
 వలయాది భూషణావటులు దార్శి
 ఘనసార కస్తురికా హరిచందన
 మితిత పంకము మేన నలర నలది

తే॥ మహిత సారభయుత కుసుమములు దుతీమి
 పొనగ రూపైన శృంగార రన మనంగ
 మూర్తి గైకన్న కరుణా సముద్ర మనగ
 రమణ నెప్పుము లలిత దర్శణము జాచి.

104. 633

శృంగారి అయినవాడు తన అంగిక శృంగారాన్ని ఎలా పోషించుకోవాలో తెలుగు దర్శకుడైన ప్రతిన దిద్దిన శృంగార రూపం ఇది.

ఆలంకారాలవల్ల శృంగారపురుషుడు మరీ ఆతిశయస్తాదు. నవ మన్మథుడౌతాడు. పీరినే లోకం నరద పురుషుడనీ భోగపురుషుడనీ పూలరంగడనీ శృంగారపురుషుడనీ పలువిధాలుగా సదా సంభావిస్తుంది. వారికి ఉన్నత స్థానాన్ని కల్పిస్తుంది. అది ఎరిగిన ప్రతిన తన భాగవత కథానాయకుణ్ణి తదున్నత శిలాలకు చేర్పదలచి మూలంలో ఉన్న శృంగార రచన⁷ ను మాడింతలుగా పెంచి అత్మియతను వ్యక్తికరించాడు. ఇలా త్రై పురుషులిద్ధురికి కాలోచితమైన రితిగా నైవథ్య శృంగారాన్ని నిర్యపోంచి తత్పరమార్థాన్ని ప్రబోధించాడు ప్రతిన.

అలాగే నైవథ్య శృంగారాన్ని గళించుడికి కూడ వర్ణించేసి ఆతణ్ణి ఒప్పుల తుప్పగా కల్పించాడు.

సీ॥ తన కుంభముల పూర్ణతకు దీర్ఘి యువతుల
 కుచములు పయ్యేద కంగులిగ
 దన యాన గంభీరతకు జాల కబలల
 యానంబు లందెల సండగినగ
 దన కర్కృతి గని తలగి బాలల చిఱ
 దౌడలు మేఘల దీప్తి దౌడు విలువ
 దన దంతరుచి కేడి తరుణుల నగపులు
 ముఖచంద్ర దీప్తుల మునుగు దిగువ

⁷ ఫ్లై అత్మాతం భూషయమాన సరలోక విభూషణం
 నాసుభుష్ణామ్రాః స్నేహ్యుష్ణాప్తః స్నగుమ తెప్పైః ॥

శో దనదు లావణ్య రూపంబు దలచి చూడ
నంజనాభము కపిలాది హరిదిభీంద్ర
దయిత లందులు దనవెంట దగిలి నడువ
గుంభివిభు దేపై నొప్పుల కుప్ప బోలి.

8-40

ఆ గజేంద్రుడి అంగిక శృంగారం అటవలు అందరూ అశడిని వెంటలడి అరాధించేటంతగా అతిశయించింది. కనుక అంగిక శృంగారం ఒక్క మానవ జాతికి కాదు సర్వప్రాణీకేరీకి ఉర్ధ్వాన కలిగించగలదన్న సత్యాన్ని పోతన వెలువరించాడు. కనుకనే శృంగారం సర్వప్రాణీ సహజం మాత్రమే కాదు అది సర్వ జీవకేరీకి జీవ ఘాతన్యం.

క్రియా శృంగారం

క్రియాశృంగారం ఈ క్రింది విధంగా ఉంటుంది. దంతక్కతం నభాక్కతం మణితం రణితం సీత్యుతం చుంబనం భూషణం హవం భావం హేల కేలీ విలాసం మొదలైన వాటితోనూ శయనాద్యుపచారాలతోనూ సంగీత క్రియలు మొదలైన వాటితోనూ కూడి ఉంటుంది.⁸

జది నాయికా నాయకుల జష్పప్రాప్తిదశ. అరమరికలు లేని శంకా రహితమైన శృంగార కలాప విలాస దశ. మనసులు మరిచి తనువులు కలసిన దశలో ఈ క్రియాశృంగారం కామశాస్త్రానికి నూతన భాష్యాలు రచిస్తుంది.

శ్రీహరి శృంగార హస్తం

బలిచక్కవర్తి వద్ద ప్రతిగ్రహిస్తే కమలాధీశ్వరు డ్రైంది సురుచిర శృంగారకరం. అది క్రియా శృంగార నిర్వహణ చాటుర్యవేది. అది కమలాకర్మణ సుప్రశ్నం రమాకాంతా కచపాస్తం విమల శ్రీకుచ శాత చూచకతదీ విస్యస్తం (8-609).

కామశాస్త్రరీత్యా 'శయ్యమీద ట్రైకి కుడి భాగంలో పురుషుడు, అతనికి ఎడమవైపు ట్రై ఉపవేశించాలి. పిమ్మట పురుషుడు తన ఎడమ భాహంపుతో అమెను కాగిలించుకోవాలి. అటుపైన కాంత కేళ భారాన్ని నిమరాలి'⁹. అలా కచసేవనం చేయటం అష్టవిధరథి

8. శ్శో దంతచ్చేర్యం నభచ్చేర్యం మణితం చ స సీత్యుతం,
చుంబనం భూషణం భావ హేలాది: కేలయ్యానీచ॥

శ్శో శయనాద్యుపచార్థు తథ సంగీతక్రియ

ఇత్యాది భాషా: కథితః శృంగారః స్యా త్ర్యా త్ర్యా త్ర్యాక్: " - భావ ప్రకాశము, పుట. 144

9. ద్రైణ శ్వాస్య ఉపవేశనం కేహస్తై వప్త్రంత సీవ్యామిత్యవ లంబనం, రక్యర్థం సవ్యేన భాహం
నారమమర్థత: పరిష్యంగః నాశ్యాయువ కామమాత్రాలు సం. 1-పుట. 309

భేదాలలో ఒకది. ఇలా ఈ క్రియా శృంగారాన్నే ఆక్రమణః శ్రీమహాబిష్ట్టపు అచరించిష్ట్టు పోతన కల్పనం.

ఇలా శ్రీదేవిని లాలించిన తర్వాత శ్రీహరి సాగించిన క్రియాశృంగారం గమనార్దం. ‘ఏమల శ్రీకుచ శాతమాచుకతటీ విన్యస్తం’ (8-609) గా అయిన హస్త చాలనం చేశాడు. తర్వాత నుమతల ప్రపారణ వ్యాప్తునమిక¹⁰ మయూర పదక¹¹ శ ఘుతాది¹² సభక్కతాలు కల్పించినట్టుగా అభ్యాసించాడు. ఇలా శ్రీహరి శృంగార హస్తం జలి బెదార్య ప్రాభవాస్నీ ప్రక్కకు నెట్లే పారకుల్ని శృంగార భాషదీలికల్లో పరవశింప చేస్తుంది. లక్ష్మీనారాయణుల సంగమ వేలా క్రియా శృంగార రహస్యాల్ని వెలువరిస్తుంది.

శ్రీసతీలాలనం - శ్రీహరి హస్తం

రనికుడైసహాదు ప్రథమతః కచార్కుణం చేసి నాయికలు అభిముఖం చేసుకొని భూసేత్రాలను చుంచిస్తాడు. అనై అంశాత్మరీయాస్నీ అపనయుంచి కుచ్ఛహాణం చేస్తాడు. శ్రీహరి కూడ అలాగే ఉపక్రమించాడు. కానీ అమే కేవగోపన కావరుంతో సపలాలన కుపక్రమించాడు.

ఈ॥ అదిన్ శ్రీసతి కప్పుభై దనుపుష్టి సంసోత్తరీయంబుభై
బాదాళ్ళంబులై గపోలతలైబోలిండ్లై నూత్న మ
ర్యాదం జెందు కరంబు గ్రిందగుట మీదై నా కరంబుంట మే
అల్లాదే రాజ్యము గీజ్యమున్ సతతమే కాయంబు నాపాయమే ?

8-591

ఇందులో శ్రీసతి కుపిత నాయిక. శ్రీహరి ఈన హస్తంతో శ్రీసతి కేశపాస్నీ వల్లి అభిముఖం చేసుకోగా అమే తప్పించుకుంది. దాంతో శరీరాన్ని స్ఫురించబోగా మళ్ళీ తప్పుకుని ముందుకుసాగింది. అప్పుడు అమే అంశాత్మరీయాన్ని అందుకుని జూతిమిలాడే ప్రయత్నం చేశాడు. అయినా అమే స్వాధినం కాలేదు. కనుకనే ఆ రతిపదితుడు అమే కేపానికి ఉపకున సాధనంగా ‘పాదపతన’ మనే వరమాస్త్రాన్ని ప్రయోగించాడు. అతినిగ్నితో ఉన్న లేదా అతి క్రుఢ్య అయినా భర్త పాదపతనంతో ఉత్తమ ఇల్లాలు ఇచ్చే స్వాధిన మపుకుండని వాత్స్యాయన మతం.¹³ అంటే! అమే మంచులా కరిగి పోయింది. అదిలక్ష్మీ పతికి స్వాధిన అయింది. దాంతో అయిన హస్తం మళ్ళీ అమే చెక్కిభ్రూపై చేరి నుతారంగా స్ఫురించింది. ఆట నుండి క్రిందికి దిగి పాలిండ్లై పచరించింది.

10. సైవ వల్క వ్యాప్తునమిక మాస్తన ముఖమ్ వాత్స్యాయన కామనూత్రాలు, నం.1 పుట. 213

11. పంచభి రథములై ర్యాలైశ్చై చూచుకాథిముటీ మయూర పదకమ్ అందే.

12. తర్వాత ప్రముగ క్షమాయః ప్రస మాయకే సంవిక్ష్యాని పంచవం పదాని శ ఘుతాలు.

అందే, పుట. 214

10. ప్రిచాయుక్త భూమి దయంత క్రుఢ్య ఒచిన పాదపతన మతిపర్వత ఇతి సార్వతికమ్ వాత్స్యాయన కామనూత్రాలు, నం.2, పుట.14

నెత్యనూతన మర్యాదలో వ్యవహరించింది. ఇలా పోతనగారు శ్రీహరి క్రీయాశ్యంగారు నిషేషాల్ని అమూలచాదంగ దర్శించటం ఆయన దర్శయితే ప్రతిభకు ప్రబల నిదర్శనం.

ఊర్యుళీ పురూరవులు

పురూరవు ఊర్యుళిని ప్రథమ దర్శనంలోనే కాపించాడు. అమెను తిలతందులక క్షీరజలకాది అలింగన¹⁴ నహితమైన క్రీయా శ్యంగారాన్ని అర్థించాడు. తిలతందులాల లాగ తమ శరీరాలలోని ప్రత్యేషువూ గాఢలిగితం కావాలని అతడి గాఢకామన.

ఉ॥ ఎక్కుడి నుండి రా? మన కిర్ణతీకిందగు నీకు దక్కితిన్
మ్రుక్కడి వచ్చేనే? యలరు ముల్చుల వా డడిదంబు త్రిస్యుచే
దిక్కునెఱుంగ నేయబల! దేహము దేహము గేలుగేల నీ
చెక్కున జిక్కు మాపి తగు చెయ్యుల నమ్మ విపస్సు గావవ!

9-391

ఒక గాఢ కాముకుడి శ్యంగార భావన అతడి క్రీయా శ్యంగారంలోనే ముడివడి ఉండుంది. ఇది చాంకాగతమైన క్రీయా శ్యంగారం.

బుప్యశ్యంగుడు - వేశ్యలు

బుప్యశ్యంగుడి కోసం వచ్చిన వేశ్యలు అశట్టె 'చేతుల గ్రుచ్చి కర్మక కుచంబులు మాపి కాగిలించటం ప్రతాలింగనం¹⁵ 'మౌము కంరంబు నాభియు కలయ బుణకటం' ఒక అపూర్వమైన ఉపరతి ఫేదం. 'మీనుల పొంత సాలుకులు చప్పుణ్ణు' చేయటం అప్పబడరం అనే పూర్తులు. ఇలా ఆ వేశ్యలు కామకళా సంబంధమైన క్రీయా శ్యంగారం నిర్వహించారు అమూలకంగా అంధ్రమహాభాగవత కథలో (9-694) ఆ అమాయిక చక్రవర్తిని కామకళాకోశలంతో కరిగించి తమ మరుగున చేరుకున్నారు. ఇది వేశ్యాగతమైన క్రీయా శ్యంగారం. దీని ప్రయోజనం స్వీకార్య సాధనం, లేదా రాజకార్య నిర్వహణ (9-688).

గోవి కృష్ణులు

త్రీకృష్ణుని వప్త చౌర్య సైపుణ్ణు మూల భాగవతంలో లేదు. వాదీని వొంగిలించిన విషయం మాత్రమే ఉంది. అంధ్ర భాగవత కృష్ణుడు వసన గేపనం చెస్తున్న ససుయంలో అతని పూర్వరాగ క్రీయా శ్యంగారం దాగుంది. వసనగేపనం శ్యంగారకథ. లోకంలో

¹⁴ శయనగా వేవ ఊరు వ్యతాయసం భూజ వ్యతాయసం సం చ న సంఘర్ష మివ ఘునం సస్వత్సేక తత్తీల తండులకము. రాగంధావనపేక్షికాత్యాయు వరస్వర మనువిశ జవ ఉత్సంగ గతాయ మామిఖేప విష్టాయాం శయనేపి క్షీరజలంక.

వాణ్ణయన కామసూత్రాలు, సం.1, పుట.185

¹⁵ ప్రాణభూ మురు: ప్రవిశ్య తత్త్వ ప్రార్థ మార్పయే దితి ప్రతా లింగమే. వాణ్ణయన కామసూత్రాలు, సం.1, పుట.187

చతుష్ప్రికళలున్నాయి. ఈ అరవైనాలుగు కళలు మూలకళలు. వీటిలో కృగ్రహయానైన కళలు ఇరవైనాలుగు. జాదానికి అత్యయమైన కళలు ఇరవై. అలాగే శయనేపదారికానైన కళలు పదపోరు. ఉత్తర కళలు నాలుగు. అవిధంగా మొత్తం అరవైనాలుగు కళలూ కమశాస్త్రానికి అంగవిద్యలు. కాబట్టి కమశాస్త్రాలలో పాటు ఈ అంగ విద్యలు కూడా నేర్చుకోవాలి. అలా నేర్చుకున్న త్రైపురుషులు మాత్రమే సంభోగంలో సంపూర్ణమైన సంతృప్తిని పొందగలుగుతారు. ఒక్క కమశాస్త్రాలు మాత్రమే చాలవు.¹⁶ ఈ నేపథ్యంలో శ్రీకృష్ణుని పసన్గేపన కాకెశలాన్ని పరికించవచ్చు.

తరలము. కదలకుం డని తేడివారల గన్ను సన్నుల నిల్చుచున్
బదము లౌయ్యన నేల బెట్టుచు బద్యనేతుడు మాని ద్వై
పొదలమాటున నల్ల నస్లున పొంచి పొంచి నణంగుడై
యదను గేరుచు దాని ప్రేతల యంబరంబులు దంగిలన. 10-814

ఇందులో ఆతని నర్మ శృంగారాత్మకమైన కర్మ ఉంది. దానికి తేడు ఇది ఈగూ
షూగూ గల తరలంలో శ్రవణ సుభగంగా సాగింది. అది ఆతని హృదంతరానంద
డోలికలకు అనుగుణమైన గమనంతో ప్రతికాత్మకంగా ప్రతీయమారమైంది. నిత్య శృంగార
చేతస్యానైన వారి నిత్యవద్రనం ఈ రీతిగానే ఉంటుంది. అందులోనూ కొంపె కేణంగుల
చిరిపి చేతలన్నీ వింతరికులేగదా!

ఈ సందర్భంలో వ్యాస భాగవతంలోని మూడు భూకాలమా మూడు పాదాలలో
పొదివి స్వతంత్ర భావాలలో పూరించిన సీసిపద్యం పరమ రమణీయ శృంగార దృశ్యం.
అందులో గోపికలు భావించిన శ్రీకృష్ణుని కేళివిలాసం వినేద విషారం క్రియశృంగార
ప్రబంధమే ! అందులోని శ్రీకృష్ణుడి 'అంగకళలు' మనోపారం.

సీ॥ కమ్ముకు బుబ్పులు కోనా డిక్కుడ
మొనసి పాదాగ్రంబు మొపినాడు¹⁷
సతి నెత్తుకొని వేడ్కు జరిగినా డిక్కుడ
దృష్టములో లేదిద తఱవజాడ¹⁸

16 నాశ్యోయన కమశాస్త్రాలు, సం.1 పుట.77

17 ఫ్లో అత ప్రమాణాపచరయః ప్రియార్థై ప్రేయసా కృతః :
ప్రపణమహి ఏత వశ్యాతా ఉ..నకలే పదే ..

10-30-32

18 ఫ్లో ఉమాని నః కేథం కుర్మస్యానై : పదాని యత
ర్తుకాపహృత్య గోనాం రహో భుంక్తే ఉ చ్యాతాధరమే
న లక్ష్మై పదాస్థుత తస్యా నూనం తృణాంకుర్మి :
విదేహు కాతాంపుష్టుతలామున్ని న్యే ప్రేయసీం ప్రియః ..

10-30-30

ప్రియకు ధమ్మిల్లంబు పెట్టినాడిక్కడ
గూర్చున్న చేపేదె కొమరు మగులు¹⁹
నింతికి గమ్మావి యిచ్చినాడిక్కడ
వెలది నిక్కిన గతి విశదమయ్య

ఆ॥ నురుతి తేడ సీరు జోచ్చినా డిక్కడ
జోచ్చి తా వెదలిన చేటు లమరి
దరుణి గామకేణ దనిపినా డిక్కడ
ననగి పెనగి యున్న యంద మొపె.

10-1026

ఇలా శ్రీకృష్ణుని క్రియ నంబంధ శృంగారాన్ని గేపికలు అభ్యాహించిన తీరే వేరు. అది త్రీజన నహజమైన అనుమాన జనితమైంది. ఆపై నన్నిపేళ సాక్షాధార సహాతమైంది. ఇలాంటిదే గేపికలుహించిన గేపికృష్ణుల పద్మమం (1028). అదీ మూల విస్తరణమే.

సీ॥ ఒక యొలనగా చెయ్యాదినా డిక్కడ
సరస నున్నవి నాల్గ చరణములును
నక నిలవేణితో నెదిగినా డిక్కడ
మగజాడలో నిద మగువ జాడ
యొక లేమ మ్యెక్కిన నడిసినా డిక్కడ
రమణి మ్యెక్కిన చప్పు రమ్యమయ్య
నక యింతి నెదురుగా నెలసినా డిక్కడ
నన్యేన్య ముఖములై యంపులొపు)

ఆ॥ నెకతె వెంట దగుల నుండక యేగినా
దడుగు మీద దరుణి యదుగు లమరి
నబల లిరుకెలంకు లందు రా దిరిగిచా
ధాఱపదము లున్నమ్ము! యిచట.

10-1028

జందులో కృష్ణుచరిత క్రియ శృంగారం మాత్రమే కాదు గేపికాకృతమైన శృంగార ప్రేరణ క్రియలు ప్రణయభ్యర్థనలు వినయ ప్రణయలు కూడ అనేకం ఉన్నాయి. అవి భావనా లోచన గేచరాలు. అవి ప్రణయమున్న జీపులకు రాగపర్చాలు. అందుకే అవి విశ్వ రమణీయాలు విత్యస్యరణీయాలు.

గేపికల సంభోగ శృంగార స్వరణంలో గతంలో వారితో కూడిన శ్రీకృష్ణుడి క్రియ శృంగారం స్వరణీయం.

19 టై : కేశుసెధనం త్వాత్ కామిన్యః కామినా కృతమ్.
శాచి మాదయూ కాన్నముపచ్చ మాప్రుమయ్య

10-30-33

సీ॥ ఈ పాదరింటిలో నిండాక కృష్ణుండు
 నాతేడ మన్మథ నటనమాడ
 నియ్యుల మగుబేట నిండాక జెలువుండు
 గాఢంబుగా నమ్మి గొలించె
 నీ మహేజము సీడ నిండాక సుభగుండు
 చిట్టంటు సేతల సిగ్గు గినియె
 నీ పుష్పులత పొంత నిండాక రయితుండు
 నను డాసి యథరపానంబు సేసె

ఆ॥ నీ ప్రమానవేది నిండాక రమణుండు
 కునుమ దామములను గొప్పుదీర్చ
 ననుచు గొంద అతివ లంభోజ నయనుని
 పూర్వులీల దలచి పాగడి రథిప.

10-1032

ఇలా మన్మథ నటనం గాఢాలింగనం చిట్టంటు చేతలు నథక్కత దంతక్కతాలు విలాసం అధరపానం వంటివి వారి సంభోగంలోని క్రియా శృంగార ఏశేషాలు. ఆ తర్వాత కెప్పుదీర్చటం వంటి శృంగార కళలు కొనసాగినాయి. రతిపండిత చర్యాక్రమం ఇందులో తిలకించవచ్చు. ఏతత్త్వాయిలు జరిగిన శృంగార ప్రదేశాలను కూడ గేపికలు స్వర్ంచారు. అంతటి గాఢ గూఢ క్రియా శృంగారానుభవాన్ని పొందటం వల్లనే గేపిక లింతగా శ్రీకృష్ణుని కేసం వేరితవించారు. ఇలా వారి విరహంలో క్రియాశృంగారం సంన్మరణ నముపేతం ఈపోజనితం భావపైరితం.

ఉపః - అనిరుద్ధుడు

ఉపకు కలలో కన్పించిన అనిరుద్ధుడు సాగించిన కామకళా విలాసం ప్రధానంగ క్రియా శృంగార సర్వస్వాం.

చం॥ సరన మృదూక్కులుం గునుమ సాయకు కేళయు శాలీకా కచ
 కరపణముల్ నథక్రియలుగ్గుమ్మి గోల లలాట మెఘల
 కర కుచ బాహు మూలములు గైకెని యుండుట లాగి దలో
 దరి మది గాఢమై తిలె దర్శకు దచ్చున నొక్కి నథ్లయ్యై. 10ఇ. 329.

అమె హృదయంలో అనిరుద్ధుడి ముద్రపడటానికి మూల కారణం ఈ క్రియా శృంగారమే. అందులోని శైకివిధ రతి భేదాలూ ఉపలాలన విధానాలూ కళాస్కాస గ్రహణ విశేషాలూ ఏతక్కస్తానాలలోని రకరకాల నథక్కత విశేషాలూ అన్ని రతి శ్రీదలో శ్రీజన రక్తికరణ తంత్రాలే! అని పరమ రమణీయాలు. ఆ సమయంలో అనిరుద్ధుడు కల్పించిన వల్లక్కత భేదాల నిశేషంగా ఈపోంచవచ్చు. ‘పాలే ప్రయోజనం అనంతం. ప్రియురాలు కస్య అయివుంటే అమెకు సమ్మకం కలిగించటానికి నథక్కతాలు చెయ్యాలి. ఇంకా ప్రేయని శరీరాన్ని ఎక్కుడక్కుడ తడుమతున్నా ఎక్కుడక్కుడ నంపాపానం చేస్తున్నా

అక్కడల్లా ప్రియుడు నభక్తాలు చేయుచ్చ'²⁰. తదనుగుణంగానే ప్రథమ సంయోగవేళ అనిరుద్ధదు ప్రవర్తించినట్లు తెలుస్తుంది. అలా చేయటం వల్ల అమెకు మదనేదైకం కలుగుతుంది.

అప్పకు అనిరుద్ధదు దూరమైనపుడు విరహం కలిగింది. అమె కిక ఏగిరింది నభక్తాది స్ఫురులు మాత్రమే. అవే అమె ప్రేమాభిపృష్ఠకి మూలకో లైనాయి. ఈసందర్భంలోని వాణ్ణయునుడి వాక్కులు స్వరచీయాలు. 'ప్రేయీనీ ప్రియులు కలునుకొని ఎంతో కాలం అయిందనుకోండి. తరువాత వారు విడిపోయారు. మళ్ళీ ఒకరినకరు కలునుకోలేదు. అంచేత వారి మధ్య ప్రేమానురాగాలు కొంత సన్మగిల్లడం నహజమే. అయినపుట్టికీ మొదదీసారి కలునుకున్నప్పుడు ప్రియుడు రనికుడై చిత్ర విచిత్ర రితుల్లో నభక్తాలు చేసిఉంటే, వాటిని ఆ ప్రియుడి రూపురేఖలను యావనాన్ని గుణాలను ఆ స్త్రీ, నిత్యం జ్ఞావకంచేసుకుపట్టా ఉంటుంది. అంచేత కామకాప్రంతో ఈ నభక్తాలు ప్రధానపొత్ర వహిస్తున్నాయి'.²¹ అనిరుద్ధదు అర్ధచంద్రకం ఉత్సవంకం వంటి నభక్తాలను²² చేసినట్లు అభ్యూహించవచ్చు. పీటి నిత్య రద్యనంవల్ల వియోగాన్నింత కాలమైనా సహించవచ్చు. ఇలా ఈ ఘుట్టంలో పురుషకృత మైన క్రియా శ్శంగార మైపుణి ఎంతదీ సతీజన సమౌహనమో ఉపావరంగా ప్రకటించాడు. వాచికం కంటె ఇక్కడ క్రియకు అధిక ప్రాధాన్యం. మొత్తం మీద కథలో త్రివిధ శ్శంగారాలూ రన పోషణంలో ఏకేస్మూలంగా సాగి సంభోగంగా పరిణమించాయి. ఏతద్రహస్యాల నెతీగిన పోతన చిత్రం నిత్యం శ్శంగారరసాయత్తం.

గజరాజు

పోతన మానవేతరమైన జంతు శ్శంగారాన్ని వర్ణించటంలోనూ వాటి మన్సగత భావాలకు దర్శించాలని వట్టే క్రియారూపాల్ని కలిగించటంలోనూ కుశలు. తుమ్మెదలు వెడ్డుతో అలపించిన సంగీత విశేషాలు కేళి విలాసాలు మదగజ దానమోదాలు వాటి క్రియా శ్శంగార విశేషాలు. అని వాటి అవ్యక్త మధురమైన ప్రతియామించాయి. ఏతద్రహస్యాల నెతీగిన పోతన చిత్రం నిత్యం శ్శంగారరసాయత్తం.

²⁰ ప్రయోగ్యాయాంచ తస్యాంగ సంవానే ఇరి: కండూయనే, పిటక భీదనే, వ్యాకులికండి, భిషజీవ వాణ్ణయున కామ సూత్రాలు. సం.1. పుట.212

²¹ ఏతత్పుష్టమ రాగమ క్రీతి ద్వచేత్తురాభవం

రాగాయతన సంపూర్ణి యది నప్పుడ్నుఱి క్రతమ. వాణ్ణయున కామసూత్రాలు సం.1. పుట.219

²². శ్రీవాయుడు ప్రమాణ్యుష్ట చ వల్లే ఏక పరవిషోభ్య చంటడకి. అందే. పుట. 213

ప్రమాణ్యుష్ట మథురాపథి చేత్తులపల్కుష్టిత్యుత్యుత్యుల పత్రకమ. అందే. పుట.215

ఎవ్వుప్రమాణ్యుష్ట చ ప్రమాణం గచ్ఛతః నృరచీయకం సంపాద శ్శతప్త ప్రిప్రిపా లేలా; ఇతి మాకర్మాశి.

అందే. పుట. 215

తే॥ పిలుదు చక్కట్ల డగ్గుతీ ప్రేమ తేడ
డసే మూర్కని దివికి దండంబు సాపు
వెద వివేకించు గ్రీడించు విశ్వమించు
మతుమాతంగ ముల్లంబు మహిమతేడ.

8-39

జందులోని ప్రతి చర్య జంతు గతమైన క్రియా శృంగారమే. జందులోని విరామేచ్చవల్ల దాని సంభోగ శృంగారం విస్పష్టమయింది.

ఇలా పోతన సర్యాప్రాణి సహజోత్సంరిత క్రియా శృంగారాన్ని శాప్త ప్రయోగాను సారంగ వెళ్లడించాడు. ఇరంతా అప్పయిత్తు పూర్వుక రసోధ్వరం. ఇది పోతనవంది కవితా కలాతపన్మీకే సాధ్యం. పోతనభాగవతంలో క్రియా శృంగారం అధికంగా సాగింది. జందులో వ్యాసస్కరమైన భాగాలు కొన్ని ఉన్నా అయినది రసదృష్టి కాదు, తత్త్వదృష్టి మాత్రమే. అందుచేత రసదృష్టితో అనుశీలించ వలసీంది అంధ్రభాగవతమే! కానీ సంస్కృత భాగవతం కాదు.

వాచిక శైవధ్య క్రియా శృంగారాలు వరన్యర పోవకాలు. ఉత్తరోత్తరం అవి బలీయాలు. వాలి ఏకత ప్రయోగ స్వీరూపం శైతం సందర్భాన్యం. సంభోగ శృంగారమే దాని వరమావథి. భాగవతంలో ఇక్కు త్రివేణీ సంగమ సదృశ త్రివిథ శృంగార స్వభావ స్వీరూప ప్రయోజనాలు సంభావ్యాలు.

మాహిసీ దానవులు

క్షీరసాగర మథన సమయంలోని మాహిసీ దానవ ప్రణయం రసాభాసమే అయినా అది త్రివిథ శృంగార సంగమంగానే భాసించింది. వారి నరన నల్లపాలు విలాన విభ్రమాలు అందచందలు అందుక మూలం. మాహిసీ సహజ సాందర్భం ఆభరణాల వలని విచ్ఛిన్తీ దానవుల ప్రేమదైన్యానికి మూలం. ఆమె మతుని యదుగులు మెఱుగారు జానువులు అంగిక శృంగార నిధులు. పారింఢ్లై నున్న పయ్యద జారించి ఆమె ప్రదర్శించిన పోవభావాలు క్రియా శృంగార స్వీరూపాలు. అవి దానవుల చిత్రులకు మత్తుగురిపిన ప్రసూన శిలీముఖాలు. 'పేగిరపడకుడీ ఎనుడు దానవులా' (8-318) అంటూ వదినె మరదుల వాపులు కల్పించటం మెల్లని నగవులతో మేనులు మరపించటం జాణ మాటలతో కాకు వరచటం నర్మ శృంగారం. అది ఆమె క్రియా వాచిక శృంగారాల ప్రదర్శన ప్రాభవ విశేషం.

ఇలా కవటానురాగ ప్రకటన ప్రకరణాన్ని శైతం త్రివిథ శృంగార సంగమంగ వచదరించిన ఘనుడు పోతన. ఈ శృంగార త్రయం ప్రధానంగ మాహిసీ వరంగానే ప్రకలితమై సీసపద్యతయంలో ప్రతిచించించింది. అది దానవులకు ప్రణయ భంగ శీతి కల్పించింది. ఫలితంగా వారికి అమృతం చేజారి పోయింది. ఇలా ఈ ఘన్టంలో శృంగార త్రయం వంచన ఘయోజన సిద్ధికి నర్యధా ఉవకరించింది.

రుక్కిణీ కృష్ణులు

పరసురాకర్మకు అంగిక శృంగారం దేవద పడితే సంభోగ శృంగారంలో ఉన్నిపన కలిగించేవి అధికంగా వాచిక క్రియ శృంగారాలే. శ్రీకృష్ణుడు రుక్కిణితో చేసిన ప్రణయ ప్రసంగం ఈ విషయాన్ని విస్పష్టం చేస్తుంది.

ఈ॥ కీకలు ముద్దు పల్లులును గెంపు గుంంగవ తియ్య మోవియున్
జంకెలు తేణి చూపు లెకసక్కెములున్ నెలవంక బొమ్మలున్
గుంక వీడనాదుటలు గురిమియుం గల కాంత గుదుటల్
ఆంచెలి లెక జన్మఫల మబ్బుట గాదె కురంగలోచనా !

10ఇ.265

ఈది ప్రీతమైన వాచిక క్రియశృంగారాల సమ్మై భవ స్వయాపం. దీన్నే శృంగార గంభీరాలు కోరుకుంటారు. ఇదే అత్యుత్తమమైనది. ఇది ప్రీతి కలంకారం. వారి రతివిలాసాలకు గుణగణాలఁఁ విచిత్ర విలాసాలకు నాయకులు లోపి వెంటవెంట తిరుగుతుంటారు. అలా త్రిపుర్ణామి స్వాధీన భర్త్వకట²³ రాజీస్తారు. అంటే మదన కదనపలో పదశుల పవిత్రాన్ని రిసీకులు అదరిస్తారు ఆహోనిస్తారు. ముత్తంమీద ఈ శృంగార సూక్తివల్ల ప్రణయ కలపాం లేనిదే శృంగారం రాజీంచదని తెలింది. అలాగే దంతక్షత నథక్షతాలు ప్రేమానురాగాల్ని ఎగ్గి పొందించటంలో ఉపయోగ పడినట్టూగా మరే ఇతర చేష్టలు ఉపయోగపడవటం విస్మయం.²⁴ ప్రీతి పురుషులు పరసురం పాందిన నథక్షతాల ఎల్ల పరసుర పునర్దర్శన సమయంలో వారు ఏ స్నితిలో ఉన్న సమంగా విచిత మనస్యులౌతారు. ఇలాగే ఇతర కలాపాలవల్ల కూడ వారికి రాగవృద్ధి కలుగుతుంది. వారి కాపురాలు భూతల స్వరూపైతాయి. ఈ స్నితి పోతన కలంలోని సాంఘిక శృంగార జీవనానికి ప్రతిబింబం. అంతేకాదు అతని అత్మియులు ప్రాభవ ద్వేతకం కూడా.

కుబ్బా కృష్ణులు

కుబ్బాకృష్ణుల కథ శృంగార త్రయ సమ్మిళితం. ప్రథమ సందర్భన సమయంలోని వారి సంభాషణ ప్రధానంగా వాచిక శృంగార సంకలితం. అంగిక శృంగార ప్రసాదసాలైన చందన గంధాలను ఇమ్మని అర్థించాడామెను కృష్ణుడు. అలా ఇస్తే ‘నివ్యదిలిదు చక్కనగుచు నీరజనేత్తి’ (10-1272) అని నయగారాలు పోతూ అమె ముఖ సాందర్భాన్ని అర్థించాడు. మూలంలో ‘శ్రేయస్తుతస్తేన చిరాద్వివ్యతి’ (10-42-2) నీకు శుభమవుతుందని మాత్రమే ఉంది. ఈ సందర్భంలో వశికరణ మంత్రాల వంటి ఈ

23. ఈ యస్య రతిగుణాకృష్ణః పతి: పార్శ్వం న ముంచతి :
విచిత విత్తమాస్త్రా సా స్వాత్మాధిన భర్త్వుక్ ॥

24 వావ్యాత్ముకరం కిందిప్రా రాగవివర్ధనం.
సు రంత సముద్రానం కర్ణామ గతయో యథా-వాణ్ణియన రామసూత్రాలు, నం.1. పుట.220

మాటలకు పొంగిపోని పొలతులుండటు కదా. కనుకనే ఆమె ప్రతిస్పందించింది. వర్ణగ్రంగా శ్యంగారత్యకంగా సంభాషించింది. తన 'అభిలాష' ను అభివ్యక్తికరించింది.

ఉ॥ చక్కనివాడవేదు సరసంబుల నౌంపకు మెళ్లు వారికిను

జక్కడనంబు లెక్కడివి దారు శరీర! త్రివక్రయంటు నే

నిక్కము కంసు దాసిని వినిర్మిల లేపన విర్యాదన నన్

మిక్కిలి రాజు మెచ్చుగు దగ మీరు విలేపనముల్ థరింపరే? 10-1274

దారు శరీరుకి చక్కడనాన్ని స్విరిస్సువే సరసాలు వద్దంటునే తన వివరాలిచ్చింది ఆయనకు. ఇది ఆమె వాచిక శ్యంగారు లోని జాణతనరి. మీరు విలేపనముల్ థరింపరే అనే కాకు ధ్వనిలో అతడు విలేపనాల ముఖమెరుగని పశ్చాదనే పరమ శ్యంగార పరిపోనం స్వస్థమాతుంది. గెళ్లులకు ఈ రితి సుగంధా లెందు?కనీ ఇలా వాచికేసం పరితపించ రాదనీ, వారికి సుగంధాల సౌరులూ వాటి సౌకులూ తలక్కువనీ, చిరులు కంబళ్లే చాలునీ పరన పరిపోనంగా పర్మింది (10-1275). అలా అంటూనే అంగరాగా లందించింది. ఇలా అతడితేడి సంభాషణం నర్చ శ్యంగారెంగిత సంవేదనం. అది పరితల హృదయాలకు చక్కని శ్యంగార చందన చ్చర్చ.

కృష్ణుడు కుళ్లకు మమవ్యంపులు తీర్పిన తీరు క్రియశ్యంగారం. ఇక్కడ మూలాను వాదాలకు భేదం ఉంది.

స్తో॥ సా తదర్శసమానాస్తీ బ్యాప్త్యేశి పయ్యాధరా :

ముక్కుశ్శ స్పృశ్యనాత సద్గై భథ్యావ ప్రమదేత్తుమా॥

అని మాత్రమే ఉంది. కానీ దానిని పోతన అమవాదంలో రసరామణీయం గావించాడు.

నీ

తత్పరంబుల మీత తన వదంబులు ల్రోక్కి

పాస్తోంగస్తిక్కుయు ఘుబల గప్పద

క్రింద విప్పగ నిడి కృష్ణుడు మీదిక

వెత్తిన వత్తత లెళ్ల మాని

ఉ॥ చక్కనైన చిత్తజన్మ బ్రాహుము క్రియ

గెమరు ఏగించి పిఱుము గుచయుగంబు

సాంపు కీయ తిఱుతి మంత్రమూర్చ్ఛై

10-1277

శోభించింది. పెంచాతుగణా జాల భగ్గు హృత్యుంతో పెంచకరకారుడి సైకంగువాక్కర్దించి తన జంలేకి అభ్యానించింది. ఇది శ్యంగారవతి లక్ష్మిం. ఇందులోని ఆమె శ్యంగార కామన సుస్పుష్టంగా చెప్పలవ్వల తెలుస్సుంది. అలాలి వారిచెప్పిలు ఇలాదీవేకన! ఏతల్లుటి విచయాన్ని విశ్వసాతనంగా రనెప్పరణ నమశ్శవంగా రనీకజన మనోరంజకంగా పొతులలో రంగరించటానికి, పోతన ఇలా వాచిక క్రియా శ్యంగారాల నాత్మయించాడు. రనపోవక పరిష్కారైనాడు. ఈ కథారంభంలో అభికంగా వాచిక శ్యంగారం కుళ్లు కృష్ణుల వరంగ ఉచ్చారావాక్యాలు పోగా ఉచ్చారావాక్యాలుగా నచించింది.

కుబ్బనివాసం లోని అలంకరణం అంగిక శ్రీంగారం. అది 'రత్నస్వర్ణ మాల్యాను లే/పన భూషణబర ధూపదీప' పరిదీప్తంబై మనేజ ప్రదీ/పనఘైరంది (10-1484). ఇక అమె దేహం అంగిక శ్రీంగారమయం. అమె 'మాలా మృగసాధ పంక మణిమయ భూషా/చేలాలంకృత' (10-1488), అంతేకాదు మదనదీపవాన్ని కళ్లించే 'వీలా కర్మార మిథిత హిత మధుర మహా /పోలారనపాన మద /శ్రీలాలిత' (10-1489) గా అవతరించింది. 100తదీ వైపట్ట శ్రీంగార లాలిత దేహంతో అమె తనను కాగిలించి కామానలాన్ని తెలిగించమని కోరింది శ్రీకృష్ణుడిని. అమె దేహం గేహం రెండూ ఉద్దీపనలేక కనుక రెండికి నెముపొట్టానాన్ని కల్పించాడు పోతన. అ రెండూ అంగిక శ్రీంగార నెపథ్యాలే.

శ్రీకృష్ణు దామెతోడి రాతరంభంలోని వాచిక క్రియ శ్రీంగారాలకు శ్రీంగార. స్తోత్రి చేకూర్చాడు. అతడు కురపించిన నరసోలోకనాలూ శయ్యుకు దార్శన సరథి, పరిరంభాలతో సిగ్గును పోకార్చి వధుపూర్వదయ సామ్రాజ్యాన్ని స్వాయంత్రం చేసుకొన్న వైసం (10-1490) పరమాఖ్యాదకరం. ఈ సందర్భంలోని శ్రీకృష్ణుని రతి కా పాండిత్యం క్రియ శ్రీంగారానికి పరమపట్టభద్ర స్థానం.

ఈ॥ జాతియు గాలమున్ గథయు నత్యము దేశము భావ చేస్తులున్
ధాతువు బ్రాహ్మముం గుణము దర్శకయున్ ప్యాదయంబు జూడ్చియున్
శ్రీతి విశేషముం దెలిసి పెక్కు విధంబుల దొయ్యలిన మన్
జాత సుఖంబులం దనిపె కారి వధు ప్యాదయపోరిద్దు.

10-1491

ఇద్దక కామ శాస్త్ర కాలాని. దాని లోతులు విలువలు ఎరుగని వాచిక శ్రీంగార రసానుభవం కలుగదు. వనితావిప్రంభణ సంబంధమైన ఈ శ్రీకృష్ణు క్రియశ్రీంగార వైభవం పోతన శ్రీంగార రసాత్మకు నిదర్శనం. ఈ పట్టువ శ్రీంగారజీవనుడికి కామ శాస్త్ర నైయప్యం ఎలా అవసరపో దానిక్కూరా నాయిక ప్యాదయాన్ని ఎలా చూరలు గొనవచ్చున్ పోతన చక్కని కార్మాణంతో నిరూపించాడు. ఇది అతడి రపిషాండితి. ఇది అనాదీ జనజీవన శ్రీంగార జేవనాడి. ఈ కథ చివరకు అంగిక క్రియ శ్రీంగార భరితంగా పరిణమించినట్లు పోతన తీర్చు.

కం॥ కారుణ్యంబున గృష్మాదు
కారుణ్యము మెఱసి మదన తంత్రంబుల రీ
లారణ్య ఏధ దేలెను
శైరంధ్రిన విశవ విజత శక్తపురంధ్రిన.

10-1496

మొత్తంమీద ఈ కుబ్బకృష్ణుల కథాలత వాచిక శ్రీంగారంగా చిగురించి అంగిక శ్రీంగారంగా పట్లించి క్రియ శ్రీంగారంగా పుష్పించింది. ఇలా త్రివిధ శ్రీంగారాలూ ముప్యారిగిని మూడు శ్రీంగారాలు అతు విపోలాలుగా వధిల్లాయి. ఇందులో ఇలా సమష్టిగా కథాంతం పరకు త్రివిధ శ్రీంగారాల్ని నిర్మించిన పోతన శ్రీంగార రనసేద్ధుడు. భాగవత పొగుటులు ఎత్తుమస్తులు.

శృంగారనాయక నాయకులు

వైశిక నాయకుడు శ్రీకృష్ణుడు

పోతన భాగవత కథనాయకుడు శ్రీకృష్ణుడు ఒత్తుమ వైశికుడు.

“ ॥ విశేషమేత కలా : సర్వా : యస్తోత్రస్యాత్తువైశికః ॥ ” నాట్యశాస్త్రం. 23 - 1

సర్వకళావిశేషాలను విశిష్టంగ అచరించగలవాడు వైశికుడని భరతవుని నిర్వచించి కాల్పనికాలను నిర్దేశించాడు. శారదాతనయుడు కూడా వాలీని అంగీకరించాడు.

“ వాత్సాయినుడు వైశికాధికరణంలో నాయక సామాన్య సంజ్ఞలో కన్ని నాయక లక్ష్మాలను పేర్కొన్నాడు. ఆ లక్ష్మాలుగల నాయకుడు అన్ని ప్రకరణాలలోనూ ఒక్క రీతి వాడే అయినా ప్రకరణ సందర్భాన్ని బట్టి అతనిలో గుణాంతరం సాక్రమిస్తుంది. అందువల్ల అతడు కన్యను పొందితే పరుడూ పునర్యావిషయంలో జారుడా పారదారికంగా నిద్యుడూ వైశికం వల్ల గమ్యుడూ అపుత్తాడు అనిమాత్రం ఉంది. కానీ వేశ్యాగమునం వల్ల వైశికుడేతాడని లేదు. అసలు వైశిక నాయక భేదాన్ని అతడు సూచించలేదు.

భరతదు చెప్పిన వైశిక నాయక భేదాన్ని శారదాతనయుడు సమర్పించాడు. ఆపై కొంత సపరించాడు. ఇద్దరూ విశిష్ట కళాచరితుడిని వైశికుడనే పేర్కొన్నారు.¹ అలాగే వేశ్యాగముణ్ణీ కూడా వైశికుడవచ్చునని నిర్వచించినా² వేశ్యాగముడైన వ్యక్తి ఉత్తుమనాయకుడు కాలేదు. కనుక అతడి విషయం అప్రస్తుతం.

¹ నాయకే గుణాంతర యోగాత్మన్యా పునర్యా పరదా వేశ్య నపేవైశిక్యుయా యథాక్రమం వరోహర సిద్ధే గమ్యస్మృతి సంఖ్యాంతరాచే లభిత “వాత్సాయిన కామసూల్రాలు - జయమంగా వ్యాధ్యా పుర - 598.

² వేశ్యేన తరణాద్యాపివైశికః న. ఉదాహరణ:

ఇక వాత్సాయునుడు వైశిక నాయక భేదాన్ని చెప్పక పోయినా, భరతుడు చెప్పిన ఉక్కణాలనే శారదా తనయుడూ అంగీకరించటం వల్ల అందరు చెప్పిన నాయక లక్ష్మణలలోనూ శ్యంగార ఏర లక్ష్మణులు రెండూ అంతర్వృతంగా ఉండటంవల్ల విశిష్ట దరలలిత దక్కించ నాయకుడే వైశికుడు అనగా వైశికుడనే శ్యంగారనాయకుడెకాడు.

ఇక - శ్యంగార నాయకుడైన వైశికుడిగుణాలు సహజమనీ ఆహార్యమనీ రెండు పిచాలు. వాటిలో రూపలాపణ్యాదులు సహజ లక్ష్మణులు. శాస్త్రజ్ఞతాదులు ఆహార్యంగా సంపాదించుకునేవి.³ వీలిలో ఏర శ్యంగారాలకూ కళా వైద్యున్నికి సంబంధించిన విశేషాలు కూడ ఉండటం సంభావ్యం.

గుణ విభాగశస్త్రాలు భరతుడు వైశికుడిలో పంచవిధ భేదాల్చి సూచించాడు. వారు చతురు ఉత్తమ మధ్యమ ఆఖమ సంప్రవేష్యలు. శారదాతనయుడు ఏరందరినీ కలిపి ఉత్తమ మధ్యమ ఆధమమని త్రిధామాత్రమే విభాగించాడు. భరతోక్కషేషన చతుర ఉత్తమ లక్ష్మణలలో⁴ సారభాతమైన వాలీని ఏకం చేసి ఉత్తముడుగా పేర్కొన్నాడు. గుణవిశేషమః బాగవత శ్రీకృష్ణుడు ఉత్తమ వైశికుడు. అతనిలో సామన్య వైశిక లక్ష్మణులు కూడ కన్ని అంతర్వీనంగా ఉన్నాయి. భావప్రకాశనంలో శారదాతనయుడు పేర్కొన్న ఉత్తమ వైశిక లక్ష్మణాలివి :

శ్యా ॥ అపశేషపిహి కామన్య వశం యాతీవ దృశ్యతే

అసంగేఉపి స్వభావేన సక్తవ చేష్టకే ముహుః

శ్యాగి స్వభావమధురః సమదుఃఖ సుఖః : తుచి :

కామతంత్రమనిపుణః క్రుఢ్యసునయ కేవిదః

సుగ్రితే ఉ నాదరే కించి ధ్యయితా యా విరజ్యతి

ఉపదార పరోప్యేష ఉత్తమః కథ్యతే బుద్ధై : భావప్రకాశనము, పుట. 228

అంటే వైశిక్తముడు అవశ్యకైనా కాముడికి వశదైనట్టు కనబడతాడు. స్వభావమః సంగరహితుడైనా సక్తుని లాగా ముహుః చేష్టాయుక్కడాడు. శ్యాగి స్వభావ మధురుడు సుఖమఃభాలలో నమాసుడు తుచి కామతంత్రాలలో నిపుణుడు. కేపించిన శ్రీలను

³ నాట్యశాస్త్రం 23 - 3

⁴ శ్యా: దుఃఖ శ్యా సమాప్యు త్రియువదనః ప్రసాదనే కుశలః

(సమదుఃఖశ్యానహః ప్రశాయైశ్యా ప్రసాదనే కుశలః)

రత్యపదార నిపుణైర్మాద్యః వశురస్యాపోధ్యుధ్యః

యో విద్రియం సకురుతే ధీరాత్మః త్రియుంవదో మాని :

ఆజ్ఞాత ప్రాయదు తత్యైష్యైయః స్పృష్టమాన న తు శ్యాష్ట (స్పృ) :

మధుర స్పృగి రాగం సమాతిమయశ్యాన ఉ చి వశమేతి :

అపమాతిత్తు నార్యా విరజ్యతే న చభవ శ్యాష్టః : నాట్యశాస్త్రం - 23 - 50,51.52

అనుసయించటంలో కేపిదుడు. ప్రియురాలి వద్ద ఏమూల్చైన అనాదరం స్వర్చించినా నిఱ్పుడెతాడు. కమౌపచాతపర్యాణా తునాదరాన్ని సహించడు.

1. (అ) కాముడికి అవశ్యకైన వశ్యదైనట్లు కనుగొఱం

(ఆ) ప్రభావత: సంగరహితుడైనా నిఱ్పుని తాగా ముహుఃచేష్టాయుక్కడు కావటం

శ్రీకృష్ణుడు స్వభావత: స్త్రీల కవశుడు. వారివట్ల జాణివేశవరుడు కాదు. ఒనపుట్టికి ఆయన చేతలు వారికి వశ్యదైనట్లే భ్రమను కల్పిస్తారు. వారు పరవశిస్తారు. అందువల్లనే ద్వారకలోని ఆయన కుఢ్చంత కాంతలు ఆయనను జాపి పొంగిపోయారు. పలు భావాలకు లేనైనారు. 'అట్లేపరమున బుద్ధిన విలోకంబులన / గరయుగ్మంబుల గాగిలించి' (1-268) రలుచేతలలో సన్మానించారు. కాజి వారి చేతలకు ఆయన పరవశించ లేదని పోతన ఎలుగెత్తి చాటాడు. 'కాంతల రంభచేష్టల మాధవున / నంచలింపగ జేయనేమియు జాలరైరి' (1-269) అనీ; సంగరహితుండ్రైన కంసారి సంసారి కైవడి విపూర్ణింప నజ్ఞాన విలోకులైన లోకులు లోకసామాన్య మనముడండని తలంశురనీ (1-270) వివరించాడు. దీనివల్ల ఆయన కామువశుడు కాలేరన్నది సృష్టిం. స్త్రీలకు అవశ్యదైనపుడికి వారిని ఆనందింపచేయటానికి పునః ప్రయత్నించటం ఆయన నైఱం.

ఆయన తన కుఢ్చాంతంలోని ప్రోపిత భద్రుకల్ని సాదరంగా పరామర్ఖించిన వైనం దర్శనియం.

సే! తిలక మేటికి లేదు? తిలకినీ తిలకమ!

పుప్పులు దుఱుమహా? పుప్పుబోణి!

కస్తూరి యలదవా? కస్తూరికాగంధి!

తెడవులు తెడవవా? తెడవు తెడవ!

కలహంన బెంపుదే? కలహంన గామిని!

కీరంబు జదివింత? కీరవాణి!

లతల బోషింతువా? లతికా లలితదేహ!

సరసి నేలాటుడె? సరసిజాక్కి!

ఆ. మృగికి మేత లిదుడె? మృగశాబలోచన!

గురుల నాదరింత? గురువివేక!

బంధుజసుల బ్రోతె! బంధుచింతామణి!

యనుచు నతుల నడిగి నమ్ముతుండు.

1-266

ఇలా వారి అరతిపై దృష్టి సారించి వారి నిరలంకరణమ గూర్చి పొచ్చరించాడు. తాను ఉదాత్త భావనాభిరుచులకు అలవాలమైన వేషభూపార్యలంకారాల మిద మోజన్న వాడిగా గోచరించాడు. దానిలో వారి సాందర్భానికి ఆయన అకృష్ణుడైనట్లు వారు భావించారు. రకరకాల భావాలకు లేనైనారు. కానీ నిజానికి ఆ నతుల పొప్పావాలకు కృష్ణుడేమాత్రం చలింపలేదని ఆయన ప్రవర్తనే విధితం చేస్తుంది (1-269.)

రాసక్రీడానంతరం 'ఆ నిత్యశోభను డెబ్బుండిన నుండిగాక కలవే బంధంబు లుర్యోశ్యరా !' అని పల్నిన కుకునివక్యం జందు కుపులకం (10-1106).

కంతా విషణుబటం కేనం కామకళావిదుడైన శ్రీకృష్ణుని చర్య గోవికా వప్రాప పారణం. అందులో అతని ప్రయత్నం ఫలించింది. ఐనా వారిపట్ల సంగరహితుడైనాడు. మారవికారహితునైన ఆయన వేణునాదం కేవలం శ్రీంగారాహ్యోని సంకేతమే. దాని కాక్షపుత్రులై వచ్చిన గోవికంతల్ని మాత్రం కాదన్నాడు. హితబోధ చేశాడు. అలాగే రుక్మిణి లేది విరసోక్తుల విషయంలో ఆను కంతా వ్యామోహనికి ఆతీతుడననీ తన శ్రీంగార వ్యత్సులేనీ మోహతత్త్వ ప్రతిపాదితాలు కావని విషరించటం (10 ఈ. 232) గమనార్థం. ఇలా ముహంసి చేష్టాయుక్తుడైనా శ్రీకృష్ణుడు 'పర్వతమివాంభసా' భగవధీత, 5-10) సంగరహితుడే. సాంఘిక పరమైన ఆయన సర్వ ధర్మకర్యలూ ఇలాంటివే.

గోవికంతలకు ముని కారితలకు భారతీయ గృహిణి ధర్మాల్ని ఉపదేశించి సదాచార సంప్రవర్తకురంటుగా తీర్చిదిద్దుదలచిన 'స్త్రీ ప్రశేష' శ్రీకృష్ణుడు. ఇది వాత్సాయనేకు నాయక లక్షణం.

2. శ్రీకృష్ణుడు త్యాగి

త్యాగి అనగా హరుడు ఈవికాడు. తన కంతల్ని కంఱచూడుడు అపహరించిన సందర్శంలోనూ నల్కా సహితంగా సాగించిన సరకానుర యుద్ధంలోనూ, రుక్మిణిహారణ ఘట్టంలోనూ, ఇతర వివాహాల విషయాల్లోనూ పరాక్రమాన్ని ప్రదర్శించి నాచి రాజచక్రంలో అవక్త విక్రముడుగా నిలిచిన త్యాగి, మాని. ఇలా పలుఅపుల్లో తన సతీ జనాన్ని సంతోష పెట్టాడు. తన పరాక్రమాది గుణగణాలచేత అనేక శ్రీంగారవతుల్ని ప్రజల్లి ప్రభుల శత్రువుల్ని పశం చేసుకున్న విక్రంతుడు, 'విశేషణ క్రామతి ఇతి విక్రంతః' ఇది అతని సామాన్య వైశికలక్షణం. ఇదే ఆయన ధీరంలిత సంప్రియతకు అంటే బాగా ఇష్టుడుగా ఉండటానికి మూలం. సన్మిత్రుడైన కుచేలుని పట్ల సర్వసంపత్తుడాత. ఉత్తమ ధీరంలితుడి స్వాలపలక్తత 25 కూడ ఇదే.

3. స్వభావ మధురుడు

గోవికా వప్రాపహారణ గోవ్యాన పర్వతోద్యమ గోవికా విలాసాలలోని ఆయన చేష్టా మాధుర్యం గోవికా సందేశంలోనూ వేణుగానంలోనూగల ఆయన భావ మాధుర్యం ఆస్యాదనియం. గోవికల వేదనలో కృపారసం ఔజిష్ఠే మధుర హృదయుడుగా దర్శించారు గోవికలు. ఈ రసికుడైన శ్రీ కృష్ణుని చరితామృతమంతా ఆయన స్వభావమాధుర్యంలో నందిష్వమాతుంది. అది ఆయన దక్షతకు శిలసంపదకూ లాలిత్యానికి మూలకందం. అదే ఆయనవ్యక్తుల్ని ఉద్దీపించింది.

5 'స్వయః వరాస్యః స్వాలపక్త దాసోండః బహుప్రదే' - అమరం.

4. సుఖ దుఃఖ పముడు

కృష్ణుడు కాలగమనంలో కాలయవన జరానంధాది రాత్రిన ఇంధలు లౌసైనా
యఃఖంతో త్రుంగిపోక స్వాంగంజన సౌభాగ్యానికి పింగిపోక రెంటినీ నమంగా స్వీకరించిన
ఉత్తమ వైశికుడు స్నేహప్రజ్ఞుడు శుద్ధాంత కాంతలలోనున్న అయిన 'ఐత్యుష్మయైన బుద్ధి
యాత్మయిందున్న యానందాదుల తెంం గొడని తెజంగున సీశ్యరుండు ప్రకృతి తేడం
గూడియు నా ప్రకృతి గుణంబులైన సుఖమాఖంబుల జెందక యుండు' (1-270) నని
పోతన వ్యాఖ్య. ఇలాంటిదే సామాన్య వైశిక 'ధృతి' లక్షణం కూడ.

5. శుచి

శ్రీ కృష్ణుడు సిత్కుశ్యంగార కుచిరుజ్యుల మూర్తి. శ్యంగార ప్రియుడు. నిత్య వయో
వేష ఘాషేభ్రసితుడు. అయిన దినచర్యలో ఇది విరిత విషయమే.

సీ॥ మలయజ కర్మర మహిత వాసిత హేమ

కలశోదకంబుల జలమాడి

నవ్య లనస్యుదు దివ్యనప్రంబులు

వలనిప్ప రింగులు వాలగట్టి

మకర కుండల పోర మంజీర కేయూర

వలయాది భూషణావలులు దాల్చి

ఘునసార కస్తూరికా పరిచందన

మిథిత పంకము మేన నలర నలది

తే॥ మహిత సౌరభయుత కుసుమముల దుతీమి

పొసగ రూపైన శ్యంగార రస మనంగ

10. ఉ. 633

ఇలా వైశిక సామాన్యంగ నుపేముడుగా సుఖభోగిగా శేఖిస్తాడు. అలాగే నుభగుడు
ప్రియదర్శనుడు రూపనంపన్నడై ఉత్తమ ధీరలలితుడుగాను నిత్య శేభనుడు (10-1106)
గాను నురుచిరమూర్తిగాను గోరిస్తాడు.

6. కామతంత నిష్పత్తి

గోవికాముఖ ముఖరిత పూర్వ్య లీలా సంస్కరణం శ్రీకృష్ణుని కామతంత సౌభాగ్యాన్ని
వెద్దిస్తున్నది.

సీ॥ ఈ పొదరింగో నిందాక గృష్మండు

నాతేడ మన్మథ సటనమాడ

10-1032

సీ॥ ఒక యెలనాగ చెయ్యాది నాడిక్షుడ

సరసనున్నవి నాల్గు చరణములును

10-1028

అంటూ అయిన. కామకేళి విహారణాన్ని స్వీకరిస్తారు. ఇంకా అయిన చిట్టంతు చేతల
నుభగుడు. కామకేళి నివుణుడైన వైశికుత్తముడు ఈ పదముద్దల గూర్చిన ఉపా
కామర్థి వైశిక నాయకుని చిత్రరత పూర్వద్వం విద్యోతిత మపుతుంది. రానరీలా

ప్రకరణమంతా అయిన కామకేళీ ఏలానమే. ఆత్మారాము దైవపురుటేకి గోపికలకు ఉపించిన
రితి రమణీయ వృష్టిం.

ము॥ కండులోకమంచ జభాంచల కచాకర్దుంబులన్ మేఖలా
కర బాహు స్తున మర్మనుంబుల నభాంక వ్యాప్తులన్ నర్వా
కృతిరంథంబుల మంఱులాచర సాధాచానుంబులన్ గాంతలన్
గరగించెన రత్నికేళీ సృష్టిషు కృపున గుదరు బాలార్యుచున్. 10-1001

జందులేని అయిన కామతంత పరతంతత సుమనేళ్ళం.

7. తుద్దమసయ కోవిధుడు

శ్రీకృష్ణుని పుసరాగమనాసంతరం గోపికలు తపట్టేవ దీప్తిస్యశైల్యారు. ఏలురకాల
ప్రణయకపొలు ప్రదర్శించారు. వారిని 'సా/బాయిచు తప్యగా గసక భామిసులార కృపున
శమింపరే' (10-1078) అని చక్కని మాటలతో వారి లోనిక్కిన వియోగ తూపాన్ని ఒక్కసాంగ
పోగట్టిన అమనయశారి. అలగా రుక్కిణిని విరసోక్కులతో నప్పించి ఆమై అనునయుంచాడు.
మానాసంకర సంభోగం స్వర్యార్థుల్య మయిందిగా భావించటం చేతనే అలా చేసి ఉంచాడు.
కనుకనే 'కథాచతురత' (10.ఇ.230)ను ప్రదర్శించాడు అమెత్తిడి నంబాషణల్లా.

8. ప్రియుచాప అనాదరానికి విరక్తుడు

'ఒక్కనాడు రుక్కిణిదేవి లోగిర పారిజాత ద్రవ్యసామోద ఎనిమణ సహన సుందరంబు
వైన లోపలి మందిరంలో అమెత్త శ్రీకృష్ణుడు ఉన్న తరుణంలో అయిన కంత అనాదరానికి
లోనై ఉండవచ్చు. సత్య కేసం తెల్పిన పారిజాత విషయంలో అనసంతృప్తి చెంది అమె
కంత అహాపక్కతిలో ప్రవర్తించి ఉంటుం' దనే శ్రీధారా వారి ఈపా రసునమందితం. 10
శ్రీకృష్ణుడు కంతగా విరక్తుడై విరసోక్కుల నాడి ఉండవచ్చు. గోపిల తీడ్ అంతర్ధనం
కూడ అలాంచిదిగానే భావించవచ్చు.

9. కామోపచారపరుడులునా అనాదర అనపిష్టుపు

కామోపచారాలు శ్యంగార నాయకులకు సర్వ సహజాలు. తనతోడి సాంగత్య
సౌభాగ్యానికి గర్యించిన గోపికలకు 'మక్కువ' లెక్కువ కాపటం సహింపలేక పోయాడు
శ్రీకృష్ణుడు. కనుకనే వారినుండి అర్ధస్ఫూర్ధ్వ అనాదర అనపిష్టువుగా గోపిస్తాడు.

ఇ॥ చిక్కుక యాశుడై యెదిరి జిక్కుల బెట్టెడి మాయలానికిన్
జిక్కు కృతార్థశైలి మరుని చిక్కుల జిక్కు లతాంగు లుండగా
మక్కువ శాంతి సేయుటకు మస్తన సేసి ప్రసన్స్య డెటలున్
జక్కన నా విభుండు గుణాలి తిరోపాతు దయ్యే నయ్యెడన్. 10-1005
అయిన కామోపచారకుశలక రుక్కిణి రమణీమణి పరంగా రమణీయగా సాగింది

సీ॥ కని సంభవంబున దనుపున దనుపుగా
 ననుపున జందనం బల్ల సలది
 కస్తీరు పస్తీట గడిగి కర్మారంపు
 బలుకులు చెపులలో బాఱనూది
 కరముపు ముక్కొల సరులు చిక్కెడలించి
 యురమున బొందుగా నిరపు కలిపి
 తిలకంబు నునుపాల ఫలకంబుచై ఢిర్చి
 వదలిన భూషణావటుల దొడిగి

తే॥ కమలదశ చారు తాళ వ్యుంతమున విసరి
 పొలుచు పయ్యెద గుచముల బొందు పణచి
 చిత్త మిగురత్త నాయ్యన సేదదేర్చి
 బిగియ గగిట జేర్చి నెమ్ముగము నిమిరి.

10-ఇ 241

జలా కామాపచారాలు నిర్యాహించటంలోను స్వీకరించటంలోను కుశలుడు. ఐనా
 ష్రీల అనాదరాన్ని సహింపని అపొష్టుపు.

ఉత్తమ వైశిక లక్ష్మణాలలో అంతర్ధత వైనవే కాక మరికన్ని సామాన్య లక్ష్మణాలు
 సైతం భగవత కృష్ణునిలో దృగ్గోచరమాతాయి. భరతుని నాట్యాష్ట్రం లోని సామాన్య వైశిక
 లక్ష్మణాలిని :

ఔ॥ కాష్ట్రవచీల సంపన్న రూపరా ప్రియుదర్యుని:
 విక్రంతే ధృతి మాంశ్రైవ పయోరూప కులాన్నితః:
 సురథి గుధుర స్తోగి సహిష్ణు రవికథ్యః:
 అశంకితః ప్రియభాషి చతుర స్వభగః కుచి:
 కామాపచారకుశలో దక్కిణో దేశాలవిత
 అదిన వాక్యః ప్రియ వాగ్యాగ్ని దక్కః ప్రియంవదః:
 అలుభ్యః సుఖభోగి చ త్రష్టధానో దృఘధరతః:
 గమ్యాను ఇ వ్యోవిధ్రంభి మానీ చేతి న వైశికః

నాట్యాష్ట్రం-23-7

కాష్ట్రవచీలు నానాష్ట్ర విదుడు విషిష్టంగా కలాష్ట్రం కామాష్ట్రం తెలిసినవాడు శిల
 సంపన్నుడు రూప సంపన్నుడు చూడదగినవాడు విక్రముడు ధృతిగలవాడు వయస్సు
 తదుచిత వేషం కలవాడు కులంగలవాడు సురథి మధుర స్వభావుడు త్యాగి సహిష్ణుపు
 అవికథనుడు శంకరపాతుడు ప్రియభాషి చతురుడు సుభగుడు కుచి కామాపచార
 కుశలుడు దక్కిణుడు దేశాలవిశదుడు దీన వచన రహితుడు ప్రియవచనుడు అలుభ్యుడు
 మఖభోగి త్రష్టధాను దృఘధరతుడు గమ్యవనిత లందును విషంభ రహితుడు మాని
 అయినవాడు వైశికుడు.

సాందీపని ముఖత: శ్రీకృష్ణుడు 'వేదత్రైణియు సంగకంబులు ధనుర్మేదంబు దంతంబు మ/న్యాది వ్యాహృత ధర్మాత్మములు సుద్యన్యాయముం దర్శని/ద్వా దక్తుము రాజనీతియును' (10.1408) చతుష్ప్రథికళలను అభ్యసించాడు. గోపికా వహరం కుళ్ళశ్యంగారం రాసలీలావిలాసం వంటిని ఆయన శ్యంగారకళకు దాని అంగ విద్యలకు నెలవులు. గీత వార్యస్తుయై భూషణ యోజనే వాంగపనాలన్నీ చతుష్ప్రథి అంగవిద్యలలో కన్నీ⁷ కామ సూత్రాలతో పాపే ఈ అంగవిద్యలను కూడా అభ్యసించిన స్త్రీ తురుపులే సంభోగంలో సంపూర్ణమైన సంతృప్తిని పొందగలుగుతారన్నది నిస్సంశయం. కాగా ఆయన నర్యవిద్యాపారంగతుడు వాత్రుచార్య నిపుణుడు. ఆ నైపుణ్య గమనాన్ని తన ఖండేనైపుణ్యంతో మేళగించాడు పోతనార్యుడు.

తరలం : కదలకుండని తేడివారల గమనస్వల నిలుగుచున్

బదము లొయ్యన సేల బెట్టుచు బద్దనేత్రుడు మానిట్లు

పొరలములున నభ్లనభ్లన పొంచిపొంచి నతాంగుడై

యిదను గేరుచు దాని తేతల యంబరంబులు దంగిలెన.

10-814

ఇలాంటి అమూలకలునలతో అంధ్ర భాగవత శ్రీకృష్ణుడు శైఖ నాయక శిఖమణిగా కన్పికాధిక్షితు డైనాడు.

సర్వాన్నివేశాలలో గుణపరీషులంతో కీర్తి సంపదలతో కూడిన సురభి ఆయన. ఆయనను అన్యాపదేశంగా 'పృథివి నధిపులు సూతన ప్రియులు గార' (10-1463) అంటూ గోపిక లాడిన నిందావాక్యాల్ని భరించి ఆదరించిన సహాయు.

శా ॥ రమ్యా యుద్ధవ ! గేపకామినులు నా రాకన్ నిరీక్షింపుచున్

సమ్మాహంబున సమ్మియున్ మఱచి యే చందంబున్ గుందిర్

తమ్మున్ సమ్మినపారి డెగ్గువిదువన్ ధర్మంబుగా దంటు వే

పొమ్మా ! ప్రాణము లే క్రీయన్ నిలిపిరో ప్రోద్యద్యియోగాగ్నులన్.

10.1433

అంటూ గోపికా రక్షణ విషయంలో కడు శ్రద్ధాభు శైనాడు. స్వధర్మ నిర్యహణ దత్తుడు. భార్యా సంబంధమైన స్వగృహప్రవేశంలోనూ మునివిత్తి గోపికాది జతర కంతల నాకర్త్రించటంలోనూ ఆశంకితుడు అంటే నిర్వయుడు. శుద్ధంత కంతల నాదరించిన శైనం గోపికాలాలనం రుక్మిణి సాంత్యనం సత్యతేడి సంభాషణం కుచేలుని ఆదరించిన శీతి అన్ని ఆయన ప్రియులకు ప్రబల శ్రీకృష్ణుడు ప్రియవాగ్రి ప్రియంవదుడు. సర్వ విషయాలలోనూ ఆలుబ్బుడు. దీనవాక్య రహితుడు. మధురానగర ప్రవేశానికి పూర్వం సందగ్గులమే తన శ్యంగార క్రీడల కనుడైన దేశంగానూ తరువాత రాసలీలకు శరద్రాత్మిని ఎంచుకున్న దేశ కాలవిదుడు. ఉచితజ్ఞుడు ఉదాత్త చిత్తుడు.

⁷ నాత్మాయున కామసూత్రాలు. నం. 1. పు. 78

దక్కినాయక లక్షణం శైఖ సామాన్య అంశులను వ్యాపిసినదే. 'తుల్యోనేకత దక్కినా నాయికలందరి యందు ప్రణయాను వర్ణిసినా లవలేశమైన తేడా కూడా లేకుండా ప్రవర్తించే సమశీలను దక్కించా నాయికుడు అని విశ్వాసిసి మంతం.⁸ అట్టీ సమానురాగ వర్ణనుడే శ్రీకృష్ణుడు. ఏ ముద్దరాలి వద్దకు ముందు వెళ్లాలో తెల్పుకేరెని మనస్సితిలో ఆయన అందరితో సమంగా విపరింపటం అద్భుతావహం.

సీ " సకలార్థ సంవేది యొక యిందీ లోపల
 జీలువతో ముచ్చుటల్ సెప్పుచుండు
 ఏపుల యశోనిధి వేణుక్క యిందీలో
 సరసిజానన గూడి సరసమాండు
 బుండరీకాక్షుండు నాండోక యిందీలో
 దరుణేకి పోరవల్లరులు గ్రుచ్చు
 గరుణా పయోనిధి మణియుక్క యిందీలో
 జీరి గూడి విడియము సెయిచుండు

అ " వికచ కమల నయను దోక యిందీలో నప్పు
 ప్రవిమలార్థు డెకట బాంబుచుండు
 యోగిజన విధయు ఉకయింట సుఖగోప్ప
 సలుపు ననఘు డెకట జీలగుచుండు.

10 ఇ. 617

'ఒక భామా భవనంబు మున్ను సార' (1-260) అనే పద్యంలోనూ దక్కించా నాయికా సమానానువర్ణనలోనీ చిక్కులు అతడి తంటాలు మనకు తలక్కుతాయి. అదేవిధంగా ఏకాలంలో అనేక నాయికలలోడి కామకలాపం కూడా దక్కించా నాయక లక్షణమే.

సీ " చెలువ యొక్క చెక్కు జీక్కుతో మానీన
 విభుదు తాంబూల చర్యితము వెళ్లి
 నాదుమ నాకలేమ యలనీన బ్రాహ్మిత
 దున్నత దోస్సుంభ మూతసేసి
 జమరించి యొక భామ చేరిన గడగోర
 జతురుదు కుచ ఫుర్మ జలముహాపె
 సలకంబు లోకయింతి కలిక చిత్తకర్మ
 సందీన త్రియుడు పాయంగ దువ్వే
 అ " బిడతి యొకతె పాడిపాడి దస్సిన యథ
 రామ్యతమున నాథు డాదరించె

పోర మొక్కనతికి నంసావృతంబైన
గాంతు దురము జేరి కాగిలించె.

10-1093

జందులోని ప్రతిపాదం రమణీయమ్యుత దృశ్యం. మనోహర ప్రణయ భావం. ఇది కామశత్రపారంగతుడైన దక్కిణ నాయకుడి అనంత శృంగార క్రీడావిలాసం. అందులోని శయనేపూర కాకెళలం అనవ్యాసాధ్యం.

సమానాసువర్తనమేకా సమానాసురాగత్యం తుండ దక్కిణ నాయక లక్షణ మని కొండరి భావం⁹ అంటే నాయకలందూ నాయకుడు తననే గాఢంగా ప్రేమిసున్నాడని భావించ గలగటం. శ్రీకృష్ణుని అంతఃపురం కాంతల మనః ప్రవృత్తి అలాంటిదే.

ఎ. పతి నా యింటికి మున్నువచ్చే నిదె నా ప్రాణేతు దన్సుద్దుపో
గతుడయ్యేన మునుసేరబో దెలుత మత్తొంతుండు నా శాల కే
నితరాలభ్య ఉభంబు గంచిని తా రిండింట నరించి ర
య్యాతివల్ నూతు పవాతువేలు నెనమం ద్రవ్యేశ నాత్మకాగ్రదున. 1-263
జల వారందరూ దక్కిణ నాయులాధ్యాలైనారు. గేపికి గేపికి మధ్య గేపాలుడై
వలని మహారాసాన్ని నిర్వహించి సమానాసురాగాన్ని ఏక కాలంలో పంచిపెట్టడు.

దక్కిణ నాయకుడికి ఒక్క నాయిక యందే గాఢానురాగం ఉండి జతరుల యందు తరతమ భేదం కూడ ఉండవచ్చునని కొండరి భావం. కనుక రుక్కిణి యందే శ్రీకృష్ణునికి గాఢానురాగం ఉండనవచ్చ. అంచుకు 'రఘువత్యే భవేత సీతా రుక్కిణి కృష్ణ జన్మిని' (ఏపుపురాణం. 1-9-144) అనే శోకం కూడ బలమిసుంది. ఏంపం విధంగా భాగవతగత శ్రీకృష్ణుడు సర్వ లక్షణ లక్షీతుడైన దక్కిణుడు.

శ్రీకృష్ణుడు నాయికలందరిలో నమత సాధించిన దక్కుడుగా పోతన ప్రశంసల నందుకొన్నాడు.

కం .. తరుణులు పెక్కండ్రయినను
బురుపుడు మనదేరు సవతి పోరాటమునన
పారి యా బదాతు వేపురు
తరుణులతో సమత మనియు దక్కత్వమునన. 10 ఇ.221

ప్రభాన తీర్థంలో మరణించిన సాందిపని పుత్రుడిని అయస కోరికమేరంకు పరలోకాలకు వెళ్లి వెడకి తెచ్చి గురుదక్కిణా సమర్పించిన దృఢప్రతుడు దృఢ భక్తుడు దక్కుడు శ్రీకృష్ణుడు. భీష్మస్తుతిలోని శ్రీకృష్ణుని స్వరూపం లోనూ శిశుపాల నరకాసురాది వివిధ రాక్షస సంపోర సమాయాల్నానూ మహాభిమానిగా మానిగా మానసీయుడు.

శైఖికునిలో సామాన్యమైన ధీరలలిత లక్ష్మాలేకాక భోజదేవేత్కమైన ఉత్తమ ధీరలలితుని విశేష లక్ష్మాలైన సువేషత నంప్రియత యోవన స్థాలలక్షత ప్రియంవదర్త్య మాధుర్య లాలిత్య దృఢబక్తితలు¹⁰ కూడ చాల వరకు గుర్తులే. కనుకనే అని ఆయా తాపుల్లో ప్రవర్తితాలు.

ఇవి కాక అంధ మహాభాగవత అరంభ వద్యంలో మహానాయక లక్ష్మాలు పోతన నికైనించారు శ్రీకృష్ణునిలో. మహానందాంగనా డింభకుడు ‘పృశ్నిగర్ముండైన అర్పకుండు’(10-130) మహాశులీసుడు. దానవేదైక స్తుంభకుడైన తెజస్సీ, భక్తపాలన కలానంరంభకుడైన విదగ్భుడు, కేళిలై విలనద్భుగ్నల సంభూత నా/నాకంజాత భవాండకుంభకుడైన మహామహిముడు, లోకరక్తకారంభకుడైన ధురంధరుడు. ఇవనీ శైఖికుని వీర లక్ష్మాలే.

వాత్సాయనేకుమైన నాయక లక్ష్మాలు శ్రీ కృష్ణునిలో మరికన్ని దర్శించవచ్చు. అని ఆయన నంపుర్చ శృంగారజ్ఞతము మరింతగా వెలువరిస్తాయి. భాగవత కథలో బలరాముడే మద్యప్రియుడుగాని శ్రీకృష్ణు ఉమద్యపుడే. అర్థాన ఈద్వాది మిత్రవంతులుడు. హరాతనియం దసురక్తలైన శైఖికదూతలు. నందగులం లోసు కంసాది రాకున నంపార విషయికంగాను సమాజశిలుడు. రైవతక ఈత్వవ నిర్వహణాదులవిల్ల ఘుటాశిలుడు. రుధ్వంత కంతల విషయంలో గోష్ఠిశిలుడు. కుళ్ళకు మువ్యంపులు దీర్పి కేథింప జేసిన ప్రొలయితుడు¹¹. అది ఆయన మహామహిమత్యం.

• లక్ష్మణేకులనేకు రీశైక నాయక లక్ష్మాన్ని బహులక్ష నమీక్ష దక్షతలే శ్రీఫీకరించారు. లక్ష్మణుల కిపుట్ల ప్రధానాధారం వ్యాస భాగవతమే. అయితే పోతనగారు లక్ష్మే గ్రంథమైన భాగవతాన్నే గాక బహులక్ష గ్రంథాల్ని క్షేర్కమంగ నమీక్షించిన పూర్వీక్షణుడు. తత్కురితంగ శృంగార రసోజ్యలంగ రూపాందింది ఆంధ మహాభాగవతం. ఏవం విధంగా శ్రీకృష్ణుడు సమగ్ర శైఖికనాయక శిఖామణిగా పోతన మహాశిల్పచే మూర్తి మంతుడైనాడు.

శృంగార నాయకలు - గోవికలు

భాగవతం శైకవిథ నాయుక సంభరితం. అందులో కృష్ణ వచులైన శాస్త్రమహిమలు శారకంతలు గోవికంతలు పోడక సహాద్రవనితలు ఉన్నా ఒందులో ఒగ్రస్థివం ప్రేరణ్ణ గోవిమిమలకే! కనుక గోవిక కృష్ణులే భాగవత నాయుక నాయకులు:

¹⁰ శృంగార ప్రకాశ, పుట. 284

¹¹ 'శాంతి శాసం శిరష్టిశైకల్య సంవరణం నిఛుసామిత'

భాగవత పృథివీ స్నానీయమైన దళమస్యంధంలో శ్రీంగార శ్రీంగార్ణవ నిలింది గేపికలే. వారి ప్రేష్టుక చిత్రప్రత్యులే లోకంలో నరన పృథివీలకు సంపూజ్యాలైనాయి. అందుకు కారణం వారు శ్రీకృష్ణుడై భగవంతుడిగా కాక శ్రీంగార రన శేఖరుడిగా సంభావించి ఏతద్రన తరంగిణిలో ఆరడితో శ్శులాడి తరించివ తలోదరులు కావటమే. కమక్కె గేపికాకృష్ణులు అలంబనగా ఎలసింది భాగవతం. కామభావ పరితృష్టికి వెలసిన మునులే గేపిక లవటం ఇంధులోని మరక విషిషణ¹². శ్రీంగార సంవేదనే వారు లోకాని కందించిన సందేశం. అందుచేత రనిదృష్టితో తలకించినా భాగవతం లాకిక శంగార లీలా మాధుర్య నిధానం. కన్ని తుప్పల్లో మాకు సంబంధరతి గేపికా వచనాల్లో గేపరించినా అందులోని దైహిక కామ ప్రసంగాలు రసుప్రవణాలు. సర్వప్రాణి సహజమైన 'కమోత్కంరత' గేపికలలో ప్రేమ యోగంగా వచేరిమ మఱుంది. అనగా కృష్ణుడి పట్ల వారి రతి రనపరిణతి చెందింది. వారి శంగారోత్కర్మవల్ల భాగవతంలోని శ్రీకృష్ణుడు భగవంతుడనే భావం మరుగున పడింది. తత్కలితంగా భాగవతంలో ఈశ్వర వాల్భభ్యాన్ని మానవ మండలానికి దింపి¹³ శంగార వైజయంతికును ఎగురవేళాడు పోతన.

గేపికలు విరహవేదనా స్వయరూపిణులు. నకల లాకిక బంధనాలకూ వెఱవక నాయకునికై ఉఱకలు వేసే కమోత్కంరతలు. శ్రీంగార సాగర సంగమానికి పరుగులు తీసే ప్రజయాహానులు. వారు కామభావ సంభేషనలు. కృష్ణుభావలాలనలు. మధుర భావాచేశలు.

గేపికలు శ్రీకృష్ణుని పరమ ప్రియునిగా భావించారే గాని బ్రహ్మస్వయాపునిగా మాత్రం కాదు. వారి చిత్రం గుణమయమైన దేహ విషయాస్తు మాత్రమే. ఈ భావాన్ని పరీక్షిత్తు -

శ్లో ॥ కృష్ణం విదుః పం కాస్త్రం న తు బ్రహ్మాత్ముయ మునే
గుణ త్రపాహో పరమస్త్ర సాం గుణధియాం కథమ్ ॥

10-29-12

క. ఊరుదని కాని కృష్ణుడు
భూరి వర్ణమ్మా మనుచు బుద్ధి తలంచు
సేరరు

10-968

అని వ్యస్తపరిచాదు. లనా 'గేపిందుమూ/క్రి పతశ్రేణికి ముక్తి ఇయిని' (10-970) కమక గుణమయ దేహాలను విడువ గలిగారని తకుని నమాధానం. కృష్ణుని సువేషత సుందర గుట్టజ్ఞులత వారికి ఉధీవనాలైనాయి. కథకులూ క్రోతలూ మాత్రమే శ్రీకృష్ణుడిని భగవంతుడిగా భావించారు. గేపికలు మాత్రం కాదు. ఈ వారు కన్ని పట్ల భావించి

12 శ్లో : పూరా మహాత్ముయః పర్వ్య దండుకాత్మ్యవాసినః :

ర్ఘృత్యై రామం పారిం తత్ దీత్యుమ్ముచ్యవ్ సువిశ్వామ్ ॥

త పర్వ్య త్రీత్యమాపన్యాః నమ్యుమ్ముత్ దృ గౌతమే ।

పారిం సంఘాప్యైక్యామిన తలే ముత్తా దశాత్ముహాత్ ॥ దృత్ రషిముత్ సింధుః, పుట. 113.

13 ఆశమా భాగవతం, పీఠ పుట. 72

దైవాంశ సంబంధమైన భావాలూ వాడిన పదాలూ తమ ప్రియుళ్ళే ఉన్నతేన్నుతుడిగా భావించి నారీజనం చేసే ప్రయోగాలే. లేకుంటే మరికంత. అవి ఆయన చేసిన వీరోచిత సన్నిహితాల పట్ల ఆధ్యాత్మిక విచిత్రభావం కలగటనికి దారితీశాయి.

శృంగార రసరంగంలో శైలాష ప్రదర్శించే అనేక భూమికల్ని భాగవత గోవికా విషయికంగా దర్శించవచ్చు. సాంకీర్త్తుకు కలిగిన సందేహాన్ని నివృత్తి చేసే పుకుని సమాధానం (10-1103, 1104) వల్ల కావ్యయైషికి ఖాడ గోవికలు పరకీయలనే విదితమవుతుంది. వారితో శ్రీకృష్ణ డనేక శృంగార క్రీడల్ని సలిపాడు మహాసంలో.

కనుకనే పరకీయలైన గోవికల శృంగార జీవనం సందర్శనీయం. అన్యాయికకు ఆప్షువిధ శృంగారావస్తులు కాక క్రమంగా విరహాత్మంరిత అభిసారిక విప్రలభ్య అనే అవస్థాతలుమే సంభవిస్తుంది. అన్నవిష మౌచాలే అవస్థలో విరహంతో ఉన్నసన్మ అయి చిరహోత్కంపిత, ఆ చిమ్ముట అభిసరించి సంకేతంలో ప్రయుళ్ళే దర్శించి అభిసారిక, సంకేతంలో వంటిభ్రష్ట జీవే విప్రలభ్య అన్నామంద. అమె పరాథిన కనుక అమెకు జతరావస్తులు సంభవించవని భావప్రకాశనమతం.¹⁴

కనీ భాగవత గోవికలు పరాథినలైనా ఎవ్వరిని నరకుగనవి సర్వతంత స్వయంత్రులు. నముద్ర సంగమం కేసం అర్థంకులన్ని ఉన్న ఉఱకలు వేసే ఎరద గోవరి వంలీరి వారి భావతీత్రత.

ఆ గేప జనములందు గోవిక లందును
సకల జంతులందు సంచరించు
‘ నా మహాతునును బరంగన లెవ్వురు ?
సర్వమయుడు లీల సలిపిగాక.

10-1107

ఈని పర్చిన కుకవచనాల్లో లోకద్వాష్టి ఖండింపబడింది. ఈకుడిది పారలాకిక దృష్టి. కానీ నపానికి లాకిక దృష్టి ప్రాణం. లాకిక కవిగా రసపరిపొపణ లక్ష్మింతో భాగవతం రచించి సహ్యాదయుల నాకర్త్వంచి భాగవతం పశ్చ తనజూతి ప్రజలకు మక్కువ నెక్కువ చేశాడు పోతన. కాబట్టి లాకిక భావనకు గోవికలు పరాంగనలే ! పీరిలో ముగ్గుడి భేదాలు గూడ వ్యోతక మాత్రాయి. అలాగే శ్రీకృష్ణునితోనే కలకాలం కాపురముండాలనే భావసలో పునర్యు భావం కన్నిస్తుంది. ఇలా ప్రధానంగా వారు పరకీయలయినా అయిన సూర్యితో ముగ్గు ప్రోఢ థీరా థీరాది పలుభూమికలు ధరించారు.

¹⁴ శ్లో అన్య శ్లోవ్వు వేత్యేక కథయంతి మనిషిణి :

ప్రథమాయా మహాస్తాయా మన్యాస్తా ద్విరహోన్నాః ॥

తత్త్వ భిసారికా భూత్యా సంకేత వశ్యత్తి త్రియురి ।

సంకేతాశ్చేత్యరి తత్త్వ విప్రంభ్య చే తుమః ॥

పరాథినయా తత్త్వ నాన్యా వస్తో విలోక్యతే ।

భావప్రకాశనము . పుస. 205

పరకియలలో కన్యా ఊర్ భేదాలున్నాయి. భాగవత కన్యానాయక భేదం ప్రథమతః సందర్భాన్నియిం. గోకావాస్తుపూర్వం మధ్యంలో శ్రీకృష్ణుడు తమకు చేతోభుదు కాహాలని కావ్యాయనీ ప్రతాన్ని 'సందుని మందలోగల గోప కుమారికల' (10-805) అనగా పెంచ్చి కని ఆడపడుచుల కన్యాత్మాన్ని ఇలా గ్రువీకరించాడు పోతన.

మ॥ రమణుల్ ప్రాద్యున మేలుకాంచి సఖులన్ రండంచు నాశ్చీయ నా
మములం జీరి కుచద్యోయా భరములన్ మధ్యంబు లల్లాడగా
బ్రమహేధ్మ గజేంద్రయాన లగుచున్ బద్మత్తునిం బాధుచున్
యమునాతీరము జేర బోయిరి గృహీ కాన్యేన్య పాస్త్రాభ్యాస్త్రీ 10-809

కన్యాసౌందర్యానికి అన్యున సద్గుమైన ఈ వర్షసం అతివ్యాసమే. వీరు తమ కోక
తిరికి నెతివసంతా లాదుతూ జాతర చేస్తేమంటూ కోరి ప్రైక్యుకుంటారు (10-807).
అమూలకమైన ఈ ప్రైక్యుబడి అంద్రకన్యామణులకు నహజమే? ఇక్కడ వీరభక్తి
శ్రీంగార ఫల సాధనార్థమయిందే.

'పామంతంబున ముదరినెల తోలిదినంబునందు' (10-805) అంపే మార్గశిర శుద్ధ
ప్రతివత్తిధిని కావ్యాయనీ పూజకు అర్థమైనదిగా ఆ కన్యలు భావించారు. ఈ మార్గశిర
మాసాన్ని గిలలో శ్రీకృష్ణుడు 'మాసానం మార్గ శిద్ధేహం' (10-35) అని ప్రశంసించాడు.
అటువంటి పవిత్ర మాసాన్ని పవిత్ర కాఠింది తిరాసీం ప్రతనిధికి అమైనవిగా 15
ఎన్నుకోవటం ఆ కన్యల ప్రతాసక్తికి ప్రత్యయానికి నిదర్శనం. ఇది నసాతన దర్శ
సంఘర్షయానం.

కం॥ మా మా వలువలు ముట్టకు
మామా కినిపోకు పోకు మన్మింపు తగవ్
మా మానమెల కెనిచెదు
మా మాననపారంజమేల? మానుచు కృష్ణే! 10-818

అంటూ మామ వరునశే యమకాలంకార సంభరితంగా తమ శ్రీంగారాత్మను నివేదించారు.
కంపితనాన్ని శ్రీంగార సూచకంగా సంభాషించారు. పిరిస్తే పస్తేమనీ ఎమైనా జస్తేమనీ (10-828) ఇక ఏం చేస్తేవే ఎలా చేస్తేవేని కదిలించి కవ్యంచే కామభావల నెఱకాళయ
పారు. కమకనే శ్రీకృష్ణుడు వారిని శ్రీంగారవతులుగా లక్షణవతులుగా గుర్తించి
నంబోధించాడు.

జలమధ్యంసుండి కదరివచ్చే వారి అంగికం వారి తనూ సాందర్భాన్ని ఇనుమిక్కిరి
చేసింది.

15 శ్ల. గృహే గృష్మ వచ్చామ సరి నగ సురాలయి.
అనుగ్రహ ధూర్మవీధి: శిష్మం స్వా దుత్తరేత్రం.

కం॥ చంచ త్జ్బ్లవ కేమల
 కంచన నవరత్న ఘదీత కంకణ రుచిరో
 దంచిత కర సంభాదిత
 పంచాయుధ గేపాలగుచు బడతులు వరున్న.

10-837

పీరు కన్య లవటం చేతనే త్రాథ సుందరి పురస్సురంగా జలనిద్దమనం చేకారు.

వేషునాదం

శృంగారసంకేతమైన వేషునాదాన్ని ఏని వచ్చిన గేపకంతలు పరాగనటలు. కనుక వారు అధిసారికలు. ఆ నాదానికి వారి చిత్రం గొబ్బున తలకింది. అతడై హృదయంలోనే సర్వాంగిన పరిష్వంగం చేసుకున్నారు ఆగాధామురాగలు. తమ లోచనాల కలిమికి అణడి దివ్య సుందర విగ్రహ వీళ్ళకి సంతర్పణం చాలునమున్నారు.

వంశాంశం లాగ మాధవాధర సుధాపాసం చేయాలంటే ఏ నోములు పట్టాలో అని ఉపాయాంతరా లాలోచించిన ప్రేమైక మూర్ఖులు. వేషునాద పరాయత్త చిత్రలు, సనసంత్రమటలు. ఆ చిత్రంలో తమ హృదయకుపారంలో దాగిపున్న మనోపాయిని పాశాదహ్యానం వళ్ల ఉపైత్తున వారి హృదయాలు పొంగాయి. తలాపి చేతలు సంప్రమించాయి (10-886). ఇలా వేషునాద సంకేతంలో బయల్కెదలిన గేపాంగన లంట పరశీయలు అధిసారికలు.

శ్రీకృష్ణుడు వారిని ఊర వాంఘలతో వలనరిపచ్చిన వారిగా భావించాడు. వారిని ‘నిశ్శేష్యరుల ముద్దియులు’ (10-979) అని ఉచ్ఛించాడు. వారిలో కొండరు గృహోంతరాలలో ఉద్యండింపబడ్డ జారుడని భావిస్తూనే మనస్ఫిళలో శ్రీకృష్ణుని పరింధించి చెక్కిన భావతీతలు (10-986). పరష్యనసలైన ప్రీలు గృహాకర్యావ్యవర్గలైనా తమ భద్రతలకు ముద్దియలై తేచినా వారి ధ్యానంతా పదనాయకాయత్తమై ఉంటుందని సారాంశం. ఇదే వంపదకియ భావంకూడ. ¹⁸

‘కృష్ణుని పితోత్తులు రుచింపక ఇతనిలో పొరుపొగ్గిని జ్యులింపయత్తించి ‘మగ పంతంబు దలంప’ పలనిందని పర్చిన వాట్టిపుఱలు. విరహిగ్గికి వెఱచి తమను గగిలింపమని ప్రార్థించిన అధిరలు. తమ గాధవాంఘారతి ఒప్పిరమని పర్చిన చతురలు. శ్రీకృష్ణసాన్నిపొత్యం లేవిత జీవితం లేదని పర్చిన పరిష్కారహృదయలు.

సీ॥ ని యథరామృత స్విర్పంబులు నేడు
 చెరి వాతెలలై కెలుకకున్న
 ని విచాలాంచిత నిర్మల వ్యక్తి
 గుచకుత్యులంబుల గుర్తున్న

¹⁸ “పర ష్యమిని వారి ష్యూరపి గృహకర్మ” , వంపది - అధ్యా. 9 పు. 84

నీ రఘ్యతర పూస్త నీరజాతంబులు
చితుర బంధంబుల జీర్పకున్న
నీ కృపాలోకన నివహంబు మెళ్లన
నెమ్ముగంబుల మిర నెఱపకున్న

ఆ॥ నీ నవీన మానసీయ సల్మపంబు
కర్మరంథ దిశల గప్పకున్న
నెఱ్లు బ్రతుకువార మెందు జేరిదు వార
మధివ ! విసగ దగద యాడు కుయులు.

10-994

అంటూ మొర పెట్టుకున్నారు. కాదంచే మరణానికి సైతం వెనుదీయని సాహసలు వారు. ఈ కల్పనలోని వారి కామభావనలనీ పోతన న్యకపోల కలిగాలి. అపే అయిన శ్రీగారార్తకు ప్రతిరూపాలు. కృష్ణని కామవ్యగ్ర ప్రసంగంతో చుట్టూ చేరిన ఆ చక్కని చుక్కలు చందుని చుట్టూ చుక్కల్లు చూడ ముఖ్యునారు.

శ్రీకృష్ణని అంతర్థానంతో గోవికలలో విరహాహాని వరవళ్లు త్రైక్షింది. ॥ శ్రీగారోన్యాదంతో అయిన గుణానుకరణం చేశారు. చేతనా చేతన వరిభ్రానం కోల్పోయి ప్రకృతిలో ఆ పరమపురుషుని కేసం వెతికారు.

ఈ॥ నల్లనివాడు పద్మ నయనంబులవాడు కృపారనంబు సై
జల్లిదువాడు మాట పరిసర్పిక పింఫము వాడు నష్టు ర
జల్లిదు మోమువా దీకదు తెల్లుల మానధనంబు దెచ్చె నో
మర్మియలార ! మా పాదలమాటున లేదు గదమ్మ ! చెప్పరే.

10-1010

అని అంటూ పరీభ్రమించారు ఆ కామార్తలు. ‘కృపారనం’ అంచే శంగార పరమయున కృపారనమనే వారి భావం. అదే వారి ప్రేమ భావమృతం. అందుకేనమ వారి పరితాపం.

శ్రీపారి పాద ముద్రలలో అయిన ప్రణయ విహారణన్ని విశ్వామించిన శ్రీగార విద్యాముసులు.

స్తో॥ ఒక యెలనగ చెయ్యాదినాడిక్కడ
సరస నున్నెవి.నాల్గు చరణములును
నీక నీలవేణితో నాదిగినా దిక్కుడ
మగజాడలో నిద మగువ జాడ
యొక లేమమైక్కెన నాడిని నాడిక్కుడ
రమణి త్యుక్కిన చెప్పు రఘ్యమయ్య
నీక యింతి నెదురుగా నెలనీ నాడిక్కుడ
నన్యేన్య ముఖములై యంపులోపు)

శ్తో॥ వెకతె వెంట రగుల సుండక యెగినా
దండుగు మిర దయిణి యండుగు లమర

నబల లిరు కెలంకు లందు రా దిరిగినా

దాడు పదము లున్నవమ్మ ! యిచట.

10-1028

ఇలా వలువిధాలుగా శ్రీకృష్ణునితోడి శృంగార క్రీడ సంన్యసరణం చేసుకుంటూ
పరవళించా రచలి అంభోజనయనలు.

గోపికా గీతలు

గోపికా గీతలంటే ప్రతి భాషం ఒక వియోగ శృంగారరన ఖండమే. జీవితంలో
తమను సర్వ్యత్రా రక్షించిన శ్రీకృష్ణుణై-

॥ విషయాలంబు వలన విషధర దానవు

వలన గాలివాన వలన వహ్ని

వలన మిగులు వానివలనను రక్షించి

కునుమ శరుని బారి గూర్జ దగునా?

10-1037

అని ఎత్తిపొడిచిన మధ్యాధీరులు. అనుక్కణం కృష్ణ దర్శనకేసం ఎదురు తెచ్చులు చూచే
విరహోత్కంఠలు. పోతన వారిని ఛ్రాంతులుగా భావించినా వారు మాత్రం తమను తాము
ముద్దలను గానే భావించుకున్నారు. ప్రియుని గానక వారు చేసే పరిదేపనంలో (10-1050)
విప్రలభులుగా గోచరిస్తారు. రాత్రులందు కూడా అయినను దర్శించే భాగ్యం లేకుండా
భగవంతుడు తమ నేత్రాలకు రెవు లడ్డుం చేశాడని వియోగ తాపాన్ని భరింపజాలక
శైవపోలంభన చేసిన దీనలు (10-1049). వారు పరాంగనలే ఇనా 'రహిత నాథలు' గానే
భావించుకున్నారు. అమై భోగి గుజవంతుడూ అయిన శ్రీకృష్ణుణై తమ నాథుడిగా
శ్రువికరించుకని మన్మథబాధ శీర్పును వేడుకున్నారు (10-1055). ఇలా ఎప్పుడూ
శృంగారి అయిన పరపురుషుడిలో కాపురం ఉండాలని కేరటం అలంకార శాప్తరీణ్య
కమాప్త రిత్యా పునర్యాయికా లక్షణం. ॥

శ్రీకృష్ణ సాక్ష్యారం తర్వాత వారిలో నాయికా భేదా లనేకం ప్రస్తుత ఘైనాయి.
వారిలో కన్ని వ్యాస నిర్వితాలే అయినా పోతన సాంద్ర భావముద్ర పొందిన శృంగార
మూర్ఖులు. ఏకదుచిత రితిని వారు వ్యవహరించారు (10-1059), ఒక్క లతాంగి యూగిలా
మాధవుడి ఉళ్ళుల రూపాన్ని చూపుతిపెలతో బంధించి ప్యాధుకం మేని లోపులు చేక్కింది.
(10-1061) ఇలా లోచపులు వెక్కటం పరాంగనాథర్మమే. అలాగే ఒక కుపిత నాయికా
చర్య మనోపారం.

॥ భామ యొకకె భ్రుకుడి బంధంబు గావించి

ప్రతియ భంగ కేవ భాషణమున

దస్తుదశన యిగుచు దండించు కైవడి

నాది చూడ్చిగముల వరుని జూచె.

10-1059

జల మరికిందరు నాయికల స్వేభావాల్ని వారి హృదయమాధుర్యాస్త్రమ్మి చిత్రించడంలోని పోతగారి రస నిర్వహణాచాతురి అనితర సాధ్యం.

నీ॥ ఎలయించి ప్రాణేశ ! యొందుబోయితి ? వని

తేరంపు టలుకతే దూతునికతె

జలజాక్త ! నను బాసి చనగ నీ పాదంబు

లెట్టడై?నని వగ నెయిదె నెకతె

నాథ ! నీ వరిగిన నా ప్రాణమున్నది

కూర్కియే యిదియని కుండెనికతె

యాశ్వర! నను నిన్ను నిండాక బాపె నీ

పేపపు ఏధియని వరిక నికతె

ఆ॥ తలగి పోపునద్దీ తప్పేమి చేసేటి

నథిపు! పలుకు ధర్మ మనియు నికతె

యొమి నేముఫలమై హృదయేశ ! నీ మోము

మరల గంభీ ననుమ మనశె నికతె.

10-1062

ఇంక విభుపల్చరింపుతోగాని పల్చునంటూ వాక్షుధా ధారల నలికే కలకంఱులూ (10-1063) అతని ఆదరింపుతోనేగాని దరిచేరసంటూనే డైర్యం కేల్పేయి చెలికత్తును పట్టుకొన్న బాలికలూ (10-1064) చెలుపుని చూడనంటూ తలవంచినా లోన మరుడు తలెత్తగానే ఆమ ముందుగా చెలుపునికి తలలెత్తిన ముగ్గులూ (10-1065) అనేకలు. ఏరు పోతన కల్పిత శ్రీగార నాయికలు. ఈ గోపకలు శ్రీకృష్ణ నిషక్తులు. అయినను 'సంవాహన' 'పచన కెశలాది' కమార్శయ కళా సైపుణ్యంతే సన్మానం చేస్తూ -

కం॥ కిలిచిన గొలుతురు కందఱు

గొలుతురు దము గొలువకున్న గందఱు వరులం,

గిలిచినను గొలువకున్నను

గొలువరు మతీకంద తెలమి గొపకుమారా !

10-1072

అంటూ రఘుస్యంగా పల్చుటం గమనార్థం. ఇదివారి నర్సునంభాషణ సైచిత్రినీ తస్మాలకంగా వారి రతి కీడానక్కనీ ఏవరిస్తుంది.

అనేకానేక రాసబంధాలతో శ్రీకృష్ణుని సరసన వారు సల్పిన విహారణం వక్షమాణం.

అప్పటి వారి కామ చేష్టలూ మనేభావాలూ నాయిక స్వరూపాన్ని ఏవరిస్తూయి.

నీ॥ చెలువ యొక్కతె చెక్కు జెక్కుతే మోపిన

విభుదు తాంబూల చర్యితము వెష్టె

నాడుచు నికలేమ యలసిన బ్రాచేశు

ఉన్నత దేః స్వంభ మూతసేసె

జెమరించి యొక భాష చేరిప గడగోర
జతురుడు కుచ ఘర్యజలము వాపె
నలకంబు లోకయింతి కలిక చిత్రకరేణ
నందీన త్రియుడు పాయంగ దువ్యే

॥ బడతి యొకతె పాడి పాడి దస్సిన యథ
రామ్యతమున నాథు డాదరించె
పోర మొక్క సతికి నంపావృతం బైన
కాంతు దురము జేర్చి కగిలించె.

10-1093

ఇట వారు నాయకసమ్మాన ముందిన రీతి విశదం. వారి శృంగార కళా విలాసం వివృత మయిందిక్కడ. అటలతో పాటలతో మంజీర మంజూ శింజితాలతో మనసు రంజించి అయిన కరతలన్ని తమ కుచవేదికపై కూర్చుకొని స్వాధిలాపా ప్రకటనం చేసిన మోహయితలు కొండరు. శ్రీకృష్ణుడు నుగంధ నురథిఛమైన తన భుజాన్ని మూపున పొందించటంతో సాత్క్రూపోదయమైన వ్యాసచిత్రిత తరుణలు (10-33-11) అనేకలున్నారు. పూర్తి తనునంగ నుఖంతో పయ్యిదల జారుపాటులు కూడ పరికించని పరవకలు జాణాలు ఈ ప్రేతలు.

దిన వియోగంలో వివిధభావ పరిభ్రాంతలుగా వారిని దర్శించవచ్చు. కంజాత్కునితోదీ మాపశే సుఖాల కేసం రేపంతా ఎదురు తెస్వులు చూచిన ఎలనాగలు.

మ॥ లలనా! యేదీక తెల్లవాడె రవి యేలా తేచె బూర్యాదిచై
గలకాలంబు నహంబు గాక నిశిగా గల్పించ దా బ్రహ్మ దా
వల తెడున గ్యప తెడు కీరములు దుర్యారంబు లెట్టో కదే
కలవే మాపదీ కాలమందు మనకున్ గంజాత్కు నంభోగముల్.

10-1128

వారి ఈ కష్టాలకు కారణంగా బ్రహ్మాను తప్పు పట్టారు. క్షణ మొక యుగంగా పరిగణించి ప్రతీక్షించారు.

మ॥ చెలియా! కృష్ణుడు నన్ను బాసి వనముం జేరంగ నయ్యాకణం
బులు నా కన్నియు నుండనుండగ దగవ బూర్ధంబులై సాగి లో
వల దేమం బ్రహ్మారంబులై దినములై రక్షస్యరూపంబులై
నెలలై యభములై మహాయగములై నిండారు కల్పంబులై. 10-1130
జది ప్రమాణితభర్పుకా భావం. ఈ కాలగణన విధానం విరహిణి ధర్మమని
అలంకారిక్తి.¹⁸ ప్రతికణం వారు ఉద్యిగ్నప్పాదయలే.

18 స్తో ॥ దేవతా పూజనం కుర్చుర్చుర్చుర్చిలుకే బలిం
రిథి శ్రూంతప్రతిక్యుతిం పారయు చ్యుక కారికా:
గుణమ్యావధి దినం గితం గాయు త్రయంకితం
ఏవంవిధ వినేదేన వయు శ్రూం వియోగిసీ ॥

కాలదూరాలు దగ్గరైన క్షీరీ ఉద్ధిగ్నిత పొచ్చినట్టే దూరంతగ్గిన క్షీరీ వారు పరిబ్రాంతలైనారు. దినాంత సమయంలోని వారి పరిభ్రాంతి పరికింప దగ్గరి.

మ॥ ఆదె భానుం డపరాద్రి జీరె నిడె సాయంకాల మేతంచె న
భద్ర గేపాదపరాగ మొప్పెసగి బృందారణ్య మార్గంబునం
దిద వీకంచి వ్యసెంద్ర ఫోషము ప్రియం దేతంచె రండంచు ద
మెదు రేతంచురు మాపు కృష్ణునికి సయ్యంతులే పరిబ్రాంతలై. 10-1132

ఇలా మారుబీ సుఖాల కేసం లేపంతా ఎదురు చూడటం ఆ గేపికలకు నిత్యశ్వర్యా.

“కొడుకుల మగల మామల మామలు వంచించి వంచాయిధ భల్భగ్న
హృదయలయి గృహకృత్యంబులు మఱచి కంకిలక సంకేత ఘలంబుల కృష్ణుగమన
తత్పరలైయున్న గేపాకమినులు” (10-1195) ముమ్ముర్యులా శ్రీకృష్ణుభిసారికలే. ఇలా
గేపికలు కాచించిది ఎంతో సాహనం సాంఖుక ధర్మవిరుద్ధం. వారి కమోత్సంరక ఆ /
విధంగా వారిచెత ధర్మేధంఘనం కాచింపచేసింది. ఎంతో త్యాగానికి ఒడి కట్టించింది/
అన్ని ధర్మాలూ సామాన్యులకే ఆసాధారణ మనః ప్రవృత్తి గలవారికివి అనుపర్తించపు. ¹⁹
కనుకనే వారిని అనింద్యులుగా లోకం గుర్తించింది. ఆరాధించింది.

శ్రీకృష్ణుభై అత్మారుడు మధురానగరానికి తోడైని వెళ్లే నమయంలోని వారి
మనవేదన గమనార్థం. మేటి గృహస్నా, అయిన బ్రహ్మ తమ ఈ విరహానికి మూల
కారణమని చింతించారు. సాటి ఆడదానిగా భారతికి తమ గేడు చెప్పుకని అమచేత
అబ్బగ్గుడికి చెప్పించాలని యొచించారు (10-1211).

‘ఆ / యమ్ములు గేపవృద్ధులు ప్రయాణము వల్మసరైరి చెళ్లరే’ (10-1213) అని
పెద్దలను తలిపతక్కువ వారిగా ఎంచుకూనే వారి సహాయ సాసుభూతుల కేసం
అభ్యులుసాచిన అధిరలు. తమ హాపభావ లీలా విలాసాలతో నిత్య సంభావనలతో
పురసులు శ్రీకృష్ణుభై తమకు దూరం చేస్తారేమో అని వీరికి శెంగ అనుమానం. కృష్ణుడు
వారసైపు ముగ్గులక్షేమాతనే భయం వీరికి మెండు. అందుకే ద్వారపాలంభన కూడా చేశారు.
వారిమార్గానికి అభ్యుపదాలనీ దైవాన్ని ప్రార్థించాలనీ భావించి కందర్ప జ్యర త్రాంతలైనారు.
ఆ పరిబ్రాంతిలో కెప్పులూ చీరలూ మరచిన విషలైనారు. కార్యానైఫలయాంతో చింతా
క్రాంతలై సుజాతలైన గీతాలతో విలపించారు. ఇది ముగ్గ భావం. శ్రీలు రోదించటం
అరంభించగానే పురుషులు వశ్వలైపోతారు. ‘రుదిత ముదిత మాత్రం యోపితాం విగ్రహేషు’
అని ఆర్యోక్తి. కనీ ఆమంత్రం కూడ ఘరించలేదు. అత్మారుడు నిజంగా కూరుడే అనీ
కాకుంటే ఇలా చేయడనీ వారు నిందించారు.

మధురకు వెళ్లే కృష్ణుని వైపే కన్నార్పకుండా లోనదవే మక్కువతో కన్నుల
కల్పినంత దూరం తిలకించారు ముగ్గ భావంతో.

19 అధునికాంధ్ర కవితలు కారా సమాధనం. పుట : 104

చం॥ అదె చనుచున్నాడు ప్రియుడల్లదే తేరద వైజయంతి య
భూదే రథ ఫోటాంప్రు రజ మాదెస మాధుము చూడు ఉంచు లో
నెదవడి మంక్యువన్ హరిరథోస్యుఖలై గములై ప్రజాంగసత్
కదలక నిల్చి చూచిరట కన్నుల కచ్చినయంత దూరమున్.

10-1221

రథం దూరమయిన కొర్కె వీరికి మంక్యువ ఎక్కువయింది. వీరిక్కుడ 'మమప్యుక్త విప్రలంబాన్ని' అనుభవించారు. అందుకే అక్కారుళ్ళే నిందించారు. దినవియోగంలో కృష్ణుడు దగ్గరాతున్న కొర్కె ఉద్యిగ్నుత అధికమైతే, మధురా యాత్ర సమయంలో రథం దూరమాతున్న కొర్కె వీరిలో మంక్యువ ఎక్కువయింది.

వారు తమ విరహానికి మొత్తం మిాద మానవ దైవ కల్పనలు రెంటేనీ కారణాలుగానే భావించారు. ఈ ఘట్టంలో గోవికలు తమలోతాము ఎన్ని మాటలముకున్న ఎన్ని అలోచనలు చేసినా బయలుపడి ఎవరికి చెప్పయేని ఏమి చెయ్యలేని ముగ్గులు గానే మిగిలారు. ఈ సమయంలో వీరి కెదురుపడి నచ్చుచెప్పి ఓదార్పటం సాధ్యం కాదనే కాబోలు దూతికా ముఖంగానే కబురంపి కృష్ణుడు మధురాయాత్ర సాగించాడు.

గోవిక విరహప్రత హృదయ భావాల ప్రతిభింబాలే భ్రమర గీతలు. ఉద్ధవుడి సందేశం గోవికలలో అనుహాన్ని పెంచింది. దానిలో ఆప్యతే వరకు హరిలో ఉన్న శ్రీకృష్ణ నంబంధ నిర్మేయం శ్రీకృష్ణ ఉపాలంభనకు ఉద్యమించింది. హరిలో మానవిప్రలంభం విజ్యంభించింది. సందేశం తెచ్చిన ఉద్ధవుళ్ళే కృష్ణుళ్ళే కలిపి మరి మరి ఉపాలంభించారు. అయితే ఉద్ధవుళ్ళే భ్రమరంగా వ్యవదేశించారు. ఆ సందర్భంలో వారు అనేక శృంగార భూమికల్ని ధరించారు.

గోవికలు శ్రీకృష్ణుళ్ళే ప్రమదాళి కుచకుంకు మాంకితుడిగా స్వరించి 'భోగంక జన్మమైన ఈర్వ్వుక్తమానం' వహించారు (10-1454). అలాంటివాడి సుండి సందేశం తెచ్చినందుకు ఉద్ధవుళ్ళే ఉపాలంభించారు. శృంగారావరాధం చేసిన ఆ శ్రీకృష్ణుళ్ళే కీర్తించగా సహించలేని స్వామిమానలు గోవికలు. కనుకనే అతడిని గూర్చిన ఆ గుణానం ఏదో ఆ పురాత్మిల ముందే ఆలపించమని దూతతో నిష్పరాలాడారు (10-1456). అందుకుగల కారణం వారివట్ట గల ఉర్వ మాత్రమే. ఇట వారి మాటల్లో 'సల్వ' లక్షణం ఉంది.

శ్రీకృష్ణుని శృంగార లోలక్యం వల్ల తమకు కలిగిన వెతలు క్రిత్తలేమి కాదని తచ్చారిత్తాన్ని గూర్చి పర్చిన ఈర్వ్వమానలు ప్రేరణై గోవికలు (10-1456). పౌరకంతల వలె శృంగార దూతలకు లంచాలిచ్చి మంచి చేసుకోలేమని తమ నాథుడికి హృదయాన్ని మాత్రమే ఇచ్చుకోగలమని దెవీ పాడిచిన దిట్టలు. కృష్ణుళ్ళే నమ్మి మానపోయమని దూతతో మొరవట్టుకొన్న విరహ విషాద హృదయులు (10-1461). బంధు జాన్ని వరరి భావజడని భావిస్తూ వస్తే తమను వియోగ దుర్భా సింధువలో త్రేసి, తాను జట్టు రాకపోవటం పాడిగాదని పునస్సుందేశ మంవిన థిరలు (10-1462). నిత్య సూతప

ప్రియుడైన తమ అధిష్టం పురకాంతలను విచిచి గొపకాంతలను గూర్చి ఎలా
చింతిస్తాడని నిర్ద్యయించుకొన్న మనో విశ్వేషణ చతురలు.

సీ॥ కంచన రత్న సంఘబీత సౌధంబులే
మా కుటీరంబులు మాధవునకు
వివిధ నరీంద్ర సేవిత రాజధానియే
మా పశ్చా యదువంశ మండనునకు
సురభి పాదపలతా శేఖికారామమే
మా యరణ్యము సీంహ మధ్యమునకు
గమనీయ లక్షణ గజ తురంగంబులే
మా థేసుపులు కంన మర్మనునకు

తే॥ రూప విభ్రమ శైవుడి రూధలైన
మగువలమె మొము మన్మథ మన్మథునకు
నేల చింతించు ? మము గృష్మదేల తలచు ?
బుధివి నథిపులు నాతన ప్రియులు గారి !

10-1463

ఆంటూ చేసిన ఈ తారతమ్య విశ్వేషణ వారి ప్రేమాధిక్య పరకాష్టకు పట్టుగిమ్ము.

తమకు సందేశం తెచ్చిన శ్రీంగారదూత ఉద్ధవుళ్ళే పూజించి గరవించిన (10-1481) ఉత్సవాలు. వారిల్లోనే కావలిన వల్లనే కృష్ణునిపై వారికున్న అజప్ర పటుధ్వానం వారి భవ్య చరితకు తార్కాణంగా చివరకు ఉద్ధవుడు కీర్తించాడు. ఇది వారి శ్రీంగార శేఖరీయతకు నిదర్శనం.

ఇంతటి శ్రీంగార విభ్రాంత శైతన్యలు కనుకనే వారి నానావిధ మానసిక శ్మీతులను ఊహించాడు శ్రీకృష్ణుడు. వారిని ప్రోత్సహితభర్తృగా భావబంధురలుగా ఆయనే పరిగణించాడు. ఉద్ధవుళ్ళే గోవికల చెంతకు పంపే సందర్శంలోని శ్రీకృష్ణుని మాటలు గోపికా విరహిణి మనేధర్మ వ్యంజితాలు.

శ॥ నామైచిత్రము లెప్పుడున నిలుపుచున్ నారాక గాంక్షింపుచున్
నా పేరాత్మల నావహించుచు వగన్ నాసాప్రకారంబులన్
గోవికల లెంత జాలిపిదీరో కుపించిరో దూతిరో
ప్రేపలైన నిజ ధర్మగేహములలో విభ్రాంత శైతన్యలై.

10-1430

ఈ ఒక్క వాక్యమే వారి శ్రీంగార స్వయం స్వభావానికి శ్రీకృష్ణ డత్తిన పతాకగా పరిగణించవచ్చు. కనుకనే శ్రీకృష్ణుడు ప్రోద్యద్యియోగాగ్నితో ప్రాణాల్చి ఏ విధంగా గోవికలు నిలుపుకున్నారో పోయి చూచిరమ్మన్నాడు ఉద్ధవుళ్ళే.

ఉద్ధవుడు తెచ్చిన సందేశంతో సంతోషించిన గోవికలలో స్వరణపూర్వక అనురాగం గేచరిస్తుంది. వారు అమాయక హృదయలు. నిర్వాల ప్రేమ స్వరూపిణులు.

ఈ॥ నీలే నర్సిగ్యహంబులం బలుకునే నే మెల్ల వంశోల్నస
దీత భ్రాంతలమై కథిందతనయా తీరంబునం జేరినన్
జేతోజాత సుఖంబులం దనిపి మా చిత్రస్నితుల్ సూడ టీ
రా తంత్రజ్ఞత దాగి మెల్లన మదాలాపంబు లాలించుటల్.

10-1475

ఆని శ్రీకృష్ణదేతోడి తమ శృంగార క్రీడ కాశలాన్ని బంధనియతినీ ఉద్ధవునితో
ముచ్చలెంచటం వారి నిర్మల శృంగారభావ హృదయానికి స్యుచ్చ దర్గణం. ఔ వాక్యాలపల్ల
ప్రేమ అనెది ఉభయ నిష్ఠంగా సముంగ ఉండాలని వారి ఆరాటం. అదే ఉత్తమ ప్రేమిక
లక్షణం కూడా. కనుకనే వారి హృదయ మాధుర్యం రసాచిత మయింది (10-1477).

శృంగార మిత్రుల పట్ల వారికి మిక్కిలి విక్షాసం. అది పథ్థియమైన వారి హృదయ
మధురిమకు సంకేతం. కృష్ణ హృదయ మందిరంలో సదా స్థిరవిషాసం ఉండాలన్నదే వారి
విరకాలకాంక. అది శీరని నాటు తమ ప్రాణాలు పోవటం తథ్యమని విభ్రాపన రూపమైన
పునస్సందేశం పంపిన అపార వేదనాసంతప్త హృదయాలు.

సీ॥ తను బాసీ యొక్కింత తడశైన నిట మిాద
నెలమై మేనులు నిలువ వనుము
నెలమై మేనులు నిలువక యటమున్న
దైర్యంబు లోక్కట దలగు ననుము
దైర్యంబు లోక్కట దలగిన పీమ్మట
జిత్రంబు లిక్కడ జిక్కవనుము
చిత్రంబు లిక్కడ జిక్కక వచ్చిన
బ్రాణంబు లుండక పాయు ననుము

తే॥ ప్రాణములు పోవ మతీ వచ్చి ప్రాణవిభుదు
ప్రాణే రక్తకుడగు తన్న బ్రాణు లెల్ల
జేరి దూడంగ మతీ యెమి నేయువాడు
వేగ విన్నప మొనరింపవే మహాత్మ!

10-1478

వారి ఈ విరహవేదనలో హృదయ చేదకమైన శృంగారనాదం థ్యానిస్సుంది. ఎప్పుకొని
శ్రీకృష్ణదేవి తిరిగి చూడగలమౌ లేదో అనే నిర్యదంతో సందేశం పంపిన కాథ్యచతురలు
వారు. చివరకు వారు విరహిణులు గానే మిగిలి పోయారు. శ్రీకృష్ణది పునర్దర్శనం ప్రభాన
తిద్ధంలో గాని తిరిగి కలుగలేదు.

కనుక ప్రధానంగా గోపికలు విరహిణి స్యురూపంలోనే వివిధ రూపాలలో గోచరిస్తారు.
క్రమేవీ వారిలో శృంగార భావన ప్రేమరూపంగా పరిణమించి శ్రీకృష్ణప్రియలుగా
శ్రీకృష్ణశృంగార నాయికలుగా లోకంలో నిలిచి పోయారు. వారిది ప్రతిక్షణ ప్రవర్ధమాన
మయిన అపిచ్ఛిన్నమైన సూక్ష్మతరమయిన అనుభవరూపమైన అనిర్మచనియమైన ప్రేమ

స్వరూపం. ఆ శృంగారపానకులకు శ్రీకృష్ణుని పట్ల తీవ్రాకర్షణ. కనుకనే వారిని ఏపేరుతే పిలిచినా వారికి పట్లదు. అందుచేతనే వారు భాగవత పృథయమైన దశమస్కంధంలో కేంద్ర స్థానమాత్రమించిన రాసుకీడలో శ్రీకృష్ణుని సరసన విల్పి రస నిర్మిరలైనారు.

పోతన ఇలా గొపికా ముఖంగా అనంతమైన శృంగారాన్ని తెల్పి తలకెత్తాడు అంద్రులకు. అందులో కామశృంగార స్వరమైన భావ సారభాల్మీ పరివ్యాప్తం కావించాడు. ఏపం విధంగా గొపనితలు అలుకతో చెలిమితో కామాత్మంతో వగతో స్త్రీతితో పూరికి పరశంతలై ప్రవర్తించారు. రసప్రకాశమూర్యాలై లోకాన్ని ఆకర్షించారు. ఉద్ధవ మునిముఖ్య గొరవబ్జన లెనారు.

శ్యంగార దూతలు

శుంగర జీవులకు దూత ప్రేషణ మనవరం. దెత్యం ప్రథానంగ పూర్వరాగ విప్రలంబానికి సంబంధించినదైనా. కొన్ని సందర్భాల్లో ఏయోగ మానవిప్రలంబంలోను ప్రవాస విప్రలంబంలోను కూడా ప్రవర్తించుంది. దూతులు ప్రేమ సందేశ పోరకులు. ఏరికి 'సహయుకు'ల నికూడ వ్యవహరం. స్వరూప స్వభావాది భేదాలపట్ల ఏరిని అనేక విధాలుగా భోజుడు వింగడించాడు.

“ ಜಾತಿ : ಗುಣ : ಕ್ರಿಯೆ ದ್ರವ್ಯಂ ಸಂಬಂಧೇ ಉದ್ದಃ ಪ್ರಯೋಜನ
ಪರಮ್ಯಗೆ ಯೊಗ್ಯತಾ ಸ್ಥಿತಂ ದೂರಭೇದದ್ವೆ ಹೀಗೆ :

ఇలా వారిలో దశవిధి భేదాల్చి సూచించాడు. శృంగార ప్రకాశము, పుట. 286

పై విభగల్లని కన్ని అంతర్వేదాల్చి పోతన భాగవతంలో దర్శించవచ్చు. వాటిలో -

జాతిలు: - మనుష్య, భ్రమర దేత్యం

క్రియత: - సమానశీల వ్యాసన భ్రమరదేశ్యం

ಸಂಬಂಧಿತ: - ಸಭೀ ಅತ್ಯ ಜ್ಞಾತಿ ದೇಶ್ಯಂ

ప్రయోజనశః - స్వహార్య ప్రార్థన దేత్యం

ಪ್ರಯೋಗತಃ - ಪ್ರಚುನ್ನ ದೌತ್ಯಂ

శ్రీత్వతః - సథిరుప దత్యం ముఖ్యమైనవి.

దూతల స్వరూప స్వేభావాల్ని గూర్చి శారదాతనయుడు :

ಕ್ಕೆ॥ ದೇಶಕಾಲಜ್ಞರು ಭಾವೇಮಧುರತ್ಯಂ ವಿದಗ್ಗಣ

ప్రొత్సాహనము ప్రొధక్యం తథా సంవృత మంత్రమా

యథోక్త కథనం చెప్పి గుణ దేవత్యం ప్రపట్యుతామ. భావప్రకాశము, పుట. 202

దేశకాలాల్చి గుర్తించి ప్రవర్తించటం భాషామీధురత శైదగ్ధ్యం ఆయకర్ణలలో ప్రాత్కాపాం కల్పించటంలో ప్రాథత రహస్యాలోచన చేయటం యథేక్త కథనం వంటివి ఉత్తమ దూతలక్షణాలని వివరించాడు.

భోజడు పేర్కొన్న దూతకర్మ లిరషై నాళ్లించీలోనూ²⁰ భగవతంలోని దూతలలో ప్రథానమైన వాటిని కొన్నించీని ప్రస్నయింగా దర్శించవచ్చు. వాటిలో ప్రవేశ విశ్వాసన కార్యాధ్వర్యాస అవస్థ నివేదన జంగితాకరజ్ఞాన ఉపాయ జ్ఞాన ప్రకరణ జ్ఞాన సమాచ్ఛాసన్న మిత్రేపగ్రహాలు కొన్ని. జందులోని విశ్వాసాదులు యోగ్యతకూ వాగ్రిత భావనకూ సంబంధించిన దూతగణాలు. జివిక మరి ఎనిమిదింటిని గూడ భోజడు సూచించాడు.²¹

దూత సంప్రేషణంలో దూత పురస్కారం, అవస్థాజ్ఞానంలోని కొన్ని భేదాభ్యాసాల సమాగమోపాయంలో మాయా లేఖ, కార్యాధ్వర్యాస దేశం వంటి భేదాలూ భాగవత దూతల విషయంలో గమనించవచ్చు.

శృంగార దూతలనే శారదాతనయుడు శృంగార మిత్రులు సచివులు దూతలుగా త్రిధా వింగడించాడు.

శృంగార మిత్రుడు - అర్థానుడు

పార్శ్వాడు శ్రీకృష్ణుడికి ‘మిత్రేపగ్రహార్థ’మైన శృంగార దౌత్యకర్మను నిర్వహించాడు. ధోత్యం అధికంగా పూర్వురాగానికి సంబంధించిందే అయినా పడుల ప్రణయ కలహాల పరిష్కారానికి కూడ ఎంతో అవసరం. కనుకనే శ్రీకృష్ణుడు తనను వారింఢ్లకు పంపేవాడని కృష్ణవిర్యాణ సందర్శంలో పార్శ్వాడు ధర్మజూతో పేర్కొంటూ విలపిస్తాడు.

కం॥ వారిజగంధులు తమలో

వారింపగొని ప్రేమవాదము సేయున్

వారిజనేత్రుడు నను దగ

వారింఢ్లకు బనుపు నలుక వారింప నృపా !

1-369

శృంగారప్రకాశలో చెప్పిన లక్షణాన్నిబట్టే ఇతడిని ప్రణయ కలహ నివారణ ‘ప్రయోజన’ సంబంధమైన ‘స్నేహ’ స్వేచ్ఛాపుదుగా నిర్ణయించవచ్చు. కాగా ఇటువంటి వారిని శృంగార మిత్రులుగా కూడ పేర్కొనవచ్చు.

తు శృంగార మిత్రుల పట్ల నాయకులకు నమ్మకం ప్రేమ గారవం అధికం. వారు తమ అంతాపుర శృంగార లీలా రహస్యాల్చి సైతం ఏరితో ముచ్చలేంచటం కట్టు శ్రీకృష్ణుడు తనతో ముచ్చలేంచిన తీరును పార్శ్వాడు ధర్మజూతి చెప్పిన మాటల్చిబట్టే గ్రహించుకోవారి.

²⁰ శృంగార ప్రకాశ. పుట. 287

²¹ అందె, పుట. 288

కం॥ సిచ్చులు లోపలి కంతలు
మచ్చిక తనతేడ నాడు మాటలు కాకున
ముఖుటలు సెప్పు మెల్లన
విచ్చులవిడి తెడల మిద విచ్చేసి సృష్టి !

1-370

ఈ మాటలలో కృంగార మిత్రులతేడి వ్యవహార సాస్నిహిత్యం సరనహృదయ సంవేద్యం.

అలాగే కాథింది ప్రణయ వ్యవహారంలోని పూర్వురాగ సందర్భంగా కూడ శ్రీకృష్ణుడికి అర్బునుడు దేత్యం నిర్వహించాడు. ఆ సందర్భంలోని పార్షుడి వాక్యమత్కుప్రతి సందర్భచితం.

మి॥ సుదతీ ! యువరి దాన వేమి కఱ కిచ్చేటన ప్రవర్తించె ద
య్యాది నీ నామము కేర్కు యుద్దిధి వివాహకంకతే గూడి యా
నదికిన వచ్చిన జాడ గానబడె ధన్యంబయ్య సీరాక నీ
యుదయాది స్థితి నెల్ల జెప్పు మబలా ! యుద్య త్యురంగేక్కణా ! 10 ఈ. 117

ఆ ‘మదన దర్జాతుల్య కపోలపాలిక’ లేడి సంభాషణలో పార్షుడి ‘పరేంగితళ్ళత’ కార్యసాధన శైఘ్రం తిలకించవచ్చు. తరువాత కాథింది సుండి పునస్సందేశాన్ని కూడ కనిపచ్చాడు.

కృంగార దూతలు - ఉద్ధవుడు

కృంగార దూతలకు కొన్ని ప్రత్యేక లక్షణ లుండాలని అలంకారిక నిద్దయం.
అందుకే ఉద్ధవ గుణగణాల్ని పోతన శబ్దాలంకార సముద్ధరితో ఉభేదించాడు.

కం॥ సిద్ధవిచారు గఫీరున్
వృధ్య వచే వర్ధనియ వృష్టి ప్రవరున్
బుద్దినిధి నమర గురునము
సుద్ధవునిం జాచి కృష్ణు దౌయున పరికన్.

10-1432

వృష్టిప్రవరుడు కనుక ఉద్ధవుడు యదువువరుడైన శ్రీకృష్ణునికి ‘అత్యభూతి’ సంబంధిత దూత. కృష్ణకుత ‘పూర్వ ప్రార్థన’ ప్రయోజనమైనవాడు. ఇతడిలో పోతన వాగిత్తాది విచ్చాసాల్ని నిర్మించించాడు. గౌవికలను ప్రాద్యద్విరహగ్గి సుండి రక్షించడానికి పంపనున్న కృంగారమిత్రుడు కనుక మిత్రవర్ధనం అయిన చేతలలో కనిపిస్తుంది. ఉద్ధవుడికి ప్రత్యేక పురస్కారం లభించింది. శ్రీకృష్ణుడు ‘మందహాన సుందర వదనార విందుడై కరంబు కరంబు నవలంబించి పరన వచనంబు లాడుచు ‘వీరు కిల్పా’దు (10-1436). శ్రీకృష్ణుడి వర్ధ ఉద్ధవుడు పొందివ ఈ గారపం కృంగార వరప్రసాదమే.

ఉన్నతస్తాయ కృంగార దూతలు అంబు ఈ మాలాలంక్రము’ (10-1448) ఈ ఉండటం కూడ ఉంది. దినిని బట్టి వారికి సాందర్భమ్మునూ అధకుని తెలుస్తుంది.

గోవికలను 'మధురాలపంబుల నూర్జుటం' (10-1464) ఆ శృంగార దూతకున్న సమాచారసనశక్తి. 'భవచ్ఛర్తముల్ చిత్రముల్' (10-1465) అంటూ వారి వ్యక్తిత్వాన్ని కీర్తిస్తూ మిత్రునిపై సద్గువాన్ని వృధ్మిచేయటం 'మిత్రేపగ్రహశ్శున్' వాగ్మిత. ఇలా శృంగార మిత్రులకు వేష భాషాలంకారాలల్ అలోచనారీతిల్ ప్రత్యేక ఫౌరచి గోవరిస్తుంది.

నాయికలు సైతం తమ ప్రియులు పంపిన శృంగార మిత్రులతో అరవిడిచి తమ శృంగార రహస్యాల్ని ప్రస్తావిస్తారు. గోవికలు స్నేహాలంకార పూర్వకంగా దూతను ప్రశ్నించటం వల్ల ఇంది నిరూపితం.

చం॥ మఱచునోక్ ! మదిం దలచి మాధవు డా యమునా తటంబునన్

రణమగ దివ్యసౌరభ లతాగృహసీమల నేము డాగ నా

మఱపుల సుండి నీడలకు మ మ్యులయించి కలంచి దేహముల్

మఱచిల దేర్చి సూల్కులపి మన్మథ శీలల దేల్చు చందముల్. 10-1474

ఈ రతి వ్యతిరేకార్థక ప్రక్షేపిత సంస్నేరణం గోవికలకు ప్రమోదకరమైన విషయం. అది వారి గారవానికి ఆదరణానికి నిర్దునం. దూత ఆగమనాభిభాషణాల వల్ల చిత్రం పల్లవించిన నాయికలు దూతను పూజించటం అవారం. ఇట ఉద్ఘతుడు గోవికల సన్మానాన్ని పొందిన భాగ్యకాలి.

నాయికులు శృంగార మిత్రుల్ని తమ వెంట నాయికా గృహాలకు సైతం తీసుకొని పోవటం కద్దు. ఉద్ఘతుళ్లి శ్రీకృష్ణుడు కుళ్లగృహానికి తీసుకవ్యాటం జందుకు ఉదాహర్యం. నాయికుడిలోపాటు వచ్చిన శృంగార మిత్రుడికి అర్థపేరాన్ని ఇచ్చి ఆదరించటం నాయికా మర్యాదగా గేచరిస్తుంది. కుళ్ల శ్రీకృష్ణుడిలో తన జంతికి వచ్చిన 'ఉద్ఘతుని నుర్యత్తితి బూజించి భా/సుర పీరంబున సుందు మంచు' (10-1487) నమాదరించింది.

ఇలా ప్రేయసే ప్రియుల్లిద్ధరికి ప్రీతిపాత్రులై వారిచేశ నత్కూరాలందటం శృంగార దూతల లక్షణం. మొత్తం మిాద ఆత్మభూతి సంబంధం వల్ల స్నేహాప్రయోజనమైన విశ్వాసపాత్రుడైన శృంగారదూత ఉద్ఘతుడు.

శ్రుమరం

గోవికలు అన్యాపదేశంగా కల్పించుకున్న శ్రుమరం కూడ శృంగారదూత భేదమే. శ్రుమరం భోజదేవేకుమైన అష్టవిధ జాతులలో ఒకదేశ కాపోయినా 'శ్రుమర జాతి' దూతగా పరిగణించవచ్చు. నాయికుడైన శ్రీకృష్ణుడూ అతని దూత జన శ్రుమరం ఇద్దరూ 'సమావ మ్యాసన క్రియారూప' కిలురే.

మ॥ ఒక పుష్యందలి తెవెల్రావి మధుపా ! యుణ్ణాహినై నీపు వే

తాకటెం బొందడి భంగి మ మృదుర పీయుపంబునం దేర్చి మా

యుకులంకుష్ణుల యోవనంబు గని యన్మాసనక్కడయ్యెన విభుం

డకటా ! దూతని కట్టు దక్కు నీరి మిథ్య కీర్తి నమ్మున జామి.

10-1455

‘సమాన శిలవ్యసనేము నభ్యం’ అని కదా ఆర్యై. కనుకనే శ్రీకృష్ణు దాత్రమరాన్ని
అదరించినట్లుగా భావించారు. ఇట శ్రీకృష్ణునిదీ భ్రమరానిదీ ‘సనిమిత్తసభ్యం’²² గ
భావించారు గపికలు. ‘భ్యంగా ! కృష్ణుడు మంచివాడనుచు’ అని ప్రారంభించి
ప్రసంగించటంలో భ్రమర కార్యోపస్యాను దూతకర్యం ద్వేషక మాతుంది.

ఈ దూత భేదంలో కార్యోపసాధకాలైన మరికన్ని దూత కర్యలు గేచరిస్తాయి. అని
నాయక పాదాల్చి ముట్టె ప్రార్థించటం ప్రసంగాన్ని సంగీతంలాగా సుమధురంగా సంద్రీతిగ
సాగించటం నేర్చితనం ముఖ్యమైనవి. పునస్సుందేశాన్ని అందించే సమయంలో పాదాల
మిద పడి ఒక్కి చెప్పటం వంటివి మరికన్ని.

అనేక విధాలుగా గేపకాంతల తిట్టకూ తిరస్కరాలకూ గురి అయినా స్నేహాత్మ
హృదయంలో శ్రీగంగార దౌత్యాన్ని నిర్వహించిని భ్రమరం. ఇలాంటి శ్రీగంగార
ప్రవర్తకులు పాదాలబడి ప్రాథమయ పడటం కుపిత నాయక సాంత్యసం వంటిది. ఇది
మాన విప్రలంభ సమయంలోనే సంభవం. అనితర సాధ్యమైన ఇటువంచే శ్రీగంగార దౌత్య
వ్యవహర్తలకు ఇష్టార్థలు సంప్రేషిస్తాయని గపికలవాక్య (10-1456).

తమ అంతఃపురశ్రీగంగార లీలా విశేష రహస్యాల్చి గపికలు భ్రమరంలో చెప్పటం,
అందులోనూ అన్యాయదేశంగా చెప్పటం నల్గ ఈ ఘుట్టం రసాస్యారునానికి ‘రసవీఖ్యాయింది.
శ్రీగంగారతత్త్వం భ్రమరంలో ప్రస్తుతంగా గేచరించటం ఆందుకు మరొక కారణం. ఈ
భ్రమర గితలే కాలాంతరంలో వచ్చిన అన్యాయదేశ శ్రీగంగార నందేశ కావ్యరచనకు
మార్గదర్శకం.

అగ్నిద్వ్యాతనుడు

రుక్మిణి కల్యాణ కథలో దౌత్యం పూర్వురాగ నంబంధి. అందులోని దూత
అగ్నిద్వ్యాతనుడు ‘జాతితః’ మనుష్యజాతికి చెందినవాడు. అప్పుడైన బ్రాహ్మణుడు.
‘ప్రయోజనతః’ రుక్మిణి చేత పూర్వు ప్రార్థించుడైనాడు. ‘అర్థతః’ రుక్మిణి శిశుపాలుడి తేడి
విహామనే ‘అర్థాంతరార్థ ప్రతిష్ఠాత్మక’ షైన దూత. అనగా ఇష్టార్థ సాధనలో అర్థాంతరంగా
ఏర్పడ్డ అవరోధాల్చి ప్రతిరోధించగల దూత. ‘ప్రయోగతః’ ఉదాత్ముడు. జ్ఞాతు లెరుగుండా
‘ప్రచ్ఛన్ము’ దౌత్యం నెరపిన నేర్చరి.

శ్రీకృష్ణ మందిర ప్రవేశ విషయంలోనూ కార్యోపసాధన వరంగానూ రుక్మిణిక
‘విక్యానసం’ ఉన్నవట్టి అగ్నిద్వ్యాతనుడు. శ్రీకృష్ణుడు కనకసనానీనుడై ఉన్న సమయంలో
‘పెంచ్చి కడుకపు కమ్మివి దీవించిన’ (10-1697) ‘ఉపాయ జ్ఞాన శిలి’. ఆ దీవనకు

22 కంటి మునివరు శైవము ఇంధుల
మునిష్టాము విశువలేరు గాక విషువచీ
మినిత్త నభ్య మాటలి
మిని రిశెన వశులు విశుల బాయునా లేదో !

'ముసిముని నగవుల నగుచు'న్న (10-1697) శ్రీ కృష్ణాంజై చూచి రుక్మిణి 'అవస్థా నివేదనం' చేసిన 'జంగితార జ్ఞాన శిలి'. అందువల్లనే అదను కనిపెట్టి ఆమె పంచిన సందేశంలోపాటు అమూలకంగా 'సపరణగా' (10-1709) రుక్మిణి సాందర్భాతిశయనాన్ని పారికి వర్ణించి విన్నునించిన 'ప్రకరణ జ్ఞాన' శిలి అగ్నిద్వైతనుడు.

సీ॥ పల్లవ శైథవాస్నాదములు పదములు

కనకరంఖా తిరస్కారు లూరు

లరుణ ప్రభా మనేహరములు కరములు

కంబు సౌందర్య మంగళము గఛము

మహిత భావ భావ మధ్యంబు మధ్యంబు

చక్కరుత్పువదాయి చన్నదేయి

పరిపాసి తార్థీందు పటలంబు నిటలంబు

జితమత్త మధుకర శ్రేణి వేణి

అ॥ భావజాపుముల ప్రాపులు చూపులు

కుసుమ శరుని నింటి కమలు బొమలు

చిత్త తేపణములు చెలువ భాపణములు

జలజనయన ముఖము చంద్రసలము.

10-1710

వివిధ కలాస్థాన విశేష వర్ణనలతో కూడిన రుక్మిణి వాకీత్రం వల్ల శ్రీకృష్ణానిలో శృంగారార్థి పనం అతిశయించినది. రుక్మిణిని చెవట్టే విషయంలో అతణ్ణె దృఢ సంకల్పాంజ్ఞ చేసింది.

అగ్నిద్వైతనుడు 'కర్తవ్యం బెద్ది సేయ నవధరింపు' (10-1709) మని శ్రీకృష్ణాదికి కర్తవ్యసూచనం చేశాడు. అంతేకాక -

ఉ॥ ఆ యెలలాగ సీకుదగు నంగనకుం దగు దీపు మా యుపా

ధ్వయుల యాన పెంటి యిగు దప్పదు జాడ్యము లేల నీవు సీ

తేయమువారి గూడుకని తేయయహసన దెత్తుగాని వి

చ్చేయుము శత్రులన్ మఱుము సేయుము సేయుము శోభనం విలన. 10-1711

అంటూ అహ్మాన పూర్వకంగా ఆదేశించి కార్యవదేశం చేసిన వాగ్యాను సమగ్రమాపాయ నంబింధమైన 'కార్యవదేశం' నూచించిన 'ఉపాయ జ్ఞానశిలి' గాను కన్మిస్తాడు అగ్నిద్వైతనుడు.

దేశ్యం ఫలిస్తే అ దూతల ' ముఖలక్షణం' ప్రక్షేకంగా ప్రదీపు మైతుందని రుక్మిణి విశ్వయం (10-1732) వల్ల విదితమైతుంది. అగ్నిద్వైతనుడు వస్తునే కుభ సూచకంగా రుక్మిణితో 'మెచ్చి భవద్యుతోన్నతి' అంటూ జష్టాధ్యరతిపాడక మయిన క్రియా వాక్యమిచ్చి ముందుగా ఉధ్వలేంచాడు. ఆపై తనకు జరిగిన సన్మానాన్ని తాను పొందిన పొరితోభికాచ్ఛ్వా సంతోషం అస్తకేతక అమేతో చెప్పుకున్నాడు.

సందేశంతో సంతోష తరంగితులైన వ్యక్తులు అపదునా స్త్రీలు, అందులోనూ అశ్వయుతమ వనితలు కృంగార దూతలను ఎలా సన్మానించాలో నిర్ణయించుకోలేక పొవడం సహజం. తనకు పునస్నందేశం తెచ్చిన ఆగ్నివ్యౌతసుడి విషయంలో రుక్కిణి కృతజ్ఞతా పూర్వకంగా చేసిన ప్రశంస ప్రస్తుతింపదగ్గది.

మ॥ జలజశేఖణ దేహికెచ్చితివి నా సందేశముం జెప్పి నన

నిలువం బెట్టీతి నీ కృపం భూతికితిన నీయట్టి పుణ్యాత్మకుల్

గలరే ! దీనికి నీకు ప్రత్యుపక్యతన్ గావింపగానేర నం

జలి గావించెద భూసురాన్యయఁ ! సద్గంధు చింతామణఁ! 10-1735

అంటూ ఒక్క నమస్కారం తప్ప మరో పురస్కారాన్ని అందించటానికి యత్నించటం ఆ మహాసుభావుని అన్మేపకారానికి అర్థం చెల్లించట మాతుందని రుక్కిణి భావించిం దనవచ్చు.

అగ్నివ్యౌతసుడంబే నాయికా నాయకులలోని కమాగ్నిని ఉద్యోతింప జేసేవాడని అర్థం. ఈ దూతకిది సార్థకనామం. బ్రాహ్మణుడు కాబట్టి మూర్తిభవించిన వేదాగ్ని. అట్టి దెవుడికి నమస్కారాన్ని మించిన మరో పురస్కారం ఉండదని యెల్లిగిన విజ్ఞారాలు రుక్కిణి.

చిత్రరేఖ

భాగవతంలోని ప్రధాన కృంగారదూతి ‘ చిత్రరేఖ’ ఒక్కతె మాత్రమే. మూల భాగవతంలో ఈమె నామఫలయం చిత్రలేఖ. ‘ర లయోరభేదః’ అయినా చిత్రరేఖ అనటంలో అమె రూపరేఖా విలాస దృష్టి గేచరిస్తుంది. ఆ దృష్టితోనే పోతన ఈ చిత్రమార్పు చేశాడేమో.

తే॥ కామినీమణి ముఖపర్య కాంతి విజిత

శశిరకర చారు రుచిరేఖ చిత్రరేఖ.

10 ఇ.336

అని అమెను గురించి పోతనగారి ఉద్యేఖనం.

ఈమె ఉపకు చెలికత్త. ఈమె జాణతనం ఉపానుందరీ అయోగ వియోగ కృంగారాన్ని సురుచిరం చేసింది. ఉపకు ఈమె ‘సంబంధతః’ నథి. ఈమె నిర్వ్యులించింది ‘ప్రయోజనతః’ ‘స్నేహ’ ధర్మం. దూతికర్మలో ‘ప్రకరణ జ్ఞాన’ గ్రహణ నిపుణ చిత్రరేఖ.

ఈమ నిద్ర నుండి మేల్కూంచినపుడు, కలలో ఆమె అనిర్మి సంబంధంగా భ్రాంతి భావాన్ని పొందింది. అప్యాడు ఆమె జంగితాన్ని గుర్తించి ప్రవర్తించిన పరేంగితజ్ఞ చిత్రరేఖ. అంతటి ఉత్తమ ‘ఘంశాలిని’ ఆమె. ఇది ఆమె కున్న ‘దృష్టిరూప అవస్థాజ్ఞనం’.

తే॥ పడతి! సీవిష్ట సాబగుని బయల వెదకు

విధమును నాట్యవిభుదిని వేడ్చ బిరిచి

పూని చతిక లేసైన తాని బాని

భ్రాంతి బొందిన భావంబు ప్రకట మయ్యే.

10 ఇ. 338

ఉచ్చ మనోదైనాన్ని చూచి ఆమె వలచిన చ్ఛిక్కి యక్క కిన్నర గరుడ గుఫరుయ్యే రాచు ఈతయు చిచర్లనాసరే ముల్లోరాల్లే ఎక్కుడ ఉన్నా వెదకి తెస్తునని దైండ్రుప చెప్పిన ‘అశ్వాసన’ శీల. తదపుగుణంగా అప్పటి రఘుయు యువ రాజకుమారుల రూపాల్ని రేభాధ్యాయంగా చిత్రించి చిత్రలేఖన ప్రచీణ ఆ చిత్రరేఖ. చిత్రపటంలోని అనిరుద్ధార్జీ ఇష గుర్తించగానే అతని రులగ్ త్రాల్ని పిపరించి ఆమె మన్సునలను పొందింది (10-ఇ-361). అప్పటి ఆమె వాగ్మిత వద్దునాతీతం. ఆ తర్వాత ఆమెను అశ్వాసించి అనిరుద్ధార్జీ కెనిరావటాసిక ఆకశమాల్లన వెళ్లిన కార్యశూర. అతడి శృంగార సగరంలోకి ‘ప్రమోగతి’ సిశాసనమయంలో ‘ప్రచున్న’ వేషంలో ప్రవేశించింది. ఆపై తన యోగువిద్య (మాయ) మాహాత్మ్యంతో ఆతమ్మీ ఎత్తుకొని వచ్చి ఉపాసుందరి దరిచేరిన సిద్ధ. ఇది ఆమె ‘సమగొపాయ’ కార్యర్దమ.

ఉపాసిరుద్యుల కథలో నాయిక ఉప ముగ్గు. చెలిక్కు చిత్రరేఖ జాణ. కనుక ఈనే చరప తీసికొని ‘ఉపాయ జ్ఞానంతో’ ‘ప్రకరణ’ శుభ్రిగా ప్రవర్తించి వారికి ‘గృహభ్యంతర సంభోగ’ శృంగారాన్ని సమకూర్చింది.

ఈ సందర్భంలో ఇష సుండి అందుకున్న ప్రశంసల వల్ల చిత్రరేఖ శృంగార దూతీ లోకానిటి తలమానికంగా నిలిచింది. దూతజన అవశ్యకం పూర్వురాగాని కెంతగా ఉండో దీనిపల్ల తెఱతెల్లుమైతుంది. ఉపాకృత కృతజ్ఞత వాక్య లారింపదగినవి.

నీ॥ అతిప! నీ సాంగత్య మను భాసురుచి నాకు

గలుగుట గాముంధకార మడగి

దరాక్షి! నీ సభిత్యంబను నాపచే

గడిది వియోగార్థి గడవ గంటి

సబలా! నీ యసుబంధ మను సుధావ్యస్తిచే

సంగజ సంతాప మార్ప గంటి

వనిత! నీ చెరితనంబమ రసాంజనముచే

నా మనోపర నిధానంబు గంటి

తే॥ గలల దేచిన రూపు గ్రంథ రిథించు

వారు సెనన్న దేక్కుచుచువారు గలరి?

నీటిలో జాడ బుట్టించు నేర్చు నీక

కాక గల్లునె మూడు లోకముల యందు.

10ఇ. 369

ఈ ప్రశంస శృంగార దూతి నిపుణతా నిరూపణానికి పోతన ఎక్కిన కవితాపతాక. ఈ సందర్భంలోని చిత్రరేఖ నంభాపణంతో ఇషకు రాగం ప్రవృత్తమయింది. ఇలా నీటిలో జాడ పుట్టించే నేర్చున్న ఆమె జాణతనం ఉచ్చ నాయిక పూర్వురాగానికి ప్రాణం.

ఎతద్విధంగా శృంగార దూతల దైత్యకళాభివద్నంలో పోతన్నగారి కవితాకూ వైదుష్యం సహజోపన్నం.

శృంగార క్రీడాప్రదేశాలు

క్రీడా శృంగారం

ఉపరూపకాలు - రాసకం

రాసం ఉపరూపక ప్రక్రియలలో ఒకది. దీనిని ప్రప్రథమంగా నిర్వచించింది కోహలుడని అభినవభారతి వలన తెలుస్తుంది. వాత్స్యయనుడు తన కామశాస్త్రంలో హాట్లని నాట్యరాసాలను రంటినీ పేర్కొన్నాడు. అని నాయకా నాయకులకు పరస్పర ఉష్ణిపకలని జయమంగళుని వ్యాఖ్య. శ్రీపర్మదు కోహలుడు భామహండు వాత్స్యయనుడు కుమారిలుడు మొదలైన వారి పూర్వ రచన లాధారంగా అభినవగుష్ఠుడు ఉపరూపక దశకాన్ని స్థీరీకరించాడు. అని దేంబిక ప్రస్తాన శిల్పక భాణక రాగకవ్య భాణిక ప్రేరణ రామాక్రీడక రానక హాట్లనకాలు. వాగ్మిలుడు శ్రీగదిత గోష్ఠల్ని పేర్కొన్నాడు. ఆశైన భోజుడు ద్వారక భేదాల్ని నిర్వచించాడు. అని శ్రీగదిత దుర్గీలిక ప్రస్తాన కావ్య భాణి భాణిక గోష్ఠ హాట్లనక సత్రనక ప్రేక్షణక రానక నాట్యరాసాలు. నృత్య భేదమైన విచిని వింశతి భేదాలలో కారదాతనయుడు నిరూపించాడు.

భోజ ధనంజయు లిద్దరూ రూపిక ఉపరూపక భేదాల్ని చక్కగా నిర్వచించారు. రూపకాలు అంగాంగి రనపోపణంలో సాగే బృహద్యపయికలైతే ఉపరూపకాలు భావ ఇండికలు. భారతీయ సాతన నంస్కృత నాటకాలు అభినయశ్శకమైన సంగీత నృత్య నాటకాలే. సంగీత నృత్యాలకు అధిక ప్రాధాన్యం ఉన్నందున ఉపరూపక నిర్వహణం అమ్యుత్తమగుణ కోభితమవుతుంది. అది గీతికలోని భావశ్శక విషయాల్ని వెళ్లడించే అభినయశ్శక నృత్యమే రూపక భేదమైన భాణం మాదిరిగా ఉపరూపకాలు అధికంగా ఏక ప్రాతపూర్వాలే. దశరూపకపలోకంలో పేర్కొన్న దేంబికవంటి ఉపరూపక సప్తకం మొత్తం ఏకపోర్చుమే. అభినయ భారతిలో విరాణంగా దౌరికిన కస్తి ఉదాహరణలు చర్చలు తప్ప

కేచూలడి వంటి అయ్యల నిర్వచనాలు మసరు సే డలబ్బాలు. ఈపరూపరాల సీపిర్ట్ర్స్ పర్ఫస్టనలలో మన కిప్పుడు ఉపలభ్యమయ్యే సొతన గ్రంథం ఒక్క శృంగారప్రార్థ మూత్రమే.

ఉపరూపకలలోని హాల్టీసక రాసిక గొప్పులు శ్రీకృష్ణ సంబంధులుగా లోక ప్రసిద్ధాలు. విష్ణుపురాణ పారివంశ భాగవతాలలో శ్రీకృష్ణ గౌపికా విషయంలో హాల్టీస రాస భేదాలు ప్రయుక్తమైనాయి. కనుక ఆ రెండింటి నిర్వచనాలను సిగ్గుదేల్చి పొతన భాగవతం లోని రాస నిర్వచానాస్నే పరిశీలించాలి.

హాల్టీస(క)ం

గొప్పీలకు శ్రీకృష్ణ డెక్కడే నాయకుడైనట్లు స్త్రీల మండల సృత్యచైన హాల్టీసంలో వారి మధ్యలో ఒక్కడే నాయకు ధుంతాడు.

శ్లో ॥ యన్వండలేన సృత్యం స్త్రీణాం హాల్టీసకం తు తత్త్వామః ॥

తత్త్వకే నేతా స్వాత్ గొప స్త్రీణామివ మురారిః ॥

వి. రఘువన్ శృంగార ప్రకాశ, పుట:537

అని భోజని నిర్వచనం. ఇంచుమించు అభినవగుప్పడిభావం కూడ ఇదే.¹ దీన్నే 'స్త్రీణాం మండలీకారసృత్యే' అనివాచసృత్యంకూడ నిర్వచించింది. ఐ నిర్వచనాల్ని బట్టి హాల్టీసంలో సృత్యానికున్న ప్రాధాన్యం సాహిత్యానికి లేదు. అయినా అక్కడక్కడ గీతలు కూడ ఉన్నాయి.

త్రిభంగిలో కమల కర్మికారంగా నర్య గౌపిక మధ్యంలో శ్రీకృష్ణుడున్న స్నేహి శీలారంభదరశ. అదే హాల్టీసక స్వరూపం అనవచ్చ. ఇలా మండల సృత్యం మధ్యభాగంలో అతని కిరుశైలా ఉన్న ఇంపు సాంపులు మెఱసే ఇద్దరు ముద్దియిల వీణాన్కాణం వారి ఆనందలహరి నిధానమైన గానాలపనం అతని మధుర వేషుపూరణం. అన్ని హాల్టీసంలోని సంగీత సృత్య గాన ప్రాధాన్య సూచకాలే. అందులో 'కామినీ జన కబరికాసాగంధిక గంధబంధుర కరాంగుళి కినలయంబుల యతిలయంబులం గూడి వివరంబుగ మురళి వివరంబుల సారించి పూరించటం' (10-1081) శ్రీకృష్ణుడి శృంగార మధురోప పర్యవసానమే. అది శృంగార క్రీడా విన్యాసమే.

ఇలా శ్రీకృష్ణుడు బహుగతు లందక ముందు సృత్యమండల మధ్యంలో ఏకైక నాయకుడుగా ఉన్న స్నేహి హాల్టీసం. ఇది అమ్మాలక కల్పనం. విభిన్న తాళ బంధ విశేషాలతో సృత్యం చేస్తే హాల్టీసమే రాసంగా మారుతందన్న² భోజని భావానికి ఇది అనుగుణంగా ఉంది.

1. శ్లో మండలేన తు యన్వండ హాల్టీసక మితి సృత్యం :
విక్రుతతు నేతా స్వాత్ గొప స్త్రీణాం యథ పారిః ॥

వి. రఘువన్ శృంగార ప్రకాశ సుంది ఉద్ధవం. పుట:537

2. శ్లో తదం హాల్టీసక మేవ తాల బష్ట విశేషయుం రాస వివేత్యచ్ఛతే

వి. రఘువన్ శృంగార ప్రకాశ, పు. 544

కనుక ఏక నాయకమైన హర్షిసాన్ని బహుమాయక భూయిషంగా మర్చి కిన్ని తాడ భేదాలు కల్పిస్తే రాసంగా పరిణమిస్తుంది. అందుప్రానే తరువాత ప్రతి గోపికలేనూ జత కలిని శ్రీకృష్ణుడు చేసిన మండల నృత్యం మహారస మయింది.

రాస(క)ం

పరివంశంలో రాసశబ్దమే లేదు. దానికి బదులు హర్షిన శబ్దం ప్రయుక్త మయింది. 'ఈ శ్రీమహారథ భిలేమ పారివంకే విష్ణువర్యణి హర్షిన క్రీడనే వింశేధ్యాయః' అని మాత్రమే ఉంది.

పారివంశంలో గోపికృష్ణుల క్రీడ సంగ్రహంగా ఉంది. అయినా అది చాల విలాస విషయాన్నితంగా ఉంటుంది. అందులోని హర్షినక్రీడ విష్ణువురాణం లోని రాసక్రీడను కన్నిచేట్ల అనుగమించింది. కన్ని శ్లోకాలు ఉభయత్త ఒక రితిగా ఉండటం గమనించగలం.

శ్లో ॥ తావార్యమాణః పితుభిః పితుభి ల్రూతుభి ప్రథా॥

కృష్ణం గోపింగనా రాత్రి రమయంతి రతి ప్రియాః॥ విష్ణువురాణం - 5-13-59

శ్లో ॥ తావార్య మాణః పితుభి ల్రూతుభి ర్మూతుభి ప్రథా॥

కృష్ణం గోపింగనా రాత్రి రమయంతి రతిప్రియాః॥ పారివంశం. అ.20

మొత్తం మీద విష్ణువురాణ పారివంశాలు ఈ హర్షిన రాస శబ్దాలను నృత్య విశేష పర్యాయ పదాలుగా భావించాయి. విష్ణువురాణంలో రాసగోపై రాసమండలబంధం రాసమండలం వందీ పదాలు పంచమాంశ త్రయోదశధ్యాయంలోని 48,49,50 శ్లోకాలలో తిలకించవచ్చు.

అభినవగుప్తుడు రాసకం అనేక తాడ భేదాలతో కూడిందని శ్రీలు నిర్వహించే నుకుమారమైన శక్తిమంతమైన నృత్యమని పేర్కొన్నాడు.⁴ భోజడు కూడ రాసకన్ని శ్రీ నంబంథిగానే భావించాడు. అందులో పోడక ద్వారాక అష్టవితలు పాల్గొని పిండీ భేదాల్ని గుల్చి శృంఖల లత వందీ భేదాల్ని పాటిస్తారు⁵. భామహండు కూడ దిన్ని నిర్వచించాడు. కేపాలుడి నిర్వచనంగా 'అభినవభారతి' లో ఇది ఉదాహరణ. శ్రీ పురుషులు కలిసిగాని లేదా కేవలం శ్రీలు మాత్రమే గాని కలిసిచేసే మండలాకార

3. శ్లో కృష్ణస్తు యౌవనం దృష్టి
కారదీమ న చంద్రాను నికాసు

పారివంశం - అధ్యా. 20

4. శ్లో అనేక పద్మాయుజ్యం చిత్తలాల లయాన్యితం
అపుష్టి యుగులక్ర రాసకం మనుహే ధృతం వి.రఘువన్ కృంగార ప్రకాశ, పుట.544

5. అందే, పుట - 544

నృత్యమిది. ఇది దీని కనీస లక్షణం⁶. ఖూర్య లక్షణములందరి నిర్వచనాలకిది సంగ్రహస్వరూపం.

వ్యాస నిరూపిత రాసం

శ్లో॥ తత్త్వరథత గొపిందో రాసక్రిడా మనుప్రత్యేః ।
ప్రీరత్నురవ్యితః ప్రీతై రన్యేటన్యై బద్ధబహుభిః ॥

10-33-2

శ్లో॥ రాసాత్మవ సంప్రవృత్తే గోపమండల మండితః ।
యోగీశ్వరేణ కృష్ణేన తాసాం మధ్యేద్యయోద్యోయోః ॥
ప్రతిష్ఠేవ గృహీతానాం కంచేస్యవికటం ప్రియః ।
యం మన్యేరన నభస్త్రావ ద్యోమాన శత సంకులమ్ ।
దివేకసాం సదారాణ మాత్సుక్యాప పృత్తాత్మనామ్ ॥

10-33-3

ఇది వ్యాస భాగవతంలోని రాసదృష్టితణం. దీన్నిబల్షితై రాసక్రిడ అంటే ప్రీ పురుషులు జతలు జతలుగా కలిని చేసే మండల నృత్యమని తెలుస్తుంది. దీనిలోని రాసక్రిడ రాసాత్మవ పదాలను శ్రీరథుడు వ్యాఖ్యానించాడు⁷. ఆ వ్యాఖ్యకు శ్రీకృష్ణ చరిత్రలోని సారసంగ్రహం గమనార్థం. ‘అన్యేన్య వ్యతిషట హస్తానాం ప్రీ పుంసాం గాయత్రాం మండలీ రూపేణ భ్రమతాం నృత్య వినేదో రాసానామ’. ప్రీ పురుషులకరి చేతులకరు పట్టుకని పాదశూ మండలాకారరగా తిరుగుశూ చేసే నృత్యం రాసమని దీని భావం⁸.

సంస్కృత భాగవతంలోని రాసవర్ణనం ఏషుపురాణంలోనూ పారివంశంలోనూ ఉన్న రాస వర్ణనం లాగ కేవలం నృత్య గీత వర్ణనం కాదు. కైలాస శిఖరంమీద తపస్యి అయిన తశ్చరుడి రోషానలంలో భస్మిభూతుడైన మన్మథుడు బృందావనంలో రాసవిహార లోలుడైన

6. The Rasaka is seen in Bhamaha and, as defined by Kohala, it is mentioned in the Abhinavabharati. The minimum feature of Rasa seems to be dancing in a circle, by men and women or by women only'.

– Bhoja's Sringara Prakasa.

P.544

7. రాసక్రిడ - రాసాను బహుస్రుతియుక్త నృత్య విశేషః. ఈం క్రీడాం. అన్యేన్యం అబద్ధః సంగ్రథితః: బహుస్రుతః: కైస్పుహ-తత్త్వాచ్యుత్యమధినయేన దర్శయత్యకర చతుర్షయాధికేన, సాధైనః.. రాసాత్మవ జత్యాదినా. తాసాం మండల రూపేణవస్తితానాం. ద్వయోద్యయోర్గధ్యే ప్రతిష్ఠేవేతి ప్రతిష్ఠేవ శైవకంరే గృహీతానాం ఉభయతః: ఆలింగితానాం. కథం భూతేన, యం నర్యా త్రియః: నృస్య వికటం మామేవాశ్చిష్టానితి మన్యేరన. తన ఏతద్వం ద్వయోద్యయోర్గధ్యే ప్రతిష్ఠేవేతర్యః: న్యే కప్య కథం తథా ప్రవేశః: నర్య సన్మిహితశ్యేవా తన్నినుకతః: స్వానికటప్రతి త్యాధి మానాత్ర సామిత్యత ఉక్తం,యోగీశ్వరేశేతి. అచిత్యశక్తి నేత్యర్థః శ్రీమద్భాగవతమః(శ్రీరథియవ్యాఖ్య)పుట.323
8. శ్రీకృష్ణచరితము, పుట.144

ఓవిత్తమ్ముట్ట పద్మములలో ఆహారపత్రమై⁹ పోతన ఇగచత శృంగార ప్రాంగణంల మరీ జీవుల బింబమ ఏరమ క్షయింగముక్కుగా భాష్యరలేకాన్ని నమ్మిపూర్ణం చేశాడు.

పోతన సిరూపిత రాసం

పోతన రావించి రాసుచ్ఛ సర్వదచనం శృంగారభావ నమ్మిపంచితప సంఖారమైయి సంపూర్ణ భావార్థ నమస్కారితప.

ఈ ॥ ఆ సమయంబున్న విభు దారుపతుచు క్షుమ్మిచు చిత్రమూర్తియై

చేసిను మండల భ్రమణశీల పరస్పర ఒడ్డు లో రాం

ఆ సువిలాసము బహువిధ నృత్యానం పొర్చుప వ

న్యాసము రాసమున కృత వియచ్చర సేత్ర మనే చెచానచ్చు. 10-1080

శ్రీ పురుషులు కలిని చేసే శృంగారాత్మక మైన మండల సృత్యాచే లాఘవుని పోతన తీర్మాగా పరిగణించవచ్చు. పూర్వాలంకారికులు తెల్పుని శృంగారతత్త్వం పోతన నిర్వచనంలో స్వగ్రహించినది.

‘స్వగ్రహిత’ శబ్దానికి చుంబన క్రియా విశేషమనీ రతిబుధ విశేషమనీ, ‘విలాస’ శబ్దానికి శృంగార చెష్టలు శ్రీల అంగవిక్షిపాలు వగలాడితనం సాంపదర్యం అనీ సూర్యరాయాపట్ట నిఘంటువు. ఈ శబ్దాల ఆధారంగానూ రాసబుంధాలలో రతి బంధాలు స్వగ్రహించటం చేతనూ రాసం శృంగారస సంబంధమేనని విస్మయాతున్నది.

‘గోవను తందరందరకు సందరై’ శ్రీకృష్ణుడు కన్నించటంతో ఆ రాసమండలం సృత్య విద్యామహార్థవ వేలావలయిత మయింది. గగనమండలం నుండి వేలుగలగును పుష్పవస్తి స్వస్తించింది. పార్శ్వానం రాసంగా మారిన సుందరతర సన్నివేశంలో కలిగిన ఆనంద సంకేతమది.

ఆ సందర్భంలో పోతన చూపిన ఉపమలలో గవికా పరీవుతుడైన శ్రీకృష్ణుడు ఏరమ శృంగార చక్కవర్షిగా దర్శన మిస్త్రుడు. అతడు -

ప్రసూన మంజరి నమాచరణైన చంపరీకం

సువర్ణమణి మధ్యగణైన మహాందనీలం

కరిచీ విపోర బంధురమైన సింధురం

పభ్రమిత కుసుమిత లతాసుకూలమైన తమాలం

మెఱువు తీగల నెడనెడ తెడగడరు నల్లముయిలు

తరంగిచీ సంగతమైన రోహణాచల శృంగం

ఈ కవినములన్నీ జగన్నాహానుడైన ఆ శ్రీకృష్ణుడి శృంగారస నీరూప నిదర్శితములు. పోతన ఉరీతిగా భావించటం అయిన శృంగార సుమహాన్సుపట్ట-

9. శ్రీకృష్ణ చరితము, పుట. 101

రాసమండలాంతర శృంగార ధోరణీకీ సిరుచమ నిదర్శనం. భాగవతాన్ని శృంగార రసబంధుర దృష్టితో తిలకించబానికి ఇది పోతన చూపిన సూతన రసమార్గం.

ఇలాగా రాసం అంటే శృంగారమేతని పొతనలో నిగ్గి దేలింది. ఆ రాసక్రియ రసబంధురాలైన వివిధ రాస బంధాలకు నిలయం. అందుకనే ఆది -

సుందరీ రత్నం లాగ అంగహర మనోహరమై
రామరాజ్యంలాగ రాగపరిపూర్ణమై
సకల జన మనోల్మాసమై
నందనవనం లాగ భ్రమరి విరాజమానమై
ఉజ్జ్వల రసాభి రామమై

అనువాదంలో విలసిల్చింది. 'ఉజ్జ్వల రస' మంట శృంగారరసమనే కదా! రాస త్రీడలోని సుదీర్ఘ వచనం పోతన భావనా కల్పిత శృంగార రాస నాట్య విలాసం. ఆయన తెల్పిన న్యత్యవిద్య మహార్థవం ఆదే. ఆదే శృంగార రసార్థవం కూడ. నాట్యానికి శృంగారానికి రాసంలో దగ్గర సంబంధం నిప్పాచిత మయింది. ఇతర రసాలకన్న శృంగారాన్ని న్యత్య భంగిమలలో సులభగ్రహ్యంగా పూర్వయంగా ప్రదర్శించవచ్చు. అనులు రాసం రసభావ వ్యంజన నమర్థమైన బికానక న్యత్య భేద విలాస విశేషము¹⁰ విలాస భావ రస విశేష మాచకం. ఈ రసాను భూతి బ్రహ్మానంద నద్యకమైన అనందాన్ని ఇస్తుంది. అందుకే దేవతా వనితలోకమంతా తన్నయత్యంతో నాథులమై వారింది. వారికి రేయి తడవగ గడచింది. పుష్పపుష్పి కురిసింది. ఈ రాస మండలం ఇంత మహాత్మరమైంది కనుకనే కృష్ణది ప్రత్యంగ చలనంతో గోవికా సౌందర్యం పూర్వమై శృంగారేశ్వల మయింది.

రాసక్రింద వద్దనాక్రమై రినికజనమనోహరమై విరాజిస్తు తున్న వచనం (10 - 1081) శ్రీకృష్ణ శృంగార న్యాయాం. అతని రాస న్యత్య పాండిత్యంలో అతని శృంగార స్వభావం నిరూపితం. వచనానంతరం ఉన్న విషయాలన్నీ మూలంలోపలనే గోపీకృష్ణుల గూర్చిన ఉభయాత్మకాలు. అందులోని గోవికాన్త గీతచాపురి పరమ రమణీయం. అది వారి కృష్ణసురక్తికి ఉధీపనకూ చక్కని ఉదాహరణ.

చం॥ నడుములు వీగియాడ చిలునవ్యులు నివ్యదీలంగ హరముల్
సుదెవద మేళలల్ పదల జాడ్చి మెలుంగులు పర్య మర్పుముల్
పొడమ గురుల్ చరింప త్రుతి భూషణముల్ మెలువన సక్కష్ట లై

పదతుక లాడుచుం జెలగి పాడిరి మేఘ తదీల్చాప్రథన. 10 - 1082

జందులో పోతన క్రియ పదాలతో గోవికా న్యత్య దృశ్య సాక్షాత్కారం చేసి మనః ఫలకం మీద శృంగార ముద్రలు వెలయించాడు. మూలంలో విశేషాలతో భావ రల్లరిని

10. వ్యంజనాది యుక్తం న్యత్య మితీర్యకే.

ఆధినయ రంగం. పుట. 18

వెలార్చాడు.¹¹ తెలుగులో ఈ విధంగానూ సంస్కృతంలో అవిధంగానూ తెల్పుతప్ప ముపచర తర చలచ్చిత సద్గుళ రంచన శిల్పం. రానంలో తర్వాత అనేక హింషావాలు వారు ప్రదర్శించారు.

మూలంలో రాసారంభంలోనే పూలవాన కురిసింది. అనువాదంలో ఆద్యంతాలలోను వేలుగ లానందంతో నుమవర్ధం కురిపించారు. ఆ పూలవానల పునరావృత్తి వారి శృంగార మనవృత్తిక అమైడితం, అది తదాద్యంత మాధుర్యానికి సంకేతం.

శృంగార శేఖరుడైన శ్రీకృష్ణుడు గోవికలతో నలిపిన రాసక్రిడ భావుకలోక లోచన గేచరం కావటానికి భాగవత సాహిత్యమే ప్రధాన అధారం. అది రాస పంచాధ్యాయి. అందులోనూ ముపై మూడవ అధ్యాయం ముఖ్యం. శ్రీకృష్ణుడిని భగవనూర్మాగా భావించినా తాత్క్షికముర్రిగా దర్శించినా కవి వర్ణనలోని నామరూపాలవల్ల ఆతని జీవతత్వమైన శృంగారం మనకు ఉద్యోగితం అపుతునే ఉంటుంది. ఆ తాతుల్లో పోతనగారి శృంగార ప్రియంబావుకత లపరి పరవళ్ల త్రైక్యుషుంది. భాగవతం అందులొ శ్రీకృష్ణుని లాకిక జీవన శోభనం దర్శనమిస్తుంది. రాసక్రిడ అందుకు భిన్నమేమి కాదు. అందులోని శ్రీకృష్ణ శృంగార స్వరూప స్వాక్షరారం సరస హృదయక సంప్రాప్తం.

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ତେଣୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜୀବନାନ୍ତି ଅଧିଳମେଳିଚିନ ଗେବିକଲୁ ରାମାଵତାରଙ୍ଗଳୁ ତପନ୍ତୁଂପନ୍ତୁଲୈନ ମହାଯୁଦ୍ଧେ । ଆ ବ୍ୟାମଲ ଅଯନ ତତ୍ତ୍ଵାନ୍ତି ବାଗ ଅର୍ଥଂ ଚେସୁକୁନ୍ତାରେ । ଅତିନିତିଦେଇ ରତ୍ନିନେ ହାରୁ କାଂକିଣିଂଚାରୁ । ଅଳ୍ପେ ଅତକ୍ଷେତ୍ରେ ନର୍ଯ୍ୟାନର୍ଯ୍ୟାମିଗ ଗୁର୍ବିତିନା ଅତିଦିନେ ଅନଂଦାନୁ ଭୂତିନି ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟପ୍ରତିଶର୍ମି ଚେସୁକେହାଲନି ଉତ୍କଳିଂଚାରୁ । ଅତିଦିନେ ରତ୍ନିନେ କାଂକିଣିଂଚାରୁ । ଅନୁଦକ ଅତଦଂଗିକରିଂଚାଦୁ¹² । କନୁକେ ତଦନୁଗୁଣାଂଗାନେ ମାନପ ଧର୍ମକର୍ମଚରିତମୁଦ୍ରନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣମୁଦ୍ରମ ଗେପନତିଲକେ ନଦିପିଣିଦି କାମଶୃଙ୍ଗାରମେ ! ନିଷତ୍ତତ୍ତ୍ଵାନ୍ତି ନମନ୍ତିଂଗା ନିଷତ୍ତତ୍ଵାନ୍ତି ନମନ୍ତିଂଗାରମେ !

11 శ్రీ " పాదవ్యాహై ర్యాజు విధితథి: సన్మిత్త త్రువ్వి విలాసై
ర్యాధన్వాహైకృత కుచవట్టి: కుండలై ధ్యాండలై
స్వియమ్భుతః: కురు రథా గ్రస్తయః కుష్మంధ్యై
గాయప్రస్తుతం తదిత జవ తా మేఘ చక్ర వరోజః: "

ఈ రాసక్రీడలో అనేక శృంగార శృంగాటక లున్నాయి. అందులో 'ప్రతస అంతః కరణమున ప్రత్యక్షమైన రాసక్రీడా వైభవమే తెనుగున కలకండలచుటు పోసినట్లు వెలసినది. అపరోక్షమైన వారి యసుభవము సర్వోందియ సంతర్పణము గావించినది.¹³ కనుక కామదేషుని మీద విజయం సాధించటమే రాసక్రీడకు ప్రధాన ధ్యేయమైనా అందులో మన్మథ విజయంభణం గేచరిస్తూనే ఉంటుంది. అతడు ఆత్మారాముడై ఇంద్రియ స్థలనవ చేయకున్నా గోపికలకు సర్వోందియ సంతర్పణం జరిగింది. భాగవతం లోని గోపికలకు శ్రీకృష్ణుని భావం తెలియదు. ఔగ్ర గోపికమ్మల సరస్వతివర్ణనం వల్ల సహృదయ హృదయాలు వారితో కాదాత్మ్యంచెంది రసాసుభాతిని పొందుతాయి. శ్రీకృష్ణుని ఆకస్మిక ప్రవాసానంతరం 'ఉభయకృతమైన' వారి సంభోగం ఇందుకు నిరర్థనం.

నీ " చెలువ యొక్కతె చెక్కు జెక్కుతో మోపిన
విభుండు తాంబూల చర్యోతము వెష్టు
నాడుచు నొకలేము యలసిన బ్రాణేశు
దున్నత దో : స్తుంభ మూతసేసె
జెమరించి యొక భామ చేరిన గడగేర
జతురుడు కుచఫుర్మ జలము వాపె
సలకంబు లోక యంతి కలిక చిత్రకరేణ
సంబీన ల్రియుడు పాయంగ దువ్వే

ఆ॥ బదితి యొకతె పాడిపాడి దస్తిన యథ
రామ్యతమున నాథు దాదరించె
పోర మొక్క సతికి సంసావతం బైన
గాంతు దురము జేర్పి కాగిలించె.

10 - 1093

ధ్యస్య మానమైన మూల భావాలకు (10-33-12,10) అమూలక అనుభావ పరంపరను కూర్చుటం చేత ఇక్కడ వీరిది 'సంపన్న శృంగారం' గా పరిణమించింది.

ఇందులోని ప్రతి భావం రమణీయ దృశ్యం. ప్రతివరదం మనహర ప్రణయ రహస్యం. అందులో గోపికల 'భావప్రాప్తి'¹⁴ గేచరిస్తుంది అప్పటి వారి స్థితి స్నేరిస్తుంది. ఇందులో ఒకరిమీద ఒకరికి విశేషమైన అభిమానం నమ్మకం అథక ప్రేమ స్నేహం కలిగిన అంగానామణు లనేకులతో ఒకే పురుషుడు ఒకే మాటు సురత్కీడ సాగించటం వంది

¹³ ప్రతస భాగవత నీరాజనం, పుట. 153

¹⁴ గ్రాణం ప్రంపనం, నేత నిమీలనం, ప్రీదానాశ: సమధికాచ,
రతియోజనపి స్త్రీణం భావలక్షణం. - వాత్స్యాయున కామసూత్రాలు, సం. 1 పుట, 285

గొయాధిక బంధం¹⁵ స్పురిస్తుంది. కృష్ణుని ' కమాత్రయ కళలు' గేచరిస్తాయి. జాల రాస్కీడలో అనేక కామకళా థర్మలు ముమ్మరంగా ముసురుకంటాయి.

రాసలీలలో శ్రీకృష్ణునిది ఆనంత సౌందర్యవికాసం. కాగ గేపికలకు దానిని అస్వార్దిందటమే ద్వేయం. ఆతని సౌందర్యం వల్ల గేపికలకు కలిగిన మోహం బలవత్తరమైన అనురాగంగా పరిణమించి పరిఫలించింది. 'కనుక అనంత సౌందర్య వికాసము నారాధించుటమే శ్రీజాతి జీవన సార్థకమునకు ముఖ్యపాయము. రాసలీల యందీతత్త్వమే రూపకముగా వర్షింపబడియ్యుది.'¹⁶ అనే శ్రీ బికించంద భట్టపాధ్యాయులు అభిప్రాయం సమయిస్తాయం. శరద్రాత్రులలో యమునాతీరంలోని సర్వ లతాతరులలో సర్వ జీవరాశిలో శ్రీకృష్ణుని వేణునాదం శ్యంగార భావేల్పుణం గావించింది. అందే సర్వజీవమైతన్యం శ్యంగార భావంతో నిండిపోయింది. ఈ భావాన్ని పరిపుష్టం చేయటానికి పోతన్న గేపికాకృష్ణ సంభోగానికి ముందు ఉద్దీపనంగా వాయి పద్ధనం కల్పించాడు.

మ॥ యమునా కంకణ చారిటై వనజ పుష్పమోద సంచారిటై

రమణీ ఘర్మ నివారిటై మదవతీ రాన శ్రమోత్సారి టై

ప్రమదమానస నవ్య భవ్య సుఖ సంపత్కారిటై చేరి యా

కమలాతుం డలరంగ గాలి విసరన గల్యాణ భావంబునన్.

10 - 1088

ఈ కల్పనంతో వారు కల్యాణ భావంతో శ్యంగార లహరి విహారులైనారు. తైత్య మాంద్య మాధుర్యాలతో కూడిన అవాయు ప్రసారం వల్ల వారి చిత్తవృత్తులన్నీ శ్యంగార రసాదంచితాలై పరస్పరం అనుగమించాయి.

శ్లో || యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం ప్రత్యుష భజమ్యహము . భగవదీత 4 - 11
అనే గితలోని వక్కణ కనుగుణంగానే కృష్ణుడు తనను పతి భావంతో బడయగేరిన గేపికలను¹⁷ పతి భావంతోనే అనుగ్రహించాడు. ఈ భావంలోనే ఇంద్రియ సంబంధం ఉంది. అందువల్లనే తదనుగుణమైన పద్ధనలే మూలానువాదాల రెండింటా విస్పష్టంగా ఉన్నాయి.

శ్లో|| భావంప్రసార పరిరంభ కరాలకోరు
నీవి ప్రసారభన నర్మ నథాగ్రపాత్రః:

15 వాత్స్యాయిన కామ సూత్రాలు, సం. 1 పుట 259

16 శ్రీకృష్ణ చరితము, పుట. 146

17 కం॥ ఈ కల్యాయి ! శుభమి !

నీకును తైత్యక్కెరము మేము నే దనుకంపన
మా కిందఱును వైశమ
శ్రీ కృష్ణుడు మగడు గాగ జెయుము తట్టి !

క్షీల్యావలోక హాసితై శ్ర్వజ సుష్టరీణ

ముత్తం భయన్ రత్నిపతిం రమయాం చకర ॥

10 - 29 - 46

మ॥ కరుణాలోకములం బటాంబల కచాకర్దుంబులన్ మేళలా

కర బాహు స్తున మర్మనంబుల నభాంక వ్యాఘ్రులన్ సర్గు వా

కృరింభంబుల మంజులాధర సుధాపానంబులన్ గాంతలన్

గరగించెన్ రతికేరి గృష్మాడు కృపన్ గందర్య బాలార్యుచున్.

10 - 1001

శ్లో ॥ కచిదంజలినాగ్యఫోత్ తన్నీ తాంబూల చర్యితమ్

ఏకా తదంప్రీకములం సష్టుప్తా స్తునయోరధాత్ ॥

ఏకా భ్రుకుటి మాబధ్య ప్రేమ సంరంభ విహ్వాలా ।

శ్నువ్విశైకత్ కట్టాకై పైః స్తుష్ట దశనచ్ఛదా ॥

10 - 32 - 5

10 - 32 - 6

సీ ॥ అబల యొక్కతె భక్తి సంజలి గావించి

ప్రాణేశు కంగేలు వల్మీ కనియె

నింతి యొక్కతె జీవితేశ్వరు బాహువు

మూపున నిదుకని ముదము నిందె

వనిత యొక్కతె తన వల్లభు తాంబూల

చర్యిత మాత్మ పాప్తమున దాత్మీ

బడతి యొక్కతె ప్రియు పదములు విరహాగ్ని

తప్త కుచంబుల దాపుకొనియె

ఆ ॥ భావ యొక్కతె భ్రుకుటి బంధంబు గావించి

ప్రణయ భంగ రోష భాషణమున

దప్తదశన యగుచు దండించు కైవడి

వాడి చూడ్చిగముల వరుని జూచె.

10 - 1059

సీ॥ చెలువ యొక్కతె చెక్కు జెక్కుతో మోపిన

విథుడు తాంబూల చర్యితము విప్పై

10 - 1093

వందీవి ఎన్నో ఉదాహరణీయాలు. అనలు శృంగారం అంపే సంభోగమొక్కటే కాదు కదా !
అందులో ఆప్తిష చుంబనాది భేదా లెన్నో ఉన్నాయి. ఆ రీతులన్నీ వారి మోహపోతిశయంలో
గమనించవచ్చు.

వీణా వేణు మృగంగ సంగీత విశేషాలతో రాసమండలం రసరమ్యం అనుఖంది.
కనుక అప్పడు ట్రై పురుషులు పరస్పరం ట్రైతిని వృధ్మి చేసుకొన వచ్చునని జయ
మంగళుని వ్యాఖ్య¹⁸. ఇక్కడ గోవీ కృష్ణుల విషయంలో ఆదే జరిగింది.వారి కది 'రణ'

¹⁸ వాత్సాయన కామ సూత్రాలు. (పంచాగ్నుల) పుట. 384

రంభ ప్రరోచకం. దానితే రానమండలంలో పాటే దేవతామండలం కూడ శృంగార మహమండపంలో పరపశించింది.

కం॥ హరి తను సంగ సుఖంబున

బరవశలై వ్రేతలెళ్ల బయ్యెదలు నిజాం

బరములు నెతుగమి చేద్యమే ?

సురసతు లీక్కించి కరగి చెక్కరి మింటున.

10 - 1095

ఇలా కమోత్కంఠో గోవికు వగలో ప్రీతితో రాసుకీడలో శ్రీకృష్ణునితో పలువిధాల సర్వాతిశయ సౌభాగ్యానందాన్ని అనుభవించారు. అందులో వారు కామ శృంగార భావాల్ని పొందినట్టుగా కవి వాచ్యం చేశాడు. ఈ భావాన్ని రాఘవుషుల భక్తి భావాన్ని ప్రచారం చేస్తున్న గడీయ మరం వారు ప్రకలీంచిన భాగవత పీరిక కూడా అంగీకరిస్తున్నది. అది పరిశీలనార్దు. 'రాన మంచము నుండి అంతర్ధాన విరహభావము ద్వారా గోవికల ప్రేమాత్మకమైన కామమును పెంపాడించి పరమకృప గలవాడగు భగవానుడు రాన చక్కమున స్నేహము చేయసాగిను'.¹⁹

ఈ విధంగా సంన్యుక్త భాగవతంలో వ్యక్తంగాను పోతన రచనలో సువ్యక్తంగానూ శృంగారం కనిస్తున్నప్పుడికి భాగవతాన్ని భక్తి కోణం నుంచి మాత్రమే పరిశీలించే భాగవతులు, శ్రీకృష్ణుడికి దీనివల్ల సైచ్యం కలుగుతుందనే భీతితో భాగవతంలోని శృంగారపు టునికిని అంగీకరించలేక పోతున్నారు. మరి కొండరు నిరిశ్యర ఏదులు సాహితి నంతరదాయానభిజ్ఞలు మానవస్థాయిలో ఇది అవాస్తువిక మైనదని ఒకవైపు ఇంతలీ జారుడు మన కారాధ్యుడా? అని వేరికైవైపు ప్రతిస్తున్నారు. నీరందరూ భాగవతదర్శణంలో తమ ప్రతిబింబాల్ని చూచుకోవడమే కాని, తదన్యం కాదు. భాగవతాన్ని రాగద్వ్యాపాతితంగా పరిశీలిస్తే రాసుకీడ శృంగారం పెచ్చలమే. భాగవత కల్పవృక్షానికి మూలమైన శ్రీకృష్ణుడు నిఫిల రసామృతమూర్చి. అయిన రసరాజుమైన శృంగార రథాక్రము (1-199).

రానవంచాధ్యాయి ఏర్పడింది కామవిజయంకోనం. అంటే అది కాముణ్ణే రానమార్గంలో మథించి శ్రీకృష్ణుడు జయించిన ఫుట్టుం. ఇతఃపూర్వ్యం కాముడే శివుణ్ణే జయించాడు. తెలుత భన్యం చేయబడ్డ కాముణ్ణే గత్యంతరంలేక పరమశివుడు బ్రతికించాడు. ఇది 'కామునియొక్క విజయం'. కాముణ్ణే మథించి పూర్తిగా అనుభవించి జయించటం అంటే శృంగార రనం విజయవత్సాకాన్ని ఎగురవేయటమే. ఇది భాగవత పురాణ నిరూపణ విషయం, నాన్యతస్యందర్శనీయం.

¹⁹ శ్రీమద్భాగవతము: పృష్ఠ. 10. నం. 1 పుట. 15, గడీయ మరం ప్రమరణం, పీరిక : శ్రీజన్మాశాస్త్రము వాసుదేవ శాస్త్రము.

జతర శృంగార క్రీడలు

నాయక నాయకులు తాము శృంగార జీవిత రంగంలోకి ప్రవేశించిన తెలిదినాల్లో లోక సాంసారిక బాధ్యతలకు దూరంగా గడవటానికి శారీరక సాఖ్యాల్ని పరోక్షంగా అనుభవించటానికి శృంగార క్రీడ ల్యాశెయిస్ట్రు. ఆ సమయంలో వారికి తామూ తమ శృంగార ప్రపంచం తప్ప మరిక లోకం కనపడదు. అదే శృంగార రసానుభవానికి పురకాష్ట.

నాగర లోకంలోని స్త్రీ పురుషులకు కామోద్దీపనం కలిగి ఉల్లాసంకేళకి ఉత్సహం కలగటానికి సమాజాన్ని నిత్య శైతన్యపేతంగా రూపొందించటానికి వారిని నిత్యవినేది విలాసాలతో ముంచెత్తటానికి వాత్సాయయనుడు కన్ని శృంగార క్రీడల్ని సూచించాడు. అవిగాక కన్ని గ్రామిణ క్రీడలు కూడ ఉన్నాయి. అని ఒకరిద్దరి కూడికతో జరిగివి కావు. అన్ని సామాజిక క్రీడలే.

శృంగారోద్దీపన కేసం వాత్సాయయనుడు అనేక ఉత్సవాల్ని పేర్కొన్నాడు. సంస్కృత నాటకాలలో కావ్యాలలో మరికన్ని ఉత్సవాలు క్రీడలు కనిపిస్తాయి. భోజుడు శారదాతనయుడు ఏటి ప్రాశస్త్రాన్ని వినియోగాన్ని వింగడించి వివరించారు. శారదాతనయుడు బుతువిభాగం ద్వారా క్రీడ విశేషాల్ని వింగడించాడు. అంటే బుతువుల కనుకూలఘైన క్రీడావిశేషాల్ని వివరించాడు. సముద్రతీరం ఉద్యానం నదీభాగం కైలపరిసరం పురప్రదేశం రాష్ట్రభవనం అంబురాశి కంతారం ఆతమం పర్యాం అనే రథకం²⁰ నాయక నాయకుల శృంగార విహారచితం. వారి మనోహర రాగదీపన విశేషాలు ప్రత్యేకంగా బుతువుల్ని బట్టి మారుతాయి. అని మర్మి దివా నిశా భేదాల్ని బట్టి గూడ ఉంటాయి. వారి శృంగార చేష్టలు కాల ద్రవ్యకీయా విశేషతయంతో సూచించునాయి.²¹ వారి విహారచిత బాహ్యచేష్టలు ఉద్యానయాత్ర మదిరాపానం జలక్రీడ రతోత్సవం విప్రలంభం వివాహం మొదలైనవి.²²

వాత్సాయయనుడు సూచించిన శృంగార క్రీడల్ని అటు భోజుడు ఇటు శారదాతనయుడు కూడ అనుసరించే ప్రవచించారు. కనుక వాత్సాయనేకమైన క్రీడ విశేషాలు పరిశీలనార్థాలు :

‘యక్కరాత్రిః, కెముదీ జాగరః, సువసంతకః, సహకార భంజికా, అభ్యాషభాదికా, బిసభాదికా, నవపత్రికా, ఉదక క్షేడికా, పాంచాలసుయానం, ఏకశాల్యాలీ, యవచతుర్థి, ఆలోలచతుర్థి, మదనోత్సవః, దమన భంజికా, హోలకా, ఇశోత్రంసికా, పుష్పపచాయికా,

²⁰ భావద్రకాశము : పుట. 178

²¹ అందే, పుట. 180

²² అందే, పుట. 178

మాతలతీకా, ఇంటు భంజికా, కదంబ యుద్ధని తాస్త్రస్ మాహిమాన్యః దేశ్యశ్రీ ద్వాజనేభ్య విశిష్ట మాచరీయురితి సంభాయ క్రీడాః.

వాత్స్యాయన కామ సూత్రాలు. సం.1 పుట. 106

భోజుడు ప్రథమాను రాగానంతర సంభోగ నిరూఫికి కన్ని శ్యంగార క్రీడర్ను పేర్కొన్నాడు. వాలీలో ముఖ్యమైనవి కందుక క్రీడ కేలిద్యుత జ్యోత్స్మావిహార రాత్రి పరావృత్తి వనవిహార పుష్పావచయ జలల్మిడ క్రీడావర్యక విహార ఏకశల్యి నవలతిక సపుత్రిక కదంబయుద్ధ బిసణ్ణాదిక ఇంద్రేశ్వర కెముదీప్రచార యక్కరాత్రి అష్టమిచంద్రిక సువనంత సహకార భంజిక దేలావిలాస ఉదక్క్షేధిక మదనేశ్వర గోపి విహారాల వంటిని కన్ని ప్రథానంగా గేచరిస్తాయి.

ఈలా మొత్తం మిద ఈ శ్యంగార క్రీడలు ప్రథానంగా వాత్స్యాయనుడి ముఖాలు: వెలువడి భోజదేవ ప్రవర్తితాలై, అనంతరం ఇతర ఆలంకారికుల చేత ప్రసిద్ధకవి చంద్రులచేత ప్రచారం పొందాయి. భాగవతంలో మూల సన్మివేశాలలో ఉన్న క్రీడ విశిష్టాల్ని పోతన్న కన్నింటిని విశదికరించి ప్రబంధచ్చాయల్ని కూర్చుడు. వాలీని పరికించటం ప్రస్తుత వక్తవ్యాంశం.

కందుక క్రీడ

కందుకక్రీడ శరత్కులోచిత దివావిహార క్రీడ. వాత్స్యాయనుడు దిన్ని శ్యంగార కణగా పరిగణించాడు. భోజుడు ప్రథమానురాగానంతరం నిరూఫమయ్య సంభోగానికి దేహదకారిగా ప్రశాంతించాడు. అలంకారికులు లలితకళగా పరిగణించారు. సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యాలలో దీనికి సముచిత స్థాసం ఉంది. దక్కుమార చర్తలో కందుకవతి కందుక స్వత్స్మాన్ని ప్రదర్శించింది. అలాగే శ్రీనాథుడు పారవిలాసంలోను వీంగళి సూరన ప్రభావతీ ప్రమ్యమ్యంలోను కందుక క్రీడను చిత్ర విచిత్రరీతులలో చిత్రించారు.

మూల భాగవతంలోని మూడు శ్యోకాలను విస్తరించి మౌహినీ కందుక క్రీడ చారుర్యాన్ని ప్రదర్శించాడు పోతన. మౌహినీ ప్యాదు కందైన కందుకంలో క్రీడిస్తూ తనకు తానే వన్నిదాలను వేసుకొంది. విన్యాసగతి విశిష్టాల్ని ప్రదర్శించింది. ప్రతి కదలికలో అమె అభరణ కాంతులు ప్రత్యేవయవాన్ని మనోమాహనంగా దీపింపచేశాయి. కందుక క్రీడ నాయికా విలాస ప్రదర్శనకే అయినా మౌహినికి ప్రత్యేక ప్రయోజన సిద్ధి కుపకరించింది. శివస్తే మరింత విభ్రాంతుస్తే చేయటంలో సఫలమయింది. కందుక క్రీడావిన్యాసంలో మౌహిని ఉద్యాన విహారం ముడివడింది. వనవిహారంలో మాధవీ మంటపాలు తీగ ఉయ్యెలలు కుసుమరేణు పటలాలు కృతక్షేత్రాలు. మనోమాహనాల్ని అప్పటి అమెలోని ప్రతికదలిక ప్రకృతికి పారాలు ప్రవచించింది. పరమేశ్వరుడినే పరవశింపచేసింది. ఇలా వనవిహారంలోని కందుక క్రీడ భాగవతంలో పరమేశ్వరుడి మిద మన్మథ విజయానికి దేహదపడింది.

జలక్రీడ

రాసకేళిలో సంభోగసంతరం గోపికల వివశత శ్రీకృష్ణ శ్యంగారీలా తరంగిటిలో మనోహరమైన అభంగ తరంగం. ఎతడ్చుక్కాన్ని సందర్శించిన నురనతులు సైతం కరిగి పరవశించారు. రాసకేళితమ నివారణ కేసం వారు యమునానదిలో జలక్రీడల కుపక్కమించారు. రతిత్రమ నివారణ కేసం జలక్రీడ లాడటం కామశాప్త సమ్మతమైన విషయం. అది పునః సంభోగశక్తి నిస్సుంది. భాగవతంలోని గోపికాకృష్ణుల విషయంలో అదే తటస్థితించింది రాసక్రీడనంతరం. ‘కృష్ణ కరద్యయ తోయంబునం బెక్కుతోయంబులం దడియుచు నీల శైలంబు క్రియనమరె’ (10-1098) అంటూ సాగిన గోపికా కృష్ణుల జలక్రీడ గజేంద్రుని జలక్రీడకు ప్రతిరూపమే! నీటిలో అనేక ఆడ ఏనుగులతో కలిసి ఒక మగ ఏనుగు క్రిడించటం గజమైథునం. అలాగే ఒకపురుషుడు పలువురు పడటులతో నీళలో ఉల్లాసంగా రమించటం‘వారీ క్రిడితకం’²³. పూర్వ కాలంలో రాజులు రాణులతో కలిసి జలక్రీడ లాడటం, ఆ జలక్రీడలలోనే రతిక్రీడలు సాగించటం పరిపాటి. అలాటిదే భాగవతంలోని ఈ జలక్రీడావిశేషం కూడ. ‘ఇక్కడ గోపికా సౌందర్యం యమునానది సౌందర్యం ఒకబీగా కలిపిన మహాకవి సౌందర్యభావన అపురూపం. యమున తరంగ పాస్తాలు సాచి వీరిని కాగిలించుకో రాపటం వీరు బాహువులు చాపి ఆమెను కాగిలించుకోవటం, ఆ అనందజలంలో మునగటం-తేలటం, కృష్ణుడూ వీరు ఒకరిమిద ఒకరు నీళ్లు చల్లుకోటం, సరసాలాడుకోటం. అఖ్య! అటమిద అట ఐనా అలనట లేదు²⁴

ఇలా దృశ్య చిత్రణ విన్యాసంతో పోతన రనష్ట్వితం చేసిన పరమ అధ్యుత శ్యంగార నుండర నన్నివేశం ఈ జలక్రీడాభివర్ధనం (10-1098). జలక్రీడ శరత్కూలోచితం కాకున్నా గోవి కృష్ణులకు రాసత్రమ నివారకంగా నూతనోత్రేజ కారకంగా సంభావిచటం వల్లనే మూల భావ విస్తరణం సముచితంగా సాగింది.

వనవిషోరం

జలక్రీడాసంతరం గోపికృష్ణులు విపారించిన ప్రదేశాలు శరత్కూలోచితాలు²⁵ నూచించిన ప్రదేశాలు అమూలకమైన సంభోగ శ్యంగార భేదాలకు చిహ్నాలు. అలాగే శ్రీకృష్ణుణ్ణి శరత్కూలోచిత శ్యంగార వేషంలో²⁶ ప్రత్యక్షికరించాడు పోతన.

²³ వాత్స్యాయన కామసూత్రాలు, సం.1 పుట. 259

²⁴ శ్యంగారం, పోతన - పుట.219

²⁵ భావ ప్రకాశనము, పుట. 182

²⁶ అందే, పుట. 178

మ॥ సతులుం దానును నీలీలో వెడలి భూషాగంధ చేలాడ్యులం
కృతుడై కుంభి కరేణ యూధములతో గ్రీడించు చుపదంబున్న
లతలందుం రరులందు బుష్మమయ లీలాశయ్యలందునే సుభో
స్వతుడై కృష్ణుడు క్రీడలం దనిపే నా నారీలలామంబులనే. 10-1099

అలా అమూలక భావాల్ని పోషించి శృంగార భేదాల్ని ప్రదర్శించటం వల్ల ఈ
భగంలో పోతన శృంగార హృదయాంతరాళం అవిష్ణుతమైందా! అనిపిస్తుంది. అసలు
రాను ఫంచాధ్యాయు సర్వయం శృంగారరసాచితమైన 'బాహ్య చేష్టై'²⁷ సర్వస్యమే. కోరుకొన్న
వరుడితో ఇచ్చాక్రీడలు సాగించటం 'హస్తగమలక క్రీడ' వందీదిగా గోవికలు భావించారు.

మ॥ చెలియా! గోవిక లీకుమార తిలకున్ జింతింపుచున్ బాదుచున్
గలయం బల్యుచు నంటుచున్ సగుచు నాకర్మింపుచున్ హస్తగ
మలక క్రీడకు దెచ్చి యిచ్చులును సమ్మానంబులన్ బొందగా
దలి జన్మంబుల నేమి నేచిరో గదే దుర్గ ప్రదేశంబులన్. 10-1249

ఇందులో కామచేష్టితాలు సునిష్టితాలై గోవికస్త్రాయి. అలా విలాసంగా కాలం గడిపే
వారి పట్ట వారి నవతుల కెంత ఈనుగా ఉంటుందో పై భావనలో ఉహించుకోవమ్మ. ఇది
అమూలక భావం.

పట్టణ నుందరులు సువర్ధులాజలు చల్లటం శృంగార క్రీడ. ఇది ఇతర కావ్యాలలో
కూడ ఉంది. సువర్ధులాజలు నుందరాంగుల చేతిలోని సుమసమాప్తిలు: మగువలు
తాము మనసు పద్మ మగలను తమవైపు మరల్చుకొనే మరో శృంగార క్రీడా విశేషం ఇది.
అంతే కని వల్లే రాజలాంఘనం మాత్రమే కాదు. అలాంచిదే మందార ప్రసూనాలు చల్లటం
కూడ.

మ॥ అని యిబ్బంగి సరోజలోచనలు సౌభాగ్యంబు లందుండి య
మ్యాన్జాతాక్షుని దివ్యమూర్తి దమ భావం బందు గీలించి సం
జని తాసంద రసాఖ్య మగ్నులగుచున్ సరప్రతి దద్యవ్యకీ
క్రుసలై చల్లిరి సవ్యలాజములు మందార ప్రసూనావటుల్. 10-6.689

తమ హృదయరాముల పట్ల రసాఖ్య మగ్నులైన వారి అనురగ-ప్రకటన ద్వేశక
క్రీడలని. భాగవతంలో భక్తితో చేసే నేతి వసంతాలు బాల్య క్రీడలైన సాజస్యక్రీడ నిలాయన
క్రీడాదికాల్ని కూడ తిలకించవచ్చు.

బాల్యక్రీడలు - శృంగారలీలలు

బాల్య క్రీడలు మూల భాగవతంలో ముక్తసరిగా మూడు శ్లోకాలలో (10-8-29, 30,
31) వర్ణిత మయినాయి. మూలంలో గానీ తెనుగులో పోతనకు మార్గదర్శకుడైన ఎత్తున

హరివంశం లేని కృష్ణ క్రీడలలో గానీ శ్రీంగారస్వర్య లేనే లేదు. ఎళ్ళన ప్రాథ రచనలో శ్రీకృష్ణుని బిలిలి చేష్టలు మాత్రమే ఉన్నాయి. కానీ పోతన వాటిని శ్రీంగార రసమయం చేశాడు. దాసికిలోదు కంఠ పోస్టున్ని జిల చేశాడు. పోతనలోని అంతర్మిపొతమైన శ్రీంగార హస్యరసాభిమానం ఇలా ఇచ్చివిష్ట మయింది. కృష్ణుడు బాలుడే కనుక ఆదుడు చేతలన్నీ ఇతని ఉడుకు ఖించినవిగా భావించవచ్చు. లేదా ఇకలావిర్మావ శ్రీంగార భావపరంగాలుగా ఎంచవచ్చు.

బలరామకృష్ణుటు పారాడె నమయంలో వారి సాందర్భాన్ని చూచి రంభాదులు అనందంతో లాస్యం చేశారంటూ వారి శ్రీంగారానికి శుభారంభం చేశాడు పోతన. ఇక బాల్యంలో నారి మిాద వచ్చిన అరోపణలన్నీ ఆ అనుభవించిన గోపిక కాక మరో గోపిక చెప్పటం రసవంతం. ఈ బాల్య చేష్టికార్యాల్ని వాచిక శ్రీంగారం క్రియా శ్రీంగారం అని ఎంగడించవచ్చు.

వాచిక శ్రీంగారం

కం॥ ఇచ్చెయివ జూచి త్రుచ్చిలి
యమ్యుగ సుతీకించు కొసుచు నరిగిద నాతో
వచ్చెదవా యుని యున్నా
డి చింపుతడు సుదాతి చిత్ర మిట్టిది గలదే !

10-316

'సీ తలగిన చేపెయ్యెదియుని' ఒక ముగ్గార్కిని, 'చూలగుటకు నే మూలంబు' చెప్పామని మరోసుదతిని అడగటం అతని నరన శ్రీంగార సంభాషణ సైపుణి కెత్తిన పుతక. మరొక ఇంటిలోని 'ముగ్గా రటు వేవ జూచి మంతనమునకున్, దగజీరి పొందు' నడగటం చేరమిరని సుకుమార సుందరమైన అతని కంపితవం. అందులో అనాది వర్ణియ నరసుల శ్రీంగార సంభాషణ రితి, పోతన శ్రీంగార చెతన్నుత ప్రతిధ్వనిస్తుంది. అంతేకాదు 'నాతో వచ్చెదవా ? అని అనటంలోని గూడ శ్రీంగారాఢ్యం తెలుగు వలుకుబడిలోని ఒక తియ్యదనపు కానుక'²⁸ ఇది తెలుగు వాడి నాడి తెలిసిన వాడి పాడి రచన. తెలుగునాది గ్రామిణ వాతావరణ ప్రభావం దీనికి దేహాం చేసింది.

క్రియాశ్రీంగారం

క్రియాత్మకమైన శ్రీంగారంగా హాలగోపాలుని క్రియా శ్రీంగార విశేషాలు భావించవద్దుని. వెన్నె దంగము వట్టబోగా ఒక గోపిక ప్రసాన్ని ఒరిని వట్టిదట. అలా ఆ కొస్సెన గ్రహణంతో అమెకు ఉరికిపాటు అశ్వర్యం అగ్రహం ముప్పెరిగని ఉంటాయి. ఇక మరొక వనిత వనివాడని పేరడిగిక పేరవి కుచి పాణ పొయాడట (10-314). ఇది మంఱన క్రియా విశేషం. నంతానం లేని నళిని చెం 'తన్న మగవిగా గైకివన్నీ/

²⁸ అంత్రాగంత విమర్శనము. పుట. 140.

గొడుకలు గలిగిదరని ఐబడటం' (10-317) వాచిక క్రియా కృంగారాల కలయిక. ఇట నంతన గోల స్వరథ కలిగించాడు పోతన. జంక -

ఆ! తరుచె యొకకె పెఱుగు రణభుచు దుది వంగి
వెన్న దియ్య నెదిగి వెనుక గదిని
మగువ! నీ సుఖుండు మగపోదుములు సేయ
సాగినాడు తగదె చక్క జేయ.

10-325

అంటూ ఒక గోవనిత కేవంతో వాపోతుంది. అతడి ఆ మగపోదుము లెట్టైనో విఫరింప కుండటం జెచిత్యం. 'ఎంత సున్నితము? అక్కిలద్వేతకము గూడ లేదు. అనుభవించిన గోగాక మరియుక గో చెప్పుట రసవంతము'²⁹ అని పుట్టుపెట్టి వారు జ్ఞాపుంచారు. క్రియా కృంగారానికి ఈ ఘట్టంలో ఇది పరాక్రాంత. కిన్ని సన్నివేశాలు గాధగ్రమ్య భావాలూ తేచినా బాల్యక్రిడలు కావటంతో పోస్యం ఉదయించి అంతరంగానికి హౌయి కలుగుతుంది. జలా అంధుల ప్రాదయనీమలో కీ కృష్ణాంజ్లి నరన కృంగారమూర్తిగా అవిష్టరించటం పోతన కృంగార నిర్వహణ జిల్పం. జలకాలాడె జలజాఫుల నుబువర్లు అవహారించటం పోతన కృంగార పోస్యం ఉత్సన్నమవుతుంది. జంతకూ తే లెక్కడ లుట్టైందో చెప్పక పోటమే పరమ కృంగారం. జిల్పై అనేకం.

భక్తు డిట్టై గాఢ గూడ కృంగారాన్ని పోషిస్తూడా? అని ఆశంకించి కృంగార సన్నివేశాలను ప్రక్కిప్పుమంటూ కేంద్రు దాటవేయటం పోతన కప్పదారం చేయటమే. మూల భాగవతాన్ని రసమయం చేయటమే పోతన ప్రధాన ధ్యేయం. 'రనికులైన వారు రమణుల కికవేల/వంగుపెళ్ల ధర్మవర్ధనంబు'³⁰ అని భావించిన పోతన జిల్పి 'రనపట్టుల' లో ఎలా ఊరుకుంటాడు? కాకుంటే ఒక్కంత మాతాదు పెరిగిందనవచ్చునేమో! కాని గ్రాముని త్రణిసుచ్చ పీలులేదు. కసుక్కే నాదిసుండి నెదీదాక అబాల గోపాల జహ్యుగ్రాలమిద అ పద్మాలు చిరంజీవులై నశిస్తున్నాయి. వాలెలోని కృంగార పోస్య సాకుమార్య నమ్మితనమే అందుకు మూలకారణం. భక్తకు లైన లీలాకు జయదేవుల కృష్ణకథామ్చు గితగ్విందాది కృంగార రచనల్ని లోకం జెదల దాలుస్తున్నది కదా. అదే స్థితి పోతన్నది కూడా:

భవిష్యత్కుథా 'కృంగారి నాయకత్వాన్ని'³¹ బాల్య క్రీడల్లోనే బీజ ప్రాయంగా దర్శింప చేయటమే ఈ కృంగార వ్యాధునా స్వాదస్యం.

29 భాగవతమాన్యములు, పుట. 61

30 భగవిని దండకము, భూమిక, పుట. 4

31 కృంగారి నాయక స్వ్యస్యా: పంచమః కథ్యతే యథ
విలాప వాక్యయతిలః సుభగ్స: స్వర వాగ్యాన
గమిషుక్తైరా రుష్టిక్త సార్లా సన్మితం వచు:

ప్రాదేశిక శృంగారం

రసాలు తదుధ్వాలైన భావాలు తత్త్వద్విభవానుసారంగా సమాఖ్యాతాలైతాయి. వీటికి సంబంధించిన శృంగార ప్రదేశాదులు ఇక్కడ నిరూపణార్థాలు. వీటి దర్శన శ్రవణాదుల పట్ల స్వసంవేద్యాలైన అనుభవాలనేకం. వాటిని దర్శన శ్రవణాదులచేత చక్కగా తెలియవచ్చు. శృంగార ప్రదేశాలైన విభావాలు, అలంబన విభావాల్లో హర్షాది వ్యాఖిచారీ భావాల్ని తమ తమ బలానుసారంగా కలుగజేస్తాయి. ఆలా ఉఱ్ఱన్నాలైన హర్షాది వ్యాఖిచారీభావాలు తత్త్వచ్ఛపులను ఉత్సాధిస్తాయి. ఆ చేష్టలు హర్షాదులందు అనుభవాల్ని గీచరింప చేస్తాయి. చేష్టల చేత అనుభవాలు అనుమీయమాలైతాయి. ఇలా పరస్పరం వీటి సంబంధం అభ్యాసించారి. భావాలు చేష్టారహితాలుగా ఉండపు. చేష్టలచేత భావాలు భావాలచేత చేష్టలు అభ్యాస్యో లఘుతాయని గుర్తించారి. కనుకనే చేష్టా విశేషాలైన భావకుడే రసికుడు కాగలడు.³²

ఇలా రసాత్మకులో ప్రధాన దోహరాలైన శృంగార ప్రదేశాల్ని ద్విధా విభాగించవచ్చు. అని కృతిమ ప్రదేశాలు అక్కుతిమ ప్రదేశాలు. నగరం గ్రామం పర్శిజనపదాలు కృతిమ ప్రదేశాలు. నదీ పర్వత నముద్రవేలారణ్యాదులు అక్కుతిమ ప్రదేశాలు. శిల్పజ్ఞులు అక్కుతిమాలను కృతిమాలనుగా, కృతిమాలను అక్కుతిమాలుగా చేయగలరు. ఈ రచన విధానం రసాచితంగా ఉండటానికి శిల్పవిదులు యత్నిస్తారు.³³

ప్రేయసీ ప్రీయులకు నదీ పరినరాలు పురిన ప్రదేశాలు సాగరతీరం కాంటారం అరామం భూధరం చిత్రవిచిత్ర లతాగృహాలు కినెలయాంచిత శయ్యలు దివావిహానికి అనుకూలాలు. అలాగే హర్షాయై ప్రాసాద భూములు మంచిపం భవనం గర్జగృహం వాసగృహం సంగీతకాల వేళ్యాంతఃపురం భవనం ఎంటివి వారి నిశావిహార యూగ్య ప్రదేశాలు. ఇలా శృంగార విహారాలకు శృంగార ప్రదేశాలు కాలానుగుణ్యాంగా నిర్ణితాలు.

భాగవతంలో శృంగార విహార నన్నివేశాల్లో ఈ ప్రాదేశిక శృంగార ద్వితయం గీచరిస్తుంది. విశేషంగా శృంగార ప్రదేశాలేకాక అకాల వనంత బుయుకలునం వందీ కృతిమ కాలాన్ని తదుచొని విభవాన్ని కూడా చూడవచ్చు. ఈ కలిగిత కాలం కూడ ప్రదేశ రామటీయక ప్రాంతమే, తద్వారా స్థిరించేది రసికజన ఉధీపనమే, శృంగార క్రీడ

32 భాపద్రకాశనము, పుట. 292

33 ఔ. "కృతిమా 2 కృతిమస్తుతి ద్విధా దోష విభాగాలు :

కృతిమా నగర గ్రామ పర్శి జనవరాదయః ,

అక్కుతిమాః సరిశ్చై వేలాట రణ్యాద్యయ ప్రతా ॥

అక్కుతిమాస్తు శిల్పాః శ్రీయంత కృతిమాః శ్యాపితః ,

కృతిమా అని తద్వార్మిరఘ్యం తెట వ్యకృతిమాః ॥

భాపద్రకాశనము, పుట. 293

ప్రేరకమే. భాగవతంలోని ప్రతిజంటా కృతిమాకృతిమ విషార ప్రదేశాల్లో విహరించిన వారే! కనుక ఆ రెండూ కృంగారసన ప్రవర్థకాలే.

కర్మ దేవహాతుల విషార ప్రదేశాలు విశేషతరాలు. అందుకు కారణం అమె అబ్బయ్యర్థనం. 'భవదీయ సంయోగ వాంఘాపరతం గృషిభూతంశైన యాదేహం బేవిధంబున మజ్జన భోజన పాన సుఖంబుల బరితుష్టీం బొందు నట్టే మన్మహిరథంబు దీర్ఘ, రతి తంత్రంబగు కామశాప్త ప్రకారం బుపశిక్షించి యందులకు సుచిత్రంబు శైన వివిధాంబ రాభరణ మాల్యాను లేపన మందిరారామ ప్రముఖ నిధిల వస్తు విస్త్రింబు గావించి నన్ను గరుణీంపుమని' (3-800) కర్మముష్టే దేవహాతి వేడింది. తదనుగుణంగానే ఆతమ తన యోగమాయతో సమస్తాన్ని సృష్టించాడు. కృతిమ అకృతిమ కృంగార ప్రదేశాలతో దేశకాలోచిత కృంగారసురాగ క్రియా విశేషాలతో ఆ సమయం అనురాగ మధురంగా మన్మథ మన్మథంగా మారింది. ఆమైన కృతిమ గృహాలతో కూడిన దివ్య విమానం (3-801) కల్పించాడు. అది 'కామగ'. దాన్ని అధిరోహించిన వారి మన్మిష్టోనుసారంగా తనంతరు తానుగా గమిస్తుంది. అంతేకాదు పురుషార్థమైన కామ భావాని కనుకూలంగా గమిస్తుంది. అందు కనుకూలంగా అది నర్య సంపూర్ణ కృంగార ప్రసాదమ సామగ్రి నిర్వరంగా ఒప్పింది.

కం॥ ఘన స్తాధాంతర శయ్యా

సన కేళిగేహ కృతక జగతీధర శో

భన చంద్రకాంత చారు భ

వన ఘలభరి తావనీజవంతము లగుచన.

3-805

కం॥ సకలర్థు శోభితంబును

సకల శుభాహారము సకల సంపత్తురమున్

సకలోప భోగయోగ్యము

సకలేప్తి కామదంబు సదలంకృతమున్.

3-806

ఈ సకలర్థు సంశోధిత విమానంతో సర్య అకృతిమ కృంగార ప్రదేశాలూ కర్మముడు తన భార్యకు చూపించాడు (3-815). తత్కలితంగా వారు బహువత్సరాలు ఒక్క ముహూర్తంగా శతవర్తులు గడవ గలిగారు. ఈ సందర్భంలో కల్పిత నర్యర్థు శోభల్ని ఒక్కసారే దర్శించి కృంగారసుభవ సస్యాల్ని పండించుకోవటం విశేషం.

సౌభరి ప్రథమానురాగానంతరం తన కాంతలతో విహరించిన తాపులు కృంగారో ధీపకాలు. పూట కొక పాలుపు దాల్చానికి అనుమతిన కల్పిత వనంతం అది. అక్కడి వారిని రతుల దెల్చాడు.

సీ॥ గృహాజముల యందు గునుమ వల్లుల యందు

గీలాహాలంబైన గీలకు లందు

గలకంర శుక మధుకర నివాదములచే

వర్ధనీయములైన వనము లందు

మణివేదికల యందు మహానీయ పర్యంక

పీర శీలా శైల బిలములందు

శృంగారవతులగు చెలువలు పలుపురు
తన పంపుసేయ సుష్టులము లందు

తీ॥ వత్తు మాల్యానులేప సువర్ధహోర
భూరి సంపద నిష్టేస్తు భోజ యగుచు
బూటు పూటకు నొక వింత పొలుపు దాల్చి
రాజకన్యల నందఱ రతుల దేల్చు. 9-178

ఇంకా అనేక లీలావినేదాలు కల్పించుకున్నాడా ముసరితపని. అలా కల్పించుకని వినేదించిన తపులన్నీ వసంత బుతు రాగ దీపనలే. పెక్కమంది శృంగారవతులను రతుల దేల్చుటం ఇక్కడ సిధ్ధించిన ప్రయోజనం. క్రమంగా గానీ అతనికి ఆ కామదాహం తీరలేదు.

రుక్కిణీ కృష్ణుల విపోరం మానానంతర విషయం. అది వారి 'గృహ ప్రత్యాగమన' సంభాగికి దారితీసింది. అందుకు తగిన సుమసారభ సమన్యిత మయిన వసంత బుతుధర్మం నెలకిన్నది. దానితో వారిలో క్రైత్త కోరికలు మోసుతెత్తాయి.

చ॥ ఎలమి ఘుటీంపాగ గలసి యాడెల నీడెల మద్దికాలా
వలి కరవీర జాతి విరవాదుల వీథుల గమ్మ తమ్మురల్
పొలయు నవీన వాసముల బొస్తుల దిన్నెల బచ్చరచ్చులన
గిలకుల లే గెలంకులను గోరిక లీరిక ల్తత గ్రిత్తలై. 10ఇ. 273

ఈ ప్రకృతి సౌందర్యం కందర్యలోలాత్ములను గాపించిది రుక్కిణీ కృష్ణులను. కనుక వనవిపోరం ప్రేమభావాల్ని ఇతోధికంగా పెంచి పోవిస్తుంది. ఇలా అనురాగ పరిపోవక కుసుమజాతుల పరిమళాల గుబారింపు వారి భావ వైమనస్యాన్ని నశింపచేసి వన మన్మథ భావపైరితుల్ని చేసింది. వారి మానానంతర సంభోగ శైమనస్య నివారణకు ఈ వనవిపోరం దొహదపడుతుండని కవిభావం.

బలరాముడి వనవిపోరం వనంత సంబంధ షైంది. ఇది కథాగత విషయం. సుందరీ జన సముదంచితాలైన వనవిపోరాలు ఉద్దీపకలైన హృదయానంద కండాలు.

గోపికలకు శ్రీకృష్ణ సంబంధషైన నమాచారం అందించి విగత దుఃఖల్ని చేశాడు బలరాముడు. ల్రీయ నమాచార సంజనిత సంతోషంతో ఉన్న సమయంలో వచ్చింది ఈ వనంతం. సమాచారం తెచ్చిన దూతను సత్కరించాలి కదా ! అందులోనూ అతడు సాక్షాత్కు బలరాముడు కాపటం చేత అతశ్ఛీ సేవించారు. ఆపై ఆందరూ కలసి యథేచ్చగా వనవిపోరం చేశారు.

సీ॥ మాకంద జంబీర మందార ఖర్మర
ఘునసార కోథిత వనములందు
నేలా లతాలోల మాలతీ మద్దికా
వట్టీ మతర్లీకా వాటీకలను
దరణ తరంగ శికర సాధుశితల
సైకత వేదికా ష్టులములందు

మదరంద రసపాన మదవ దిందిలదిర.

పుంజ రంజిక మంజా కుంజములను

తే విమలరుచి గల్చు సాను దేశముల యందు

లలిత శికంత ఘన శిలాతలము లందు

రీల నిచ్చవిహార విలోలు దగుచు

సుందరీ జనములు గల్చు జూడ నిప్పె.

104.491

యమునా తీరంలోని వసంతకల దివావిహారం వారి ఈ వనవిహారం. అయిన కిది 'ఇచ్చా విహారం'. అది అయినకు కేవలం స్వానందానికి అయినా గోపికా మానసిక ప్రాంతిని కూడ ప్రసాదించిం రనవచ్చు. ఇందులోని వ్యక్త జాతులన్నీ పొతెన్నును ప్రకృతి కవిగా గుర్తింప చేస్తాయి. అని అన్నీ ప్రణయ భావ ప్రవర్తక ఉధీపకాలే. ఇందులోని అంతర్యం ప్రకృతి జీవ జ్ఞాతస్యం నమస్తును కామభావ పరిషోధితం అని పొతన భావం.

ప్రేమికుల బహ్యచేష్టలలో 'మధుపానం' ఒకదీ. పానగోష్ఠలు గృహపోయింతరాల లోనే కాక వనవిహార సమయంలో కూడ సాగించవచ్చు. మధువు షైరేయం వంటి పాసియాలు ఉత్సాహాన్ని ఉత్క్షేపాన్ని తజస్సున్ని కామోద్రేకాన్ని ఉల్లాసాన్ని కల్పిస్తాయి. భార్యలేషు స్నేహితులతోషు కలని మధువును సేవించి వారితోడి ఉద్యాన వనవిహారం మాసాని కొకసారైనా కావించటం గృహస్థుడి విధి.³⁴ బలరాముడు గోపికలతో సేవించిన మర్యాద 'సిఫిల తరు కేరుములందు విధుమించి/మించు వాసవచేత'(104.492) వనమంతా వాసించింది. దానిని సేవించిన గోపింగసలు హేమ మణి కంకణ యుణల్కారానుగుణంగా కరతాళ ధ్వనులు చేస్తు వెద్దతో అడుషు పాడుషు ప్రుక్కుషు సౌలుషు (10 ఇ. 494) తిరిగారు. అయిన మిద బిరుదాంకితాలైన గీతాలు అలపించారు. ఇలా మర్యాదాని విశేషం ఆతడిని తురకు జలక్కీడకు ప్రేరించింది. ఉత్తమ మధువు మధుపాయిని 'ఖునీ' మిరి ప్రతించేలా చేస్తుంది. కనుకనే దీన్ని కారాదానయుడు 'నీచెష్టుగా పేర్కొన్నాడు.

ప్రేడశ సహాద్ర వనితలతో క్రీకుష్టుడు రాజ్య నుఖాల్చి అనుభవించే సమయంలో వారు వివిధ శ్యంగారోచిత ప్రదేశాల్లో కేఫించారు. వాదీలో వివిధ భవన సముదాయాలు ఉద్యానవనాలున్నాయి. అక్కడ నిరంతర వసంత సమయ సముచిత వాతావరణం సెలక్కున్నది. గుణాత్మయ విశేషంతో మందానిలుడు అమందానందాన్ని కలిగించాడు. ప్రకృతిలోని వఎంత లక్షణ నర్యస్యాన్ని సొంతం చేసుకున్న రితిగా శితలవాతపోతం ప్రసరించింది. ఆ సెవధ్యంలో వెద్దికాష్టలాలు కృతక మహిధరాలు పురినతలాలు కప్పుర్పు తిప్పులు కురువెరు చప్పగాలు వాదీలాటి సహజ సొందర్య సారభ విశేషాలతో శ్యంగార కీడా విహారస్తు నెలపు ఉన్నాయి. అక్కడే సంపాదిత నిరంతర హేమంత సమయ ప్రదేశాలూ జలక్కీడాశయాలూ ఉన్నాయి. ఇందులోని వారి విహారానికి ప్రత్యేక ప్రయోజనం నిత్య నుఖాసుభవమే. శ్యంగార రైక లోలత్యమే! శ్యంగార రసరాజ్య స్నేహమే!

³⁴ నాట్యాయున కామ సూత్రాలు, సం.1 పుట. 105

పోతనగారు అల్లంత దూరంలో చూపిన వైకుంరపురంలోని అంతశపురంలో ఉన్న ప్రథాన సౌధం దాని నమిషానగల మందారవనం దానిచెంతన ఉన్న అమృత సరస్వా అన్నీ శృంగార విహార ప్రదేశాలే. అమృత సరస్వి చంద్రకాంతోపల మృదుల శిలాతలం దానిమిది ఉత్సులాల పాస్వా మందారల ఉత్సులాల పరిమలాలూ అన్నీ శరత్కులోచితాలు. అవి తత్కుల ద్రవ్య విశేష సూచికలు. ఆ రమావినేది సలిపింది దివాపిహరం. వారిది ఎతత్కులోచితమైన క్రీడ. ఇలా అన్నీ శరత్కుల శృంగారోచిత విశేషాలే !³⁵

మ॥ అల వైకుంర పురంబులో నగరిలో నామూలసౌధంబు దా
పల మందార వానంత రామృత సరఃప్రాం తెందుకాంతోప లో
తుల పర్యాంక రమావినేది యగు నాఘన్య ప్రసన్సుండు వి
ప్ర్యాల నాగేంద్రము “పాపి పాపి” యన గుయ్యలించి సంరంభి ద్యై. 8-95
ఈ సందర్భంలో ఏ ఒక్కటో కాక అన్నీ శృంగార సన్నివేశాలే. అన్నీ తత్తుధుచిత వస్తు సంచయాలే. అంతా వారి శృంగార కేళి వినేది విశేష సన్నివేశ విశదీకరణమే. ఈ రమణీయ ప్రకృతి ప్రభావం వారి విహారాన్నీ వినేదాన్నీ ప్రదీప్తం చేసే, వారి ప్రథమాను రాగానంతర ప్రణయాన్ని ప్రవృధ్యాంచేస్తుంది. ఇదంతా పోతన భావనామయ శృంగార ఏధి విహారమే. అతనికి గల ప్రకృతి సాందర్భ ఆస్యాదనా పారవశ్య పర్యవసానమే.

పోతన తన భగవతంలో శరద్యతు సంబంధ క్రీడలనే విహారానికి అధికంగా వర్ణించాడు. తరువాతనే వసంతబుతు ప్రాధాన్యాన్ని గుర్తించాడు. అక్కడక్కడ మాత్రమే ఇతర బుతువుల్లి సూచించాడు. వసంత శరత్కులే శృంగారానికి దాని విహారానికి సుఖపూర్వైనవిగా భావించటమే అందుకు మూల కారణం కావచ్చు. శారదాతనయుడు సూచించిన ఇతర బుతు విశేషాల్ని కూడ పోతన ఈ. రెండు బుతువుల్లోనే చెప్పించి విశేషంగా వర్ణించిన వైసం గమనించవచ్చు. జలక్రీడ వనవిహారం గ్రీష్మబుతు సంబంధమైన క్రీడలైనా వసంతంలోనే శరత్కులోనే పోతన వర్ణించాడు. ఇవన్నీ పోతనకు అయి బుతువులపట్ల ఉన్న మమకారాభిమానాల్ని సూచిస్తాయి.

అన్నీ బుతువుల్లోని క్రీడాస్థలాలూ ఒకే విధంగా కాకున్న క్రీడాపాటి విశేషమ వ్యత్యాసంతో గానీ ఫలన్నిధి భేదక సూచనంతో గానీ దర్శనమిస్తాయి. ఈ శృంగార విహార స్థలాలు రమణీయాలై ముగ్గు మనోమోహనాలై సమగ్ర సుందరమైనాయి. మొత్తం మిద శృంగార క్రీడలకు శృంగార విహార ప్రదేశాలకు అవినాభావ సంబంధం ఉంది. స్థలాన్ని బట్టి క్రీడ, క్రీడను బట్టి స్థలం ఎంపిక ఉంటుంది. నాయకా నాయకుల మానసిక శృంగార భావనను బట్టి ఈ రెండింటి ఎంపిక వ్యక్తినిష్టంగా ఉంటుంది. అలాగే వారి దార్శింపనకు ఏలి ఆవశ్యం ఎంతగానో ఉంది.

రసరీతులు

రస మేళనం - శృంగారం

అవిరోధి రసమేళనం

కావ్య రామణీయక సాధకంగా కపులు రసమేలనం చెస్తారు. రసపుష్టిని కల్పిస్తారు. రండు రసాలకు పరస్పరం పొర్యాపర్యంలో భావాలు నమానంగా ఉంటే అది రసమేలనం అపుతుంది. ఆ రండు రసాలకు పరస్పరమైతి గానీ అవిరోధం గానీ ఉండాలి. ఆయా రసాలకు సంబంధించిన భావాలు పరస్పర బాధ్యబాధక భావాలు కావు. సైగా సర్వరసాలూ సందర్శనుసారంగా పరస్పరం మిథితమాతాయి. శృంగార వీరాలకు రౌద్రబీభత్సాలకు అద్యుత హస్యాలకు కరుణ భయానకాలకు అన్వేష్యమేలనం అనుకూలంగా ఉంటుందని భావప్రకాశకారుడి అభిప్రాయం.¹ కాగా రసగంగాధర కర్త వీరశృంగారాలకు శృంగార హస్యాలకు వీరాధ్యుతాలకు వీర రౌద్రాలకు శృంగారాధ్యుతాలకు పరస్పర విరోధం లేదని వెల్లడించాడు.² కనుక కావ్యంలో రస పరిపాకం కేసం కవి పరస్పర మైత్రిగల రసాలను మాత్రమే మేలవించాలి. అందులో కథలో ఆద్యంతం ప్రధానంగా ఉన్నది అంగిరసం కాగా తర్వాత ప్రవేశించిన రెండవరసం అంగరసం. ఇలా రెండు రసాలకు ప్రవేశం ఉండి వాటి

1 ఫ్లో. శృంగారాధ్యుతాలకు భావా: స్వయః నమా యది మిథో ద్వయోః :
తదేవ రసవిద్యుదిః రసమేలన ముహ్యశే. "

శృంగార వీరయోః నమయ్యగై దన్యే స్వయమేలనం :
రౌద్ర బీభత్సయోః తద్వాత శైవాధ్యుత హస్యయోః :
భయానకస్య కరుణస్య స్వయదన్యేస్య మేలనం :
రసః కార్యపూర్వార్థో మిలం శైవ పరస్పరమ్ ".

భావప్రకాశసము. పుట. 286.

2 నవరస గంగాధరం, పుట. 132.

భావాలకు సమత్యం ఉంచే అది 'సంస్థం'. అదే రసద్వయ సమైళనం. ఏటి సంబంధం మాత్రార్థనంలో పుష్పనికి పుష్పనంస్థంలుగా ఉంటుంది. ఇదే రసద్వయ సమైళనం. ఇలా నిరూపితాలైన రెండు రసాలు ఒక వేళ తుల్య భావాలుగా అవభావిస్తే కాకువు చేతగాని విశేషం వల్లగానీ విభావాదుల బలంవల్ల గాని ఏ రసానికి ప్రాధాన్యం ఉందే విచక్షించి దానిని ప్రథాన రసంగా పేర్కొనుటం శాప్త సమైత్తం.³

వీర శృంగారాలు

సత్కా సంగ్రామం వీర శృంగార రసద్వయ సమైళనానికి చక్కని నిదర్శనం. అటు సంస్కృత భాగవతంలోగాని ఇటు విష్ణువురాణంలోగాని సత్కామా సంగ్రామ ప్రస్కరించేదు. ఇది హరివంశంలో వచ్చిన మార్య. ఇది సమీన గుణసాధుడు ప్రదర్శించిన నవ్యప్రతిభ. సహజపండితుని ప్రతిభ దీనిని వీర శృంగారాల నమున్నీలనంగా ప్రకాశింపచేసింది. సౌముడు నిక్షేపించిన శృంగార బీజాల్చి పోతన పెంచి పోషించి తీర్పి దిద్దిన శృంగార వనం ఈ సత్కా సంగ్రామం. కనుక ఇది సౌమునకు స్వాజనాత్మక అనుసరణం.

కదనరంగానికి కదలి వస్త్రానన్న ఆ సత్కాతో కదనరంగం శృంగార రసరంగం కాదని శ్రీకృష్ణుడు చతురంగ నిరూపించిన ఈ క్రింది వద్యం వీరశృంగార రసభేదాలకు అలపాలం.

సీ॥ సమద పుష్పంధయ రుంకారములు గావు
భీషణ కుంభింద్ర బృంహితములు
వాయు నిర్భత పద్మవన రేఖవులు గావు
తురగ రింభా ముఖోద్యుత రజము
లాక్ష్మీ జలతరం గాసారములు గావు
శత్రు ధనుర్యక్త పాయకములు
కలహంస సారస కాసారములు గావు
దనుశేంద్ర సైన్య కదంబకములు

శే. కమల కల్పర కుసుమ సంఘములు గావు
చటుల రిపుశాల ఇధ్వది సాధనములు
కన్య! నీవేడ? రణరంగ గమనమేడ?
వట్ట వేగమ నిలుపుము వలదు వలదు.

10 ఈ. 153

3: శ్మృ ద్వయోస్తుల్య వదుత్కు సంస్థాలంకృతిస్తు సా॥
కాక్య విశేషశాధ విభావాది బలేవా!
ప్రాచిలయం యన్స దృష్టిక తన్య ప్రాధాన్య మిష్యతే॥

భావప్రకాశము. పుట. 310

జందులో ప్రథాన రసం వీరం ఆంగరనం శృంగారం. పొద ఘూర్చార్ధపల్ శృంగార స్వరక భావాల్చి విస్తారితం చేసి ఉత్తరార్ధపల్ వాటినే పీరస ఉద్దీపనాలుగా పేర్కుసాటం రసద్వయ సమ్మేళన స్వారన్యం. కడకు శృంగారరసమే ఉత్కర్షితం. శ్రీకృష్ణుని ఆకర్షిస్తున్న సత్యశృంగారం దానికి కారణం. ఈ సందర్భంలో సత్య శృంగార వీరాంగస్తగా భర్తకు వాయ పది సేయటంలో బహుమాన పురస్కర దృష్టితో భద్ర గారవించటం (10 ఇ.155) నరకసుర వధానంతరం అమె కాభరణా లందించి కామోపచారాలు చేసి అభినందించటం అన్ని కావ్య సాందర్భ దృష్టితో చేసిన శృంగార కల్పనలే. అవి సత్యభామా శృంగార విలాస సముద్రసున నాస్కితే చేసిన సేతలే. అన్ని రమణీయతా నిధానలే.

జందులోని సత్యప్రసంగ ప్రవర్తనలన్నీ ప్రాథ కంఠ సహజ సముస్థిరితాలు. యుద్ధరంగంలో సత్య పోవించిన వీర శృంగారాల ద్విపాత్రాభినయం అద్యాతీయం. అమోఘం అమూలం.

మ॥ పరుజాచున్ పరుజాచు నెంప నలరింపన్ రోపరగేదయు
విరత భూకుదీ మందహోములతో వీరంబు శృంగారమున్
జరగన్ గన్నుల కెంపు సాంపు బరగన్ జండాష్ట సందోహమున్
సరసాలోక నమూహమున్ నెఱపుచున్ జంద్రాస్య హేలాగిత్ న . 10 ఇ.178

నాయిక సత్య ఒకరికి చండాస్య వేరొకరికి చంద్రాస్య. నాయిక ప్రతి నాయకులు శ్రీకృష్ణ నరకసురులు. సత్య అనుభావాలతో వీర శృంగారాలను ప్రదర్శించింది. ఏకకలంలో శృంగార నాయికర వీర నారిగా, శృంగార నాయిక సోయగాలనూ వీరనారి విన్యాసాలనూ అమె ప్రదర్శించింది. జందులో అమె అనుభావాలను సమంగా వర్ణించటం వఱ్ల వీర శృంగారాలకు సమప్రాభల్యం గేచరిస్తుంది.

పోస్యస్వదం కాదగిన సత్యభామా యుద్ధం వీర శృంగార భయ రౌద్ర విన్యాసంగ పరిణమించింది. యుద్ధరంగంలోని సత్య వ్యాఖ్యాపం శృంగార వీర నాయికా లక్ష్మీపేతంగా పోతన్న ఏకత చిత్రించిన శిల్పం.

సీ॥ రాకేందు బింబమై రవి బింబమై యొప్పు
సీరజాత్కుణ నెమ్ముగ్గంబు
కందర్జ కేతునై ఘనధూమ కేతునై
యలరు బూబోటి చేలాంచలంబు
భాజా పరిధిర్మై ప్రశయార్థు పరిధిర్మై
మెఱయు నాక్కష్టమై మెలత చాప
మమ్మత ప్రవాహమై యనల సందోహమై
తనరాయ నింతి నందర్పనంబు

ఆ " హర్షదాయియై మహోప దాయియై
పరగు ముద్దరాలి బాణవృష్టి
పారికి నరికిజూడ నందంద శృంగార
వీర రసములోలి విష్టరిల్ల.

10 ఇ. 183

ఇట సత్య అంగిక వాచిక అపోర్యాలతో నాయక ప్రతినాయకులలో ఒకసారి శృంగార వీర రసాలపరిపుష్టికి తగిన రస సామగ్రిగా పరిణమించింది. ఆత్మయ భేదంలో వారికి హర్ష రోపాలు కలిగించి శృంగార వీరరసమూర్తిగా అవతరించింది. శందులోని అంగిరనం వీరమే అయినా దానికి భంజకంగాని రీతిలో శృంగారం శేభించింది. ఇలా 'వీక నమయమున ఏక పొత్రయిందలి అంగిక వాచిక శైలిరులలో రసద్వయానుభవమును గలిగించుట ఆత్మధృత పొత్ర చిత్రణము. అందు సిద్ధహస్తుడైన పోతన నమగ్రమగు శృంగార వీర మూర్తిని తెనుగు సాహిత్యమున నిల్చినాడు'.⁴

ఏకపొత్ర నిష్ఠమైన అవిరుద్ధ రసద్వయ నమ్మేళనంలో సత్యభామ వీర శృంగార ప్రాత పోషణం ఒక విచిత్ర చిత్రణం. అతిలోక సాందర్భపతి అయిన సత్య అరిలోకానికి అశనిపాతం అయింది పోతన చేతిలో. ఈఖట్టంలో విభావాత్మయింగా రతిభావం వ్యక్తమయింది, కనీ దానికి పరిపోషణ లేదు. పరిపుష్టం కని రతిభావ మాత్రమై వీరరసానికి అంగమయింది, దీనికి సంంభం అనుభావం. అంగ భూతమైన రతి భావం సాందర్భానికి ఉత్సర్థహారువు కలిగిస్తుంది. ఇది పోతన భావనాశక్తికి పొత్ర చిత్రణకు రసపోషణకు నమచిత స్వరూపం. ఇందులోని వివిధాలంకార వినియోగ విధానం సత్యభామా సాందర్భాన్ని ఉచ్చిపీంపచేస్తున్నది.

అనలు ఆంధ్ర సాహిత్యంలో కృష్ణ శృంగారంలో సత్యభామ విశిష్ట కేంద్రమనీ అందులో కల్యాణంధ కన్న శృంగార మాధుర్య మెక్కువ ప్రతీయ మానమైనదనీ ధారావారి భావన.⁵ అందు కాద్యుదైన వారిలో పోతన ప్రథమగణ్య దనపచ్చను.

శ్రీకృష్ణాష్టు అపహస్యం చేస్తూ పల్చిన జరాసంధుడి మాటలలోని శృంగార యుద్ధ వీరాల మేళనం అమూలం. శృంగారలోలడు యుద్ధాన్రీడు కాబోడని జరాసంధుడి ఎత్తిపొదుపు.

నీ " గోక వల్లకీ ఫోషణంబులు గావు
శింజనీ రపములు చెప్పుడు వఱుచు
వల్లీవి కరముక్క వారి ధారలు గావు
శరవృష్టి ధారలు చక్కనేయు

⁴ అంధ్రభాగవత విమర్శనము. పుట. 260

⁵ అంధ్ర వాజ్యము - కృష్ణంధ. పుట. 219

ఘోషింగనాపాంగ కుబీలాహతులు గావు
 నిశితసే నిహతులు నిగ్రసొంచు
 నాభీర కామినీ హస్త్రములు గావు
 ముష్టిఘాతంబులు మురువు దీంచు

తే ॥ సల్ల వ్రేపశ్శై గాదు ఘోరావనీక
 మకర సంఘాత సంపూర్ణ మగధరాజ
 వాహినీ సాగరం బిది వసజనేత !
 నెడని నిను దీవి కైవడి నేడు ముంచ.

10 - 1543

కృంగారరన అపోస్యుంలోనే వీర రసాధిక్యం నిరూపించా లసుకున్నాడు జరాసంధుదు. కాని పోతన దృగ్గేచరమైన కృష్ణ కృంగార శీలాతరంగిచి దానిని ప్రతిరోధించింది. ఆ రెండూ రండు ఆధారాలలో నిక్షిప్తమైనాయి. జరాసంధుడు కృంగార యుద్ధ వీరాలను విరోధించి సాలుగా భావించినా కృంగారం అంగరసంగా ప్రతియుమానమయింది.

పోస్య కృంగారాలు

మూలంలోని బుష్యకృంగ కృంగార కథకూ అనువాదంలోని కథకూ పొంతన లేని లేదు. మూలంలోనిది అతి సంక్షిప్తం.

శ్లో ॥ దేశ్శవర్షతి యం రామా అనిస్మర్యరిణిసుతం ॥
 నాట్య సంగీతవాది త్రైర్యత్రమాలిఙ్గనార్థాః ।

9-23-8/9

మూలంలోని ఈ లేఖమాత్ర కృంగార భావాన్ని కామకళారంగంగా నవదరించాడు పోతన. బుష్యకృంగుడి వర్ధకు వచ్చిన వేళ్లు 'ఉదార స్తున భార భీరుతర మధ్యగలు' (9 - 686). వారు అటపాటలలో చూపుతూపులలో వచ్చారు. వారి కృంగార వేవ భాషణలన్నీందీని ముని నహజాలుగా భావించి వారిని మునులుగా ఎంచి దరిచేం నమస్కరించాడు.

సీ॥ మిథితాశినీల ధమ్మిభు భారంబులు
 చారు జటా విశేషంబు లనియు
 భర్మాంచలోజ్యుల ప్రభ దుకూలంబులు
 తత చర్య వప్తు భేదంబు లనియు
 బహురత్న కీలిత భాసుర దామంబు
 లధిక రుద్రాక్ష మాలాదు లనియు
 మలయజ మృగనాభి మహీత లేపంబులు
 బహువిధ భూతి లేపంబులనియు

తే ॥ మధుర గానంబు త్రుతియుక్త మంత్ర జాతు
లనియు వీణిలు దండంబు లనియు సతుల
మూర్తు లెన్నుడు నెలుగని ముగుదత్తపని
వారి దాపసులచి డాయ వచ్చి త్రైకై.

9 - 692

ఇట బుయ్యశృంగుడి భ్రాంతి మూలంగా శృంగారాంగాలన్నీ కాంశాంగాలైనాయి.
అయినా హస్యాన్నదమైన అతని ప్రవర్తనకు కారణం అతడెప్పుడూ అంతకు ముందు
ప్రైలోకాన్నే కాదు ఇతర ప్రపంచాన్నే చూచిపుండక హసుటమే. ఇక్కడ శృంగారం పరగత
హస్యాంతే అభిభూతమయి శృంగార రసాభానకు దారి తీసింది. ఇలా వారి శృంగార రచన
హస్య ఏర్పాటు అయింది.

హారు బుయ్యశృంగుడిని కామార్థీపితుడిగా మార్పుటానికి చేసిన యత్నం అంత
వేళ్లులోచితం.

నీ॥ సేమమే ? యని సతుల్ చేతుల గ్రుచ్చిక
ర్షిక కుచంబులు మౌపి కెగిలించి
విరతహోనియతి దన్సీతి గదా!యని మౌము
గంరంబు నాథియు గలయ బుట్టిక
క్రైత్త దీవనలిని కనుమని విసుల
పొంత నాలుకల జప్పుట్టుచేసి
మా వనంబుల పంచ్ఛు మంచివి తిముమని
పెక్కు లద్యంబులు ప్రీతి నసగి

తే ॥ చర్యవప్రము వదలించి భర్యకాంతి
మించి చెలగు పీతాంబర చిచ్చి వెషము
మనము సాక్షంగ నతని జేకినగ వారి
మతుగునకు జేరే నతదు చే మరగి వారి.

9-694

జందులో 'ప్రునాలింగసం' అనే ఆరింగనభేదమూ, ఇంకా ఇతర బాహ్యరతి
భేదాలున్నాయి. అంతేకాదు నీళ్లలో రేగుపండును వడవేస్తే 'బుడుంగు, బుడుంగు' మనే
శబ్దం వచ్చిన విధంగా దవడల పైభాగాన్ని నాలుకోకలిపి ఉచ్చరిస్తే వచ్చే 'పూత్యుకం' పంచి
అనేక శబ్దాలు 'రణవసన' మధురభక్తి విధాలు ఉన్నాయి. ఇలావారి ప్రయత్నాలన్నీ
క్రమ ప్రణాళికలో సాగగా బుయ్యశృంగుడి మనసు రంజించింది. తర్వాత వారిని మరిగి వారి
మరుగున చేరాడు. ఇలా అమాయకుడైన ముని శృంగార స్నేహంతో మాయికుడై
కాంశాకట్టాకు బధ్య దవటం పిరగత హస్యానికి మూలం.

ఈ కథ ఏకనాయక బహు వేశ్యానాయిక బంధురం, కపట రాగమూలం. వారి ప్రయత్న ప్రయోజనమే వేరు. కనుక రసాభానం సృష్టిం. బుట్టక్షుంగుడి రక్తపరక్త చేస్తుల⁷ వల్ల ఇందులో పొస్యం జనించింది. కనుక శృంగారం పొస్యాల్చినితమై శృంగారాభానంగా పరిణమించింది.

భక్తి శృంగారాలు

భక్తిని శృంగారం పరిపోవక భావంగా పరిగణించారు పూర్వాలంకారికులు. అనంతరాలంకారికులు భక్తికి స్వయంతరన ప్రతిపత్తిని కల్పించారు. ఆద్యస్తోత్ర తీలకిస్తే పోతనుగూరి భక్తిరనంలో కూడా శృంగార రసచ్ఛాయలే ప్రస్తుతమాయి. అందుకు ఒక ఉదాహరణ -

శృంగార రసాధిదేవత అయిన శ్రీమహావిష్ణు సాక్షారం కేనం వల్ల గ్రుషాదికి తర్వాతనే ఉనడశంలోనూ శృంగార సూక్ష్మి ఉంది.

స్తోత్రమ్యుషే పూస్తగ్నహీత పద్మయు

శ్రీయేతర్మరంగ మిమ్యుష్మానయూ ॥

4-8-23

సై సైక్షం భావచిత్ర కందంగా అందగించింది పోతన కందపద్యంలో -

కం॥ కరతల గృహీత లీలాం

బురుపాయగుచు, బద్మిగుర్మముణ గీర్వాణల్

పరికింపం గల లక్ష్మీ

తరుణిమణి చేత వెదకదగు పరమేతున్న -

4-235

ప॥ 'నిజ ధర్మపరిసేవితం బైన ఎకాగ్ర చిత్తంబున సేవింపు' (4-236) మని తర్వాతనేని బోధి. 'లక్ష్మీ మంగళ దేవత. లేదా శృంగారదేవత. వరమ శృంగారుడైన ప్రభువును వట్టకేవాలంబే శృంగార మార్గంలోనే ప్రయినించాలి అని అడ్డం.⁸ అదే భక్తి గమ్యానికి శృంగార మార్గం. ఏతన్నార్థంలోనే పోతన కేవనయానం సాగింది. లక్ష్మీ తరుణి విలాస సాందర్భాలు భక్తి కుపార విద్యుత్తిపాలు.

దుర్మానుధు శరణ్యోగ నైకుంటాకి వెళ్లివుయు శ్రీవివాసుదు లక్ష్మీ దేవిత ఉన్నట్ల మాత్రమే మూలం (9-4-60). కానీ పోతన దాని రూపరేఖలే మార్పి వారిపట్ల శృంగారాన్ని ఒలక పోకాడు.

స॥ అ నైకుంటము లోని భర్త మణి సాధాగ్రంబుఐ లక్ష్మీ దా
గ్రీవన మెల్లన నర్మభాషణములన్ గ్రిదింప బుస్యున్ పాఠన

⁷ క॥ రక్తపరక్త యో సృష్టి యతో పొనికరి స్వయం ।

దృష్టి త్రణ సూచిత్వాని శృంగార భాసాకారికా ॥

భావప్రచాసనము, పుట. 284

⁸ శృంగారం - పోతన. పుట. 87

దేవాధిక్షరు గాంచి యోవరద! యో దేవేశ! యోభక్తర
కొ విద్య పరతంత్ర! మానుప గదే చక్రనల జ్యులలన.

9-114

దివ్యశృంగార నందర్శంగా. శ్రీహరి స్వరణం కలిగినపుడెల్లా పోతన దర్శించిన స్వరూపం ఇదే. కనుకనే అమూలకంగా ఈ శరణాగత సన్నివేశంలో సైతం వారికి శృంగార ప్రదేశాలూ నర్చ భాషపులు కల్పించాడు. అందుకు కారణం ‘స్వభావము చేత పోతన భావకవి. అందును భక్తి శృంగార భాషములు వర్ణించుపట్టున అతి మాత్రమునకు పాల్గొట్టు భావలోలుడు. ఆఘుట్టములలో ప్రత్యక్షరమునను అయిన అత్యభావమే ప్రతిఫలించుండును. తెలుగులో నిట్టీవాడు పాల్చురికి సోమనాథుడ్కుడే. పురాణ కద్దలలో నింత శృంగార ప్రియుడైన కవి జంకోకడు లేదు. ⁹ ఇట్టిదే మరో ఉదాహరణం.

కం॥ ప్రియురాలి వలని వార్తలు
ప్రియ జనులకు నెల్ల ప్రొర్చు ల్రియమగు భంగిన
ప్రియుడగు హరి చరితంబులు
ప్రియ భక్తుల కెళ్లయొడల ప్రియములు గావే.

10-487

దిన్నిబట్టి ప్రేయసీ ప్రియుల జంథం లాగానే భగవంతుడికీ భక్తుడికీ బంధం ఉంటుందని చెప్పి భక్తి శృంగారాలను ఏకత్ర పోహాంచాడీ పోతనార్యుడు. ‘స్నియా విటానా మివ సాధువార్త’ (10-13-2) అనే ఏకపాదమాత్ర భావం శృంగారానికి మూల కందంగా అందగించింది ఇలా.

కుబ్బక్షమ్మల మధ్య వాచికశృంగారం ఆదిలో అనంతంగా ఉంది. ఆ సన్నివేశంలో ఆమెను ‘చక్కనేన చిత్రజన్ము బాణము క్రియ’ తీర్మిదిద్దటంలోని అద్యుతరసం తదుపరి వారి పంభోగ శృంగారానికి దోహదపడింది. అలాగే మాహానీ పరమేశుల ఘుట్టంకూడ. రుక్మిణీ కృష్ణుల ప్రణయ సన్నివేశాన్ని శ్రీకృష్ణుడి విరసపు మాటలతో శేకభాజనం చేశాడు పోతన స్వయంకృతంగా (10 ఈ.237). ఆ కల్పిత విరస భావం వారికి మానాసంతర సంభోగానికి కారణమై సరస మయింది.

శ్రీకృష్ణుడి చిలిచి చేతలతో వాచిక క్రియ శృంగారాలు పోస్యంతో కలిసి పారకుల మృదయాల మిాద చెరగని సరస శృంగార భావ ముద్రలతో లాస్యం చేశాయి.

ఇలా సర్వరసాలూ శృంగార పోపకాలుగా మనోరంజకాలుగా భాగవతంలో సరస రుచిర దరపాసాంచితాలుగా గోచరిస్తాయి.

విరోధి రసమేళనం

కన్ని సందర్భాలలో విరోధి రసమేళనకు కని సంకలించవచ్చు. నహజంగా శృంగార బీభత్తాలకు శృంగార కరుణలకు విరోధయానకాలకు శాంతరోద్రాలకు రౌద్ర శృంగారాలకు పరస్పర విరోధం. ముందుగా వారీ విరోధాన్ని తొలగించిగాని వారీ మేళనానికి పూనుకొరాదు. విరోధి రసాల విరోధం రెండు రకాలు. 'ఒకదే స్త్రీతి విరోధము రెండవది జ్ఞాన విరోధము. స్త్రీతి విరోధమనగా ఒక్క అధారమందు రెండూ ఉండక పోస్తుట. జ్ఞాన విరోధమనగా ఒక జ్ఞానము వలన రెండవ జ్ఞానము బాధింపబడుట, అంటే ఏ రెండు రసముల జ్ఞానములో ఒకటి రెండవ దానికి ప్రతిద్వంద్యిగా ఉంటుందో దానిలో జ్ఞాన విరోధమున్నదని భావము'.¹⁰

విరోధి రసాన్ని రెండవ అధారంలో స్త్రీవీంచితే స్త్రీతి విరోధం పోతుంది. అంటే నాయక గతంగా వీరరసాన్ని, ప్రతినాయక గతంగా విరోధరసాన్ని వ్యుంచితే స్త్రీతి విరోధం తొలగిపోతుంది అల్గే సంధి సంఘాత విరోధుల మధ్య ఉంటే వారి విరోధం తొలగిపోస్తునట్లుగా రెండు విరోధి రసాలకు మధ్య ఆ రెంటీకి అవిరోధమైన రసాంతరాన్ని వర్ణిస్తే జ్ఞానవిరోధం నివృత్తమపుతుందని జగన్నాథ పండితరాయల అభిప్రాయం.¹¹ శాంతశృంగారాల మధ్యాతమైత రసాన్ని శృంగార బీభత్తాల మధ్య వీరరసాన్ని రసాంతరంగా వర్ణిస్తారు. అధ్యుత రసంతో దేవికి విరోధం లేదు కాబట్టి సామాన్యంగా అన్నిటా కష్టాలు దాన్ని అధికంగా వర్ణిస్తుంటారు. అలా చేయటం వభ్ల విరోధి రసాల మధ్య ఏర్పడిన అభాసం తొలగిపోతుంది. ఇవికాక విరోధి రస పోషణంలో విరోధ పరిపోర మార్గాలుగా తిప్పాథట్ట వారు కన్ని సూత్రాలను క్రీడికరించారు. వారీలో సామ్యానివక్త అంగాంగి భావం బాధ్యాధక మార్గం ఒక్క అంగిలో రెండంగాలు స్వర్యమాణం సాధారణ విశేషభావాలు¹² ముఖ్యమైనవి.

కరుణశృంగారాలు

శృంగారాన్ని అంగరసంగా కరుణ రపావిన్ని అంగిరసంగా భాగవతంలోని పెక్కు శాస్త్రాల్లో పోస్తన పోషించాడు. ఈ విషయంలో అంటే రసమేళన సందర్భంలో అందులోనూ విరోధిరసమేళన విషయంలో కరుణానికి శృంగారం తొడి ప్రాధాన్యం దక్కింది. కరుణ రసంలో సాక్షీకాహా లినిమిదించితేపాటు, జాద్యం నిర్మిదం గ్రాని దీనికి అంపం

¹⁰ వచన గంగాధరం. పుట. 133.

¹¹ అందే, పుట. 134.

¹² రషిష్ఠాంతము - అంత్యాల వరివస్తు. పుట. 285

ఆపస్యుతి వ్యాధి మొదలైన వ్యధిచారీ భావాలుంటాయి.¹³ అని విభావానుభావాల మూలకంగా నహృదయులకు రనత్య సీళ్ని కార్యుతాయి. కరుణరన పూర్వ చరీతును పరిక్షే భవభూతి కరుణ రనం వాచ్యప్రధానం. కాథిదాసుని కరుణరనం వ్యంగ్య ప్రధానం. మరి పోతనార్యుని కరుణరనం శృంగార భావ ప్రధానం.

భాగవతంలోని కరుణ శృంగారాల మేళనం ప్రధానంగా భర్యవిపత్తు భర్యమరణం భార్యవియోగం బంధు మరణాలకు నంబంధించినవిగా నాలుగు విధాలుగా విభజించవచ్చు.

భర్యవిపత్తును భావించుకొని 'క్షీరయితా చిత్తవేరుడి' వద్దకు కరుణరన హృదయంతో కరకుమాలాలను ముకుటిన్నూ కదలి వచ్చిన వింధ్యావళి న్యారావంలోని శృంగారం సుమనో మనోహరం.

మ॥ ఈత మత్తద్విషయానట్టు కుచ విరుంధ చేశ సంఖ్యన ట్లు
ధృత బాస్యంబు వితానట్టు కరయుగాధి నాలిక స్నేహ ట్లు
'పతి ఖ్రీకాం మమ దేహి కేమలమతే ! పద్మావతే' యంచు ద
తృతి వింధ్యావళి సేరవచ్చె త్రిజగ్రథుమన్ వామమన. 8 - 652

భర్య విపద్ధర్యనం రభు శేకం ఉణ్ణిపితస్తు అమె ధృతబాస్యంబు వితాన అయింది. విష్ణువునందలి భక్తిభావంతో కరయుగాధినాలికస్నేహ అయింది. ఈ సందర్భంలో అమె సడకలోని అందచండాలను అమెలోని సాందర్భాన్ని సందర్శించ చేశాడు పోతన. అమె అలా వస్తుంటే అమె శృంగార న్యారావం ముందు వెసుకల సందర్భన మందించే విధంగా తీసిన మహాదురుత శబ్దితతం ఆ సన్నివేశం. అమె కరుణంలో కరిగి పోయినా పాఠక హృదయాలు మాత్రం శృంగార భావ తన్నయాలు కావలసిందే. ఇది పోతన గారి శృంగార రసపోషణలోని పోహాంంపు.

స్తుతి యైదైనా పోతనకు ఏదో ఒక మధుర శృంగార భావన స్వురిస్తుంది. అదే అతనికి శృంగార కపులలో అగ్నానాన్ని ఆందించింది. ఇక్కడ వింధ్యావతీ కలస్సునాలైన ప్రసాద ప్రస్తావన పోతన త్రీమూర్తి సాందర్భారాధసమే. త్రీ విషయం ప్రసంగైనపుడెల్లా వ్యోజ సాందర్భ ప్రస్తావన గుస్తరించక మాన డాయన. ఇది అద్య త్రీ యావన మాత్యుల్లా వస్తుల్ని సహజ సంపద.

పతి ఖ్రీకేనం వచ్చిన కాథియుని కాంతలను గూర్చి మూలంలో ఉన్న వద్దన మాక్కుం. అది'అర్ణః శ్వథద్యనన భూషణ కేశబ్న్యః' (10-16-31) అని మాత్రమే. ఆ సన్నివేశాన్ని అందగుత్తుల జారుపోటుల సన్నివేశంగా చిత్రికరించటం పోతన్నగారి ప్రత్యేకత.

¹³ అత్మాస్త్రోపత్తి కా శాంఖ విశ్వరు, భూమి, దినం,

అంస్య, పస్యుతి, వ్యాధి మాపాద్య వ్యధిరాణ :

రష్మీపసుభాకరం. ప్రథ. 810.

మ॥ కవబంధంబులు వీడ భూషణము లాకంపింప గదీవియల్
కుచయుగైంబుల త్రేగునం గదల బై కింగుల్ వడిం జాఱగా
జుచుర భ్రాంతి గలంగి ముందట రుద ర్యాలావలిం గించు స్ను
క్షుచు భక్తిం జని కంచి రా గుణమణిన్ గోల చూడమణిన్.

10-669

'దురంతం బయిన చింతా భరంబున నివ్యాటిల్లెదు నెవ్యగల నెల్లంబోయి,
పల్లుల్లెల్లున యుల్లంబుల' (10 - 668) తో ఉన్న నాగకాంతల స్వేరూపం ఇది. ఈ స్తోత
భేదం సంభోగ శ్యంగార నంరంభ సంకేత సంభరితం. ఈ కరుణరన సన్నిహితంలో
కమసీయ శ్యంగార స్వరణ కథ్యించటం పోతనగారి నపాజ శ్యంగారరన నంభరిత
ప్యాదయావిష్కారమే ! వారు అలా పురోభాగానికి జరిగి శ్రీకృష్ణుణ్ణీ పతిథిక్షను అర్థించిన
విధం శ్యంగార భావ స్వారకం.

అ॥ నీపు సేయు పెండ్లి నిత్యంబు భద్రంబు
పిస్తునాలే పెండ్లి పెండ్లిగాదు 10 - 686
అని పర్చిన అ ముద్దుగుమ్ముల ముద్దుముద్దు మాటల్లో కుటుంబ శ్యంగారం తొంగి
చూస్తుంది.

గుంపునుండి తప్పిపోయిన లేడిలాగ భర్త మరణానికి వీలపిస్తున్న వైదర్పి
విషయంలోని మూల భావం శ్యంగార భావ విజ్ఞంభణకు అధారం.

శ్లో ॥ అత్మానం శోచి దీన మభస్థం విక్షిహార్తుభిః ।
ప్రునావాసిచ్య విపినే సుస్వేరం ప్రదురోద సా ॥ 4 - 28 - 47

ఇచ్చుట స్త్రీల విలావ విలాసాలు రంభేని సమానంగా భావించి పోతన చిత్రించిన
నాయక వైదర్పి.

చం॥ అనయము నిట్టు శోక విపులాత్మ పయః కణసిక్త మానిత
స్తునయుగద్యై వియోగ పరితాపమునన్ ప్యాదయంబు మాడ శో
భన లలితాధరోష్మ నవపద్మము గందగ సుస్వేరంబుగా
వనజడాష్కి యెడ్జె నవివారణ దద్యిపి నాంతరంబునన్. 4 - 842

భర్త మరణం ఆమెకు ఉద్దీపనం. దానితో శోకం పరాక్షము చేరింది. ఆ దశలో
ఆమె సొందర్యం ఉద్దీపనగా శ్యంగారం తొంగియాస్తుంది. సొందర్యం అధారంగా కరుణం
మరింత అర్థంగా పరిపోవితమయింది. ఇలా శ్యంగార రసానికి ప్రధానెద్దిపకాలయిన కచ
కుచాదుల్ని కరుణ రసానికి కూడా అధారం చేసి శ్యంగారన్నే భంగ్యంతరంగా
పోషిస్తున్నాడా ! అనేభావం సప్యాదయులకు పోతన్నగారి శిల్పంలో స్వరిస్తుంది.

ఉథినర మహారాజ మరణానికి రోదిస్తున్న రాజకాంతల స్తోత ప్యాదయ విదారకం,
అది కరుణ రన నిర్మరం. దానికి మూలం:

శ్లో " రుదత్య ఉచ్చై శ్రయితాంప్రీ పంకజం
సించష్ట్య అప్రై: కుచకుంకుమారుణ్ణి:
విప్రస్తు కేశభరణః శుభం సృజాం
సృజన్య ఆక్రమసయా నిలేపిరే "

7-2-32

శైలి శ్లోకగత భావాలనే తీవ్రతరం చేసి మార్పు కూర్చులతో రసరంజితం కావించిన
పోతన గారి పద్యమిది.

శ ॥ ప్రస్తుకంపిత కేశబంధములతో సంభిన్చు హోరాతో
హస్తా బ్లూంబులు సాచి మోదుకొనుచున్ హో ! నాథ ! యంచున బహు
ప్రస్తువేత్తుల తోడ నేడ్చిరి వగన బ్రాజేసు పొదంబుపై
నస్తోక ప్రసన కుంకుమారుడు వికీర్ణప్రసంబు వర్షింపుచున్.

7-42

ఇందులో కరుణ రస విభావానుభావాలే శృంగారరన వ్యంజితాలైనాయి. అంటే
ప్రణయోద్యుమ్మైన దుఃఖంనుండి శృంగారం వెల్చింది. 'అనురాగ స్తోనం వక్షేజాలనుండి,
వక్షమనుండి, కనుక, అనురాగం అరుణ రంజితం గనుక, కండ్ల నించి జారిన నీరు
చెంపల మీదిగా జిరి ఎత్తుగా ముందుకు వున్న వారి చన్ముల మీద బడి ఆక్యది
కాశ్యరలేపాల్ని కడుగుకుంటూ చింది భర్త పాదాల మీద వడ్డదని చెప్పటం అది
ఒకరకమైన సాగేసే. భావనే,¹⁴ అనే శ్రీ చంద్రమాఽశ్మాగారి భావన పోతన శృంగార
రసాధిరుచిని శతధా వ్యక్తికరిస్తుంది.

శ్రీరామ చరితలో రావణ వధానంతరం వచ్చే రాముల ప్రసంగంలో సౌందర్యార్ఘ్యం
చేశాడు పోతన. నెత్తి మోదుకుంటూ వచ్చే అంగనాజన సౌందర్యం దర్శింపదగ్గది.
చెదరిపోయిన హోరాలతో ఆది మరీ మరీ ఇనుమడించింది. ఈ ఘుష్టంలో అనురాంగనల
దుఃఖంలో అంటే వారి కరుణంలోనే సురాంగనల శృంగారం కూడా ఎలా రంగరింప
బడిందో చూడండి -

శీ ॥ కొప్పులు బిగిపీడి కుసుమ మారికలతో
సంస భాగంబుల నావరింప
సేస ముత్యంబులు చెదర గ్రీకలూడ
కంఠహోరంబులు గ్రందుకొనగ
వదన పంకజములు వాడి వాత్సల్య లెండ
గస్సిళ్ల వరద లంగములు దడుప
సన్నష్ట నడుములు జవ్వాడ బాలిండ్ల
బరుపులు నడుముల బ్రాహీకొనగ

ఆ " నెత్తి మాదికసుచు నెఱి బయ్యెదలు జాణ
నట్టు నిట్టు తప్పుటడుగు లిదుచు
నసుర నతులు వచ్చి రట భూత భేతాళ
సదనమునకు ఘోర కదనమునకు.

9 - 305

కరుణరన విభావాను భావాలలోనే శృంగారం ధ్వనించింది. 'అదీ నంబోగ
విప్రలంభ శృంగార సమ్మేళనాకృతిగా చెయ్యటం అనేది మహాదాత్త ప్రతిభ అనా'లే'.¹⁵

భూజాతను సజీవంగా తనలోనికి భూమాత స్వీకరించినపుటి రాముని అక్రందినం
రాళ్ళను సైతం కరిగించే విప్రలంభ శృంగార భరితమైన కరుణం. ఇది ప్రణయమృద్ధమైన
కరుణం.

మ॥ ముదితా ! యేటికి గ్రుంకి తీసు మనలో మాహంటు చింతింపవే
వదనాంభోజము సూపువే మృదువు నీ వాక్యంబు విన్చింపవే
తుది సేయిందగదంచు నీక్కురుడునై దుఃఖించే భూపాలు దా
పదగాదే ప్రియురాలి బాసిన యొడన భావింప నెవ్వారికినే.

9-356.

ఇట సీతా మరణం నృష్టం కానందున అమెది సజివ పరలోక యూత కనుక
రామునికి అమెపట్ల కరుణరనం కలుగదు. అమెపై రతి భావాన్నే నృతీంచటం రభ్ల
తోలిరించు పాదాలలో విప్రలంభ శృంగారం తుది వాక్యంలో కరుణం గేచరిస్తుంది.
ఇందులో కరుణానికి శృంగారం అంగభావం వహించింది. కనుక వాటి పరస్పర శైలుద్యోం
నమనిపోయింది: అంటే వాటికి పొప్పు పొపక భావం వచ్చి నన్నివేశం రమణీయం
అయింది, రాముని శోకంలో సీత పట్ల గల రతి అంగమయింది.

కృష్ణ నిర్యాణ సమయంలోని అర్థునుడి దుఃఖం స్నేహాదుర్ధ్వ మైంది. అర్థునుడు
అప్పుడు ధర్మజుడితే చేసిన శృంగార ప్రస్తువేత్తులు గమనింపదగ్గవి.

కం " నిచ్చులు లోపలి కాంతలు
మచ్చిక దనతోడ నాడు మాటలు నాకున
ముచ్చుటలు సెప్పు మెల్లన
నిచ్చులవిడి ద్రుదలమిద విచ్చేసి నుపో !

1 - 370

శ్రీకృష్ణని ఆదరాభిమానాలు శృంగార ప్రస్తువేత్తులు అర్థునుడి కరుణ రసోత్సుక్కి
అలంబనం. ఈ అమూలకమైన ఒక్కింత శృంగారభావ సంన్విరణంతో శోకనముద్రంలో
ఉల్లోల కఠ్ఱోలమైన పార్షుడికి మరికాస్త మానసికవ్యథా, సహ్యదయుడికి కాస్తంత మానసిక
పరిక్రాంతి ప్రవృద్ధ మైత్రాయి.

భయానక శృంగారాలు

ఈనకు పూజ సేయనందుకు ఆగ్రహించిన ఇంద్రుడు సృష్టించిన శిలావృష్టి గోపజనానికి భయానక కారణమైంది. అప్పుడు కకావికలైన వారిస్తీతి గమనార్దం. వారిలో 'దట్టంబయిన వానకొట్టునం బెట్టువడి, బదుగు నడుములు నులునువడ వడంకుచు, గేవిందునిం జీరు గోవికలును, గోవికాజన కరిన కుచకలశ యుగళంబుల మణుంగునం దలలు పెట్టుకొని, పరవశలైన శిశువులుం గలిగిన' (10 - 902) వారు ఎందరో ఉన్నారు. వారికి స్థాయిభావం భయం. గమనంలో అలా భయ భ్రాంతితో కదలుతున్న వారి ప్రతిచలనంలో శృంగారాన్ని దర్శించింది పోతన్న ఆంతర శృంగార దృష్టి.

బలరామ కృష్ణులతడి జిరాసంధుడి యుద్ధంలో భీతులైన సైనికులను వర్ణిస్తూ 'సుందర స్వందన సేమి నిర్విష్టితులై కుంభి కుంభములమై వ్రాలు ఏరులు మత్తుమయూర కేరవ చక్కితులై యువతి కుచకుంభంబుల మీద వ్రాలడి కాముకులు'గ (10 - 1558) భావించాడు పోతన అమూలంగా. ఇట భయానకం సంభోగ శృంగారంతో సంపన్నమైంది.

కాంత శృంగారాలు

శృంగారానికి కాంత భావాన్ని అంగంగా చేర్చి చెప్పిన సన్నివేశం సహృదయావద్దకం. శ్రీకృష్ణుడిని భావించి మురిసిపోయిన ఒక గోవిక వృత్తాంతం అందుకు నిదర్శనం.

ఈ॥ ఒక్క లతాంగి మాధవుని యుజ్యుల రూపము చూడి తీగిలం
జిక్కగ బట్టి హృద్యతము జేసి వెలిం జనకుండ సేత్రముల్
గ్రస్కున మూసి మేన పులకమ్ములు గ్రమ్ముగ గాగిలించుచున్
జోక్కము లైన లోచవుల జోక్కము నుండిను యోగి కైవడిన. 10-1061

యోగిలాగా బ్రహ్మానందానుభవాన్ని పొందిన ఆమె పారవశ్యం గమనార్దం. ఇందులో శ్రీకృష్ణుడిమూర్తిని హృద్యం చేయటం మేన పులకలు కలగడం లోచవులు చెక్కటం అన్ని యోషలకూ యోగులకూ నమాసఫర్మాలు. దానితో ఆమెకు యోగివద్యావం కలిగింది. కాప్రీత్యా కాంత రసానికి ఆనందబాప్యం రోమాంచం స్వేదం స్రుంభం అనేవి ఒకప్పుడుండ వచ్చు, కానీ రోమాంచం ఒక్కటి మాత్రమే కాంతానుభావం అని కొందరి భాపం.¹⁶ ఈ గోవిక పొందిన శృంగారానుభాతి బ్రహ్మానంద సదృశమైందని తెల్పుటానికి ఈ నిదర్శనం. కనుక శృంగారానికి కాంతం పోవకం అయింది. ఇక్కడ నాయిక వియోగంలో ఉన్న సంభోగ నుభాన్ని పొందింది.

¹⁶ ఈ ఆనంద బాప్య రోమాంచ స్వేద స్రుంభాః స్వేరేకదా॥
కాంతానుభావే రోమాంచ ఏక విపెత్తి కేవనః
నే పకుర్యాంతి కాంతస్వేబావాః సంబారితో యతః ॥

రససంకరం

రండు రసాల మేళనాన్ని సంస్థమనివశ్చ ఆంతకంబే అధికమైన రసాలకు సంస్థం సమానంగా ఉంటే రన సంకరమని పేరు. వద్దమాన రనం ప్రధానంగా ఉండి ఇతర రసాలకు బాహుళ్యం నంకర రూపంలో ఉంటే అది ఉచితంగానే ఉంటుంది. కంట్లే రసాల సాంకర్యం ప్రకృత రసప్రాధాన్యాన్ని ఏవిధంగానూ పారించదు బాధించదు¹⁷. కవి సామర్థ్యాన్ని బట్టి కథా సంరాణాన్ని బట్టి రనసంకరం రమణీయ మణిధీపంగా ప్రకాశిస్తుంది. కనుకనే క్షులు తమ కావ్యాలలో నవరసాలకు ఏకత్త సంకరం చేసిన నవ్వివేళలు కూడా ఉన్నాయి. భాగవతంలోనూ అంతే.

ఉగ్రవరసింహాణ్ణి కాంతింప చేయమని లక్ష్మీదేవిని దేవతలు ముందుకు పంపటం అమూలం. కార్యాన్ని కాంతాసమ్మితంగా సాధించ దలచటమే అందుకు మూలం. లక్ష్మీ దేవిని వారు స్తుతిస్తూ అమెకున్న అర్థతల నిన్నింటినీ ఏకరుపు పెట్టారు (7-340), అమెచెత కార్యభారాన్ని స్వీకరింపజేయారు. ఆ సందర్భంలో మహాత్మంతో ముందుకు సాగి అమె దర్శించిన న్యాసింహాని స్వరూపం సందర్భాన్నియుం. అది పలురసాల సంకర స్వరూపం.

సీ॥ ప్రథయర్థ బింబంబు పెగిరి సున్నది గాని
సమ్మాము పూర్ణందు నిధము గాదు
శథితిభా సంఘంబు చెలుపు చూపించు గాని
చూడ్చి ప్రసాద భాసురము గాదు
వీర రాద్రాద్యుతావేశ మొప్పెడు గాని
భూరి కృపారస స్వార్థిగాదు
భయద దంష్ట్రంకుర ప్రథలు గెప్పించు గాని
దరపాని కాంబుజాతంబు గాదు

తే॥ కరిన నభార న్యాసింహా విగ్రహము గాని
కామినీజన సులభ విగ్రహము గాదు
విస్మరియుగాదు తల్లి నే విష్ణువలన
గమ్మదియు గాదు భీషణాకార మనుచు.

7-342

ఈ మట్టంలోని ప్రధానరసం రౌద్రం. అంగంగా వీరాద్యుతాది రసాలున్నాయి. ఈ వీర రాద్రాద్యుతాల న్యాసింహాని స్వరూపం అమె విస్మరిది కాదు కేరుకున్నది అవలేకాదు. అమె కేరుకున్నది కృపారస స్వార్థిగల మూర్తిని. కృపారసాన్నిషైన జల్లగలవాడే

17 శ్రీ ర్ఘోరాచమపి సంస్థాసమ్మే సంకర ఉయ్యతే :
తప్ప మెకత బాహుళ్యం ప్రధానే యత ర్ఘోర్యతే ॥

సంపూర్ణ శృంగారిలేనే భావన భాగవతంలోని గేపికా గితల మట్టంలోని 'సల్లనివాడు' అనే పద్యంలో కూడ గేచరిస్తుంది. ఏమైనా ఇక్కడి నృసింహాడు రన చతుర్షయమూర్తి.

రచనలో ప్రత్యక్షంగా ప్రధానంగా ప్రతిపాద్యం చేయదలచిన రౌద్రరసాస్తీ, లక్షీరమణీ మనోగత మార్య శృంగార భావపరమార్థాస్తీ, ఇటు చూస్తే రౌద్రం- అటు చూస్తే శృంగారంగా చిత్రించాడు. 'శృంగారపు విక్రతి రూపం రౌద్రాదులైతె, రౌద్రాదుల లింగ శాంతిం శృంగారం అపుతుంది'¹⁸ కనుక ఇందులోని శృంగారం ఇలా గేచరిస్తుంది. ఇక్కడ రౌద్రం వెంట సాగిన శృంగారం తీరు ఉగ్రుడైన భర్తతో 'కశిముల్చి' ఐన భార్య ఎలా మనలు కేవలో సూచిస్తుంది. కనుకనే కథ చివరకు 'శ్రీరమణీయమైన వరసింహాపారిహారం'గా పరిణమించింది. అంటే లక్షీదేవి ఆకాంక్షించింది పొతన లక్షించింది శ్రీస్వామింపూని రమణీయ శృంగార స్వరూపాన్నే.

చాషార ముష్టికులతో మల్లయుద్ధం చేయటానికి సిద్ధంగా ఉన్న శ్రీకృష్ణాష్టో అక్కడ ఉన్న ప్రేక్షకులు భిన్న రసదృష్టులతో నందర్శించి ఆనందించారు. 'రసాన్నసః' అనేది ఒక్క శ్రీకృష్ణాష్టోదికే గడా చెందేది. రసనిర్వహణంలో అందునా ఈ రససాంకర్య విషయంలో వ్యాసపోతనలకు భేదం ఉంది. అది గమనింపదగ్గగా.

శ్లో. మల్లనా మశని ర్ముణాం నరవరః ప్రీణాం స్వరో మూర్తిమాన

గిపానాం స్వజనోఽ సతాంక్షితిభుజాం కాస్త్రా స్వాపిత్రోః శిఖః ।

మృత్యోర్జుజ పత్రీర్యాద విదుషాం తత్త్వం పరం యోగినామ

వృష్టీనాం పరదేవతేతి విదితో రథం గతః సాగ్రజః ॥

10-43-16

ఇంతకంటే ఒక్క అడుగు ముండుకు వేసి పొతన రన నిరూపణం చేశాడు. అది అతని రసనంవిధాన చాతురికి అతులిత నిదర్శనం.

శీ॥ మహాత రౌద్రంబున మల్లుల కళనిద్దు

నతుల కద్యుతముగ నాథు దగుచు

శృంగారముగ బురప్రీలకు గాముడై

నిజముత్యునై కంసునికి భయముగ

మూఢులు శ్రీభత్యమును బొంద వికటుడై

తండ్రికి దయరాగ దనయు దగుచు

ఖలులకు విరసంబుగ దండిద్దు గేవ

కులకు వోస్యంబుగ గులజు దగుచు

ఆ॥ బంధువులకు తైమ భాసీల్ల వేలుసై

కాంత మొనర యోకి జనుల కెల్ల

బరమ తత్త్వ మగుచు భాసిట్టె బలునితో

మాధవుండు రంగమధ్యమందు.

10-1322

మాధవుడిని దశరసాత్రయుడిగా చిత్రించిన ఈ పద్యభావం మూలానికి సన్నిహితమే అయినా ఆ నిథిల రసాముతమూర్తిని శ్రీకృష్ణమూర్తిని ఈ అవష్టలో సందర్శింప చేయటం పోతనకవి విశేషచిత్రణం. ఇక ఈ కథలో కవి పోతన రామకృష్ణులను మానిని మనహారు లనటంలో వారి శృంగార స్వరూప స్వేభావం సువ్యక్తమాతుంది.

మూలంకంపి భిన్నంగా జంచులో రసాది నామధయ స్వీకరణం ఎంతమాత్రం దోషం కాదని, అందువల్ల ‘పమన దోషం’ ఇక్కడ పోనగదని పోతనాదులు స్వీపద వాచ్యం చేశారు. అదే దోషమైకే కాదిచు తిక్కన మొదలైన వారి రచనలు అనుభవ విరుద్ధంగా దుష్టమైతాయి.¹⁹ ఇటు పర్మలపై స్వీరూప మైన అనందాంశును నుడువ ఢగిన శృంగారాది పదాలు కూడ మాంగళిక శబ్దాలుగానే పరిగణించాలి గాని నింద్యంగా దోషంగా పరిగణించరాదని శంఖరహస్యం అనే గ్రంథం పేర్కొన్నది.

స్తో॥ దేవతా వాచకశబ్దాః యుచ భద్రాది వాచాః॥

తే సర్వే నైవ నింద్యస్యుః లిపితో గణశ్శస్తివా²⁰

ఇలా పోతన భాగవత గతంగా శృంగార రస నిర్వహణంలో పలురసాల పోహాణింపుతో కృతకృతుడైనాడు. పలురుచిభేదాలతో ఆ మాధుర్యాన్ని పౌరుల కందించి ఆనంద కందరిత చేతన్ములను చేయటంలో సిద్ధహస్తు డైనాడు పోతనార్యాడు.

రసాభాసం - శృంగారం

ఏ రసమైనా అనుచిత విభావాలంబన మైతై అది రసాభాసం మపుటుందని కొందరు భావిస్తే, కొందరు అనుచిత రతిమత్యం వల్ల రసాభాసం స్థితిస్థుందని నవరించారు. అనుచిత మంచే నహ్యాదయ అస్వాదయోగ్యం కానిది. కనుక నహ్యాదయ సమ్మతం కాని రతి రసాభాసం అపుతుంది. అదే విధంగా భావాభాసం కూడా. అయితే రసాభాసం కూడా రసమేతనీ దుష్టత్వం నిమిత్తంగా రసం రసత్వాన్ని కోల్గేదని అది కూడ అస్వాద యోగ్యమే అని కొందరి భావం. దాని కాశక్తి ఉంది. కనుకనే మహాకుపులు తమ కావ్యాలలో రసాభాసాన్ని తుప్పిగా పుప్పిగా పద్ధించారు.

నర్యాలుకార గ్రంథసారంగా ‘శృంగార రసాభాసం’ భేదాలీ క్రింది విధంగా నిరూపితాలు.²¹

¹⁹ అంతర్దున్యాలోకం, పుట. 557

²⁰ అంత ధ్యాన్యాలోకం సుండి ఉధ్యాతం పుట. 55

²¹ తలుగు సహిత్యంలో రసాభాసము. పుట. 74

1. అరాగం	1. ప్రాగ భావం
	2. ప్రధ్వంసా భావం
	3. అత్యంతా భావం
2. అనేక రాగం	: 1. బహునాయక రతి
	2. బహునాయకా రతి
	3. పలుపురుష్టీల క్క నాయకుని యందు రతి
	4. పలుపురు పురుషులకు ఒకే స్త్రీ యందు రతి
3. విషిధ రాగం	: 1. ఉపనాయక రతి
	2. ప్రతినాయక రతి
	3. మునిపత్నీగత రతి
	4. గురుపత్నీగత రతి
4. అపరిష్ట రాగం	: 1. తిర్యగ్రతి
	2. ఘైచ్చరతి.

ఏలి భేదాలకు గల లక్ష్య లక్షణాలు అయి తాపుల్లో నిరూపితం.

దితి

దితి కామమోహిత అయిన ఫుట్టం ఏకనాయక గతమైన బహునాయకారతి. ఆచ్చె అది అనుభయినిస్తుం. మూలంలో దక్కుడు తన తనయల నందరిలో విడివిడిగా వర నిర్ణయ ప్రస్తావన చేశాడు. కనీ అందరినీ ఒక్కసారే ఆదిగినట్లు పోతన కల్పన. అప్పుడు కూడ వారందరూ వరస్సుర సమక్షంలో కశ్యపుడినే కేరుకున్నారు. అది అతని 'పురుష వరణ్ణతా' నిదర్శనం. ఇదే ఒక నాయకునివట్ట బహునాయకలకున్నరతి. ఇదీక లోకిక శృంగార శకలం.

మూలంలో 'కమలానన' అనే సంబోధనం కశ్యపుని కుండగా, అనువాదంలో 'కమలాననలార' అని నాయిక వరంగా మార్పాడు పోతన. ఇది సంబోధనచిత్యమేకాడు, నాయికా లావణ్య సూచకం కూడ. వారిలో దితి కామమోహిత అయిన నన్నివేశంలోని మార్పులు కొన్ని రసాభాన కుదాపారించ దగినవి.

చం॥ గజవిభు దుధ్యతిన ననదీకంబముల న్యిదథించు శీల జి
త్రజాడు ప్రనూన సాయక వితానము చేత మదీయ చిత్తమున
గజవిష చేసి చెన్నవగల గణియ వెళ్గ నాథ! నీ పదం
బుజములు గాన వచ్చితి ప్రభుత్వ మెలర్చగ నన్న గవవే!

దితి మనస్సును మదన బాణాలు గజిబిజి చేయటం వల్లనే 'ఉగ్రవేష రమించటం' అనే నివిధ కర్మను కేరుకొంది. ప్రభుత్వ మెలర్జ రక్షించమని కామాకురతను వ్యక్తం చేసింది. ఇవి అమూలక వచనాలు. అనుర సమయంలో 'మృషిల గతత్వ' (3-14-30) అయిన దితి కళ్యాపుని కొంగులాగినట్లు మూలం. పోతన దానిని పొడిగించాడు.

కం॥ మునుకిని లజ్జావనత వ

దనమై ప్రాణేశు కొంగు దాలిమి దూలం

బెనగినిమొ వారకామిని

యనుపున వినిషిధ్య కర్మమం దఖిములిర్మై.

3-489

జందులోని మార్పు రసాభాసానికి బచితీ పరిష్కారం. తన చర్యకు ఈనే సంగమా నంతరం స్నిగ్ధిల్చింది దితి. అదే ఆమె వారకామిని అయితే మరో విధంగా ఉండేది. ఇది రసాసుకూలఘ్నన పొత్తుచితీ దృష్టితో చేసినమార్పు. కళ్యాపుడి చేత ఆమెలోని దోషిధ్వాటనం చేయించటం కూడ అట్టేది. ఇలాంటివి పోతన కల్పిత పరిషోషక భాగ లనేకం.

ఈక కథమొత్తం రసాభాసానికి చెప్పుకేదగిన ఆలంకారిక కారణాలు రెండు మూడు. మొదటిది, నాయిక స్వయంగా సంభోగాలించసాన వ్యక్తం చేయటం. ఇలా గెవ్వెను నంభోగాది క్రియలను స్వప్తంగా కేరటం ధృష్టుక.²² ఇది 'మృత్యునాచిత్యం' అనే దేపం కూడ. రెండవది 'భార్య నిర్మంధంబునకుం దీరంగ నేరక' రకి కుపుక్త మించటం వల్ల అధికంగా ఏకపక్క లేదా అనుభయ నిష్టవ్యున రకి ఇది. మూడవది కళ్యాపుడు 'ఏకంతంబున నిజ కాంతానంగంబు దీర్చటం' 'పాచ్యతా దేషం'. ఇది మూలసమ్మతఘ్నన సంగమ విధానమే. ఏద్య సండి అవిద్యకు నడిపే సంధ్యాసమయంలో జరిగిన సంగమ విషయం కనుక సమర్పిస్తాయమే. కనుకనే దీన్ని కథా బలానికి ఉపబిలకంగా సంభవించారి.

జందులోని వ్యక్తునాచిత్య పాచ్యతా దోషాలు రసభంగ పౌతువులని ధ్వనికారుని మతం.²³ ఈ దోషాలలన ఈ నన్నివేశాలు సహ్యదయామోదాలు కపు. కనుకనే ఇవి శ్యంగారరసాభాస పోవక విషయకంగా రమణీయాలు. మొత్తం మిాద పోతన చేసినవి చిఱుమార్పులే అయినా శ్యంగార రసాభాస పుష్టికి తేడుడేవే.

²² ఔ = ప్రతి ప్రాణునాది ప్ర్యాత్యంభోదే స్తు ధృష్టు : -

-శ్రు రసమ్మత సెందు. పుట. 651

²³ ఔ = మృత్యుర్మహన్య యదనాచిత్యం

తదవి రసభంగ పౌతురేవ

యథ నాయకం ప్రతి నాయకయా:

కస్యంచి దుచితాం భంగి

మంతరణ స్వయం సంభోగాలించ కథనే :

-ధ్వని సిధ్యంతము. పుట. 364.

మోహినీ దానవులు

కీరసాగర మథన నమయంలోని మోహినీ దానవుల ప్రణయం వలువురు పురుషులకిక శ్రీపైగల రాగబేదం. ఇదే సన్నివేశం తిరిగి ఒక శ్రీకి అనేక నాయక గతమైన రత్నికి కూడ ఉదాహర్యం. అయితే ఆమెది కపటానురాగం. అందువల్ల ఇది శృంగార రసభాసం.

జందులో నాయక మోహిని సామాన్య. నాయకులు దానవులు. వీరి సరన సల్లుపాలు విలాస విభ్రమాలు మూలభావాలకు ప్రపంచికరణాలు, వ్యాఖ్యాన సదృశ్యాలు. తద్రామణీయకంలో కథలో రసభాసకు పుష్టికరిగింది. మోహినీ సహజ సౌందర్యాన్ని అభరణాల వల్ల కలిగే శేభనూ విడివిడిగా వర్ణించి ఆమె సహజ సౌందర్యాన్ని మూర్తి కట్టించాడు పోతన.

సీ॥ మెత్తని యదుగుల మెఱుగారు జానువు
 లరటి కంబముల దోధైన తొడలు
 ఘనమగు జఘనంబు కడు లేత నడుమును
 బల్లవారుణ కాంతి పాణియగము
 గడు దీడ్క పాలింఢ్ల కంబు కంరంబును
 బింబాధరము జంద్రబింబ ముఖము
 దెలి గన్నగవయును నథి కుంతలంబును
 బాలేందు సన్నిభ ఫాలతలము

తే॥ నమర గుండల కేయూర హర కంక
 జాదు లేపార మంజీర నాద మొప్ప
 నల్ల నవ్యుల బద్య దళాత్తు దసుర
 పతుల నణగింప నాదు రూపంబు దాల్చి.

8-301

మోహినీ మోహనరూపం దానవులకు ఉద్దిష్ట విభావం. సాక్షాత్కు శ్రీదేవి నథి అయిన ఆమె వర్షనం విలోమ విధానంలో సాగింది. అది సంప్రదాయ ఫణితి. కామ మోహితు లైనవారు ఉచ్చనీచా లెరుగరనీ దేవతల్ని కూడ గమనించలేరనీ అందులోని అంతరాద్యం.

జగత్కుంచలనాత్కులైన మోహినీ శృంగార చేష్టితాలు విధ్యుల్లతల లాగా క్షణ క్షణ బ్రాంతికరాలై దానవ హృదయాల్లో సంచలనం సృష్టించి మోహనకం చేశాయి.

సీ॥ పాలింఢ్లపై నున్న పయ్యోద జాతించు
 జాతించి మెల్లన జక్కనాత్కు

దశ్య తళ్నను గండఫలకంబు లొలయించు
నెలయించి కెంగేల నుజ్జిగించు
గడు మెత్తుంగులువారు కడకన్న లల్లార్పు
నల్లార్పి తెప్పుల నండ గిలుపు
సవరని దరహస చంద్రిక జిలికించు
జిలికించి కమ్మాని చిక్కుపణుచు

తే॥ దధిత ధమ్మిల్ల కుసుమ గంధమ్మ నెఱపు
గంకణాది రుణంకృతుల్ గడలు కేలుపు
నడలి కంతులు పట్టులే కులుకు బాణు
సన్న వలిపంపు బయ్యద చెకరింప.

8-303

జది కామినీ విలాస విత్తమ రూప స్వాత్మారం. దానపుల చిత్రాలకు మత్తు గరిషిన
ఈ కామబాణం కథకు ప్రాణం. అదిపోతన కల్పనం. అమెరోని ఆ లావణ్య మాధుర్యా
లను వారు గుర్తించారు. మంత్ర ముగ్గులైనారు. అమె మధుర భాషణాలు పొకలై వారి నేఱ్చు
బంధించాయి (8-311).

దేవదానపులకు అమృతాన్ని పంచిజవ్యటానికి వచ్చిన అమె దానపుల్లి మెనగించ
టానికి ప్రదర్శించిన ‘వాగంగాభిసయాలు’ సంపూర్ణంగా వారకామినీ జనేచిత భంగిమలు.

సీ॥ వేగిర పదకుడీ ఏనుడు దానపులార!
తడపు సేయక ఎత్తు దైత్యులార !
యటు చక్క గూర్చుందుడని కమ్ములల్లార్పి
జసుగవ పయ్యద జాణ దిగిచి
వదిన మణందుల వాపులు గల్పించి
మర్మంబు లెదరించి ముఱుగు సేని
మెళ్లని నగపుల మేనులు ముఱించి
కడు జాణమాటల గాకుపణచి

తే॥ యముర వరుల నెళ్ల నణకించి సురలసు
దడపు సేయవలదు ద్రాపుడన్నచు
వమ్మకోలది నమృతవారి నిభాగించె
దరుణి దివిజాలెళ్ల దనిని పొగడ.

8-318

‘పంచయన’ (8-9-21) అనే సూక్ష్మ మూలభావానికి ఇని వితుల న్యాయాలు.
ఇక్కడ ఒక్క నాయికు బహునాయక గతంగా కపటానుభావ పాప చేష్టలు వ్యక్తమైనాయి.

శద్వ్యోరా ఆనేక విషయమైన ప్రేమను వర్ణించటట ఆనుచితం. దానివల్ల రసం రసాభాసగా పరిణమిస్తుంది.²⁴

ఆమె హోవభావాలను వారు గమనించినా ‘నెలత చూడిగముల నీరై కలంగుచు ప్రణయ భంగభీతి బద్ధ’ (8-320) లైనారు. తేకమ్మనీ అమృతాన్ని ఇమ్మనీ అదుగలేకపోయారు అంటే దానపులు కపట ప్రేమతో వంచితు లైనారు. ఫలితార్థాగా ఒక్క బొట్టుకూడా చిక్కకుండా వారికి రక్కకుండా సకల సుధారసం అమర సంఘానికి ధారవేసి అసురులకు వట్టి చేతులు చూపింది. కామినుల కపటానురాగానికి ధేయం కార్యాన్ని మాత్రమే. కనుకనే దానప నాయకుల ప్రేమ ఏకపక్ష ప్రణయంగా మిగిలిపోయింది.

ఈ రసవద్వామికలో శృంగారాన్ని పండించటానికి పోతన కృష్ణ సాగించాడు. అందుకే మూలంలోని సూక్ష్మ సూక్ష్మభావాల్ని ప్రపంచికరించి మాహినీ కపట ప్రణయాన్ని సమగ్ర సుందరంగా తీర్చి రసమయ జగత్తును న్యజించాడు. ఇలాటి కల్పనల్ని పురస్కరించుకనే కండ రాలంకారికులు రసాభాసను కూడ రసంగానే పరిగణించారు.

మాహినీ పరమేశ్వరులు

మాహినీ పరమేశ్వరుల ప్రణయం కపటానురాగ ప్రకటితమైన అనుభయనిష్టరథి. ఇందులోని శృంగారం పోస్యం చేత అభిభూతం కాపటం వల్ల శృంగారాభాస అయింది.

ముకుందుని ముగ్గ వెప్పాన్ని చూచి తనను ఈను మరచి మాహావేషుడైనాడు పరమతిష్ఠదు. హృదయాకర్మకమైన కందుక క్రీడతో ముందుకు సాగించామె. అప్పాడు “మున్న మగువ మరగి సగైమైన మగవాడ మ్యాగువ వయో రూప గుణ విలాసంబులు తన్న మారింపం గనుతెప్ప వెట్లక తప్పక చూచి మెత్తైన చిత్తం” తో (8-394) ‘క్రీడలను నా కీయింతి సిద్ధించునే’ (8-395) అని తమక పడటం వంటి అతడి శృంగార చేష్టలు అమూలం. పరమతిష్ఠదు మదన బాధతో గతవిజ్ఞానస్మరై వెంబడించాడు. ఈ సన్నివేశంలో ‘తలుగు పలుకులతోనే స్త్రీ సాధిస్తూ చమత్కార భాజనమైన పోస్యకుశలత ప్రదర్శించాడు’²⁵ పోతన కవి.

ఆమె కందుక క్రీడాచాతుర్యంలోని ప్రతి కదలికా శిఖిది హృదయ కుహరాన్ని భేదించింది. కనుకనే తన అలిని నిజగణార్థినీ మరుచి వ్యవహరించాడు. అదే సమయానికి మారుతాపుతిచేత ఆమె వలువ పీడిపోయింది. అతడి మనను సంచలించింది. ఇది అమృతరనస్సర్ప. శృంగారామృతాలు వరస్సర విరోధిరసాలు కాదు. కనుకనే మాహావేశానికి దోహదపడింది. మాహినీ వెంట బడ్డాడు.

²⁴ ఏకస్యో నాయకాయః అనేక నాయక విషయ ఉ వలోకనాది వర్ణనయాఉనేక విషయమైమ కథన మనచితి, తయా రసిఉని రసాభాసి భవతి’ మంద్రాలోకము, శారకాగమ వ్యాఖ్య, పుట. 125

²⁵ పోతన భాగవత పీరాజనం. పుట. 180

మ॥ ప్రబలోద్యతే కరిణిం గజేంద్రుడు రమింపన వచ్చ లీలన శిషుం
దబలా పోకుము పోకువే యనుచు దాయం బాణి కెంగేల దా
గబరి బంధము ఎట్టి సంత్రమముతే గాగిళ్ల నూరార్పు నం
త బహిఃప్రక్రియ నెట్లుకేని గదియం రద్యాపూ నిరుక్తద్దై.

8-402

ఇలా ఆతడు ప్రవర్తించటం హసాదంబితం. జందులో కబరి బంధాన్ని బట్టి
కాగిళ్ల నూరార్పు బహిః ప్రక్రియ నెట్లుకేని గదియం వంటివి బాహ్యరథి భేదాలు.²⁶

స్తోరిత్యాసంతరం శిషుడు జడతను ఏది నిజం తెలుసుకేవటం అమై విష్ణువు
మాహానీ రూపాన్నిపీడి ఎదుట పడటం అద్యుతరన స్వర్ప. అయినా ఆ నన్నివేశంలో ప్రేమ
ఏకపక్షమై విఘలం అయింది. పరితకు హస్యం జనించి శృంగారం అభిభాతం అయింది.
జందులో మాహానీ కవటానురాగం కూడ శిషుని మాహానికి మూలకారణమే. కనుకనే ఈ
నందర్ఘంలో పోతన ట్రైల చూపులను గూర్చి పర్చిన మాటలు గమనార్థాలు.

ఆ కాము గిలువవచ్చు గారారి గారచ్చు
మృత్యుజాయము గలగి మాఱయ వచ్చు
నాటు వారి చూపుటంపర గిలువంగ
విజులు గాదు త్రిపుర నైర్మిత్తమ.

8-405

ఈ కథలో శిషుదికి మాహాని అలంబనం. అమె శాందర్భం హాపభావాలు కందుక
క్రిడ వసలతలు ఉట్టివనటు. శిషుదంటలొచ్చాడు మాహావేశంతే వర్ధించటం హస్యమణికమైన
శృంగారాభాసం. ఈ ఘుట్టంలో అలంబనమైన శిషునకు నష్టురాదు. దర్శించే వారికి మాత్రమే
నష్టు వస్తుంది. ఈ కారణం వల్లనే ఇది అత్యగతమైన హస్యానికి ఉదహర్యం²⁷.

జందులో అద్యుతరనంతో పుష్టిమంతమైన శృంగారరనం, హస్యంతో అపహస్యమైన
శృంగారాభాసా వరిషయించింది. దినికి మూలకారణం కథారంభంలో 'క్రీకంత' ! నిను నీవ
నేమరకుమా చిత్తుంబు రంజించెదన్' (8-391) అనిపర్చిన ముకుందుని వాక్యము శిషుడు
విషేషించుకుమే.

²⁶ క్లో. అష్టవ్యాంపం చుండవ విక్షిత కాదూని
సంమృద్ధమం భూమించం బట శక్తికావి,
ఇచ్చు భూమిక రమ్మన్మాదాం తునాది :
క్లోం రతం వదచి బాహ్యరథాని రథ :

²⁷ పూతన భాగవత నిరాళమం, పుట. 180

సంధ్యాదేవి

సంధ్య వర్షసంలోని శృంగారం అపురూపం. మూలానికి మెఱుగులు పెట్టిన నవ్యివేశ మిది. జందులో బహుదానవ నాయకత్వం ఏకపక్ష ప్రణయం, అనసురాగ నాయక సంధ్య ప్రముఖ విషయాలు.

బ్రహ్మ విదిచిన శరీరం సంధ్యాదేవీ రూపంగా పరిషమించింది. అది సంధ్య కాలం. కామోద్రేక సమయం. మూలభిన్నరితిగా ఆమెను గూర్చి పోతన వర్షించిన వైనం శృంగార. భావేత్కుత్త్రికి మూలం. అందులో 'మొదలే వద్యంలో' కేవలం శృంగారవతిద్యైన అంగనక్కాతి, రండవ దానిలో స్తోత్రుగా సంధ్య వధూది. తమాపా ఏమిటంచే ఈ రందిలోను ఉన్నది సంధ్యాదేవే! ఎలా పోల్చుకుంచే ఆ ఫూర్చు చిత్రం వస్తుందంచే మొదలే దానిలో సంధ్యను రండేదానిలో అంగననూ రెండూ కలిపి సంధ్యాంగనను చూడాలి! ఇది ఇక్కడ శృంగారపు తీరు పోతనది. ఇక్కడి కథాగమనానికిన్నీ ఇదే ఉచితమైన వర్షనా రూపమున్నా'²⁸ ఈ అభేద్యవసాయమూర్తున భావశృంగార కల్పనం పోతను చిల్డ్రనికి సాధ్యం. అది సహారుపు పరిగ్రాహ్యం.

నీ॥ నవ్య కాంచన రణస్వణి సూపురారావ

విలసిత పాదారవింద యుగశ
కాంచీకలాప సంకరిత దుకూలవ
ప్రస్తావ పురిన నితంబచింబ
రాజుల్యేన్య కర్మశ పీన కరికుంభ
పృథు కుచభార కంపిత వలగ్గు
మదిరా రసాస్యాద మదిఘుర్మిత చారు
సిత నవవికచ రాజువ నయున

తే॥ యపర ప్రకాశమించ శాంకాథ నిటల
మదవదఢిలు రుచిరోపహాన చికుర
లలిత చంపక క్షసుమ విలాన నాన
పాన లీలాపలోకన యభ్యపాణి.

3-720

● శృంగారవతిని చూచిన దానపులు ఆమె చుట్టూ మూగి ఉపగూహనం కావించారు. ఆమె అందచందాలను ఔందూరు ఏకపు పెట్టి విస్మయింతే వరస్సగం ప్రస్తావించు కెన్నారు. ఆ సందర్భంలో వారు తాము 'గాముక వృక్షి చరింపు చుండూ/ మవయెడ దీని చిత్తమున మక్కువ లేఖిక నేమి 'హెతువే' (3-723) అని బహుభంగుల

ప్రతించుకోవటంవల్ల వారిది ఏకపక్క ప్రణయమేనసీ ఆమెకు మన్మథభావం లేవనీ విదితమపుతుంది. అప్పటి ఆ సంధ్యావధూటీ స్వరూపం ఇది.

సీ॥ గురు కుచభార సంకుచి తావలగ్గుంబు
దనరారు నాకాశ తలముగాగ
లలిత పల్లవపాటి తలమున జైన్వ్యందు
చెందు పతత్తతంగుందు గాగ
సలలిత సీల పేశల ప్యథు ధమ్మిళ్ల
బంధంబు ఘనశతుః పటలిగాగ
ప్రవిమలతర కంత భావ విలోకన
జూలంబు శార్కనసవితి గాగ

తీ॥ గడి సైపూత సంధ్యారాగంబు గాగ
సంగాక్కంతి నిప్పు సంధ్య వధూలీ
గదిని మనముల మౌహంబు గడలు కెసుగ
సనుర లందఱు గూడి యుధ్మనిరి మతియు.

3-727

అమె కవి భావసలో ఉత్తమ దేవతామూర్తి. కాగ దానపులు ఆ వధూలీలో సంభాషించే సమయంలో ఉత్తమ జాతిష్ట్రీ మూర్తిగ భావించుకొని -

కం॥ వెలయగ వర్యం బేక
స్వలముననే యొప్పుగాని త్వత్తుద పద్మం
బిల బహంగతుల ననేక
స్వలముల దనరారు గాదె! తరుణాముటి.

3-728

అని పల్గంచి పద్మిని జాతి²⁹ నాయికగ నిర్మయించుకొన్నారు. మరి ఆమెను చూచి మౌహించిన వారు దుర్మగులైన దనుజాలు. కనుక నాయిక నాయకులకు విభావ శైరూప్యం ఉంది. జాతి భేదం ఉంది³⁰ అందుఁడెత ఇది రసాభసాంచితం. అంతేకాదు వారు ఏకనాయిక బహంనాయకులు. ఆమెకు కామం కానీ మౌహం కానీ లేదు. కపటాను రాగం కూడలేదు. ఆ అంగాక్కంతి పొందిన సంధ్య వధూలీని గదినిన వారికి మాత్రమే మౌహం గడలుకెంది. ‘మౌహవడిన ర్ఘృతి ప్రకృతి ద్రవ్యము యొక్క కూరు’ ఈ

²⁹ ఈ భవతి కెం ప్లూ నాసిష్టుద్ర రంప్రా,
అవిరక కుపయుగ్మ, దారుకైకి కృషణి,
మృదు వెనవ సుకిరా గిరహద్యాను రట,
సంకంసు సుచో పద్మిని ఎర్పగంధా ॥

చతుర్మంచరి, ఫ్ల-4

10 ³⁰ ఈ రసమ్యక సింధు : , పుట. 647.

చేపాముగసు, కాలమే అమె వయసుగసు గమసికు వచ్చును'.³¹ ఇలాటి ఘ్రాంతి పలన శృంగారం నుండి హస్యం ఉదయిస్తుంది. అది రసాభాన లక్షణం. ఇలా వారి ఏల్చులూ చేతలూ నిర్ద్యకమే అయినాయి. అయినా ఆ సంధ్యావధూలీని బట్టీ వారు ఆప్రాణీంచబోగా బ్రహ్మగా పరిణమించి హస్యాదయమయింది.

మొత్తం మిాద ఈ కథలో జాతిభేద ఏకపక్ష విప్రలంభ శృంగారాభాన' గేచరిస్తుంది. సర్వరసాలూ విభావానుభావాలతో పరిపుష్టి చెందనప్పుడు ఆభాసాలే అపుతూయి. ఈ సంధ్య రూప వద్దన నైపుణ్యం, నాయిక నాయక జాతిభేద నిరూపణ గ్రథిమ రసాభానకు పుష్టి నిచ్చాయి. వారి పూర్వురాగ విప్రలంభం అమెచేత తిరస్కరిస్తున్నరసాభాన మయింది.

అపరిపుష్ట శృంగారం

ఎకువక్కి మృగాదుల కామ ప్రవృత్తి రసాభానమని ప్రనిధి అంంకారిక్కె. దానికి కారణం వాదిలో నైద్య ముందుదని వారి భావం. కానీ విద్యాధరుడు జగన్నాథుడు ఇద్దరూ తిర్యక్కుల ప్రణయాన్ని రనంగానే వరిగణించారు. తిర్యగ్రతిలో వాటికి కూడ విభావాదులున్నాయి. అటి భాషుక చిత్తభూన హౌకుపులై చమత్కార సారవైన రననిప్పాడక మపుతాయి. జందులో సహాదయులతు స్థాయి కాలుష్యం కాని వళంలో అది శృంగారమే³²అని వెదాల తిరువేంగాళాచార్యులవారు తీర్మానించారు. కనుక తిర్యగ్రతి కావటంచేశనే అది రసాభానం అయితే, రసాభానం కూడ కొందరి దృష్టిలో రనమే కనుక అది అస్వాదయోగ్యమనది. జంతుగతమైన శృంగారాన్ని భోజుదు 'సమాన్యం'³³ అని పేర్కొన్నాడు. నిరిందియ గతంగ శృంగారాఁపం చేసినా శృంగారాభానమే అపుతుందని హేమచంద్రుని వక్కణం.

భృంగరాజు

వనవిహారం చేసే గశేంద్రుని నమివంలో నంచరించే భృంగరాజ శృంగార విహార విశేషం గమనార్థం. ముగ్ధసంతతి కంతలీకి వెఱవు గలిపే మదకరింద్రుడి మిాద చేరి తేసే వాలి వివిధ కామ శృంగార వినేద కీర్తిలు అమూలక కల్పనలు.

కం॥ తలి యుకది యురు ప్రియకును

మాదికి మాదిని నాగ మదజల గంధం

బెలికని తన్న బొంది

బెలికి నందిచు నిండు బోటు దనమునన.

8-31

³¹ భగవత రహస్యము, పుఅ. 3-720.

³² అంత్ర ధ్యాన్యాలోకం. పుఅ. 136

³³ శృంగార ప్రకాము. పుఅ. 305.

తనపై వలపు కురివించే తేటిబోటికి బోటుతసంతో మదగజ మదజలాన్ని అందించే ఈ తేటి శృంగార భావ మాధుర్యం ప్రకృతి గత ప్రణయ తత్త్వ సంకేతం.

కం॥ అంగికృత రంగన్నా

తంగి మదగంధ మగుచు దళ్లయు వేడ్చున్

సంగిత విశేషమంబుల

భృంగిగణ మొపై త్రూను పెట్టిది వేడ్చున్.

8-32

ఇలా ఆశ్చర్య చకచుకితంగా మదజల గంధాన్ని ఆస్యాదిస్తూ తేటిబోటుల గుంపు లానందంతో అలాచించే సంగిత విశేషం ప్రకృతి ప్రణయ మంత్రం. వలచి వలపిస్తూ చిక్కక దక్కుక తిరిగి వలపుక్కులను వలచి వలగని వకపరుచుకోవటం వలపు గాంఢుకు నైఱం. అది ఒక శృంగార కథ (8-33). ఈ ఉల్లాసనకేటి ఆ గందులుమ్మెదలకు వారణ దానామాదం కన్న ఏన్న. వాటి అట పాటలు సరస సల్లాపాలు సుకుమార ప్రణయ గీతాలు సుఖ మయు శృంగార జీవితానికి ప్రకృతి నేర్చిన ప్రణయ పొతలు. ఇవి పరితసు శృంగార మధుమయ భావతరంగిటిలో మళ్ళీ లాడిస్తాయి. ప్రకృతి ప్రణయ రహస్యవేదిగా రతికా వినేదిగా రమ్య భావనాలోకంలో పరవళింప చేస్తాయి.

ఈ నుమన్మళ్ళమైన భృంగి శృంగార భంగిమలు రానున్న గజరాజ పటుతర శృంగారానికి నాంది ప్రస్తావనలుగా భావించవచ్చు. సహ్యదయుఛ్ఛి గజరాజ శృంగార రస ప్రాభవాసుభూతికి అయత్తం చేస్తాయి. పోతన్నగారి శృంగార రసోద్యమ నిర్యహణ సైపుణ్యంలోని ఈ ఘంట్లం కవికుల గురుపు కాంధాన కుమారసంభవ కావ్యంలోని మధుద్విరేష ప్రణయిదంతాన్ని (3-36) సృంప చేస్తుంది.

గజరాజు

గజింద్రుని శృంగారం జంతు శృంగారానికి పరమోదహరణం. గజరాజ తన భార్యలకు చెచ్చిక లందించడం పూగిమ్ములలో పాలుపెట్టటం వంటి రమణీయ మాధుర్య లక్ష్మణలూ గొలు నిమరటం ‘పిరుదుచక్కట్ల’ చేరి ప్రేమతో మూర్కైనటం తండాన్ని పైకి పాచటం వంటి లలితాది శృంగార చేష్టలూ అన్ని ‘పొరుప గాత్రారంభాను భావాలు’. వాటి ద్వారా గజరాజు కామవికారాన్ని పొందింది. వాటి వెదవివేకించి (బుయులు సమ్మయాన్ని

సమాక్షించి) క్రీడించింది. భార్య సమ్మాహనమైన కామోపచారాలలో ఒడ్డుముంచింది. ఇట దేశ కాలాసుకూలమైన చేష్టలలో కృంగార్ త్వర్మ³⁴ కలిగింది.

గజరాజ వాదితో క్రీడించిన రథి ధని రక్షిణ నాయకతా ద్వ్యాతరం.³⁵ వాటితో ఆచి క్రీడించి విశ్రమించటం సురతావసాన సూచకం.³⁶ సురత క్రీడానంతరం గజరాజ జ్ఞానేంద్రియ పంచకానికి విందుచేసే కాసారాన్ని సమాపించి అనందించింది.

నీ॥ తోయజ గంధంబు దోగిన చల్మని
చుల్మని గాఢుల మేమ లలర
గమల నాళాహార విమల వాక్షలహాంన
రవములు సెప్పుల పండుపులు సేయ
పుల్ల దిందివరంభోరు పొమోరంబు
ప్రూణ రంధ్రంబుల గారవింప
నిర్మల కథ్లోల నిర్మతాసారంబు
వదన గహ్యముల వాడు దీర్ఘ

తే॥ ప్రిజగ దథినవ సోభాగ్య దిష్టమైన
విభవ మిక్కణములకును విందు సేయ
నరిగి పంచద్రియ వ్యోవహారములను
మఱచి మత్తుభ యూధంబు మదుగు శోచ్చె.

8-44

గజింద్రానికి కాసారం కల్పించిన వంచభక్య నమ లక్ష్మాలన్నీ రణసంతర మధుభక్షణ సమానాలు. అప్పెసైమరచి కేఱు నంఘుంతో కలిని జలక్రీడ సాగించటం కాముకాప్ర విధి. ఇది 'గజమైథున క్రీడ'.³⁷ ఇలాగే ఒక పురుషుడు నలుపురు ప్రీతిలో నీళ్లలో రమించటాన్ని వార్క్రిడితకం అంటారు. ఇది రథి క్రీమను తగ్గించి జంద్రియ ష్టులన శ్రీని వృద్ధి చేస్తుంది.

34 శ్రీం కృత్యద్య కాశాలాః:

సముద్ర వర్ణవాధారః కృంగార్ వృద్ధి మత్తుతే,
ఉత్సుక్తుః పుష్టి సంపుట్యై శపోం క్వాపి సంభవః,
పాత్రాదినాం గుళ్లిః పుష్టిః రమపుష్టి ర్మిభావ్యతే,
రపిత్తుర్తో భవ్యత్తు త్ర్యాయులై స్ఫుర్యత్తు పుష్టులైః,
వింపుష్టు గులా భ్యాలా భ్యవ సంపిద్యభావ్యతే,
చెంబులాను కూలాభి స్ఫుర్యత్తు పుష్టి మత్తుతే,
దేశాలం గులాశ్చైక్తు స్ఫుర్యత్తు క్షాయిత్తు దయితాః.

- శాపప్రశాపము. పుట. 108

35 సామూర్ఖ స్వాప్నానేసు బుల్లోద్దీణ ఉత్సుక్త.

- రపిద్యువ సభాకరం పుట. 58

36 నామ్యుయున కామసూల్మాలు. సం.పుట. 311

37 నామ్యుయున కామసూల్మాలు. సం.1 పుట.259

సీ॥ కరిణి కర్ష్ణీత కంకణచ్చట రోగి
 సెలయుదీ సీలాద్రి చెలువు దెగడు
 హస్తినీ హస్త విష్ణువు వద్యంబుల
 వేయు గన్నుల వాని వెరవు సూపు
 కలభ నముత్సీర్ష కల్పర రజమున
 గునకావలేంద్రంబు మునత దాల్పు
 గుంజరీ పరిచిత కుముద కండంబుల
 ఫటీరాజ మండన ప్రథ వహించు

అ॥ మద కరీఱుముక్త మాక్రిక శుశ్రూల
 మెఱుగు మెగిలు లేద మెలమూడు
 నెదురులేని గరిమ నిథరాజ ముల్లంబు
 వనజ గీహకేఠి ప్రాలునప్పుడు.

8-49

జలక్రైదలో నాయక విభవంతో పాటు, అ గజరాజ నలంకరించి ఆనందించే కండి
 నంఘం తమ శృంగార చేష్టలతో అతడికి కూర్చిన అంగిక శృంగారం నహ్యదయ
 చేతమోదం. మంచి ప్రాత్రు అంగరాగలు అభరణాలు పుష్పమాలలు ముదలైన వాలిఁసో
 అలంకృతమై యోవన నంపదతో ఉండే దేహం అంగిక శృంగార యుతం.³⁸ ఈ
 శృంగారం ఇక్కడ నాయకేఢివనమై వాలికి ఇష్టసిద్ధిని కలిగిస్తుంది.

గజేంద్రుడి ప్రవేశంతో కల్పోలమైన నరోవర వద్దనంతో గజేంద్రుడి నంభోగం
 ధ్యాన్యమాన మయింది.

మ॥ ‘అ నరోవరలక్ష్మీ మదగజేంద్ర వివిధ విహార వ్యాకులిత సూతన లక్ష్మీవిభవమై
 యనంగ విద్యాచిరూఢ పెళ్లవ ప్రథంధ పరికంపిత శీరాలంకారయుగు కుసుమ కేమరి
 యునుంటోలి వ్యాకీర్ణ చికుర మత్త మధుకర నికరయు, విగశరన వదన కమలయు,
 నిజస్మాన చరిత కుచరథాంగ యుగశ లంపదీత జఫున పులినతలయు నైయుండె”(8-50).

కాముకాప్రవిధుడైన పట్టపుడు తలపెట్టిన కాముకదనంలో కదలిపోయిన కుసుమ
 కేమరి అంగాంగ సాందర్భం భంగ్యంతరంగా రూపు కట్టిన నన్నివేశమిది. ఇది
 నంభోగసంతర దశ. ఇందరి రతిక్రమ విధానం కాముకాప్ర ప్రసిద్ధమైన క్రమంలోనే
 సాగింది. ఏతే ఇక్కడ వీరు వరనారీ వరపురుమయి. అందుపై వారు భయాకులురై
 ఉంటారు. కనుక వీరిలో నంక్షిప్త నంభోగ క్రమం వ్యక్తమయింది. అందులోనూ నాయకా
 సురతావసానం సూచితమయింది. తద్వారా గజరాజ రతికేఁ విహారణ విన్యాసం ధ్యానితమయి
 పోతన రతి పాండిత్య ప్రకర్ష విదిత మపుతుంది.

కరికరెఱు శృంగారంలోనూ పల్లవ కుసుమ కేమలీ విహంలోనూ వారికి కలిగిన భావుక చిల్డ్లెల్లసం వల్ల చమత్కారం రన సముద్రసీతమైంది. జంతు శృంగారం కాబట్టి ఇది రసభాసమే అయినా అనుచితం కాదు గనుక నహాదయమాదమే బెతున్నది.

నిరింద్రియ శృంగారం

రసభాసంలో తిర్యక్కుల విషయమే: కాక నిరింద్రియాలను కూడ హేమచంద్రుడు పెర్చున్నాడు.

‘నిరింద్రియము తిర్యగాదిము

చా రేపాత రసభావాభాసా’

కావ్యముకాసనం - పుట. 254

నిరింద్రియాలైన లతాతరు గుల్మాలలోనూ తిర్యగాదుల్లోనూ శృంగారాలేపం చేస్తే రసభావాభాసం అపుతుంది.

మాధవుడి తేడి శృంగార శీలలను గూర్చి ధర్మదేషుడికి వివరిస్తూ భూదేవత మురిని పోయిన తీరు గమనార్థం.

కం॥ మెళ్లన నామై యాదవ

వల్లభు ఉడుగిడగ మోహవశ్నై నే రం

జిల్లగ రోమాంచము క్రియ

మొబ్బములై మొలము నస్యములు మాధ్యములన్.

1-407

అమె స్మృతి పూర్వక రతి భావంతో పాటు మాధవుడి కాంతామోహవశ్మీ ఇట మనో గేచరమారుంది. అడుగిడటం విభావం, రోమాంచం సాత్మ్యికం. ఇవి మూల భావాలకు కొనసాగించై ఇంపును పెంపిందింప చేశాయి. భూమి పరంగా శృంగారాలేపం చేయటం వల్ల ఇది నిరింద్రియ సంబంధమైన రసభాసం.

అలాగే బలరామకృష్ణుల నందారంతో రంజిర్చిన గిరి పురోపీధి శృంగార భావం నుయచిరం.

మ॥ బలకృష్ణంప్రొ నరేజ సంగమముచే భాసేల్లుచున్ ధన్యమై

ఫల పుష్పంబుల గానుకలే గురిని సంభావించి మిన్నందుచున్

జలఘానంబుల గేపులం దనిపి చంచద భూజ రోమాంచమై

వెలసెన జాడగదమ్మ! ఈ గిరిపురోపీధిన సరేజాననా !

10 - 794

నాయక సంగమంతో సంతోషించిన నాయికా భావం నిరిందియమైన గిరిపరంగా అరోపితమై రసాభాస పేతువయింది. విభావాలలో శైరూప్యం ఉన్నందువల్ల కూడ దీసిని రసాభాసగా పేర్కొనవచ్చునని భక్తి రసామృత సింధుపు³⁹ ఏవరిస్తుంది.

జలాగె నది గతరథిని గూడ పేర్కొనవచ్చు.

మ॥ క్రమమొప్పున్ నదులెల్ల వంశరవ మాకర్షించి సంజాత మూ

పాములన్ మన్మథ సాయిక క్రత విశాలావర్ధులై పాణిన నా

క్యములం జీరి తరంగ హస్తముల నాకర్షించి పద్మపూ

రములన్ గృఘ్ను పదార్థసంబు సరిపెన రామా ! విలోకించిత.

10-789

జందులోని మన్మథాయత్తలైన నాయికా చర్య నదివరంగా అరోపితముయింది. ఇది కూడ పోమచందుడు పేర్కొనిన ఒకాన్క శృంగారాభాస భేదమే. ఇటువంటి వద్దనలు భావనా ప్రతిథథకు అక్కరమణి దర్శనాలు.

అనుచిత శృంగారం

మురళిసాదం చేసే గొంపిందుని చూచి మౌహపరవశలైన భిల్లంగన ఉల్లాసం ఉగ్గదింపదగ్గది.

కం॥ ఉల్లాసిత కుచథరంబుల

సల్లుడికి నదుముతేడ నలరుల దండలే

భిల్లి యొకతె పారి కిచ్చెను

పాల్లుపాల కలిక యసుచు సంగన గంభే !

10-792

ప్రేమ కాసుకలుగా పూలమాలికలను అందించిన భిల్లంగనలకు కృష్ణుడు విభావం కాగా మౌహంవల్ల పాలింధ్య నిక్కి నదుములు కదిలాయి. అని వారి కామేంగితాలు. వారి పోవ భావాలకు తగిన చిహ్నాలు. ఇలా వారిస్తీతి కామిని జన్మచితం ప్రేమ నిర్మరం. ఇనా వారు భిల్లంగనలు కనుక శ్రీకృష్ణుని కేరటం అనుచితం. అందువల్ల కూడ ఇది శృంగార రసాభాసమే.

ఏపు విధంగా శృంగారకవి పోతన భాగవతంలోని ఆనేక రసాభాసఫుట్టులు రసాచిత మట్టుల కను మిన్నగా రసిధూరాలై నప్పుదుయ హ్యాదుయ రంజకలైనాయి. శృంగారరన కాప్త పారంగము దీమహాకవి అనటానికి ఇవి చక్కని నిదర్శనాలు. ఇలా తన అపార ప్రతిభా ప్రాభవాలకు వ్యుతించి తేక దాన్యం చేయించి కారిదాసాది మహకపుల కేవలో పరిగణింప దగిన వాడైనాడు మన పోతన కవిరాజు.

³⁹ శ్లో. శైరూప్యాల్లు ఎరహో విభావస్య విధావా :

ఉం ఏకపురుషేమ వ్యాప్త స్వాతి సమ్మతః :

శ్రీ రసామృత సింధు : పుట. 647

ప్రకృతి ర్థకం

ప్రకృతి వర్ణనలు - శృంగారం

ప్రకృతి సాందర్భాన్ని అస్వాదించి పరపిస్తాడు నహిదయుడు. కనీ దాన్ని వర్ణించి అనుభవించి రసీకరిస్తాడు కవితంసుడు. ప్రకృతిగత రహస్యాన్నిలనం ఆతని కవితాధర్మం. అందుకే కవులు ప్రకృతి భాష్యప్రచీత లైనారు. పోతనాని అట్టి భాష్యప్రచీత. పోతనకృత ప్రకృతి వర్ణనలు అంధ్రమహాగవత ప్రాంగణ రంగవల్లికలు. అవి ఆతని రసమయ భావనా జగత్తును సందర్శింప చేసే శృంగార విద్యుద్దీప తేరణాలు. అవి భాగవత రసికజన హృదయా ఘోదకర 'రసగుళికలు'.

తిక్కన తన జిహోసాన్ని తత్తత్త్వాతల అవస్థ నేవద్యంగా అందులోని ప్రకృతివర్ణనల్ని రసాభ్యాచితం కావించాడు. శ్రీనాథుడు వాలేని శృంగారరస సామగ్రిగా స్వీకరించి రసబంధురం చేశాడు. పోతన ప్రకృతిని మానవికరించి శృంగార రసరంజకం కావించాడు. జందులో లోకధర్మాన్ని నాట్యధర్మాన్ని ఏకోన్ముఖం చేశాడు. వాలేలో కతిపయ వర్ణనలు భావి కథానూచికలుగా కూడ తీర్చిదిద్దుడు. వీలేలో అతివ్యాసధర్మ మధికంగా పుంటుంది.

కైలాన పర్యతగత గంగాతరంగిణీ ప్రస్తావసం రసరాగ శేఖితం. 'పర్యాష్ట నశ్యయా సత్యా: స్నేహ పుణ్యతరోదయ' (4-6-22) అని మాత్రమే మూలభావం. కనీ అనువాదంలో దాని రూపమే మారింది. వ ॥ 'రమణీయ కుచమండల విలిష్టమృగమద మిఛత పారిచందనగంధ నుగంధిత జలపూరిత గంగాతరంగిణీ' (4-136) అని పోతన 'అనుస్నజన'.

అది ఆ నతిరమణీ భోగభాగ్య సూచకం. కైలానం లోని జగన్మాత విలాన జీవనంపట్ల అయినకున్న అనురాగభావనం అది. అది అనాలే విలానజీవనల పరిమళ

ప్రవ్య వినియోగ నూచనకు ప్రమాణం. ఈ సందర్భంలో వనగత తరులతా పట పక్ష్యాదులన్నింటినీ వ్యాసప్రతిక్రంగనే ప్రపచించినా అందులో కవితా సౌందర్యం సిమ్మద్దిత్వ మైంది. అందులోని సందాలకా నదీజలాలు అవగాహనీయాలు. వ „ ‘రతికేళి వ్యాసంగ పరిక్రమ నివారక సలిలకేళి ఏలోల దేవ కామినీ సీనవక్షేజి విలిష్ట కుంకుమ పంక సంగత పింగవర్ధ వారిపూర విలసికంబును నగు సందాలక సందాభిధానంబులంగల.....’ (4-136) అని అమూలక భావాలతో ఏళేషింపజేసాడు. ఈ ‘రతి కర్మిత జలం’ మూలంలో లాగా దేవతా శ్రీల శరీర కుంకుమ పంకంతో కూడిందికాదు, వారి కలాస్తానాలైన వక్షేజాల కుంకుమ పంకంతో కూడింది. రతికేళి తరువాతి జలకేళి జంటలకు పునరుత్సుజాన్ని ఇస్తుందన్నది వాత్స్యాయనమతం. ఆ సంప్రదాయాన్ని పోతన తననాటి భోగి జన శృంగార పరిమళ ద్రవ్య వినియోగాన్ని తట్టురా వారి భోగర్పుణి తలపింప చేశాడు.

శ్రీ ప్రపంచితో పులకించే శ్రీనాథుడి లాగానే పోతన కూడా వారి వక్షేజి ప్రస్తుతవపటే పరవళిస్తాడు. దానికి తోడు వారి శృంగారోద్దీపక ఉపభోగర్చి జోడించటం ఆయన రసికతకు ప్రాణం. అనాదీ శ్రీలను విలాస జీవనలుగానే కాక శృంగార మంగళ దేవతలుగా సంభావించాడు.

దక్కిణానిలం

శాగంధికవనంలోని దక్కిణానిలం మానిని మానసార్థి కలవరపెట్టేదిగా కనిపిస్తుంది.

వ „ ‘తత్పురో భాగంబున వనగజ సంఘృష్ట మలయజ పరిమితి పవనాస్యాదన ముహార్యమార్యమున్నదిత మానస పుణ్యజన కామిని కదంబంబును’ (4-136) ఇందులోని శృంగారోచిత వాయువర్ధనం యథమాలంగ (4-6-28,29) ఉండటమే ఒచిత్యం. ప్రకృతి వర్ధనలను సంక్లిష్టికరించి పుణ్యజనకామిని సౌందర్యానికి ప్రాధాన్యానుచిచ్చి పోతన తన శృంగార మానసాల్లాసాన్ని ప్రకదీంచటం కథా సందర్భ సముచితం. ఇట శ్రీల సువ్రిక భాగులని పోతన భావన. దక్కిణానిలం ఉల్లాసజనకమని శృంగారోద్దీపన హామని అది వారి శృంగార ప్రాణానిలమని సూచన.

సరోవరం

త „ ఘనుని సిరిభంగి సర్దు జీవనము నగుచు

మానవతి వృత్తిగతిని నిమ్మంబు నగుచు

4-691

విలసిల్చిన వృథ చక్కవర్ధి కథలోని ఈ సరోవర వర్ధనం సురుచిరం. ప్రకృతిలో శ్రీ పూర్వదు సౌందర్యాన్ని సందర్శించిన భాషుకలోక శిఖామటి పోతన. ఉదాత్త వాితకు పూర్వదు శృంగారమే అనంత సౌందర్యం. కనుక పోతన శృంగారర్పై బహిర సంబంధ మైనది మాత్రమేకాదు, సంస్కార సంబంధ మైనది అంతర ప్రధానమైనది కూడా. ఇలా ప్రకృతిని మానవికరించటం వర్ష మానవుడు ప్రకృతిలోని లోతుపాశులను దర్శించాలని;

ప్రకృతి సముద్రం సాందర్భం నముచేతమనీ దాసిని దర్శించి తరించాలని ఆయస భాషం. మానవతి గమనం లోసి విషప్రత సాందర్భ సూచకం. అమె సుగుణ సముద్రాయస్మీ అలంకార విశేషాల్ని విపరించాడు కారణ తనయుడు.¹ వాలీత్ అమెకు సంఘంలోకిగి గరవాదరాల్ని ప్రకటించాడు. ఇలా ఉదాత్త భారతనారీ భావన చేశాడు పోతన.

గంగా తరంగిడి

గంగా ప్రవాహ పద్మసగత శ్యాంగారపద్మసం కృత్యుంగ అమూలకం. అది మన్మథ సంబంధించి తేపమలతోనూ వివిధ నాయికా లభ్యాలతోనూ గంగారుండ వేగంతోనూ సాగింది. ఆ శ్యాంగారాంగసల అంతరంగాలు కూడ ఆ గంగా తరంగాలలో రంగులు వారి పొంగులెత్తాయి. గంగానదీ తరంగ ధ్వనం ముక్కపద్గస్తాల మధ్య ఆంగిక వాచిక శ్యాంగారాల మాచనమైంది. గంగానదీ పొవిల్యూన్ని ఉత్తమ స్త్రీలకూ అలాగే పుణ్యస్త్రీల శారీరక మానసిక సచ్చరిత్రాన్ని గంగానదికి అప్పాదించటం అనితర సాధ్యతల్పగం. ఈ సందర్భంలోనే స్వేచ్ఛమూలాపమల. శబ్దాలంకారాల సంతర్పణ లనేకం. గంగానదీ స్త్రీ పరిణామ రూప విలాస విభ్రమాలూ అందచందాలూ సర్వసుమన్ మనేజ్ఞాలు. ఈ భంగ్యంతరాలైన వివిధ స్త్రీ భూమికా నిర్వచనాలు అలంకారిక సమృతాలు. అవి పోతన అంతర శ్యాంగారభావానా పథంలోని స్త్రీలోక సంబంధ భావచిత్రాలు. స్త్రీమూర్తి శ్యాంగారానికి పర్వయంగ పరిణమించిన ఈ విది. ఆ శ్యాంగారం అనంత ముఖాలుగా విష్వరించింది గంగానదీ తరంగధ్వని పుధ్యంలో.

గంగా ప్రవాహాలలోని వివిధ స్త్రీ ఎళ్ళనం త్రథానంగా త్రివేచీ సంగమంగ గోచరిస్తుంది.

1. అవయవ వర్ణనం

1. సుందరి ముఖంబు పోడియి నిర్మల చంద్రకాంత తుల్యం
2. కాంక్షాధరంబు రుచి కోణచ్చాయా విలసనం
3. విలాసవతి కెప్పు కృష్ణాలకాథికం
4. విభ్రమవతి చనుదోయి నిరంతర పయోవ్యాప్తాభిల జీవనప్రద తుంగభద్రావతి రేఖా సులరితం.

¹ శ్యాం ఉదాత్త కే వాసింగ మాల్యభూషాప సాదరా ॥

శయ్యాశ్రంబ సంస్కృత పరిపుడ్ల సమేధిసి ।

స్విరస్సుస్మి కృతజ్ఞ చ దధశ్యాశ్రిత వత్సలా ॥

మానయంతి చ మానార్థ నిత్యోత్సుపరణాటివిచ ।

ఒంధు సంబాధ ముచితా కృతజ్ఞ స్త్రీయవాదినీ ॥

ఏవ మాది గుణైర్యక్త ముద్రాత్మం పరపక్తతి ।

5. శామర కెంగేలి యొడికం ఆక్రాంత సూర్యాశనయం
6. రంభ నెమ్మెముడులు సురసాతిశయ దళం
7. నవసూతికా కుచంబులపేర్లు నిరంతర పయోవద్యనం

2. మన్మథోద్దిష్టపనలు

8. వారకస్య ముంజేతి గతి ముహంర్యపూ రుచ్చలిత కంకణాలంకృతం
9. లలిత² వతిగతిని నగపుమించు అపొనీత చంద్రభాగఫేయం

3. వివిధ భూమికా నిర్వచనం

వివిధ భూమికలలో స్త్రీ మనస్తత్త్వం వద్దనం నిశితంగా పరిశీలించి నిర్వచించి ఆ గంగకు అపాదించడం ఔచితి మంతం.

10. మానినియన లోతు సూపక (అత్మాభిమానం గల స్త్రీ, లేదా ఈర్వ్వజనితమైన కెపం గల స్త్రీ)
11. గరితయన సదిసప్పుడు సేయక
12. ముగుదయన బయలుపడక
13. ప్రమదయన గ్రయ్యంబారుచు
14. పతిప్రతయన నిట్టట్టు సనక
15. తద్దియన నెవ్విట్టున లోగునుచు

శృంగార గంగా ప్రవాహాన్ని పరపట్లు త్రైక్షించింది పోతన శృంగారలేచిని. 'శృంగారం అపవిత్రం గారు అనేందుకీ ఉపమలే సాక్షం. శృంగారం కేవలం సంభోగ విప్రలంబాలే అయితే, ఇంత నవం నవాలంకృతి జన శృంగార గంగాతరంగిణి ఏ కోదీలోని దనాలి? కనుకనే శృంగారం అనంత ముఖాలు గలదని కాష్ట లన్నారు.'³

ఏపం విధంగా పోతన గంగా ప్రవాహాన్ని స్త్రీల వివిధావయవాలతోనూ చేష్టలతోనూ భిన్న భూమికలతోనూ అపూర్వ రామణీయకంగా ఉపమింపజేయటం ఆశని అనిదంపూర్వ శృంగార కా నిర్వహణ చాతుర్య సాఫల్యమే.

² స్త్రీ రూపయోవన సంపన్న సప్తకేరి కృతోద్యమా
సాసెటంగరగ మాయార్థ వెలా శైల సరిత్తియూ,
సంభోగరసిక పోలా భావపవ ఎముఢతా ॥

భావ ప్రకాశము. పుట. 212

³ శృంగారం - పోతన. పుట. 152

బుతువర్ణనలు

ప్రకృతివిశక్తు బుతువులు వయస్మిజామ సూచికలు. కవి భావనాదృష్టిని బట్టి అవి నయన మనేపరంగా మనేరమంగా కావ్యగతంగా అవశరిస్తాయి. పోతన్న దృష్టిలో సర్వ బుతువులూ రనీజన హృదయపోరులే. కనుకనే పోతన గ్రీష్మ వర్ష శరద్ధేమంతాల్ని వయనగా వర్షించాడు. అది అతని ప్రకృతి పరిశీలన ప్రవృత్తికి తద్దర్శనసమయ తన్నయ తక్కా అందులోని శృంగార సంకేత గ్రహణ నైపుణీకి నిదర్శనం.

హౌమంణాదులు మూలంలో ఉన్న శృంగార స్వర్ప లేసేలేదు. కనుక అవి అమూల కల్పనలే. శరద్యతు వర్షానం మూలం కంటే ముగ్గ మౌహనంగా సాగింది. పోతన ప్రకృతిలోని నిన్న సమ్మాద శృంగారాన్ని సమగ్రంగా దర్శించాడు. శ్రీనాథుడి కావ్య మార్గంలో రస బంధురంగా అభివర్షించాడు. ఆయా తాపుల్లో అవి భావికధా సూచనలలో భావ బంధురంగా గేచరిస్తాయి.

గ్రీష్మార్థవు

గ్రీష్మార్థవు ప్రాణీకోటికి తాపహేతువు. కానీ అందులోనే ‘మిథున కోటికి రతిమెందు దోచే’ (10-714) ననటంలో ప్రాణిసహజ శృంగార ప్రీతి స్వరీష్మంది. శృంగార భావుకుల సర్వకాల సర్వావస్థ సహజ లక్షణంగా రతని సంభావించాడు పోతన. దాన్ని శృంగారేపచాలకు మిక్కిలి అనువైనదిగా భావించాడు.

గ్రీష్మంలోనే వసంతం ఉంది మూలాను వాదాల రెండిటా. అది బృందావన ప్రాంతంలోని రామగేవింద మందిరం. అందుచేతనే ఆ ప్రాంతం అంతా గ్రీష్మంలోనే వాసంతపు వాసనలతో గుబాళించింది. రసహృదయులకు భావనాబలంచేత సర్వకాలాలూ కామకళా విలాస నిలయాలుగా భాసిస్తాయి. ప్రకృతి సైతం వారిని చూచి రాజైల్చుతుంది. వారి హృదయులు ఏతత్కాలోచితాలుగా పరిణమించి తద్దత సుమ సౌరభాల్ని ఆస్వాదించి పరవళిస్తాయి, శృంగార భావనా జగత్తులో హయిగా విహరిస్తాయి.

వర్షర్పువు

వర్షకాలం భోగులకు భేషణకాలం. దాన్ని ననాతన కపులు సర్వ శృంగార భావసంభరిత సమయంగా సంభావించారు. పోతన వర్షర్పువును శతధా ఔఫించి పరవళించాడు. కర్కణ హలిశాలు భూనతికి వర్షకాల భుజంగుడు చేసిన నవ నభాంకురా (10-752) లనటంలో పోతన సురుదిర సుందర శృంగార దృష్టికి ప్రకృతి ఒక ప్రణయ కామనిగా తోచింది. ఇలా ప్రకృతిని ప్రైమకళానియంగా కామకళా విలాసాల ఆవసంగ ప్రణయ విద్యా పరమ పట్టభద్ర కేంద్రంగా సంభావించాడు పోతన.

కం॥ చెలుపుదు ప్రావృత్తులుదు
పాలనిన పులకించు భూమి పులకము లనగా
మొలచి తలత్తు నిక్కుచు
సలరితగతి జాలువారె సన్యము లధిపా !

10-753

ప్రావృత్తులుదు ఉద్దీపన విభావంకాగా భూకాంతకు అనందంతో సాత్మ్యకేరయం
కలిగి రసోత్సర్వ సూచిత మయింది. ఈ సందర్భాలలో పోతన ప్రకృతి కవిగా కర్మకవిగా
గావించిన శృంగార భావసలు పరమ రమణీయాలు.

శృంగారవహులైన స్త్రీల శిల విశేషాల్ని దేశకాలాల్ని గుర్తించి రతి వివృద్ధి కేసం
వారికి కామాపచారాలు చేయారి. లోకంలో నాయికలు వేష్య పరాంగన కులజ అనే భేదాలతో
త్రివిధంగా ఉంటారు.కముక వారికి ఈ ఉపచారాలు కూడ మూడు విధాలుగా చేయ చేయగా
ఉంటాయి. ఆ తేడాలు గమనించి పురుషుడు కామాపచారాలు చేసి నుభించారి.
అటువంటి ఒక కామాపచారాన్నే ప్రకృతి గణంగా పరింపాదు పోతన. ఇట వేళ్లానాయికు
ఒక విటుడు నమర్యించుకొన్న విశేష కామాపచారం పరమ రమణీయం. 'మేఘు
విముక్తంబులై, జలద నమయ విటుందు నరసగతి ధరణినతి యురమ్మున దర్పించి
సేర్పున నమర్యించు కర్మార్థానందంబుల వడుపున బుదుమం ఖదు కరకలు' (10-754)
రమణీయాలు. వాసకారులో వడగట్టు పడటం ప్రకృతి సహజం. వాటిని కర్మార్థ ఫండాలుగా
భావించటం విశేషం. కర్మార్థ నమర్యాంగం విటుల విష్ణుతతు రసెళ్లతతు నంకెతం.
భోగులకది కామప్రలోచకం, సతులకు నంతోపొయికం. భుజగ నమెతలైన కెతకుల్ని
వనచరానంద కారిణులైన వారకాంతలతో ఉపమించటం వట్ట ప్రకృతి అంతా శృంగార
రసభావ తరంగితంగా గేచరించింది. అని వపనచరులకు ఉద్దీపకా లయినాయి (10-754).

వేష్యలు గుణవంతులైన పురుషుల వట్ట కూడ చిరాన్తతలు కానట్టు మెఱుపులు
కూడ లోక ప్రియమైన మేఘాలవట్ట శ్విరంగా ఉండటంలేదని మూలభాగవత కథనం.

శ్లో ॥ లోకమైషు మేఘము విద్యుత్తత్తుల సౌమ్యా : ॥

శ్విర్యం న చత్రుః కామిస్యః పురుషేషు గుణిష్టిసః : ॥

10-20-17

జది కామినులకు ఎవరిపట్ట అనురాగం ఉండదని భావించే రుగ్రటుడి భావానికి
మూలం.⁴ ఈ విషయంలో మూల భావాన్నే పోతన్న విపరించినా నంస్యాతంలోని 'కామిని'
శభ్యన్ని 'మగువ'గా మార్పి సాధారణీకరించాడు. 'మిన నయనల మేఘల మెఱంగు సాంపు

⁴ శ్లో పాఠాన శ్లో గొణి పొ విత్తుం పర పుట్టతి .
విధువీటవి నవద్వ్యాసి సర్గాల ప్యా గుణిష్టి .
శృంగారాన ఏవ పొ వ్య శృంగారా కదాచం .
అని ద్విషంక ముద్దుక్క ప్రాప శ్రీమద్రతుః కవి :

పెంపు సైరింపక కంపించి, సురిగి తిరిగి చనియొడి కరణి మేఘమధ్యపబులో బొలసి, మలని నిలువక మరలి చను గ్రోమ్యుటుంగులును, మెక్కుంగుల వగిది మగువలు పురుషులం దగిరి నిలువరని జనుల కెక్కుంగ నలువ మొత్తయిడిన తెక్కుంగున మెత్తయు నుతుములును' (10-754) అని కనసాగించి మేఘ గర్జన కారణాన్ని వివరించాడు. మేఘు గర్జనం నహజంగా స్త్రీలకు విరహ వేదనాభార కారణం. ఇలా స్త్రీ సంబంధమైన విషయాన్ని ప్రస్తావించి నలువ ముఖంగా వెలువరించాడు. స్త్రీల చంచల న్యాభావాన్ని ప్రకృతికరించాడు.

వర్షకాలంలో నర్యత్ భుజంగ విట వారకాంగ ప్రస్తకి చేసి ప్రకృతిలో వారిని ఉపమించాడు. ఈ భావన వల్ల ఆ కాఢపుప్రజల అలోచనారీతులూ వారి శ్యాంగార భాషుకతా తీవ్రతలూ శేషుల్లో మాత్రాలు. అంతేకాక అనాది సమాజంలో ఒక వేళకు లేదా విటుడికి ఉండే గరవాదరాలూ వారివల్ల ప్రజలకుండే అరాధ్యభావం విదితమాటుంది. ప్రకృతికి సర్యాశ్యాంగార నమ్మిష్టమైన ప్రతిరూపంగా వారకాంతలు సంభాచింపబడ్డారు. కనుక ఆ ప్రజలది విశిత శ్యాంగార దృష్టి, అదే వార భోగదృష్టి.

వర్షకాలంలోని మేఘానికి శ్రీకృష్ణునికి చింబ ప్రతిచింబ భావాన్ని గంభీరంగా కల్పించాడు ప్రాతస. ఉ ఇష్టరూ శ్యాంగార ఉద్దీపకులే.

సీ ॥ విశ్వమోహన సైన వేఱు నినాదంబు
సరన గంభీర గర్జనము గాగ
మహానీయ నిర్వూల మందహసయ్యతి
లలిత సాదామినీ లలిత గాగ
దలచుట్టు బాగున దనరు చించపు దండ
క్రైల భేదను శరాననము గాగ
గరుడా కట్టాక్ వీక్కణ సుధావర్ధంబు
సరిల ధారా ప్రవర్ధుంబు గాగ

తె ॥ జాద నేతంచు గోపాలజన మునీంద్ర
చాతకంబుల దురవష్ట జక్క శేసి
కృష్ణ మేఘంబు బహుతర కీర్తి నొప్పి
నిమల బృందావ నాకాశ విధియందు.

10-759

ఈ వర్షానల్ని కథాగతిలో కలిని కథను సాందర్భోధ్యాపితం కావించాడు ప్రాతస. అలా చేయటం వల్ల భావికథలోని శ్రీకృష్ణుని శ్యాంగార వర్ధనం రమ్యాలూ ధ్వనిస్తుంది. ఇలా తన ప్రకృతి దర్శన దర్శయితు ప్రతిభతో శ్రీకృష్ణ మేఘాలకు అభేదాన్ని దర్శించి రఘులైనితం కావించాడు భాషుకకు ప్రాతసమహాకవి. ఇది భావికా ద్వైతకం కావటం మరింత శోభనుదం.

శరదృతువు

మూలభాగవతంలోని శరదృతు వర్ణనం మత లోకపొత నీతి విషయాలతో కూడి ఉపమా సార్యాశ్వా నంభరితంగా సాగింది. పోతన దాన్ని ప్రకృతి పరంగా పరమా ప్రోదకరంగా అటునట అంగనా విషయాల్ని పొందుపరుస్తూ ఉపమలతో ఉభేభాలతో త్రణ నుభగంగా మనోరంజకంగా వర్ణనల పణ్ణారం చేశాడు. ఐనా మొత్తంమీద మూలాను వాదాలకు స్వాభావికంగా భేదం ఉంది.

పంట పొలాలకు కావలి ఉన్న కాపుకన్నెల కెమ్మొపులు బింబఫలాలుగా భ్రమించిన రుక నికరాల కల్పిలాలు - 'గజకుంభ కనకకుంభ రుచిర కుచభార థిరుమణ్ణ నమంచితలగు చెంచితల' (10-763) వందీ జూనపద త్రీల వినద్ర సౌందర్యాన్ని స్వాత్మకురింపచేశాడు పోతన. నంస్కార భాగవతంలోని భగవత్కుంటంధమైన ఘల విషయాల్ని⁵ న్నుశించవచేదు. త్రీ విషయిక రతిని పశువ్యాధుల రతితో కలిపి చెప్పటం రసచితం కాదని కాబోలు త్రీ ప్రస్తక్ని విడుచాడి డబితిని పాలించాడు. ఇలా పోతన నవ్వు శ్యంగార భావనా విధానానికి నిధానం ఈ శరద్యుర్వనం.

మా కుల వధూరత్వంయు చెలుపున నద్రష్ట వయోద్యరంబై ధరణికిం దీదవగుచు శరత్నాలం (10-763) ప్రవేశించిందట. ఈ సంప్రదాయ వధూ ప్రశంస అతని అంతరంగక శ్యంగార అశం. ఇది అర్ద సంప్రదాయ నంజనిత నంబావన. ఈ కులవధూ స్వయంపంలోని స్తునగపనమే పరమ సౌందర్యమని శ్యంగార సారస్వతమని లోకాని కది అరాధ్యమని ప్రకటించాడు.

శరత్నాల సౌందర్యం విరహంల భాధల్ని అధికం చేస్తుంది. అప్పుడు సాయుధ సాముగ్రితో నమాయత్తమై విరహంలై మకరధ్యజాయ ధ్యజమెత్తులాయ -

కం॥ చేగ గల చెఱుకు వింటను
బాగుగ నీలోత్పలంబు బాణంబుగ సం
యోగంబు చేని మదనుదు
వేగిరమున విరహిజనుల వేటాడ నిగిన.

10-765

శరత్నాల సౌందర్య పర్యవసాన స్వారస్యం ఇది. 'న వినా విప్రలంభేనే శ్యంగారః పుష్టి మత్కుతో' అని కదా అలంకారిక్తి. అందుకనే విరహంలను ఇలా వేగిర. పరచటం. అది వారి భావనా బిలంతో, ఉపాల దోరికల హుగులతో కోరికల్ని పరిపోవిస్తుంది. కనుకనే రనికులు విప్రలంభంలో ఉచిముద్దుచిని చవిచూస్తారు. అందులోనే అనలైన ప్రైముళావం

5 శ్రీ. గవ్ ముగ్గా: భగ నార్యా: పుష్పిణ్ణా: శరదాభవన్,
అన్నియ మానా: స్వాప్నై: ఫలై రిశ క్రియా జన ॥

కలకలం సిలుస్తుంది. ఏతద్రహస్యమేత్త పోతన. ఆయన భావసలో మన్మథుడు విరహిలము పెట్టుని బాధ అంటూ ఏది లేదు. అలాగే శరత్కులంలో సీలోట్జులు విరహిలకు వేదన కలిగించటం సహజం - అది ఏతత్కులోచితమని కని సరస సంభావనం.

శరన్నిశులు

రాసరీలారంభంలో పోతన్న శరన్నిశు విశిష్టార్థి విపురీకరించాడు. అది రాస్త్రీయిడకు 'రసపట్టు':

చం || కలువల మేలి కందువలు కాముని కయ్యపు బాచముల్ విర
త్తులు తలదీంచు వేళలు చక్కరక పంచ్యుల భేగ కాలముల్
చెలువలు సైరణర్ విడిచి చిక్కు తలుర్ ఘన చంద్ర చంద్రిక
ఇయ్యరిత దిశర శరన్నిశులు జారకదుర్ధక లయ్యే నయ్యెడన్.

10-961

శరన్నిశులు శ్రుంగార రస కందాయానికి మూలకందాలు. కనుకనే శరన్నిశులే గోపికా జనానికి ఉత్సేజాన్ని ఉల్లాసాన్ని సంతోషాన్ని నమకూర్చాయి. అప్పటి ఆ ప్రకృతి వారి అంతర ప్ర్రకృతిని ప్రేరించిది. ఆ రాత్రులు కలువల కనుకూలాలు. అని కాముడి శైతయాత్రకు విడినీని కామకా కరన రంగాలు, విరక్తులకూ జారులకూ బాధాకరాలు. కినుకలు వీడి కాంతలు తమ కాంతుల కాగిళల్లో కరిగి కమనీయ ఘనీకలు. ఇలా రాసరీలా విలాసానికి మన్మథ సామ్రాజ్య ప్రాభహానికి అటవ్వు అహ్లాద జనక నమయాలై కామతంతుటికలై శరద్రాత్రులు ప్రకాశించాయి. ఇది వట్టమాణ రాసరీలా విలాన విపోర సెపట్టు వద్దనం.

పున్నమ చంద్రుని రాక అష్టాదశ వద్దనలలో ప్రధాన మయింది. దానిని ఒక్కొక్క కవి తన భావనా బిలంతో ఉపాసిపాలతో సాంతం చేసుకున్నాడు. ఇలా పోతన కావించిన చంద్రీదయం రాసరీ లానుకూలంగా విలసిద్ధింది.

● || కామతంతుటిక కలువల జోక కం
దరు దాక విటుల శార్యిషోక
చక్కిత చక్కవాక సంప్రాతి జనలోక
రాక వచ్చె మేలు రాక యుగుచు.

10-962

ఇలా ఈ చంద్రీదయం నర్యారాన సంబంధ సంబంధి. కాముకులకు కోరికలు కేపే క్రీత్త భాష్యాలు బోధిస్తుంది. రాన బంధార్థి సెరిస్తుంది. అలా గోపికలను క్రీత్యుష్మనితో కలుపుతుండని పీతన భావం. రాసరీలా ఘుస్తునికి ఇంక సంక్రిత భాష్యం. భావికా సూచకం.

ప్రాకృతి నిశావతులను అసురాగ రంపతులుగా చిత్రించే ఈ నన్నివేశ వద్దనం సంస్కృత భాగపతో సన్నిహితం.

కం॥ పతి తన కరముల కుంకుమ
పతి మొగమున నలదు భంగి సముద్రయ వేళాం
చిత కరరాగమున నిశా
పతి రంజించెన నరేంద్ర ! ప్రాకృతి మొగమున. 10-963

ఇట ప్రతిసతీ తన పతి నుండి కోరుకెన అసురాగాన్ని పతులు ఎలా అందించాలో అందులో వారి ప్రసాధన కెలా సహకరించాలో సూచించాడు. దానితోపాటు అనంతర కథలో తన కిరణాలతో చంద్రుడు ప్రాకృతిని అకర్షించినష్ట్ట భావికథలోని శరద్రాత్మిలో గీవికల సందరిని శ్రీకృష్ణుడు తన అనంతరూపాలతో సమాదరిస్తుడని కూడా ధ్యనింపచేశాడు.

చంద్రేదయం విరహంల వరంగా వివిధ భంగిమలలో ఈపొంది కావించిన ఉద్యేశునం పోతన భావ జినిత ఫేలనం. అనాదీ గీవికలంతా విరహిస్తాలే. ఆ గీవిక చేకోలు ఉబ్బగా వచ్చిన చంద్రుడే శ్రీకృష్ణుడు (10-964). చంద్రేదయాన్ని గమనించిన పరమాత్మ జగన్మహానంగా ఒక్క గీతాన్ని అలపించాడు. ఈ సందర్భంలో పోతన తగురీతిని మూలభావ పరిపోషణలో స్వేతంత్రమితిని శరన్నిశలలో చంద్రేదయాన్ని విరహిజన తాప విర్మించినంగా శ్యంగారకా లిలానంగా సురువిరంగా చిత్రించాడు. హృదయమోహనమైన ఈ శరన్నిశల లోని శ్రీకృష్ణుని వేణుగానం గీవికల్ని పంచబాణ భాల్మి భగ్వ భగ్వ హృదయలుగా చేసింది. వారి ఉద్ధిష్టపనకు దోహదమయింది.

ఇది పోతన శరత్కుల చంద్రికా నద్ర శాచ్చ శ్యంగార రస వ్యక్తికరణ విధానం.

హౌమంత బుయుతువు

‘హౌమస్తే ప్రథమే మాని’ (10-22-1) అని మాత్రమే మూలంలో ‘హౌమంతాన్ని గూర్చిన ప్రస్తావన కనిస్తుంది. తదాధారంగా నవ్య కల్పనలలో నవరత్న ఖచిత పద్య శిల్పాన్ని పోయించాడు పోతన. అందులో కమ భావ ప్రస్తకమైన కమనీయ పద్యపంచకం పుండి. అది అంతా సీమంతపతీ శ్యంగార శ్యామంతికమే.

‘హౌమంతంలో వికనించే చేమంతులు ఇంతుల ముఖాలను పరమ శోభ శీమంతంగా చేస్తాయి.

కం॥ శామంతికా ప్రగంచిత
సీమంతపతీ కుచోష్టజిత శిథభయ

⁶ శ్యామంతికా పత్రాల కుచోష్టజిత శిథభయ: తదురూపః కుచోష్టజిత శిథభయ: కృష్ణుభం, ప్రాణ్య విఱుంప న్నరుచేన శత్రువు: ।

11 న చర్మశీలా మురుగ్యువో ముజన, శ్రీయు శ్రీయుయా ఇవ ద్వారుసః: ॥

10-29-2

శ్రీమంతంబై గిబ్బున

హేమంతము దేచె మదను దేడె విరహులన్.

10-796

హేమంతపు టుఢిపత్యానికి పద్మిని భత్రం ఈ తలి పద్యం. ప్రున సాందర్భాన్ని హేమంతంలోని వారి డెడ్డుత్వాన్ని ఇది ఉత్సర్పిస్తుంది. ఇది సాలంకారలైన సీమంతినీ లోకం పట్ల లోకాను అలోకనం. ఇది కామభావ ప్రేరకం. గాఢ పరిరంభ కారకం. ప్రసాద వేడిమిని వర్షించటం హేమంత బుఖువద్దన ధర్మమని అలా వర్షించాలని ఏన్నికిట పెద్దన సూచనం.⁷ ప్రునయుగం ఉష్ణకాలంలో శికాలంలో ఉష్ణంగాను ఉంటుందని కదా ! రథపండిత లోక్త్రి.⁸ పోతనక్కి కూడ తదుక్కి యుక్తమే !

'పాత్రు జరిగి మిథునముల్కు' (10-797) అని పోతన బుఖు సహజ రథిని సూచించాడు. హేమంతంలో ప్రేమికులు చరికి దరికిపోతారు. ఇద్దరికటోతారు. చివరికి చరిని పారద్రీలుతారు. అన్నుల మిన్నుల చన్నుల దండ ఉండటంతో ప్రజలు విపన్నులు కాకున్నారట. కాకుంటే అవన్నులు కాకుండటం బ్రహ్మాదుల వశం కూడ కాదట. (10-799). చరికి వెఱచిన త్రిమూర్తులు కూడ త్రిమూర్తుల నాత్రయించటం జందుకేనట.

ఈ " ఈ హేమంతము రాక జాచి రమచే హేలాపరింభ న
శ్రూపోయ్యింబునగాని పీచి గిలువన్ శక్యంబు గాదంచు దా
రూపాపోవిధిం ద్రిమూర్తులు సతీ యుక్తాంగు శైనారు గ
కేపో ! వారలదెమి నంతత వధూ యోగంబు రా గందురే.

10-803

కృంగారరన లోకంలో పోతన వెలిగించిన దేవతా కృంగార మంగళ మచ్చిదీపం ఇది. హేమంతంలో సీమంతుల గాఢేవగూపానాలే రనికులకు వరమాషధాలని పోతన భిషగ్యర్థుని నిదానం.

శ్రీ పారి హేమంత బాధ భావికా సూచనం.

కం " ఈ హేమంతము రాకకు
శ్రీపారి యుక్కింత వణకి చింతింపంగ
నేపో వెఱవకు మనుచు
న్నారాకిని శ్రీ కుచంబు లభయం బిచ్చేన్.

10-804

తర్వాతి కథలో గోవికలాచరించ బోయే కాల్యాయని ప్రతకామిత ఫలం ఇదే. ఇలాగే గోవికలు కూడా గోవికలుడిని తమ గాఢేవ గూపానాలతో ముంచెత్తుతారని భావం.

⁷ కావ్యాలంకార చూడామణి, పుస్తకం, 3-107

⁸ శ్రీ కూపోదకం వటద్వాయ తాంబూలం తరుచేతుచం ,
శికాలే భవదుష్టం ఉష్ణకాలేశు శికంము .

నర్సోనర్సుత హేమంతంలోని నీమంతినుల వయోధరాల ప్రాథమనూ పరిష్యంగాల పాఠింతనూ ప్రవచించి ఏదో ఒక విశేష కల్పనం చేయటం పోతన నఫాజ శృంగార పాండిత్యానికి పరిపాతి. భరతాదుల మతమూ ఇదే. త్రీ సాందర్భానికి ప్రధాన మండపం అమె ప్రైన మండలం. స్తునాలు కళాస్తోనాలు, శృంగార రన కలశలు, మదన్మీపకాలు. అందుకే పోతన ఏతద్వార్ణనంలో నెడ్డుహాస్పుడు. ఇలా ఈ కుచతట వర్ణనం రసిక జనమనోరంజనం. కనుకనే రితి భేదమున్నా శ్రీనాథ పోతనులలో పోరిక లున్నాయి. ఒక్కొక్కబుటుపులో ఒక్కొక్క విధంగా త్రీ సాందర్భ విశేష ప్రస్తావనల పారమ్యం గమనార్థం. అందులోని పోకడ పోతన భాగవత లక్ష్మణ శృంగార రన పరిపోషణమే అని పరిష్పరిస్తుంది.

ఇలా అతని ప్రాదంతర్థత శృంగార రనథుని వివిధ బుతువర్ధనల ముఖంగా పరవర్ణ ద్రోక్కింది.

సూర్యాప్రమయం

బలరామ కృష్ణులు మధురానగరంలో విహారించి విడిదలకు వాళిన వర్ణనం మూలభాగవతంలో అతి నంక్కిప్పం. ‘అదిత్యాప్రముఖేయివాన’ (10-42-23) సూర్యాప్రస్తు మింపగా అని ఉన్న ఈ చిన్న వాక్యం పదకొందు వర్ణాల లఘు కాప్యంగా సూర్యాప్రమయ చంద్రోదయ వర్ణనలుగా పరిచయించటం పోతన భావచారితకు పరమోదాపారణం. ఈ ప్రకృతిని శృంగార రనలోక ప్రవృత్తికి ముదిపెట్టటం శృంగార కవి పోతన కున్న ఎత్తదసాధిమాన పర్యవసానమే. అది అతడి ప్రత్యేకత. అయిన కావించిన ఈ సూర్యాప్రమయ వర్ణనం శృంగార చేతిమాదం.

కంఠ తరుణుడగు శికటరునిన్

మరిగి వియుభ్రితస్తుమాని ముదుకడున్

భారకరుటు నమచు ల్రిచ్చిన

కరజీన రవి వశిమాదికడ గ్రుంక స్పృష్టి !

10-1288

ఆ రీరాజును చూచిన కళకు ఈన మొగుళ్ళే చూస్తే మొట్టభద్రి పుట్టేంది ఈ వియుభ్రితికి. వగలాడికి మునులాతడు లోడై వాని చింత జంతం? అనే అర్థాట్కి కిది నిదర్శనం. ఈ నన్నివేళం దుష్పుడైన కంసుని వథను సూచిస్తుంది. ఆ పురప్రశాలు కృష్ణగమనానికి నిర్ణిక్షున్నారని ధ్వని. తరుణీలోక రసభావనకిది ప్రతిధ్వని.

ఇక లోకంలో వగలాడులేకాదు, అనురాగ వథులూ సాధ్యమతల్చులు కూడా ఉన్నారని వారు కమలఙ్కాతి వారని సూచించే నందర్ఘంలోని కమల వర్ణనం గమనార్థం.

ఈ „కథలు కలుగుగాక కమల లో దగు గాక

శిష్టుని మాట మీద శీర్పుగాక

సమ్య నెళ్ల దపమడైన మత్తతియని

సాధ్య భంగి కమల జాతి మొగిడె.

10-1289

దుష్టులూ దుర్మార్గులూ అయిన తమ భర్తలు పెట్టే జాథల్ని పరమ సాధ్యులైన ప్రీతి అనందంతో అసుభవిస్తురైగాని, సర్వగుణ సంపన్ములైనా శృంగార స్వేచ్ఛాపులైనా ఉన్నతులైనా ఉన్నవారైనాసరే పరపురుషుల్ని పొరపాటునకూడ కన్నెత్తి చూడదు. చుటం ముదుచుకుంటారు ముకుణించిన కమలం లాగా.తు అనలు కల్పనా శైపుణి రమణీయం.

సై పద్యద్వాయ భావంలో వనితా మనస్తత్వ తారతమ్యాన్ని నిరూపించాడు పోతన. ఇలా ప్రకృతిలోని అంశాల్ని నాయికా నాయికవరంగా నిరూపించిన సూర్యాస్తమయ వద్దన నైపుణ్యం కవి శబ్దాన్ని సాధకం చేస్తున్నది.

తమోవర్ధనం

సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయాల సంఫ సమయం తమస్సు. అది పరమ శృంగార ఘటవ చిహ్నామైన కస్తురి కలయింపిగా పోతన కమనీయ భావన.

క ॥ ఎళ్ల దికలు నిండిన శ్రీ

వల్లభు గుణమహిమ బ్రహ్మ నాసించుటకై

చద్దిన మృగమద మనగా

వద్దివిరిసె దమము గగన విథుల నెళ్లన్.

10-1292

కస్తురికి బహువ్యాపక శక్తి ఉంది. దాని వరీమశపు గుబాణింపు మధుర హృదయాలను పులకింపవేస్తుంది. రనిక హృదయాలను శృంగారోద్దైపితం చేస్తుంది. శరీరానికి కాంతి విస్తుంది. నంభోగ శక్తిని ఇనుమడింప చేస్తుంది. కస్తురీమృగం నాభి సుండి వెలువడే ఈ సుగంధ ద్రవ్యానికి తాంబూల సేవనంలో ఉన్నత స్థానం ఉంది. శ్రీమంతులు వైభవ చిహ్నాంగ విథుల్లో కస్తురీ జలాన్ని కలయింవి చల్లటం వసంతోత్పవాలు జరిపిన రాజుల కాలంలో జరిగింది. ఈ విధానైన శృంగార జీవనంలో కస్తురికి ఒంధిక ప్రాముఖ్యం ఉంది. కనుకనే అంధ కవిలోకం దీన్ని విస్మృతించకుండా వచ్చించింది. పోతన సహజ శృంగారకవి కనుక దానిచేత ప్రభావితుడు కావటం అంతి నహాశం.

చంద్రోదయం

చంద్రుడిని ప్రాచీదికాంగనా సిందూర తిలకమనీ విరహుల దైర్యవల్లరుల్ని త్రించే ద్వాత్రం అనీ (10-1295) వర్ణించటంలోని శృంగార భావన గమనార్థం. సిందూరం శృంగార వంటింధి. అనురాగ రనసరంజని. కమల భవాండం అంశ వెన్నెలతో వద్దివింపు కర్మరపు కుపులాగా తేచింది పోతనకు.

కం॥ దర్శిత తారాధివ పరి
నర్పిత కిరణోఘు మిథిత సకల దిశంబై
యొర్పిడి కమల భవాండము
కరూరషు గ్రేవిథంగి గనుపట్టి నృపా !

10-1296

ఈ కరూరం కాముకులు తమకంతల కిచే శృంగారోద్దీపక అనురాగ పురస్కర బహుమానం. అందుచేతనే పోతన కంతటి ఆధిమానం. ఇది రనికుల తాంబూల చర్యాటేపయుక్త సామగ్రిలో అగ్రగణ్యం.

సూర్యోదయం

ఆ తర్వాతి సూర్యోదయ వద్దనంలోని శృంగార కిరణజాల కాంతిరేఖలు నమస్తుం అమూలకాలు. 'పుష్టియూం నిశి కారవ్య సూర్యోదాధ్వః సముళ్తికే' (10-42-32) రాత్రి గడిచి పోగా సూర్యుడు తూర్పు సముద్రం నుండి పైకి వచ్చాడని మాత్రమే ఈమూల ఫైక భావం. ఇందులో శృంగారచూయ ఎది గేచరించదు. కనీ తర్వాతి పద్యపట్టంలో ఇది శృంగార భావ సముద్రసీత మయింది పోతన చేతిలో. ఈ వద్దనంలోని భాసూదయం పోతన శృంగార భావనకు మహోదయం.

సీ॥ పశ్చిమ దిక్కాంత బరగ గైసేయుచే
ముందర నిడుకున్న ముకుర మనగ

10-1303

ఉదయాద్రి మీద ఉదయంచే భాసుడు పశ్చిమ దిక్కాంత పట్టిన ముకురం. ఆ ముకురం అతివలు ప్రీయుడికేసం అందచందాలు రూపు దిద్ధుకనే సాధనం. స్త్రీలోకం తమ అంద చందాల నవ్వింటినీ సింగారించుకొనేది తమ ప్రీయుల కోసమే కదా! 'స్త్రీణం ప్రీయాలోక ఫలహా వేషః' అనే ఆర్యోక్తి సారం ఇదే. సూర్యుడు పద్మిని కంతనము ఫలం. పుణ్యం కిట్టి పురుషుడని కదా నాసుడి. అన్నిటికి ఏంచి రవి బింబం కేపుతాపేపశున శులేకగా భావించి (10-1303) ప్రణయ విరహ ఏషయాల్చి స్నేశించింది.

వద్ద మరందాలు టోలే తుమ్మెదలూ సౌరభాలు విరజమ్మె పిల్లగాలులూ అన్ని ప్రాతః ప్రకృతిలోని వరమ రమణీయ శృంగారోద్దీపకాలు (10-1301). అలాగే బాలభాసుని భాసుపులు సోకివ బ్రహ్మందం కుంకుమ నలిలపు క్రోలి కమర్పీంది (10-1305). పోతన తన సుకుమార భావాలతో శృంగార సౌధ శిఖరాల నదిరోహించి అటుసుండి భాసుక లోకానికి శృంగార భాసూదయాన్ని దర్శింప చేశాడు. ఈ వద్దనలో యుగకర్త అయిన శ్రీనాథ కవిసార్యభామునితో పోతనకవి ఎంత రమ్యంగ సృష్టిపొస్త్రదే రనిక పాతకులు గ్రహించగలరు.

ప్రకృతి సాందర్భంతో పరవశించిన పోతన శృంగారాత్మ అపార ప్రతిభా విశేషాల్ని బహుముఖీనంగా ప్రదర్శించింది. వద్దన సమయంలో ప్రకృతి సమస్తం ప్రణయ పరత్యంగ

భావించాడు పోతన. దానిమండి ప్రణయ మంత్ర నీర్దిని పాండాడు. కనుకనే ప్రకృతి అప్తా శృంగార ప్రవర్షక ప్రసాదన సామ్రాజ్యి సంభరితంగా కనిపించిం దాయునకు. ఆయన తన శృంగార భావాలోకంలో భాపుకలోకాన్ని తన వెంట త్రిపుత్రాడు. అనంద మరందాల నందిస్తాడు. ఈ నన్నివేళలే కపుర్యి శృంగార శృంగార్ణన నిలిపిది. అనే అయి కపులను 'రనిక భావిదుల' హృదయాలలో శృంగార కపులుగా చెరగని ముద్రనేని. అలాటి వారికి లోకంలో చక్కని గౌరవాదర్శలు దక్కేది. ఏతన్నారణంగానే పద్మసలలో పోతన శృంగార ప్రకృతి ప్రస్తుతించింది. శృంగారకవిగా ప్రతిఫలం ఉధించింది.

స్తుతిగత శృంగారం

స్తుతి పదానికి ప్రార్థన ప్రకంన పొగడ్త గితి నతి నుతి వినుతి స్తవం కీర్తనం అనే బ్రథలను విఘుంటుపులు పేర్కున్నాయి. ప్రతాప విభూతి మూర్తి గుణ కీర్తనాదిక స్తుతివల్ల జప్తశక్తయైనిర్ది చేకూరుపుంది. దీన్ని భగవత స్తుతికి పరిమితం చౌరు ఆదిశంకరులు⁹. కానీ వ్యక్తుల పొగడ్తలకు కూడా సాహిత్యంలో దీనికి తాపుంది. స్తుతులలో వారి వారి శృంగార లీలలను కీర్తించటం కూడా కట్ట. అది వారి రసహృదయాలను దోషకనే యత్కుమే. అందుకు భాగవతమే ప్రథమినిదర్శనం. లలితా నహాప్రానమాలు శ్యామలా దండకం సాందర్భయలహరి కనకధారాస్తవం గితగేవిందం కృష్ణ కట్టమ్మశం వెంకపేశ్వర స్తోత్రం వంటి వాదీలో కూడా నుకుమార శృంగార స్తుర్జ ఉంది.

‘ శ్లో ॥ కమలా కుచ చూచుక కుంకుమతే
నియుతారుణితాతుల నీలతనో ।
కమలాయతలోచన లోకపతే
విజయాభవ వేంకట శ్రైలపతే ॥ వెంకపేశ్వర స్తోత్రం శ్లో. 1.

కృష్ణకథా సాహిత్యంలో అనల్యంగా ఉన్న స్తుతిగత శృంగారం భాగవతంలో అనంతంగా గేచరిస్తుంది. అందులో కీన్ని భావాలు వ్యాపారిక్కులైతే మరికొన్ని పోతన ప్రిక్కలు. ‘న్యోభావము చెక పోతన భావకవి. అందును భక్తి శృంగారములు వర్ణించు వచ్చున ఆమి మాత్రమునకు పాల్చు భావలోలుడు. ఆ ఘుట్టములో ప్రత్యుషరమునను ఆయన అత్య భావమే ప్రతిఫలించుచుండును’¹⁰ అని వింగరోవారి ఆధిభాషణం. పోతన

⁹ శ్లో నమస్కారప్రథాత్మక నిర్వాంతోక్కు వర్ణముః ।
విభూతిః ప్రార్థనాచేతి పశ్చించం శ్రుత్లలక్షణం ।

¹⁰ భాగవత శ్యామయంతిక, పుట. 82

భాగవతంలో పాత్రగత అవస్థ భేదాల్ని బట్టి అనేక స్మృతిభేదాల్ని గుర్తించవచ్చు. అన్నింటిలోనూ శ్యంగారం కంఠమ్మంగా కనిస్తుంది.

భాగవతంలో భగవత్ భద్రు ప్రియ ప్రియునికి ప్రకృత్యాది బహాముఖ స్మృతిగత శ్యంగారాన్ని సందర్శించవచ్చు.

భాగవత కల్పతరు స్మృతి

కల్పవృక్షం కావిత ఫలాన్నిస్తుంది. భాగవత కల్పవృక్షం కోరిన ఘలరసాల నందిస్తుంది. అలాగే భాష్యకుడు శ్యంగారం ఫలాన్ని భావిస్తే దానే ప్రసాదిస్తుంది పొతనగారి 'భాగవతాఖ్య కల్పతరుపు'.

మ ॥ లలిత స్వంధము గృష్మమూలము శుకలాపాథిరామంబు మం
జులకా శోభితమును సువర్ధ సుమున స్వశ్రేష్ఠమును సుందరో
జ్యుల వ్యతింబు మహాఫలంబు విమల వ్యాసాలవాలంబు నై
వెలయున భాగవతాఖ్య కల్పతరు పుర్యిన సద్గ్రేష శ్రీయమై.

1-20

శ్యంగార పరంగా ఔ వద్దున్ని ఈ క్రింది విధంగా నమన్యయించవచ్చు.

భాగవతాఖ్య కల్పతరుపు	:	భాగవతమనే కల్పవృక్షం
లలిత స్వంధము	:	కామోత్సంరమైన గౌపికాది గ్రీజన కళాస్థానాలుగా పరిగణింపబడే అంస భాగాలు కలది
గృష్మమూలము	:	ఆ గౌపికలకు శ్రీకృష్ణుడు అలంబనంగా గలది
శుకలాపాథిరామంబు	:	ఉద్దీపన విభావాలైన శుకపికాల కలన్యానాలతో అందగించినది
మంజు లకా శోభితమున్	:	నాయికా సదృశ్యైన పూర్తిషివలతో సుమన్మజ్ఞంగా విరాజించు తున్నది
సువర్ధ సుమునః	:	మంచి రంగుకలిగినవీ మన్మథ బాణాలవంలినీ అయిన పూలు గరిగినది
సుశ్రేష్యమున్	:	సై ఆలంబిన ఉద్దీపనాలతో ఆస్యాదింప దగినది
సుందరోజ్యుల వ్యతింబు.	:	ఆదరణియమైన, శ్యంగార రనవిర్గర మైన కథ గలది
మహాఫలంబు	:	అఱండ రసానందమే ఘలంగా గలది
విమల వ్యాసాలవాలంబు నై	:	స్వచ్ఛమైన శ్యంగార రన భేదాలకు నిలయమైనదై

సద్గ్ర్యజ శ్రీయమై	:	సహృదయులకు మేలు కలిగించేదిగా
ఉర్ధ్వ	:	జగత్తులో
విలయున	:	విరాజిల్ముతుంది.

ఇలా బమ్మేర పోతన ఆంధ్ర మహా భాగవతాన్ని సహృదయులకు పరిచయం చేసిన పద్యంలో శ్యంగార రసాన్నే నిక్షేపించాడు. దృశ్య కావ్యాల్మేని నాందీ ప్రస్తావనల లాగా వనంత బుతువర్ధన సద్గ్ర్యమైన ఈ పద్యంచేత భాగవతంలో శ్యంగార రసాన్నే సూచించాడు.

సరస్వతీ స్తుతి

దేవతా పద్ధతంలో పోతన దీక నవ్యభవ్యరీతి. దేవతాస్వరూప నిరూపణంలో కూడ శ్యంగార రసాన్నార్తిని కళ్లించటం అ సహజపండితుడి సైజం. దానితో గుణ సమ్మేళనం కూడ చేయటం వల్ల ఆదేవతలు సౌందర్యమార్పులుగా దృగ్గేచరమవుతారు. సౌందర్య మంచే నామ రూప గుణ సౌందర్యాదికమే కదా !

ఈ విషయంలో పోతన భాగవతంలోని వాణి విధాతల స్తుతి సర్వాంగ సుందరం. బ్రహ్మను 'భారతీ హృదయసాఖ్య విధాత'గా భావించాడు పోతన. ఇక్కడే ఇంది అనులైన దాంపత్యేవిషువుపుస్యం. భద్ర ఎప్పుడూ భార్య హృదయ రహస్యాన్నాటిగి కలిగించాలని సూచన. సరస్వతిని 'తోయజాత భవచిత్త వశికరణైక వాణి' గా చెప్పటంలో మాటల మన్మహితాలలో భద్ర మనస్సును వశం చేసుకొనే నేరు భార్య కుండాలనీ సూచించాడు. అలాంటి కపురాలలోనే అవధులు మీరిన ఆనందం కాపురముంటుంది. వాణిలాగానే ప్రతి నారీమణి స్వాధీన పతిక కావాలని అ కవివర్యుని ఆకాంక్ష. సరస్వతీదేవిని గూర్చి ప్రత్యేకంగా -

ఈ " క్షేణి తలంబు నెన్నుదురు సోకగ మైక్కి నుపింటు సైకత
 త్రైణికి జంచరీకయ నుందరవేణికి రక్తిత్తానత
 త్రైణికి దేయ జాతభవ చిత్త వశికరణైక వాణికిన
 వాణికి నక్కదామ రుక వారిజ పుష్టక రమ్యపాణికిన.

1-6

అని స్తుతించటం సురుచిర శ్యంగారన సరఫి. అమె సైకత్తోణి సుందర వేణి. ఇది అమె అంగిక శ్యంగారం. తోయజాత భవచిత్త వశికరణైకవాణి. ఇది వాచిక శ్యంగారం. రుక వారిజ పుష్టక రమ్యపాణి అన్నపు డెది ఆపోర్య శ్యంగారం. ఏవం విధంగా త్రివిధ శ్యంగారన న్యారూపచిద్దున సరస్వతిని తాను నందర్థించి సహృదయులకు నందర్థానీయం కావించాడు. ఎతద్రనమూర్తిని నిత్యం సాక్షత్తరింప. చేసుకొనే వాక్కును తనకు ప్రస్తాదింపమని అకవిశ్యరుని నిత్యాభ్యర్థనం. ఈ పద్యంలో గోవికశ్యంగారం వారి విరహం రిండూ ధ్వనిప్రాయంగా కనిపిస్తాయి, వినిపిస్తాయి.

శ్రీరామచంద్ర దర్శనం

६

పవిత్ర గంగా తరంగిచే తీరంలో పోతనకు దర్శన మిచ్చిన శ్రీరాముడు 'మెఱుగు చెంగట నున్న మేఘంబు కైవడి సువిద చెంగట నుండ నెప్పు వాడు (1-14). అయిన సీతారాముడు.

స్వంధార్యంత పద్మాలలో సైతం పోతన గారికి సీతామన్భిరాముడె ప్రత్యక్షమాకాదు. ఆ రాముడు 'జానకి చిత్రహీరుడు (1-525) 'జనకసుతా మనో విమల సారస కొమల చంచరి' కుడు (3-1043). 'శ్రీవిలనిత ధరణి తన/ యా వదన సరోజ వాసరాధిపుడు' (4-1), 'పర జనక సుతాధిపంగుడు,' (4-973), 'రసా తన/యా హృదయాఖ్య రంజనుడు' (7-482), 'జనక సుతా హృద్యహీరుడు'. (9-734) ఈ విశేషణలన్నీ జానకిరాముని ప్రేమాంచిత హృదయానికి ఏకపత్తి ప్రతానికి వారి అమలిన దాంపత్య శృంగారానికి ప్రతికలు.

శ్రీరాముడు 'సుందరి శంబరారి' (4-974) 'సుందరి మానహారి' (9-735) కూడా. కానీ సౌందర్యం మనోహరత్వం ఆయన సౌంధయం ముందు తలవెగ్గాయి. అని అన్ని ఆయన ఏకపత్తిప్రతానికి వన్నె తచ్చాయి. ఇలా పోతన గారి శ్రీరాముడు సుందర రాముడు శృంగారాధిరాముడు జానకిరాముడు.

పష్ట్యంతాలు

పష్ట్యంతాలలో నాయక సంబంధమైన ఇతర లక్షణాలలో పాటు శృంగార విశేషణ షట్టుం కూడ గోచరిస్తుంది భాగవతంలో. వీటివల్ల పోతనగారి శృంగార తత్త్వ పరిపోపకత్వం వెల్లడేతుంది. ఆయన అక్కడక్కడ నిక్షేపించిన శబ్ద దీపాలవల్ల ఆపద్య సౌధాలన్నీ ప్రకాశిస్తాయి. హరి (కి) (1-27) మనోహర సౌందర్యమూర్తికి, పీత వత్ర పరిధాయి (కి) (1-30) వీతవర్ధం అద్భుత రసానికి శక్తికి నిదర్శనం, అద్భుతప్రాణిన్న ధరించిన వాడికి, గోచరిపో మందిరయాయి (కి) (1-30), గోప నితంలని మనోహారి (కి) (1-27) కాముకులు ఏకాంతంగా కాంక్షించే సురక్షలునం వల్ల బడలిక చెంద వీరుడులన్న గోప్తీల మనస్సులను అనందింపజేసేవాడికి, రుక్మిణి మనస్సుయికి (1-30) రుక్మిణి మనసులో శీరంగా ఉన్నవాడికి, కేమాయి (కిన్) (1-30) భోగ పరాక్రష్ట సంకేతమైన ఆదిశేషుడు పాసుగా గలవాడికి తన భాగవతాన్ని నమర్చించాడు పోతన. రుక్మిణిలేను ప్రేతలందరితోను కృష్ణుడు భోగించాడని నూచించాడు. ఇది శృంగారనాయక స్వతితమైన పోతనగారి శృంగార స్వార్థానికి సురుచిర నిదర్శనం.

కుంతీకృత శ్రీకృష్ణస్తుతి

సాగరాన్ని చేరి పవిత్ర గంగానది ప్రవాహ వేగంలాగా పరమేశ్వరుని చేరాలనే తొందర కుంతీ స్వవంలో కనిపుంది.

“ శ్రీకృష్ణ ! యదుభూషణ ! నరస్తా ! శృంగార రత్నాకర !

లోకమైపా నరెంద్ర వంశదహనా ! లోకేశ్వర ! దేవతా

నీక బ్రాహ్మణ గేగణార్థి పారణ ! నిర్వాణ సంధాయక !

నీకున్ మైక్షేర ద్రుంపవే భవలతల్ నిత్యముకంపానిథి !

1-199

శ్రీకృష్ణుడు శృంగారరన పరిపూర్ణుడు. శృంగారరన వాహినులన్నీ ఆ శృంగార రత్నాకరునిలో జేరి సార్థకత భజించుకొన్నాయని కుంతి పాత్రవరంగా పోతనగారి భావన. ధార్మిక అర్థిక కాముక మోక్షదిక శృంగారరనవాహినులన్నీ ఆ రనసముద్రంలో ఏలీనమై సార్థకత భజించుకొన్నట్టు సంభావించవచ్చు.

భగవతగత కథలన్నీ సముద్రగత వివిధ జంతు స్థాయికి చెందినవి. కాగ శ్రీకృష్ణ గాథ మాత్రం ఆగాధసముద్ర గర్జుంలో గుష్టంగా ఉన్న అనద్ద రత్న సమూహం. ఎతరుసా విష్ణురమే రసానుభూతికి పరాక్రష్ట. ఎంచిధానేక రన విష్ణుర్మి ‘శృంగార రత్నాకరా’ అనే సాధిప్రాయ నంబోధనంలో భాష్యక హృదయానికి కల్పితుంది.

థిమ్మకృత కృష్ణమ్మతి

యుద్ధరంగంలో శ్రీకృష్ణుడి శృంగార న్యరూపాన్ని సందర్శించి పరవళించాడు థిమ్మదు. అంటే తన చిత్రాన్ని మొత్తాన్ని మనీపాయత్తం చేశా డాయన.

మ॥ త్రిజగన్యేహన సీలకంతి తను వ్యద్దిపింప ప్రాభాత సీ

రజ బంధువ్రథ మైన చేలము పయిన రంజెల్ సీలాలక

ప్రజ సంయుక్త ముఖారవింద మతి సేవ్యంబై విష్ణుంభింప మా

విజయుం జేరిడు వన్నెలాడు మది నాచేశించు నెల్లుపుడున.

1-217

ఇక్కడ థిమ్మదు సందర్శించిన శ్రీకృష్ణుడు (1-217) ‘వన్నెలాడు’ అంటే ‘పచిశృంగారి’ అని భావం. అట్టే ఆ శృంగార న్యరూపమే తనను అవేశించాలని కేరుకున్నాడు థిమ్మదుంతటి ఫోటక ల్పమ్మాబారి. ఇలా భావించటం శృంగార మాధుర్యానికి పరాక్రష్ట. జందులో శ్రీకృష్ణుడు ఉధీరన విభావం.

శ్రీకృష్ణుడి ఆ శృంగార రూపం తనకు జన్మరూపాత్మాన్ని కల్పిస్తుందని థిమ్మది సమ్మకం. గోపికా కృష్ణదిగౌన భావించా డందుకనే. వారు వలచి వలచింప సర్పిన వనితలు గడా !

కం॥ వలుకుల నగపుల నడపుల

నలుకల నవలోకనముల నాభీరవధూ

కులముల మనముల శారిమి

కొలుకులు వదరించు ఘనుని గలిచెద మదిలోన.

1-223

గేవికల విరహాపాన్ని పోగడ్చిన శ్రీకృష్ణుడి దివ్యమంగళ శ్యంగార విగ్రహాన్ని భావించి పదాల పోపాధింపుతో అతడి ఆ శ్యంగార మూర్తిని చిత్రికరించి దర్శింపజేశాడు. ఇలా ప్రతిపద రన నిష్టందంగా మూలవాణి¹¹ కి మెరుగులు దిద్ధటం పోతన శ్రీకృష్ణుడికి చేసిన అధికాధిక సురుచిర శ్యంగార చందనచర్చ మాత్రమే.

బ్రహ్మకృత విష్ణుస్తుతి

మానవ మనస్సు చంచలం. కనుకనే మానపుడి వివయంలో లక్ష్మీ నది చంచలంగా ఉంటుంది. మాధపుడి మానసం అలాంచేది కాదు స్విరష్టింది. అందువల్లనే అమె అయిన చెంతనే స్విరంగా నిత్యసేవా నిమగ్నంగా ఉంటుందని ఖ్రమా క్రించాడు.

తే ॥ చిర శుభాకార నిత్యలక్ష్మీ విపోర !

భక్త మందార ! దుర్ఘావ భయవిదూర !

3-304

అమె నిత్య సాంగత్యం వల్లనే లోకంలో అయిన లక్ష్మీప్రదుయు కాగరిగాడు. ఇలా సారాంశంగా లాకికంగా లక్ష్మీ అస్తిరమనీ అవతారతత్త్వంలో నిత్యమనీ తెలుస్తుంది. ఇలాంచి నన్నివేశ భావాలు భాగవతంలో అనేకంగా గేచరిస్తాయి.

తే ॥ చిన్నయ కార ! నిత్యలక్ష్మీ విపోర !

4-171

తే ॥ చిర దయాకార యిందిరా చిత్తచేర !

4-203

ఇలా పోతన లక్ష్మీనారాయణుల అదర్చ దాంపత్య శ్యంగార భావాన్నే పరిపోస్తాడు.

దేవతాసీకకృత లక్ష్మీస్తుతి

నృసింహాని శాంతింపజేయవలనిందిగా లక్ష్మీదేవిని అభ్యర్థిస్తూ దేవత లామెను స్తుతించారు.

కం॥ పారికిం బట్టుపు దేవి

పారిసేవా నిష్పతమతివి పారి గతివి నది

పారి రతివి నిష్ఠ నని నర

పారి రోము దింప వమ్మ పారివరమధ్య !

7-340

¹¹ శ్యామి అంత గతి విలాప వల్లచౌచ ప్రణయ విశ్వికా కల్పితోరుచూసా :

కృతముకృత వక్ష ఉన్నదాంధా దృక్షతి మామున కింయమ్మ గోవధ్య : ..

1-9-40

ఇది లక్ష్మీనారాయణుల సంబంధ బాంధవ్యానికీ గుణగణ సాందర్భానికీ స్థితి స్థాపనకూ సంబంధించిన వర్ణనలతో కూడిన స్తుతి. ఇక్కడ ఆమె యొక్క అంతస్థాందర్య బహిః సాందర్భ కీర్తనం ఉంది. తద్వారా ఆమె సర్వ విషయిక శృంగారం వెళ్లడేటుంది.

వింధ్యావళీకృత వామవస్తుతి

'పతి భిక్షాం మమ దహి కేమలమతే పద్మావతే' (8-652) అంటూ పతిభిక్షకేసం వింధ్యావళి తత మతద్రిప యానగ కుచ నిరుంధచ్ఛేశ సంవ్యానగా కదలి వచ్చింది. ఆమె మాటల్లో అంతర సాందర్భం, ఆకారంలో బాహిర సాందర్భం కీర్తించ బడినాయి. ఆమెలో రెండింటి పక్షం చేకారింది. ఆమె శ్రీహరిని కీర్తిస్తూ అన్నమాటలు -

కం॥ కాదనదు పొమ్ము లే దీ

రాదనదు జగత్రథైక రాజ్యము నిచ్చె

న్నా దయితు గ్రృహనేటికి

శ్రీదయితా చిత్తచర ! శ్రితమందారా !

8-655

ఇది వింధ్యావళి గావించిన ప్రశ్నపూర్వీక స్తుతి. నీపూ సతీ సహాతుడవే కదా ! నా స్థితిలో నీ భార్య పుంచే ఎలా బాధపడుతుందో ఈహించుకొని కరుణీంచమని కోరకుండానే కోరిన నన్నివేశంలో శృంగార స్వార్థి కనబడుతుంది.

సత్యప్రతికృత మీనావతారస్తుతి

సత్యవ్యవహరై రాజు మీనరూపుడైన శ్రీహరిని గూర్చి పర్చిన సందర్భం -

కం॥ శ్రీలలనాకుచవీధి

కేం పరశంత బుద్ధి గ్రీడించు నుఱు

లోలుదపు శామసాకృతి

నెలా మత్యుంబనైతి వెతిగింపు హరి !

8-701

ఈ ప్రశ్నలో భగవచ్చుంగార క్రీడా విలాసం పాతన స్ఫూతి పథంలో మెరిసింది.

అంబరీషకృత సుదర్శనచక్రస్తుతి

దుర్యానుని రక్షించటానికి అంబరీషుడు చేసిన సుదర్శన చక్రలాఘవ స్తుతిలో శృంగార స్వార్థి ఉంది.

ఆ॥ కలగి నిద్రవేవ గలలోన వచ్చిన

నిన్న జాచి దీర్ఘనిద్ర వేదు

రఘుర వరులు శయ్య లందున్న సతులు త్ర

భాత మందు లేచి పెలువరించ.

9-130

‘రాజులకు శత్రువుల వట్ట నహజంగా ఉండే భావమయిన కొత్రంతోపాటు ‘శయ్యలందున్న నశుల’ ప్రస్తావన చేశాడు. అంబరీషుడు భక్తుడైనా రాజునుఖా లెరిగిన వాడు. కనుక ఇలా చేసిన పాత్రోచిత శృంగార రసావిష్ణురణం పోతన హృదయావిష్ణురణమే! కృష్ణకృత బలరామ ప్రశంస

వన విహారానికి బలరాముణ్ణీ శ్రీకృష్ణుడు పురికలే సందర్శంలో బలరాముడి రాక్త ప్రక్రతికాంత పరవశించిందని మూల భాగవతంలోని భావం.

శ్లో ॥ ధన్యోయి మద్య ధరజేత్కుణిరుథ ష్ట్రే
అయి స్సుకోద్రుమలతాః కరజాథి మృష్టాః
సద్యేక ధ్రయః ఖగమ్యాః సదయావల్కై
ద్యుప్సాక స్వరేణ భుజయాపి యత్పుష్ట్రే ॥

10-15-8

ఈ ధరజే పూర్వం అనేక అవకారాలలో నీచరణ సాభాగ్యాన్ని పొందినప్పటికి స్వయం రూపావహారం వల్ల ఇతఃపూర్వం కంటే ఆమె ఇప్పుడు ధన్యోరాలయింది. తృణాలతలు నీ పాద స్సర్పుచేత, వ్యక్తులూ లతలూ నీసలు స్సర్పుచేత, నదులూ పర్వతాలూ నీ ఏకజాలచేత, శ్రీదేవి గోపిలూ కూడ తపాతపాలాడే నీ వక్షః శ్శలంచేత ధన్యోలైనారని దీని భావం. పోతన ఈ భావాన్నే తెలుగు పదాల పోహాంపులో శృంగార రసభరితం కావించిన తీరు పరిశీలనార్దం.

సీ॥ నీ పాదములు సౌకి నేడు నీరును త్రణ
పుంజముతే భూమి పుణ్యమయ్య
నీ నథంబులు తాకి నేడు నానాలతా
తరు సంఘములు కృతార్థంబులయ్య
నీ కృపాదృష్టిచే నేడు నదీ కైల
ఖగ మృగంబులు దివ్యకాంతి జింద
నీ పెన్నురము మావ నేడు గోపంగా
జనముల పుట్టుపు నఫలమయ్య

అ॥ నని యరణ్య భూమి నంకించు పనులను
మిత్ర జనులు దాను మేషుచుండి
నలిన లోచనుండు నదులందు గిరులందు
నంతనంబు మెతుయ సంచరించె.

10-597

వ్యాప పోతనల కల్పనలను కన్నిందెని వ్యక్తులతాదులకు కల్పించే దోహర క్రియలుగా ఎంచవచ్చు. కన్నింటిని నాయక పరమైన శృంగార చేష్టలుగా, నాయకానుభవాలుగా పరిగణించవచ్చు. కానీ నాయికా నాయకుల మధ్య జాతి భేదం వల్ల రసాభాన మెర్పుదుటుంది. ఏష్టునా పొగడ్తలో ఇలా రసాత్మకి ప్రక్కతని పరవశింపచేయటంలో వ్యాప హృదయాన్ని పోతన శృంగార రసాదంచితంగా ఆవిష్టించా ఉనవచ్చు.

గోవికాకృత శ్రీకృష్ణస్తుతి

తమ వప్పొం నపహరించిన చిన్నికృష్ణుని గూర్చి గోవికలన్న మాటలు మన్మథ భావపోర్కాలు.

కం॥ మామా వలువలు ముద్దుకు
మామా ! కనిపోతు పోతు మన్మింపు తగ్గన
మా మానమేల కనియెదు
మా మానన పారణ మేల మానుముక్కుష్టా !

10 - 818

గోవికామాన నంరక్షణం మాట మర్చిపోయి, మాటల పాటల్లో పడి పోతుంది వరపళించిన పాతకుడి హృదయం, 'పాక్యం రసాత్కుకం కావ్యం' అన్వయానికి ఇందులోని గాఢ శ్యామార భావన నిదర్శనంగా నిలుస్తుంది. 'తెలుగు దేశంలో మామా బావా వరసలు ఎంతో చెరవ తిపి కలవిగా ఇప్పటికిన్ని అరాగి ఉన్నాయి, శ్యామారానికి అలంబనమైనవిన్ని' 12.

భూదేవిస్తుతి

గోవికలు కృష్ణ విరహాచిత్తలై అతనికేసం అన్యేషిస్తూ చేసిన భూదేవి సాభాగ్యస్తవం.

కం॥ కిరిణు కాగిల తెర్చును
వటుడై వర్ధిర్చి కారిజె వడి గృష్మాండై
యిఱ బదచిచ్చుము లిడె గ్రిం
దటి బామున నెమి నేచితమ్ము ధంతీ !

10-1017

ఈ భావానికి మూలాధారం (10-30-10) ఉన్నా గత మూడు జన్మల్లోనూ భూరమణికి నారాయణమూర్తికిన్న సాంగత్యాన్ని కీర్తించారు గోవిక లిందులో. ఇందులోనే అమె పొందిన రత్నికి సాభాగ్యానికి వారిగి గలిగిన ఉర్ధ్వ ద్వేషక మహాతుంది స్తుతిగతంగా.

గోవికాభ్యూర్ధవం

కం॥ కంటెవి మా హృదయంబులు
కంటెవి మా మనము లణ్ణ గంటెవి వలువల
గంటె విక నెణ్ణ పెనదీ
కంటెపు గద నిన్న నెతిగికంటెవి కృష్టా !

10-820

ఇందులో సర్వాంగ నమర్పుజ బుద్ధితో వ్యవహరిస్తున్న నాయికా శ్యామారం ద్వేషకం. ఇమ్ము స్తుతిలో 'వన్నెలాదు' లాగా ఇట్టుర గోవికల లణ్ణ, మనసు దేచుకున్న కంపివాయా

పేర్కొనటం పోతనగారి కున్న శ్యంగార ప్రీతికి నిరర్థనం. ఇలా 'వచ్చెదము నిషు ఏర్పాన' మెదలైన భావాలు శ్యంగార వ్యక్తికరణ నమర్థాలు. ఈ తెలుగుదన మెతీగిన పోతన కావితపం ప్రశంస్యాం.

కరన్నిక - గోవికాస్తుతి

కరల్రాతిలో వేషునాద మాధుర్యానికి పరపరించి కృష్ణ సన్నిధికి వచ్చాడు గోవికలు కృష్ణుడి పీడి గాథాసురాగంతో. వారు చేసిన సాముహిక అభ్యర్థన ఇది. 'మరుదు మెకిని యుచిన వచ్చినార' (10-991) మని 'మనేజాగ్నిచే/బోగులం జాలము కేగరింపుము' (10-992) 'మనుభేట్కు కే/దండ విముక్త బాణముల దానసల మయ్యాద మాదరింపవే' (10-993) అనే మూల భాగపత గత భావాలేకాక, వారి 'ఆడుకుయులు' కూడ పెంచినాడు పోతన్న.

సీ॥ ని యథరామృత ప్రిద్దరుంటులు నేడు
చేరి వాతెళలసై చిలుకున్న

10-994

సీ॥ ఈ పంచబూజాగ్ని నేమిట నాయ్యము
నీ మంజా వాగ్మ్యుష్టి నెగడదేని

10-997

అని కామార్ద్రలైన గోవికల భావాలలో కృష్ణుడు శ్రీయువతి దైర్యచేరుదుగా నిరిచి పోయాడు. ఇలా అయిగ శ్యంగారావస్తులన్నీ పోతన గోవికల అభ్యర్థనలలో నిబంధించాడు 'సింహ మదార చిచ్చుముల శేయు భవచ్చరణారవిందము' (10-999) లనటంవల్ల వారిలో స్ఫురితంగా కామ సూత్రాలను నిక్షిప్త పరచి నభ్యామి.

గోవికా గీతలు

ఎరనం పథ్మ ప్రశ్నేకాసురాగం లేని వ్యాసుడే పాత్రచితి దృష్ట్యా గోవికా గీతలలో శ్యంగార భావాలు గుప్తించాడు. వాలేకి అనువాదంలో పోతన తుదిమెతుగులు దిద్యాడు. మరికన్ని కొమెతువులు మెతీచించటం చేత గోవికా గీతలన్నీ శ్యంగార గితికల్లునాయి. కామార్ద్రలైన ఆ గోవికల మాటలు విరహితికలే !

ఈ॥ విషణులంబు వలన విషధర దానపు
వలన గారివాస వలన వప్పి
వలన మిగులు వాని వలనను రక్కించి
కునుపుకుని బారి గూర్చుదగునె ?

10-1037

ఎన్న అలవికాని అనంతశైన అవదల నుండి రక్కించిన నిషు మమ్మిల్ని మన్మథుడి పోలుసేయటం నమంజనం కాదని అభ్యర్థించాడు. దినికి మూలం (10-31-3) ఉన్న వారి కామభావ మాధుర్యం కమనియం.

శ్రీకృష్ణుడి ప్రత్యేవయవ నృరూపుడి నుఱానుభవం వల్లనే విరహాతావం ఏముకమైతుందనే వారి అభ్యర్థనలో దగి ఉన్న ఎన్నో కామ శాప రహస్యాలు సహాదట్టుక సంవేద్యాలైనాయి. చివరకు వారిచేత పొతన పర్మించింది విరహార్థరమైన అభ్యర్థనం.

కం॥ తియ్యెలుకాడు ఛీకొ

ప్రయ్యులుగా దూజనేసె వనితల మనముల్

వియ్యాన నింక సయినన్

గుయ్యాలింపం గదయ్య గోంద వారీ !

10-1058

‘సేడు రెండు మూ/డమ్ముల యొకుకా డెదుర నడ్డము రా దగదే కృపానిధి’ (10-1055) అని ప్రాథేయ పదతారు గోపికలు.

రుక్మిణీకృత శ్రీకృష్ణస్తుతి

నర్యోంద్రియ సమర్పణ బుద్ధితే శ్రీకృష్ణుడి కేసం ఎదురు చూసేంది రుక్మిణి. అమె అయోగ విప్రలంబాన్ని సందేశాత్మక సంప్రాప్తానలో పొతన వ్యక్తికరించాడు.

నీ॥ ప్రాణేశ ! నీ మంజా భాషలు వినలేని

కర్మరంధ్రంబుల కలిమి యేల?

పురుషరథ్మమ! నీపు భోగింపగా లేని

తమలత వలని సౌందర్యమేల?

భువన మాహాన! నిన్ను బోడగానగా లేని

చక్కరంధ్రియముల సత్యమేల?

దయిత! నీ యథరామ్యతం బానగా లేని

జమ్మాకు ఫలరసనిధి యేల?

ఆ॥ సీరజాతనయన ! నీ వనమారికా

గంధమఖులేని ప్రూణమేల?

ధన్యచరిత ! నీకు దాస్యంబు సేయని

జన్మమేల? యున్నిజన్మములకు.

10-1708

‘వంచెంద్రియ నంపులోలో వంచభూతాల గుణాలను ధ్వనింప జేయడం ఈ వద్దంలో ఇన్న రమణీయ రహస్యం.’¹³ ఆ ప్రయత్నంలో వెరినిన ప్రతిభావం శృంగారంతే విరిని ప్రతిభావంతమయింది. అలాగే రుక్మిణి తాను వంపిన ప్రేమ సందేశంలో -

తే॥ కరుణ జూడుము కంసారి! ఖలవిదారి!

శ్రీయతాకారి! మానినీ చిత్తచేరి!

10-1701

అన్నది. లక్ష్మీసహితుడైన విష్ణుమూర్తి ఆమె విరహన్ని భరింపలేదనీ ఆయన అవరావతారం అయిన గోలుడు మానినీ చిత్తచేరుడై ప్రనిద్రి చెందాడనీ నిరూధి. కనుక ఈనే స్వయంగా వచ్చి స్వీకరింపుమని ఆమె ప్రార్థన. ఇందులోని శృంగారం అభ్యర్థనమే కాక కర్మవ్యబోధకం కూడా.

సత్యాకృత కృష్ణస్తుతి

యుద్ధానికి పస్తువని నత్య శ్రీకృష్ణుని అభ్యర్థించటంలోని నందర్శ్చచిత సంభాషణ శృంగారోద్ధీపనమే. నపట్లు సంఘంలో భద్రు విజయాన్ని కీర్తించడం నత్యకు నంశేష సంధాయికం. ఆ విషయ ప్రస్తావనంలో శ్రీకృష్ణుని మనసీమను దేచుకొని మమతల కేవల గద్ది అందులో శృంగారాధిదేవతగా ఆరాధిత కావాలని అమె. అకంక. అందుకే ఈ అభ్యర్థనం (10ఇ - 151) తే భద్ర తనను బహుమాన పురన్సురంగా చూచే భాగ్యం కలిగింది. తర్వాత ఆమె చేసింది ప్రశంసాత్మక సంప్రార్థనం. సంగ్రామ రంగానికి వెళ్లాలనేది ఆమె కుతూహలం.

ఉ॥ దానపు శైవనేమి మతి దైత్యసమూహము భైన నేమి నీ

మానిత బాహంద్రముల మాటున సుండగ నేమి శంక ? నీ

తే నరదెంట నంచు గర తోయజముల ముక్కంచి త్రైక్షే న

మ్యానిని దన్ను భద్ర బహుమాన పురన్సుర దృష్టి జూడగన.

10ఇ - 155

శ్రీలు ప్రశంసావర్ణన్ని కురిపిస్తే శురుమల హృదయ కీర్తంలో వండని మమతానురాగాలుండవు కదా ! 'ఏంతపారలైనా కంతదానులే'¹⁴ కదా ! అలాగే ఆ ప్రశంసలు సాధించని విజయాలుండవు కదా !

ఉపాకృత చిత్తరేఖాస్తుతి

చరిక్త అయిన చిత్తరేఖా దూతిసైపుణ్యాన్ని ఉపాసుందరి విసుతించటం కృతజ్ఞతా సూచకమైన వినుతి.

సీ॥ ఇతివ ! నీ సాంగత్య మను భాసురుచి నాకు

గలుగుట గామందకర మంగ

దరాక్కి ! నీ నథిక్యంబను నావచే

గడిది వియోగార్థి గడవగంటి

నఱల ! నీ యనుబంధ మను సుధావృష్టిచే

నంగజ సంతాప మార్ప గంటి

పసిత ! నీ చెరితనం ఒను రసాంజనముచ
నా మనోపార నిధానంబు గంది

తే! గలల దేచిన యాపు గ్రుక్కన లిథించు
పారు నొ నన్ను దేడ్కెచ్చు వారు గలరి?
సీదీలో జాడ బుద్దించు నేర్చు నీక
కాక గల్చునె మూడు లోకములయిందు !

10.ఇ - 369

లోకంలోని ప్రైమ పురాణాలలో శృంగారమాతీ శైవుళ్యం దాని అవశ్యకం ఎంతగానే
ఏనుతింపబడినాయి.

అనేకరాజకృత కృష్ణస్తుతి

కారాగ్యహ విముక్తులైన రాజులు శ్రీకృష్ణుని మాధవుడుగా గుర్తించి కీర్తించిన
సన్నివేశం -

ఉ! వేదవధూ శిరో మహితపీఠుల జాల నలంకరించు మీ
పాద సరోజ యుగ్మము రుభ్రాంతి మా హృదయింబు లందు ని
త్యేదిత భక్తిమై దగిలియుందు నుపాయ మెతుంగ బల్యు దా
మోదర! భక్త దుర్ఘవ మహాదధితారణ! సృష్టికారణ! 10.ఇ. 749

పారు కోరుకొనేది వేదవధూశిరో (ఉపనిషత్తుల) విషయమే ఐనా నవవధూ శృంగార
క్రీడ స్నాన్తి కలుగుతుంది. పాదపద్మాలు హృదయ సీమలై ఉంచటం అనే కామ సూత
స్నానుకూడా ఈ సన్నివేశంలో స్నేహిస్తుంది.

ఇలా భాగవతంలోని కొన్ని స్తుతిగత శృంగార సన్నివేశాలు హృదయాన్ని పరచింప
చేస్తాయి. సహృదయ హృదయకాళ్లో శృంగార భావాలు. మలయ. మారుతాలుగా వీస్తాయి.
అప్పుడు మనః కమలాలు వికనేస్తాయి. అప్పుడే భాగవతం రసాల్చునితమై కావ్యస్తాయి
సందుక్కంటుంది. అందుకు పోతన్నగా రపలంబించిన శిల్పమిది.

వేణుగాన శృంగారం

ఉ! గితస త్రైయతే దేవః నర్వాః పార్వతిపతిః
గపేపతి రసంతేటవి వంశాధ్యని వశంగతః ॥
ఇది సంగీత రత్నాకరకారుడు చేసిన సంగీత ప్రశంసన.

'గితం వాద్యం చ సృంగ్యం చ త్రయం సంగీత ముఖ్యతే' అని సంగీత నిర్వచనం. ఏలీల
ద్వితీయ స్థానియమయింది వాద్యం. అది గిత సృంగ్యాలకు. ఉపశలకంగానే కాక
స్వయంత్రంగానూ రసభావ వ్యక్తికరణ సాధకం గానూ ఉంటుంది. అట్లే వాద్యాలు

పలురకాలు. హదీలో వేషువు ఒకదీ. అది దశవిధి ప్రణావ నాదాలలో అగ్నగణ్యం.¹⁵ అది వాయుపూర్వక వార్యం. వేషువును వెదురుతోనూ పలులోపోలతోనూ గజదంతంతోనూ నిర్మించ వచ్చు. గజదంత నిర్మితమయిన దాన్ని 'విషణవేటు' వసీ శృంగ వేషువనీ అంటాయి. వంశ (వెదురు) నిర్మితాన్ని వేషువనీ వంశ అనీ వంశమని వ్యవహారిస్తారు. మురళీక్యాది నామాలతోకూడా ఇది లోకవిదితమే. ఔ అన్నింటిలో వంశాదమే మథురతమం త్రుతి సుభగం అని సంగీతజ్ఞుల అభిభాషణం. భాగవత కృష్ణుని కథలో గీతన్యుల కలయికలో కూడిన వేషునాద మాధుర్యాన్ని కూడ అస్వాదించవచ్చు. పోతన భాగవతంలో మురళీధరుడు 'విషణవేటు ధారి'(10-546) గాను 'శృంగ వేషు' ధారి (10-583) గాను దర్శనమిస్తాడు.

అలాపన సమయాన్ని బట్టీ రాగ స్వర భేదాల్ని బట్టీ కూడ వేషునాద మాధుర్యపు రుచులు మారుతాయి. నాదసుధా ధారల మత్తులో అతివల్పి మన్మథోద్దీపుల్లి చెస్తుంది ఈ వేషుగానం. శరద్రాత్మి సమయంలో వేషువును పూరించాడు శ్రీకృష్ణుడు. విష్ణుపురాణంలో "కలపదం" (అస్ముపటం) లో గీతాన్ని పాడినట్టుంది. సంస్కృత భాగవతం (10-29-3) లో కూడ "జగకలమ్" అని ఆ శబ్ద ప్రయోగమే ఉంది. లేకారుడైన విశ్వాధచక్రవర్తి 'కల' శబ్దం నుంచి కృష్ణ మంత్రానికి బిజమైన 'క్లిం' శబ్దాన్ని నిప్పున్నం చేశాడు. దాన్ని కామ గీతమని నిర్మచించాడు. కాగా వ్యాసుడు 'తనంగ వర్ణనం'గ (10-29-4) పేర్కొన్నాడు¹⁶. పోతన్న దాన్నే మారవికార పోతుపూగా క్రించాడు.

ఈ వేషుగానాన్ని జయదేశ్వరు స్త్రీల విషయంలో పట్టర్చుసాధక మహామంతంగా పేర్కొన్నాడు.

శ్లో " అంతర్మోహన మాట ఘూర్ణన చలన్యందార విభ్రంశన
స్తంభాకర్షణ దృష్టిపూర్వణ మహామంత్రః కురంగిదృకామః
దృష్టిపూర్వణ దూయమాన దివి పష్టుర్యార దుఃఖా పదం
భ్రంశః కంసరిపో ర్యాపోల యతు వత్స్యాయాంనీ వంశిరవః : "

గీతగేచిందకమ్యం. పుట. 228

మాహాన వశికరణ మారణ స్తంభన అకర్షుడి ఉద్యాపిలు విషయాల్లో శ్రేయమ్యు కలిగిన్నందట వంశినాదం. ఇలాగీ శ్రీకృష్ణుడు గౌకిల్లి వేకరించుకున్నది ఈ వేషుగానంతోనే అని వేంకపేశ్వర స్తుతం కూడ తెలుగుతుంది.

శ్లో " కలవేషురవా వశిపువధా
శతోద్రీవుతా త్వుర కెలి సమారత : "

¹⁵ పంచివిష్ణు. శ్లో 18

¹⁶ శ్రీకృష్ణవరితము. పుట. 165

దీనిబట్టి గోకల చిత్రకర్మకు మూలకారణం మరళీనాద మాధుర్యమే.

ఈక శ్రీ కృష్ణకర్మకు మృతంలో ‘ముఖరిత వేషు విలాస జీవితు’ దనీ ‘వేషు నాద రసికు’ దనీ లీలాకుడు జ్ఞానిస్తే, పోతన స్వేచ్ఛండై మధురాధరాముతముదే వంశంబు పూరించు’ ననీ దాని మాధుర్యానికి శ్రీకృష్ణుడే తస్యయుదైనాడనీ పేర్కొన్నాడు. భాగ వతంలో శ్రీకృష్ణుడెప్పుడూ ‘వేషు నాదపాశ బుద్ధలోకు’డే. కనుక దానికి విశ్వమోహన శక్తి ఉంది. శ్రీతలకు ఉత్సాహాన్నిచ్చి ఉఱ్ఱుతల్యాగించి కదనుల్కించే లక్షణం కూడ ఉంది. మాయ గేవత్సర్వి గోపోల్కి పిరిచే సందర్భం స్వరచేయం. శ్రీకృష్ణుడెప్పుడూ ‘విషాంవేషు చిహ్నితుడే’. వేషు నాదానికి లాలిత్యం ఉంది. దానితో ‘లాలిత వేషు రవాధిరాముడై’ (10-625) నాడు. గోకలు లాలిత మనస్సులైనారు.’

వేషుగిరం మక్కువలు ఎక్కువ చేస్తుంది. అతివల సిగ్గుసూ ఎగ్గుసూ చిదిమి వేస్తుంది. ప్రేతర్వి గుములుగా గూర్చి వారి ‘జరిలిలి’ (శృంగార నంబంధమైన) ముచ్చులకు మూలమయింది (10-768). వేషునాదం విస్తు ప్రేతల మనస్సులు పలుభావాల నిలయశైలాయి. వారిలో ఒక గోక తన చిత్రాన్ని గూర్చి చిత్రగిస్తుంది ఇలా -

కం॥ తలకెను గొబ్బున చిత్రము

నథినాక్షుని మధుర వేషునాదము నా వీ

సులు సోకినంత మాత్రన

చెలియా ! యికనెట్లు వెరపు చింతింపగదే.

10-771

అంతలే అనంతశక్తి ఉండబట్టే వేషువు దాని పర్యాలను సేత్తాలుగా అర్పించిందని (10-777) గోక లీర్యై చెందారు. అయినను వారి మనస్సులలోనే ‘ప్రతి పదంబును’ (ప్రత్యుషమును) అలింగనం చేసుకున్నారు. అయిన పట్ల వారి పలపు పన్నిదిన్ని పెంచి విశ్వసాన్నిహిత్య సాభాగ్య కాంక్షితర్వి చేసింది. చరాచర చేతన జగత్కు నంతా ఘైతస్య చకచ్చకితం చేసింది వేషునాద చాతుర్యం. ప్రకృతి మొత్తం అలా మానవకృతిని దాలిపు కృష్ణ పదసేవయత్తమైంది. ఇది అద్యుత కల్పనం ! ఈ వేషునాదం సర్వలోకాలకూ పరిప్యాప్తమై ప్రభావితం చేసినట్లుగా సంభావింపబడింది. దీని ప్రభావాన్ని కేవలం తానుగా గాక గోకా ముఖతః వర్ణించి కథలో విశీంసం చేయటం ఉత్తమశిల్పం.

సదినముదాయానికి సైతం వేషుగానం ఉద్దీపన మయింది. అందులో ఒక ప్రౌఢ నాయికా వర్ణనం దర్శనమిస్తుంది..

మ ॥ క్రమమొప్పన్ నదులెల్ల వంశరవ మాకర్షించి సంజాత మా

హములన్ మన్మథ సాయక్కత విశాలావర్ధలై పాంస వా

క్ష్యములం జీరి తరంగ ప్రస్తముల నాకర్షించి వద్గైవహి

రములన్ గృష్మ పదార్పనంబు నలిపెన రామా ! వలోకించిత.

10-789

జందులోని నదీ ఆవర్త్తలను మన్మథ బాణాల వల్ల కలిగిన గాయాలుగా ఉత్స్కీంచి శృంగార రసాన్ని సంప్రోక్షించి వాటి కామవేగాన్ని సంలక్షించాడు పోతన. ఈ నదీ సాందర్భం కొంత మారికమే అయినా దాన్ని సర్వాంగ శోభాస్వదంగా తీర్పిదీర్చింది పోతన శృంగార లేఖిని.

సరసగానవివేకం లేని మృగి మృగాలకు సైతం వేసు నాద మాధుర్యం వల్ల 'రతి' ఉదయించింది. అని మెత్తని చూడ్చులతో (10-785) అంపే ప్రణయ పూర్వక దృష్టులతో శ్రీకృష్ణుని బహుమానించాయి. ఇటువంటి భావాల్నే భక్తి రసమృత సీంధువు కర్త 'మధుర రతి' గా గుర్తించాడు. ఆ మనేళ్ళ మురళీగానం విన్న కేకినులు నాయకగమనంగా భావించాయి. అనందంతో మురిసిపోయాయి. ఈ సందర్భంలోని మఘ మయురాల నాయక నాయికా భావనం (10-782, 1127) పోతన స్వయంత్ర కల్పనం. వేసునాదం విన్న ఫేచరాల విషయంలో కొంత శృంగారాల సమ్మేళనం గోచరిస్తుంది. ఆ గానం విన్న వాటి చిత్రం కృష్ణుయత్తం అయింది.

మ ॥ జగతీజంబుల శాఖలక్కి మురళి శబ్దమృగు స్వయందముల్
మిగులన్ వీసుల ద్రవి తేగుపడి నెమింగు గృష్మారూపంబు చి
త్తగ్నై యుండగ నడ్డు పెట్టుక్కియ సేత్రంబుల్ రగన్ మూసి యా
ఖగముల్ సాక్కడి జాచితే మునిజనాకారంబులన్ గమినీ ! 10-788

మురళినాదం ఉద్దీపనకాగా అనుభావంగా కృష్ణుని రూపం చిత్రంలో మెదలి కనుతెప్ప పద్ధతిది. అది మునిజనాకారంగా భావించటంతో కొంత శృంగారాల నొక సరసన చేర్చినట్లయింది.

భిల్ల వనితలు ఆ పారి మురళిరవామృతం స్కాకి మోహాక్రంతలైనప్పుటి వారి రూపం ఒక భావ చిత్రంలూ భాసిస్తుంది.

కం॥ ఉల్లాసిత కుచభరంబుల
సల్లుడెడి సదుముతేడ సలరుల దండల్
భిల్లి యొకకె పారికచ్చెను
పాల్చేపాల కలిత యగుచు నంగన కంబే ! 10-792

ఎంతటి మోహకలిత పానా భిల్లాంగనలో సైద్ధ్యం ఉండదు. ఔగ జాతి భేదం ఉంటుంది. ఆఔగ వారిది ఏక పక్షప్రణయమే కనుక ఇది శృంగారభానం అవుతుంది. ఏషైనా మొత్తంమిద వేసునాదం వారి హృదయాల్ని శృంగారోన్నథం చేసింది.

శ్రీకృష్ణుడు అంగుళి ప్రాపిణ్యంతో సుస్వరమైన వేసుపును పూరించే సమయంలో ఏలింపాంగనలు ఆ గానాన్ని విన్నారు. రూపాన్ని దర్శించారు.

ఈ॥ భూ వీక్షిపములోడ దాపరి భుజంబుం జెక్కు గీరించి కె
మ్మానిన వేఱుపు గూర్చి సుస్వరముగా ప్రోయించుచు న్నంగుణి
ప్రోవిష్యంబు విభుందు సూప గని స్ప్రాషేశలై యుండియున్
సీవిబంధము లూడ జొక్కుదురు పో నింగిన నిలింపాంగనల్.

10-1125

ఆ నిలింపాంగనలు స్ప్రాషేశలై ఉన్నా పంచాశుగ భ్రాంతలైనారు. వారి మొలనూళ్లు జారిపోయాయి. సీవిబంధాలు వీడిపోయాయి. మోహపారవశ్యంలో నాథాంక మధ్యంలో వారిపోయారు (10-784, 1125). మనసులో చెక్కుతూనే వారు స్టాక్కిపోయారు. ఇంతటి వారి కామావేశానికి కారణమయింది వేఱుగన మాధుర్యమే. ఈ సన్నిఖేశం గోవికలకు మరింత ఉద్దీపకం. ఏరు వారన్న భేదం లేకుండా గిరులూ తరులూ త్రిలోక చరులూ కూడ మురళీ రవానికి మురిసిపోయి రసపారవశ్యానికి లేనైనారు.

కం॥ గిరు లెభ్ల జలము లయ్యిం
దరు లెభ్లను బభ్లవించె ధరణి గగన భూ
చరు లెభ్లను జెక్కీరి హరి
మురళి రవామృతము సోకి ముద్దియి! కంటే!

10-793

జందులో దృశ్యగత సర్వాంక సంగ్రహాణం ఉంది. రస టౌరవశ్యం ఉంది. ఈ మాటలు గోవికల ముఖభిలః వ్యక్తం కావటం వల్ల వారిలోని నిగూఢ శృంగార వేదన వ్యక్తమవుతుంది. వారి ఈ ‘జిలిచిరి ముచ్చుట’లకు మూలం ‘అస్యందనం గతి మతం పులకస్తరూణం’ (10-21-19) అన్న ఒక చిన్న వాక్యమే. అది ఒక వ్యాఖ్యాన సదృశ్యమైన శృంగార కందంగా అవతరించి అందగించింది. చక్కని సస్నేహశం సాక్షాత్కరించింది.

వేఱుగన మాధుర్య ప్రస్తావన సమయంలో దానికి అంగాలుగా భాసించిన గీత సృంగాల్ని గూర్చిన సమాక్షణం సమంజసనం. వాలే వ్యష్టి సమష్టి ప్రయోగ సందర్భాలు కూడ పరిశీలనార్థాలు. భాసురమైన శరద్యాసర సమయంలో

సీ॥ కర్ణావతంసిత కర్ణికార ప్రభ
గండభాగద్యుతి గడలు కొలుప
భువనమోహన మైన భూ విలసంబుతో
వామభాగానత వదన మొప్ప
నపనవ్యకర మృదులాంగుణి చాతురీ
పద్మధ్యానికి మర్మ సరణి జూప
దకాలి మిద నష్టము సాచి నిల్చిన
పద నఫద్యుతి భూమి బ్రావీకోనగ

తే॥ మాచిపించము కంరదామమును మెత్తయ
ఎలసిత గ్రామముగ నక్క వేఱు వందు

బ్రహ్మగంధర్య గీతంబు పరగ జేసె
జతుర నటమూర్తి గోల చక్రవర్తి.

10-767

మూలంలోని ‘చుకుజవేషుం’ (10-21-2) అనే పదానికి గీత స్వత్యాభినయాలను జోడించి చేసిన అవల్పకలునం ఈ అద్యక రూప చిత్రాలం. ఇది అంధుల కారాధ్య రూపంగా ఇందింటా వెలసింది. ఇది సంగీత సంపదాయాన్ని సందర్శించేసే శ్రీకృష్ణుడి నట స్వరూపం. ఆ మూర్తి మూలంగానే వేషునాద శృంగారం ఉత్సవ మయింది. అది మార వికార పోతువయింది ప్రేతలకు. ఈ ఘుట్టులో గీతానికి పడ్డ స్వరాన్ని గూర్చి పోతన సంగీత స్థితిని సుస్థిరం చేశాడు. వేషుగాన మాహాపశక్తికి ప్రేతలు సంపంచు లైనారు (10-771). ఇలాంటి సన్నివేశాలు అనేకం. ఈ అన్ని సందర్భాల్లోనూ శ్రీకృష్ణుని సాందర్భ స్వరూపాన్ని కూడ భావించుకోవాలి. రూపం లేకుండా రసాచిష్కారానికి అస్మారం లేదు కదా ! అదే రూప రసాలకున్న లంకె.

రాసక్రిడా సమయంలో శ్రీకృష్ణుని వేషునాదంలో సుందరీ ద్వయ ఏణ నిక్యాణం త్రుతి కలిపింది. అప్పుడు ఆయన ‘కామినీ జన కబరికా సాగంధిక గంధ బంధుర కరాంగుళి కినలయంబులు యతిలయంబులం గూడి వివరంబుగ మురళి వివరంబుల సారించి పూరించుచు’ (10-1081) ఉద్దీపించ చేశాడు. ఫలితంగా సన్నివేశం చోషితి బంధాలకు అలవాలమైవ సంభోగ శృంగారంగా పర్యవసీంచింది.

ఇలా మనోమాహాపాష్ము గీతస్వత్యాలతో సర్వోలోక నమోహన కారణమైంది ఈ వేషుగానం. ఆ పై అఖండ రసానందానుభూతికి భూమిక అయింది. మునులూ ఇంత రసాప్రధానులై. వేదనాదోపానన గావించిన తృప్తిగాంచక యుగాంతరంలో శ్రీకృష్ణ రసావణారంలో కమెత్కుంఠిత శృంగార కంతలై వేషు నాదకృష్ణులై తన్నాదామృత ధారలో పరవళించి పరమధన్యోలైనారు.

కౌలీన శృంగారం

శ్లో “ అన్నైతం సుఖాదుఃఖాయో రనుగతం సర్వాస్వాప్సోను యు
ద్యుతమో హృదయస్య యుత జరసా యస్మిన్నహర్యో రసః ।
కలే నావరణాత్మయి తురిణతే య త్యుపాసారే స్థితం
భద్రం తన్య సుమానుషస్య కథమహైకం పా తత్కుర్యాత్మతే ”

ఉత్తరామచరితం 1-32

ఏ దాంపత్యం సుఖాదుఃఖాదుల్లో ఒక్కలోగానే ఉంటుందో, ఏ దాంపత్యం అన్ని అవస్థల్లోనూ అంటే నంపతుల్లోనూ ఎవతుల్లోనూ అనుగుణంగా ఉంటుందో, ఏ దాంపత్యం హృదయానికి ఊరట కల్పిస్తుందో, ఏ దాంపత్యం ముదిమి ఔకిన్నా రక్తి పారించుకొపోదో, ఏ దాంపత్యం కాలక్రమంగా వరణమిన్నా స్నేహపాసారంగా నెలకేంటుందో, అట్టే

సుమానుష్ట్యం భద్రంగా ఉండాలని ఉత్తర రామచరిత నాటకంలో భవభూతి శ్రీరాముని ముఖంతః పల్చించాడు.

పోతనార్యైని శ్రీరాముడు తన నతి సీత భూవివరం చెచ్చి నపుడు ఈ విధంగా దుఃఖిస్తాడు.

మ ॥ ముదితా ! యుదీకి గ్రుంకి తీవు మనలో మాహంబు చింతింపవే వదనాంబోజము సూపే మృదువు నీ వాక్యంబు విన్నింపవే తుదిసేయం దగదంచు సీక్యురుషునై దూషించె భూపాలు దా పద గాదే ప్రియురాలి బసేన యొడన భావింప నెవ్వారికిన.

9-356

ఇందులో కళ్ళకడపటి వరకు శ్రీరామునికి సీత పట్టగల నిట్టలమైన కాలీన శృంగార ప్రతిష్ఠితం. భవభూతి చెప్పిన కాలీన శృంగార లక్షణానికి ఈ పద్యం లక్ష్మిభావం.

కులీన కాంతాగత శృంగారం కాలీన శృంగారం. అది సమాన శిలం గల దంపతుల సాంసారిక జీవన మాధుర్యసారం. కులీనలు స్నేయలు. వారు సంపదభ్లో గానీ విపదభ్లో గానీ ప్రియుని వీడరు. శిలం సత్యం బుజుత్యంతో కూడిన రహః సంభోగ లాలనలు¹⁷. సంప్రదాయ బధ్యలు. ఏరిపట్ల శృంగారమంచే విభావాను భావ సంబంధమైందే కాదు, మధుర భావన మేధైనా శృంగారమే. సాంసారికంగా వివిధ భూమికల్లో అది అనుభాత మైతుంది. అనురాగ దాంపత్యశృంగార మురళి కాలీన శృంగారంలో రవచిస్తుంది. ఇదే గార్వష్ట్య శృంగారంగా కూడ వ్యవహ్యంతం. ఏ తల్గాముఖ్య ప్రచారం కేనమే పోతన్న అమూలకంగా కన్ని సందర్శాల్ని స్వయం ప్రతిభా సంపన్నాలుగా తీర్చాడు. ధర్మార్థకామాలన్నీ కాలీనం లోనే లేనమైతాయి. ఈ కాలీన శృంగారాన్నే సంతాన పరిణతి పర్వంతం ఒకదక్షగానూ తర్వాత కుటుంబినిర్మాణంలో వచ్చే సాధక బాధకాలు ఒక దక్షగానూ పరిగణించవచ్చు. ఈ దక్షాద్విత్యంలో సర్వకామాలూ సభార్యాకంగా నిర్వహించేవే. కనుక అని అన్ని కాలీన శృంగారోత్సవాలై.

కాలీన శృంగారంలో వధువు ప్రథమగడ్చు. ఆ సప్తధుపుకు కన్ని ప్రత్యేక లక్షణ లుండాలని లోకం నిర్దేశించింది. వాలీని పోతన రుక్కిటిలో నిక్కేపించాడు.

మ ॥ త్రువక్తిన పారి పెండ్లియాడె నిజ చేతోహరిణిన మన నై భవ గాంధీర్య వహరిణిన నిథిల సంపుటారిణిన సాధు బాం ధవ సమ్మారిణి బుణ్ణుచారిణి మహాదారిద్య సంహరిణిన ను విభూషాంబర ధారిణిన గుణవతీ చూడామణిన రుక్కిణిన.

10-1780

¹⁷ ఈ న ముంచతి ప్రియం స్నేయ సంవత్సరి విపత్తువీ.

ఓం సత్యామ్రితా రహః సంభోగ లాలసా ॥

భవ ప్రకాశము, పుట.208

ఏతల్లక్షణవతి ఇరువంశాల వారికి శక్యతక్కిర్చినీ సంపత్తినీ నిమండుష్టుంది. మనోహర రూపం అభిమాన సంపర లక్ష్మి గౌరీకణ బంధుప్రీతి అతిథి పూజారతి ఉత్సవమ వధూలక్షణాలు. ఇవి కోరీన శృంగారానికి జీవనాధులు.

వధూవరులకు అనురూప లక్షణాలుంటే లోకం ఆనందిస్తుంది. మేలు కలుగు తుందని ఆశిస్తుంది. అది వారి పూర్వ పుణ్యంగా భావిస్తుంది. అప్పుడే పెండ్లి సూర్యు పంట అనే అభాషకం అర్థవంత మైత్రుతుంది.

మ ॥ తగు నీ చక్రి విదర్పురూజ సుతకున్ దధ్యంబు వైదర్పియుం
దగు నీచక్రికి నింత మంచిదగునే దాంపత్య మీ యిద్దుతిం
దగులం గట్టిన బ్రహ్మ సేర్పురి గద దర్శాపారాతిద్దు
మగ దో గాపుత జక్కి యి రమణీకిన మాపుణ్య మూలంబున్న.

10-1737

విరి సంసారచక్తం అవకంగా సాగి అనురాగ రంజితమై లోకాని కారార్యం అపుతుంది. వివాహంలో వయి: ప్రాముఖ్యాన్ని పొతన గుర్తించాడు. గార్ఘ్య శృంగార వ్యాఖ్యిక అది మూలం. భర్తకు వయోభేదం అధికంగా ఉంటే, అంటే భర్త వయోవ్యాప్తితే ఆ కాపురం మరోరూపం థరిస్తుంది.

● ॥ పద్మనయన ! మగదు ప్రాయంపువాడైన
గాపుచెట్టి కంత గావ సేర్పు
గడగి మునరి తపసి గావంగ సేర్పునే
యువతి మునరి గూర్చు లోపు దెందు.

9-64

ఆనాది బాల్య వివాహాల మీద సంధించిన బాణం ఇది. అంతేకాదు. పరపురుషుల అకర్షణల బారిసుండి తమ భార్యలను రక్కించుకేవలనిన బాధ్యతను భర్తలు గుర్తుగా లన్నది వాత్స్యాయన్క్రి¹⁸. అది ఇక్కడ ద్వానితం.

న్యయంవరంలో ఉత్తమ వరుళ్ళు మాత్రమే వథుషు ఎన్నుకుంటుంది. ॥ ఎన్నుకేవటంలో అమె వాంఛితం ఇమిడి ఉంటుంది. ఉత్తమ కస్య వరుదిలోని ఏ గుణార్థి ఎందుకోసం ఎంచుకుంటుందో లక్ష్మి నిర్ణయం విల్ప తెలియమ్మ.

లక్ష్మిన్యయంవరంలోని నాయిక 'ప్రాఢ కస్యకారత్యం'. నాయకుడు 'శృంగార చందన శితలుండు'. అమె ప్రాఢ. కనుకనే న్యయంవరంలోని 'సకల నత్యరుష జనన వర్ణసంబులు మానసించి పరిపారించి' (8-281) ముకుందుళ్ళు కేరుకుంది. అందుకు అమె మానసించిన లక్షణాలి -

సీ॥ ఆమర ముక్కెదువనై యుండవచ్చును
పరుసకు సవతు లెప్పేరును లేరు
వెలయంగ న్యాంత విభవ మీతని యిల్లు
శృంగారచందన శితలుండు
గలగ డెన్నెదు శుధ్యకారుణ్యముయ మూర్తి
విమలుండు గదిని సేవించవచ్చు
నెత్తినాడి తిరుగదు నిలుకడ గలవాడు
సకల క్యాములందు జడతలేదు

అ॥ సాధురక్కుండు షట్ట్యుర్ల రహితుండు
నాథు దయ్యైని నడపనేపు
సితడ భర్త యించు నింతి నరోజ్ఞు
బుప్పుదామకమున బూజ సేసె.

8-282

ఇలా వరనిర్ణయింలో వధూలోకం విచక్కణ కలిగి ఉండాలి. అలాగే వరుడు పురుషోత్తముడి లాగా సర్యాలక్ష్మణ లక్ష్మి కేరిన విధంగా కపురం సాగిది. అమె కేరిన కపురమే స్వాక్షు కాలిన శృంగారానికి కాణాచి.

కళ్యాణ నమయింలో కాంతామళికి మోహం మొల్లలై విరుస్తుంది. సిగ్గు మొగ్గలు తిడిగి సింగారంగా వికసిస్తుంది. స్వయింపరంలో లక్ష్మి వరుడినైపు చూపోవలేకపోయింది.

అ॥ మోహారుచుల వలన ముద్దియ తలయొవ్వు
సిగ్గు వలన బాల శిరము వంచు
నింతి వెఱగు వలన నెత్తుదు వంపదు
తనదు ముఖము ప్రాణదయితు జూచి.

8-284

అచ్చెనైన కొత్త పెర్చి కూతురు లక్ష్మణ ఇది. తెలుగునాట పెండ్లి పీటలమీది వధూవరుల వర్ధనం ఇందుకు నిదర్శనం. పరస్పర నందర్శనానికి వారువడే శహతహ దినికి కారణం. ఆ మధురక్షణాలు వారి వైహాక షష్మనకలంలో కొశ్యతంగా విలిచే శృంగార ఇష్టివికలు. పెండ్లి నమయింలో కంధ్ల కలిస్తేనే కంతుదు దండెత్తేది. అప్పటి దాకా సిగ్గు దొంతరలు ఇద్దరిని ముంచెత్తుతూనే ఉంటాయి. అదే కాలిన శృంగార ప్రథమావస్థ.

కం॥ పారి సూచిన సిరి సూడదు
సిరి చూచిన పారియు జూడ సిగ్గును బొందున
పారియును సిరియును రమలో
సరిచూపుల జూడ మరుదు సందడి వచ్చిన.

8-285

ఇలా సీగ్గు మొగ్గలు ఆ సమయంలో వధువరుల కిడ్జరికీ సహజమని భావం. అది కలీన శృంగార మధురేపల కంకురారేపణం. ఇలా నూతన దంపతులను మునురుకొన్న లభ్య తీవ్రవేగశతులు అనుభవ రనికులకే గాని బాగాతెలియవేమా! నంపుదాయ వివాహాల్లో వరుడు స్వాక్షర్తుగా నారాయణుడుగా నంబువితుడు. వధువు లక్ష్మీదేవియు. ఈ రితిగా అన్న వైవాహిక సంప్రదాయ పరిపోషణం జరగాలని పోతన ఆశయం. అందుకే లక్ష్మీ స్వయంపర ఘట్టాన్ని ఇంఠగా కలీన శృంగార రస బంధురం కావించాడు.

తీడులూ విపోరాలు దంపతుల కుల్భూన జనకాలు. నంసారులు నెలకే పర్యాయమైనా నిందులూ వినేదాలు జరుపుకోవారి. అలాచే నరదాలు వారి శృంగార జీవ షైతన్యాన్ని నిత్య నూతనం చేస్తాయని వాత్సాయన మతం. పోతన అభిమతమూ అదే. పడకటించే సారభాలు సతీపతులకు శృంగార భోగ భాగ్యాలు. అవి నిత్య శృంగారులకు అనునిత్యం ఉపాదేయాలు.

మందార వనాలు అమృత సరస్వతి లు చంద్రశిలాతలాలు పూలపాములు పరిమళ పుష్పాలు సుగంధ ద్రవ్యాలు దంపతులకు నవ్య శృంగార భవ్య భావాల్ని త్రైది చేసి వారిని శృంగారస్వాంం చేస్తాయి. మత్సుగిర్పి మదన తాండ్రపం చేయస్తాయి. కనుకనే కాలోచిత విపోర్కిడలు నల్గారి. ప్రైమ జంటల విపోరాలకూ వినేదాలకూ సరదాలకూ సారభాలకూ పడకటించే పండగలకూ లక్ష్మీనారాయణుల విపోరం ఒక ఉత్సమ ఉదాహరణం.

మ ॥ అల శైకుంర పురంబులో నగరిలో నా మూల సౌధంబు దా
పల మందార వనాంత రామృత సరః ప్రాంకేందుకాంతేప లో
తుల పర్యంక.....

8-95

ఉపవిష్టులైన రమానారాయణుల వినేదిక్కిడలు వారి తరిగిపోని కలీన శృంగారానికి దేహాలు. వారి వర్యాంక రచనా విఫానం విశేషమయింది. ఆయా బుఱువులలోని శిల్పిష్టుల కసుగుణంగా శృంగారధీపకంగా శయ్యలను అలంకరించుకోవారి. ఈ విధమైన శయ్యారచన ఒకకాల. ఇది కముకాస్త్రానికి గల అంగవిద్యలలో ఒకది. అంగనామణులకు ఇందులో అప్పకి అధికంగా ఉండటం లోకనపాజం.

పతి సమక్కణలో నవోఢ లభ్యప్రతిరుద్ధ అపుతుంది. అది కులీనపరితకు సహజం. అదే అముకు నంశేభిత శృంగారాభరణం. త్రైమహిష్మాపు గజరాజాక్రందనం విని ఉన్నపెళంగా శృంగారతల్యంమండి ‘కుచేపరి చేలాంచల’ మైనా వీడకుండా బయలైరాడు. అప్పటి ఆ మహాలక్ష్మీ స్తోత్రి గమనార్థం. అమె ‘గోవింద కరారవింద సమాకృష్ణమాణ సంవాద చేలాంచల’ (8-99)గా దివిసుండి భువికి రాసాగింది అబాలగోపాలంతే. ఈ అపద్యక కల్పనం లోకానికి అద్యుతానందదాయకమైన కనువిందు.

ఈ ॥ లాటంకాచలనంబులో భుజ నట ధృమ్యుళ్ల బంధంబులో
శాటే ముక్త కుచంబులో నద్యం చంచ త్యాంతితే శిర్డు ల

ఉ టాలేషమతో మనేహర కరులగ్గేత్తరీయంబుతో
గెలీందు ప్రభతో సురోజ భర సంకేచ ద్వులగ్గంబుతోన.

8-102

జందులోని నవవథూ రూపలావణ్ణ సంభ్రమాలు సహజం. అవే నాయకుడికి హృదయావర్ధకాలు. అమెది భువన మాహన చలత సాందర్భం. పట్టిన కొంగుతో భద్ర పరుగిదుకున్నా అదేమని అనలేనిది ఈనవోథ. అప్పటి అమె లజ్జాభిమానాలే కులీన శృంగార భావతరంగాలు.

కం॥ అడిగిద నని కడువడి జను
నడిగిన దను మగుడ నుడుగడని నడ యుడుగున
వెడ వెడ సిడిముడి తడబడ
నడుగిదు నడుగిదు జడిమ నడుగిదు నెడలన.

8-103

భర్తు సన్నిధిలోని ఈ నవోథ సందిగ్గభావ పదనిసలు కులీన కాంతా శృంగారానికి సరిగులు. అమె స్వీయ. అమెలో భోగేచ్చ మాత్రమే ఉంటుంది. అమె శృంగారపు చూపు తీవ్రలన్నీ ఆతిడిని బంధిస్తాయి. అందుకు లక్ష్మీ ప్రతిక. జందులో నవవథూ రూపలావణ్ణ సంభ్రమాలు సందర్భాన్నియాలు. అవే నాయకుడికి హృదయావర్ధకాలు. నవోథ వర్తనం ఇదే. ఇలాగా నవవథూ చేష్టిలాలు సహజంగా అధిక లజ్జ భరితాలుగా ఉంటాయి. బంధువులకు నమస్కార పూరస్కార లైనపుటి వీరి అవస్థ సుమనేహరం¹⁹.

ఇలా ప్రతివరుడూ విష్ణువులాగా నవోథపరిచరిష్టుడు కావారి. దేవతల లాగానే మానసపులు కూడ నిత్యయావసులూ నిత్య శృంగారులూ కావాలని పోతనార్యుని ఆకాంక్ష. గజేంద్ర మోకణంలోని శ్రీమన్నారాయణమూర్తి శృంగార వర్తనం పోతనగారి నిస్సిమ శృంగార ప్రియత్వానికి సంబేశం. 'కరి కరేణ కరవీదన' జరిపించే పర్యంతం పరధ్యాన లేని విష్ణుమూర్తి తన భ్యాస నమ్మ దిక చెంతసున్న లక్ష్మీనతి మీదిక సారించాడు. కథాంతంలో అమెతో చేసిన భాషణం నవోథ పరిచరిష్ట పదానికి నిర్వచనం. అతని 'సాదర నల్లప మందహాన పూర్వక ఆలింగనంతో' అమె దరహనిత పదనకమల' (8-134) అయింది. అ ష్టోత్రిలోని ఈ ఆలింగన సాభాగ్య కల్పనం నతి హృదయాన్ని ఎరిగి కరిగించే రతి పండిత లక్షణం. అది కులీన కాంతల మీద ఆలింగనం చూపే ప్రభావానికి ఉదహర్యం. ఇలా అదరింపులు ఆలింగనాలు కాలీన శృంగారానికి మూలకండాలు. రనిక భావవిదుల కిట్టిని రసాసంద సందేహాలు.

¹⁹ కం॥ చంపద్ధన కుచ్ఛారా
చుంచితట్టు క్రైత పెండికూరు రుసుల నిం
చించుక సిగ్గు జనింపగ
శాంచాల తమాజ మైక్కె బద్మాతునకున్.

నవవధువులు ఆర్థ సంప్రదాయంలో ఎలా ఉంటారో వారి దృష్టిలో భక్తు చింశనంలో దైవచింశనం ఎలా ఇమిడి ఉంటుందో లక్ష్మీవచనాలు విపులీకరిస్తాయి. విష్ణుమూర్తి శనసు అదరిస్తుంటే దానికి సమాధానమిస్తున్న లక్ష్మీ వచనాలు అందుకు నిర్దూనాలు.

కం॥ దేవా ! దేవర యదుగులు

భారంబున నిలిపి కెలుచు పని నా పని గ

కో వల్లభ ! యొమనియొద

నీ వెంటనె వచ్చుచుంటే నిలిపాధిపతి !

8-132

పోతనకు కలీన శృంగారం పట్ట గల ఆదరం జలాందీది. అలా ఆరాధించటం లోనే కులీన కంకాశృంగారం భావ నిర్వరంగా ఉంటుందని ఆయన భావం. ఇది గార్ఘ్యాంశుగౌరోల్పుణానికి మూలం. భర్త్పు భావానికి అనుగుణమైన వర్తనం భార్యకుంటే వారి గృహసేవ స్వర్ధ సీమే. ఆ కాపురంలో శృంగారం మూరుపూ లారు పండ్లే.

కులీన కంతల బులిబులి కోపం వారి ముఖానికి కోభ నిస్తుంది. నతిపతుల గిర్ధికజ్ఞులు సరసోత్కులు విరసోత్కులు వారికి ప్రాణం. ప్రణయ కలపసంతరం సాగి రతి పారవళ్యం అనుభవించేద్యం. అది స్వరణ మనోపారం. ఆ మధురానుభవం కోసమే రసిక ప్రాదయాలు ఉచ్చిర్ణురుతాయి. ఈ విషయంలో రుక్మిణితో శ్రీకృష్ణ దాడిన మాటలు రతి రపాన్య సూత్రాలు.

ఉ॥ కింకటు ముద్దు బల్యులును గింపు గసుంగవ తియ్య మోవియున్

జంకెలు శేతీజాపు లెక సక్కెములున్ నెలవంక బొమ్ములున్

గంక వీడనాదుటలు గూరిపియుం గల కంత గూదుటల్

అంకిరిలేక జన్మఫల మబ్బుట గాడె కురంగలోచనా !

10ఇ. 265

కులీన కంతలకు రతిపాండితి అవసరం. అందులోని మెలకుపతు తెలియాలి. అందు కనుకూలలుగా వారిని మార్పుకోవటం కోసమే పతు లిలా ప్రవర్తిస్తారు. తద్వారా అమితానంద పారవక్కులొఱు. ఏకత్పుణం కోసమే రసికులు గిర్ధికజ్ఞులు పెట్టుపుంటారు. వారి మనసు తెలుసుకుంటారు. కానీ అవి విజమని భావించి ప్రణయాన్ని ప్రాయంగా మార్పుకోరాదు ప్రమదలు. ఈ విషయాన్నే కృష్ణుడు రుక్మిణికి విపరిస్తారు.

చం॥ ఆలికులవేటి ! నమ్ములకు నాడిన మాటల కింత నీ మదిం

గలగగనేల ? వేటలను గయ్యములన్ రథులందు న్నమ్మగా

ఖలికిన మాట లెస్సులని పట్టుదురే ? భమదియ చిత్రముం

దెరియగ గో యే బలికింక మదిలో నిజపట్ట నేడికన.

10ఇ. 269

జని సతీ జనహృదయాలకు పతులు పెట్టే పరీకులట. అవి వారి వినేదాలలో ఒక భాగమే. అవి కాలీన శృంగారానికి శేభాస్పదాలు. అయి సందర్శాలలోనే ప్రేమ పాకాన పడేది. అప్పుడు మన్మథుడు వారి మధ్య నిలుస్తాడు. వారు పునః ప్రణయ పట్టాఖిషిత్తు లొకారు.

నాయికా ప్రణయకోప నివారక మంత్రోపదేశం చేశాడు పోతన. అది వారి పాదాలకు 'సతీ' సేయటం, అంటే పాదాలకు నమస్కరించటం. అందులోనూ త్రమం ఉంది. అది అంతిమ బాణం. దానికి తిరుగులేదు. వామసుడు చేయి చాచి యాచించినపుడు కాలీన శృంగారమూర్తి అయిన బలిచక్కవర్తి మదిలో స్మృతించింది ఆ హస్తానికి గల ప్రశ్న. దాన్ని ఈ విధంగా నిరూపించటంలో పోతన గారి గ్రాఫ్ట్ శృంగార ప్రీతి ర్యోతమాన మాతుంది. అటువంటి హస్తులాలనం తన జన్మకు చరిత్రార్థంగా సంభావించాడు బలిచక్కవర్తి. అలిగిన అదిలక్ష్మీ వశికరించు కొన్న విష్ణుమూర్తి హస్త విష్ణువునం ఇందుకు తార్కాణం.

● ३ " అదిన త్రీపతి కెప్పుబై దసుపుబై నంసోత్తరీయింబుబై

బాదాళుంబుబై గబోల తట్టెబై బాలింధుబై నూత్తు మ

ర్యాదం జెందు కరంబు గ్రిందగుట మీదై నా కరంబుంట మే

ల్లదే? రాజ్యము గీజ్యమును సతతమే? కాయంబు సాపాయమే?

8-591

కులీన కుపిత కంతా విషయంలో అంటే, గ్రాఫ్ట్ శృంగారంలో 'సతీ' తప్పగాదు. సరికదా అది నరస ప్రవర్తనం. అందుకు పాటుకు రానివారు పడతులు కారు. కనుక 'సతీ' కి మించిన తారక మంత్రం కాలీన శృంగారంలో నాయకులకు మరొకటి లేదు. అదే రథి మన్మథ మంత్రం.

ప్రవాసం నుంచి వచ్చే భర్తును దూరంనుంచే స్వాగతించే వనితల స్వీరూపం చలచ్చిత సదృశం. వారి హృదయాల్లో భర్తు భావం తణికిన లాడుతుంది. అప్పటి వారి సంత్రమం సంభావనీయం. అప్పుడు కులీన కంతలకు సిగ్గె నింగారమై ముంచు కొస్తుంది.

కం॥ శిశువుల జంకల నిడి తను

కృషణు విరహగ్ని దెలుప గృహగౌహాలన

రశనలు జాఙగ సిగ్గుల

శశిముఖు లెదురెగి రపుడు జలజాత్మనకున.

1-262

విరహ కృషణు మోహపారవశ్యం వల్ల మొలనూత్తు జారటం అసురాగ దాంపత్య మాధుర్య ద్వోతకం. ఇందులో కులీన కంతల పునస్సమాగు కంక సువిదితం. కృష్ణుడై చూచిన కుఠ్ఱంతకంతల సంత్రమం ఇది. ఇది సదృ కులీన కంతా జన సహజం. మగ దూఢ్హలేని రేజాల్లో కులీనల్లో నిక్షేక్యత్వా లన్నీంటా అనాసక్తి ప్రబలటం సహజం. శ్రీకృష్ణుడి కుఠ్ఱంతకంతలు అందుకు ఉదహరితి. వారు 'హరి బాసిన దినములందు

శరీర సంస్కార కేళి విహార హో మందిర గమన మహోత్సవ దర్శనం బొల్లస యిల్లు ॥
(1-267). భద్ర దూరదేశగుడైత భార్య క్రీడలు అలంకరణాలు సాంఘికాలైన ఉత్సవాల్లునటం పరిహాస లాడటం పరగ్యహాలకు వెళ్లటం అనే ఏదు కరుసు పరిశ్యజించాలి.²⁰ ఇది భారతీయ సంప్రదాయం. ఇలా ముమ్మార్యుల కృష్ణ కాటలు ప్రోపిత భద్రుకలే. ప్రహసం నుండి వచ్చిన భద్ర తన భార్య స్నేతిని చూచి అధరిషటం అమకు అనందప్రదం. అది ఒక కథ. ఈ వాచిక శృంగారం కౌరీన శృంగారంలో అంతర్మాగమే. శ్రీకృష్ణుడు తన శుద్ధంత కాపతల విరహకుశతలు చూచి అదరించిన వైన ఏది.

అ ॥ తిలక మేలీకి లేదు? తిలకినీ తిలకము !

పుపులు దుఱుమవా? పుపుబోటి !

కస్తూరి యలదవా? కస్తూరికాగంధి !

తెడపులు తెడవవా? తెడపు తెడవ !

కలహంన బెంపుదే? కలహంన గామిని !

కీరంబు జదివితె? కీరవాణి !

అతల బోషింతువా? లతికాలరిత దేహ !

సరసి నేలాడుదే? సరసిజ్ఞక్కి !

ఆ ॥ మృగికి మేత లిందదే? మృగుకాబలోచన !

గురుల నాదరింతె? గురువివేక !

బంధు జనుల బ్రోతె? బంధు చింతామణి !

యునుచు సతుల నడిగి నచ్చుతుండు.

1-268

వారి సంబోధనలన్నీ సాఖిప్రాయ విశేషణలే. అవి వారి ఆనురూప సంబోధనలే. ఇది ప్రోపిత భద్రుక స్వేరూప సమ్యగ్యర్థనం. ఇందులోని పరిమళ ద్రవ్యాలూ లతాహంన మృగశబ్ద పోపణాలూ శృంగార భూపణాలు. తమ భార్యలను సమయోచితాలైన ఉదాత్త భావనాభిరుచుల కాలవాలమైన ఉచిత వేష భూపాలంకృతలుగా ఉండమని ప్రాత్మహించటం సర్వకాల సర్వవస్తుల్లోనూ శృంగార పురుషుల లక్ష్మాబ. వారు జగమంతా శృంగార మయంగానే భావిస్తారు.

గృహస్త వ్యవస్థలోని ఈ భార్యలాలనం పోతన భాషంలో మహోన్నతం. భద్రుల అదరింపులో భార్యలు పరవశిస్తారు. వారు ప్రశ్నల వర్షం ఉరిపించినా ప్రశ్నుత్తరం ఇవ్వలేని పరవశలు. వారు మాటల్లోనే ఘైమరచి పోతారు. ‘బుద్ధిన విలోకించి’

20 శ్లో క్రిడాం శరీర సంస్కారం నమాతోత్సవ దర్శనం :

పాస్యం పరగ్యహా యానం త్యాగైత్తీపితభద్రుక్ “

- గాడియ శ్రీమద్భాగవతం స్కृత. 1, పుట. 185

కరయుగ్యంలో కాగిలించి కల్యాణ బాప్పెలను ఆభరణ శ్రేష్ఠులుగా ధరిస్తారు. ప్రతి కృషణ సమాప్తిమరాగ్ని అనుభవిస్తారు (1-268) దర్శ బద్ధమైన గాప్పుష్టి శృంగారంలో.

బహుపతీకుడైన వ్యక్తి తన భార్యల మనే వృత్తాల్చి గూర్చి నిశింగా భావించారి. అందరి పట్ట సమానానురాగం కలిగి ఉండాలి. అందరి అనురాగాన్ని దోషుకేవాలి. అలా కాకుంచే ఆ కాపురం ‘కళ్లుల కడలి’గా మారుతుంది. శ్రీకృష్ణుడి ఆలోచనలు (1-260) అతని భార్యల మనేభావాలు (1-263) భాగవతంలో అందుకు నిదర్శనాలు.

భర్తకు సమానురాగం ఉన్నా భార్యల మానసాల్లో భేదాలుండటం వల్ల నరకం అనుభవించిన వ్యక్తి యయాతి. ఆ ఇద్దరు ముద్దుగుమ్ముల మధ్య సమత కూర్చులేక శతమతమైన వ్యక్తిగా ఏంగిలిపోయాడు. ఒక భార్యకు అపత్యరూపమైన అర్థ శృంగారాన్ని కూర్చునానికి మరేభార్యకు భయపడుతూనే సాహసించి ఆవస్తల పోరైనాడు. ఈవ్యవహారం అంతా కాలీన శృంగారానుభవంలోని అవకశవకలకు ప్రతిరూపమే.

స్త్రీలు తమ జీవితంలో నగానట్లలను చీరసారిలను అందచందాలను ఆభరణాలను ప్రముఖంగా కోరుకుంటారు. అందులో అలంకరణాలు వారికి అరోప్తాణం. వారి ఆ శృంగార రచన చతుర్యోధాలు. అవి వప్త మాల్యానులేవన భూపణాలు. జలజలోచనుడి వద్దకు ఉత్సర్థికతో వెళ్ల శుభ్రంత కంతల వేషం ఇది.

సీ ॥ వికచ మరంద నవీన సారభ లన

సృందారకునుమ దామములు తుణీవి
చారు సుగంధ కుస్తారికా ఘనసార
మిథిత చందన పంక మెలమి నలది
కనక కుండల కనత్యంకణ నూపుర
ముద్దికా భూపణములు ధరించి
యంచిత ముక్క ఫలాంచల మృదుల ది
వ్యాంబరములు చెలువార గట్టి

తే ॥ యద్ద చంద్రుని నెకసక్కె మాడునట్టి
యికిక ఫలకల దిలకము లలర దీర్పి
పెంపు దిపింప సుడురాజ బింబముఖులు
నవ చతుర్యోధ శృంగార మవరించి.

104. 670

ఈ అలంకరణాల కేభవల్ల నతులకు నతులకై ఉత్సర్థిక అధిక మైతుంది సహజంగా. అంతేకాక నర్య రన ప్రస్తావనల్లోను ఆభరణాల కేభ భాగవతంలో నర్యునర్యుత కనిపిస్తుంది.

కాలీన శృంగారానికి భార్య ప్రాణం. అమె ఉత్తమ లక్ష్మాలతో కాలీన శృంగారానండ పొథ శిఖరాల నధిరోహిస్తుంది. అందుకే సీత తన వద్దనం ద్వారా నతులకు పరి

వళికరణ మంత్రాన్ని ఉపదేశించింది. అర్థ గృహిణీ ధర్మాన్ని ప్రబోధించింది. ఆదే ఆ మంత్ర రాజం.

అ " సిగ్గు వడుట గర్భి సింగారమును గర్భి
భక్తి గర్భి చాల భయము గర్భి
సయము బ్రియము గర్భి నరవాథు చిత్తంబు
సీత దనకు వశము చేసికినియు.

9-337

అమె వర్తనం వల్లనే లోకంలో సీతారాములు అదర్చ దంపతులై లోకారథ్యలైనారు. అంయుకే ప్రతికల్యాణ వేదిక మీద మంగళ వాద్యాలు సీతారామ కల్యాణ స్ట్రోకలుగా ప్రతిధ్యనిస్తాయి. ఉత్తమ ఇల్లాలు భర్తను చూస్తూనే 'అనంద రసమగ్ర' అపుతుంది. అలాంటి వారి కాపురంలో అనురాగ రనం తథక్కి నిత్యానందం లాస్యం చేస్తుంది. కృష్ణమందిరం నుండి తిరిగి వచ్చిన కుచేల దర్శనంతో పరపకించే ఆతని భార్యావద్రునం జందుకు నిదర్శనం.

గృహస్త వృషస్తిలో భార్యా న్యోరూప న్యోభావాలకు ప్రముఖ స్థానం ఉంది. అముకు కన్ని ప్రథాన ధర్మ లున్నాయి. భద్రను అనందింప చేసి తద్వారా అనందాన్ని పొంది అనురాగ జీవితాన్ని గడపాలి. అంయుకు అమె గార్ఘ్య శృంగార వర్తనం ముఖ్యం.

సీ " నిలయము వాటించి నిర్వాల దేహిధై
శృంగార మేప్రిధై జేయవలయు
సత్క ప్రియాలాప చమరధై ప్రాణేశు
చిత్తంబు ప్రైమ రంజింప వలయు
దాక్షిణ్య సంతోష ధర్మమేధారుల
దైవతమని ప్రియు దలపవలయు
నాథుడే పద్మతి నడచు నా పద్మతి
నడచి నద్యంథుల నడవ వలయు

అ " మార్ఘవమున బతికి మజ్జన భోజన
శయన పాన రశులు జరుప వలయు
విభుదు పతితుదైన వెలది పాతితుక్య
మహిమ బుఱ్య జేసి మనుప వలయు.

7-416

భార్య నిత్యాలంకృతగా ఉండాలి. తన వర్తనం ద్వారా భద్రను రంజించి గృహము కదా ! న్యోదీమ అని అత డనుకొనేలాగా చేయాలి. సర్వలక్షణ సంపన్ములే శృంగార రస రూపించుటారు. నతి సర్వక్రాయాల్లోనూ పతి కనుకూలవతిగా ఉండాలి. అప్యుడే గార్ఘ్యప్రాప్తి శృంగారం నెలకొనేది. అవనరమైతే నహనం వహించి భద్రను నన్నాశ్రామునిగా చేయాలి. కాపురాన్ని అనంద నందనవనం చేసి నిత్య శోభాస్ఫురం చేయాలి. 'గృహిణీ గృహభాగ్య

ముచ్యతే' అన్నట్లు ఇందిని చూస్తునే ఇల్లాలిని చూడ ముచ్యట కొల్గారి. ఇంది శేభకు ఇల్లాలే మూలం. అది ఆమె కున్న శ్యాంగార ప్రీతి మీద ఆధారపడి ఉంటుందని వాణ్ణ్యయనుడి మతం. దీన్నే అత్యుమా ముద్రతే భద్రపరిచాడు పోతన. ఏతల్లకణ పతులే 'ఉదాత్తవనితలు'. ఇంకా ఏరి చెప్పే విశేషాల్ని ఇలా గమనించవచ్చు -

శ్లో ॥ ఉదాత్త కేశాస్తుంగ మాల్య భూషణు సాదరా ॥

శయ్యాభరణ సంస్కార పరిబ్రంపమధిని ।

శైర స్నేహ కృతళ్లు చ రదాత్యాశిత వత్సలా ॥

మానయంతి చ మానార్థ నిత్యోత్సవ రణాలపిచ ।

బంధు సంబాధ ముదితా కృతళ్లు ప్రియవాదినీ ॥

ఎవమాది గుణై ర్యుక్త ముదాల్చం పరిచక్తతే' భావప్రకాశనము. పుట. 210

ఏతలుతుమ లక్షణ సంకలితలు ఉదాత్త నాయికలు. వారిదే కాలిన శ్యాంగారంలో ఉన్నత స్థానం. కనుకనే పోతన వారినే సంభావించాడు.

రతి త్రీడలో నతి చాంచిత బంధాలతో పతికనుకూలపతి అయితే వారి శ్యాంగార మాధుర్యం మనేరమం. అందువల్లనే రుక్కిచే 'పతి యే రూపము దాల్చినన్ దదనురూపం శైన రూపంబుతో' (10ఇ. 230) రతిక్రీడలో సహకరించింది. ఇందులోని అనేక రతి బంధ విశేషాలనూ ఆమె రతిపాండితినీ అభ్యూహించవచ్చు. ఇది నతిపతుల ప్రక్యానురూప సంనీధికి సిద్ధపడం.

సరస్వతిస్తుతి (1-6) సందర్భంలో పోతన ప్రతినిష్ఠ స్వాధీనపతిక కావాలని ధ్యానింప కేందు. అలగే ప్రతి భద్ర నతిహృదయ సాఖ్యవిధాత కావాలని (1-3) ఆకంక్షించాడు. కనుక కాలిన శ్యాంగారంలో భార్య పర్వతంతో పాటు పోతన భర్తుపర్వతాన్ని కూడ నిర్దేశించాడు. భద్రతు అంగవిద్యలు కామకథలు శ్యాంగార విద్యలు ఎరిగి నతి హృదయ రంజకులు కావారి. బహుభార్యానక్కడి సంగతి అయితే వేరే చెప్పనవనరం లేదు. అందరికి అన్ని రూపులై (10ఇ. 617) వర్తించారి.

గార్వస్య శ్యాంగారంలో నతిపతులిద్దరూ రతిపండితులే అయితే ఆ సంసారం రతిమన్వయ సామ్రాజ్య సైతుంది.

శ్లో ॥ పాలతుల వాలు జాపుల యంద చ్ఛాంచల్య

మఖలల నదుముల యంద లేచి

కాంతాలకములంద కెల్చిల్య సంచార

మతివల నదుపుల యంద జడిము

ముగురల పరిరంభముల యంద వీడన

మంగు కుచముల యంద పోరు

సుదుముల రములంద బంద నద్దావంబు

ముముల బాయుట యంద నంజేరంబు

కే ॥ ప్రియులు ప్రియురాండ్ మనముల బెరని కార్య
లంద చౌర్యంబు వల్లభు లాత్క సతుల
నాగి క్రిమ్యుళ్లు పట్టుటం దుక్కమంబు
రామచంద్రుండు పాలించు రాజ్యమందు.

9-334

ఆ విధమైన సామ్రాజ్య స్థావనే పోతన ధ్వయం. అదే కాలిన శృంగారానికి అటవట్టు. రాజ్యాల్చే సామాన్యంగా ఉండే లోపాలు రామరాజ్యంలో రామలోకాన్నాశ్రయించి రాణించినట్టు పోతన్న గారు కావించిన ఈ కలుసం అనల్సు శృంగార భావానుసంధానంగా భావించాలి.

‘ఏపత్తి కాలే గృహాటే పరీక్ష’ అని ఆర్యోక్తి. స్వీయులు భద్రత్వి అపద సమయంలో అదుకుంటారు. కాకుంటే ఆకులతకు లోనైతారు. అవసరమైతే కదనరంగానికైనా కదరి పోతారు. ప్రాణాలనైనాపణంగా పెడతారు. అందులోనూ తమ సహజ శృంగారాన్ని గుహిస్తారు. శ్రీకృష్ణుడు సత్యభామను యుద్ధాన్నికి వద్దంటున్న ‘నీ / మానిత బాహుదుముల మాటున నుండగ నెమిశంక?’(10 ఈ.155) అంటూ సత్య భద్ర శక్తిని ప్రశంసించింది. దానితో ఆమెను ‘బహుమాన పురస్కర దృష్టితో’ చూచి కరమలాతో గ్రుచ్చి యుత్తి ఆదరించటంతో అ మానినీ హృదయానందం నిస్సిమంగా నిర్విచింది. అమై కదనరంగంలో ఈనే అగ్రగామిగా పోరింది. శృంగార వీరాల్ని సమపాట్లలో రంగరించింది. ఇలా భద్రకు చేదేడై అర్థ శృంగార సాధనకు సహకరించింది.

లోక శ్రేయస్సు కేసం భద్ర ప్రాణాల్ని కూడా పణంగా పెట్టే సర్వమంగళ లాంటి సాహసం గల జల్లాళ్లు ఉన్నారు. పోలాపాన సమయంలో పార్యుతి -

కం॥ మ్రింగిడి వాడు విభుండని
మ్రింగిడిదియు గరణ మనియు మేలని ప్రజకున్
మ్రింగు మనె సర్వమంగళ
మంగళ సూత్రంబు నెంత మది నమ్మినదో !

8-241

అమె తన మంగళ సూత్రం మీద ఉన్న నమ్మకం కట్టి భద్రను పోలాపాన భక్తికు ప్రొత్సహించింది. కులీన ప్రీతి తమ మంగళసూత్ర బిలమే తమ భద్రలకు శ్రీరామరక్షగా నమ్మకంటారు. ఈ నమ్మకం మరే యితర శృంగారాల్లోనూ లేని మధురతర భావం.

భద్రు నమ్మిధిలో ఎన్నడూ నేరు మెదవని ప్రీతి సైతం విపత్తులో ప్రదర్శించే వాక్యమత్కుత్తుత్తి విన్నయానహం. ‘పతిభిక్షాం మహదేహి కేములమశే పద్మాపత్స’ (8-652) అని వింధ్యావధి విష్ణుమూర్తిని ప్రార్థించటంలో తన స్నిగ్ధిలో అతడి భార్య ఉంటే అమె మనసు ఎలా ఉంటుందో ఈహించుకొని తన పతిని రక్షించమని అమె ఆశ్చర్యించింది. ఇంతలే ఈ భావగ్రింత వాచికత కాలిన శృంగార శేభావహం. వారి గరవాన్ని ఉది ఇనుమడించ జేస్తుంది. అలాగే కాటియుని భార్యలు పతి శిక్ష కేసం వచ్చి -

ఆ॥ నీసు సేయు పెండ్లి నిత్యంబు భద్రంబు
పిన్ననాది పెండ్లి పెండ్లి గారు.

10-686

అని కృష్ణునితో అనటం వారి భర్తురక్షణ పరతంత్రం. ఇది అంతర్జీగూఢ భర్తు భావనాకరిక కెరీన శృంగారం. పతివినా వీరికి వేరే లోకమే లేదు.

కెరీన శృంగారరన పరమార్థం సంతాప లభిలోనే సార్థకం. ఆ సంతాపంపట్ల కలిగేదీ వాత్సల్య భావం. కొందరు దీన్ని రసంగ నిరూపించటానికి యత్నించినా శృంగార రసంలోనే అంతర్జీకంగా ఎక్కువమంది ఆలంకారికులు భావించారు. ఈ వాత్సల్య భావేల్లనిత ఘృట్లు భావతంలో ఒండు రెండున్నాయి. కుమారేదయ సమయంలో పితృహృదయం సహజంగా అతివేలానందంలో ఉప్పంగుతుంది. అది బుధుళ్ళే గన్న చంద్రుళ్ళే చూస్తే తెలుస్తుంది.

ఆ॥ బుద్ధిమంతుడైన బుధుడు పుత్రుండైన
మును పెంచి రాజు మిన్ను ముట్టె
బుద్ధిగల నుతుండు పుట్టినచే దగ్గర్డి
మిన్ను ముట్టె కేల మిన్నకుండు ?

9-385

ప్రతి తండ్రి తన తనయుడెంతలే వాడో కావాలని కలలు కంటాడు. ఆ కలలు ఫలిస్తే అతడి అనందానికి అవధులుండ విలాగే. అలాగే పుత్రుడి ఉత్సవ గుణాలు విన్న మాతృమూర్తి హృదయం ప్రేయోభావ విర్మరం కావటం నహజం. శ్రీకృష్ణుని ఉన్నతిని గూర్చి భక్త్యుమాఃతః ఏన్న యోద హృదయస్థితి జందుకు హృద్యమైన నిరర్థనం.

కం॥ పెనిమిది విద్ధని గుణములు.

ఏనుతింప యోద ప్రేమ విహ్వాల మతిర్ద్యు
చనుమొనల బాలు గురియగ
గను గొనలను జలము లౌలకగా బెగ్గిలియున.

10-1442

మాతృస్థాన సార్థక్యం కన్న కెరీనంలో స్త్రీలకు అమందానందం మరొకలే ఉండదు కదా !

పీఠాలు పెరిగి పెద్దవార్ణినా వారు సంతాపవంతులైనా వరే ! తల్లుల దృష్టిలో వారు వసించిని. భారతంలో కుంతి కూడా పాండపుల వనగమన సందర్భంలో ద్రైపదిలో ఇలాగే పహాదుష్టి గూర్చి 'కడ వసించి వీడని' పరికి, ఆమెకు అప్పగించింది. వీల్లలను చూస్తే తల్లుల హృదయాల్లో వత్సలక ఉప్పంగ వలనిందే.

కం॥ విద్ధదు ఔమైక్కిన దల్లులు
జథ్యన సంకముల సుసుచి చన్నుం తుది బా
లోద్దుగిల శ్రైమభరుసున
జథ్య వరం దదిపి రక్షిషితముల ననఫూ !

1-258

శ్రీకృష్ణుడు నమన్సురించగా దేవకీ ప్రముఖునిన ఏద్వారకూ హృదయాలు వాత్సల్యంతో ఉప్పంగాయి. ఆ తల్లుల ఆనన సీమలు అనందాత్ర తరంగితా లైనాయి. ఇదే కాలిన శృంగారం లోని మాతృత్వ మాధుర్యం.

కుటుంబ నిర్వహణంలో సామాన్య సంసారి తన భార్యను పరామర్శించే విధం వేరు. పూర్వ రంగంలోని కామ శృంగారం కాక సాంసారిక వ్యక్తి చేటు చేసుకుంటుంది. అందు మనేహారం. వారి గృహాలు కేడుకులూ కేడ్జలో బంధువుల రాక పోకలతో పెట్టు పోతలతే ఆదర సత్కారాలతో పుభాస్యురాలు కావాలి. అదే వారి కుటుంబ ధర్మం. ప్రజాతపతువు నెలకొన్న తర్వాత శారీరక శృంగారం కన్నా మానసిక అనందానికి ప్రాధాన్యం పెరుగుతుంది. మరే ఇతర వ్యవస్థలోనూ ఈ మాధుర్యానికి తావులేదు. అందుకే శ్రీకృష్ణుడు తస భార్యలను పరామర్శిస్తూ కుటుంబ సంబంధ విషయాలనే ప్రస్తుతిస్తాడు.

మ ॥ కేడుకుల భక్తి విధేయు లాదురు గదా? కేడంద్రు మీ వాక్యముల్

కడవం బాణక యుందురా? విటుభ నత్కారంబు గావింతురా?

తెడవుల పద్మములుం బద్రా రన సందేహంబులుం జాలునా?

కడమల గాపు గదా? భవన్నిలయముల గల్యాణ యుక్తంబలే?

1-265

కామ భోగ లసుభవించిన తరువాత దంపతులకు కుటుంబంలోని చిన్న పెద్దల యోగ క్షేమాలే వరమ ప్రీతికరాలు. అందులో కలిగి ప్రేమానురాగాలే వారి మానసిక పరిత్యప్తికి చరమ సీమలు. సురమాత తన సుతులైన ఇంద్రాదులు ఆడవుల పోలైనందుకు చింతించింది. భర్త కళ్యాపులవ్వా గావించిన ఈరండింపు అమెకు ప్రాణం పోనినట్టయింది. ఆతడి ధర్మప్రభోధం గృహస్త శృంగారానికి క్రిత్త సింగారం. ధర్మ నిర్వహణ సాధు సంతర్పణ అతిథి పూజనం వంది ధర్మకార్య నిర్వహణాదుల్లో నిమగ్నమైన నతి పట్ల పతికి కలిగి గౌరవానురాగాలు గార్ఘ్యా శృంగార ధర్మాలు. అవి నిత్య సందీపితాలు.

దితి కామమోహిత అయిన వద్దతి ‘వినయ ప్రతియం’ . శర్మిష్ఠ యొదరు వేచి యయాతి కడకు రావటం అనవట్య సంబంధమైన అర్థ శృంగారం. గోపికలది కామ శృంగారం, కర్మ దేవపూరుల శృంగార పరిణామం మోక్షశృంగారం. ఇలా అనేక రితులుగా గార్ఘ్యా శృంగారం భాగవతంలో సర్వ్యత సందర్భాన్నియం. కనుకనే శ్రీకృష్ణ దెంతదీ అవతారమూర్తి అయినా గృహస్త జీవన కళా నిర్వహకుడై సర్వపురపాట్లూ సాధించి లోకానికి అదరుమూర్తి అయినాదు.

ఉ ॥ వారక కృష్ణ దీప్యగిది వైదికవ్యక్తి గృహస్తధర్మ మే

పారగ బూని ధర్మమును నిర్ణయము గామము నందు జూపుచున

గోరిక మీఱ సజ్జనులకుం గతి దాన యనంగ నెప్పి సం

సారి గతిన మెలంగి నృపసత్తుమ! లోక విదంబనార్థ మై.

10A. 1323

ధర్మాన్ని అర్థాన్ని కామాన్ని గృహస్త జీవితంలో నెలకొల్పి శ్రీకృష్ణుడు లోకాన్ని జాగ్యితం చేసినట్లు భాగవతం నిరూపిస్తుంది. అతిమానుమదైన శ్రీకృష్ణుడి రాగా అందరూ వైశిక శ్యంగార నాయకులు కాలేరు. కానీ కాలీన శ్యంగార నాయకులు కావటంలో కష్టం లేదు. ఇందువల్ల ధర్మార్థ కామార్థ అందరూ చక్కగా పండించు కోపచ్చ. అనురాగ మయమైన ఈ శ్యంగార ద్యోగంతో జీవితాన్ని అనందధామంగా తీర్చి దిద్ధుకోవచ్చు.

ఈ రీతిగా భాగవతం అతిమానుష, మానుష శ్యంగార రక్షాకరం.

ఆధార గ్రంథ సూచిక

తెలుగు గ్రంథాలు

అంధ్ర భ్యోన్యోలోకము	వేదాల తియవెంగళాచార్యులు
అంధ్ర భాగవత విమర్శనము	డా. ప్రసాదరాయ కులపతి
అంధ్ర మహాభాగవతోపన్యాసములు	పుణ్యపత్రి నారాయణచార్యులు
అంధ్ర వాగ్మియకారుల చరిత్ర	బాలాంతపు రజనీకాంతరాపు
అంధ్ర వాజ్మియ చరిత్ర సంగ్రహము	క. వెంకట నారాయణరాపు
అంధ్ర వాజ్మియము - కృష్ణ కథ	డా. ధారా రామునాథ శాస్త్రి
అంధ్ర సాహిత్య చరిత్ర	పింగళి లక్ష్మీకాంతం
అంధ్ర సాహిత్య దర్శణము	వేదం వెంకట రాయశాస్త్రి
అధునికాంధ్ర కవిత్రయ శారదా సమారాధనం	డా. బొడ్డుపల్లి పురుషోత్తం
కాదంబరి రసజ్ఞత	పేరాల భరతర్యా
కావ్యలంకార సంగ్రహము	నన్నిధానం సూర్యనారాయణ శాస్త్రి (వ్యాఖ్య)
గానకళాబోధిని	యు.న.సి. పార్శ్వసారథి, ద్వారకాపార్శ్వ సారథి
తెలుగు సాహిత్యము రసాభాసము	ఇప్పగుంట మాధవరాపు
పోతన	వెంపరాల సూర్యనారాయణ శాస్త్రి
పోతన భాగవత సిరాజనము	దీ.టి.డి. ప్రమణ
భాగవతము అకాడమీ ప్రతి	బమ్మిర పోతన
భాగవత ఘైషయంతిక	కరుణార్థి (సం ॥)
భాగవతానుషిలనము	ధూఢిపాణ శ్రీరామమూర్తి
భోగినీ దండకము	బమ్మిర పోతన
ఘంధార మకరందాలు	సి. నారాయణ రామ్
శృంగారం - పోతన	బిల్లంకెండ చంద్రమార్చి శాస్త్రి
శ్రీ కృష్ణ చరిత్రము - నం. 1	బాలాంతపు సూర్యనారాయణ రాపు (అను.)
శృంగార శ్రీనాథము	వెటూరి ప్రభాకర శాస్త్రి

శ్రీ మద్భగవత రహస్యము
సంస్కృత వాజ్యయ చరిత
సంస్కృత గ్రంథాలు

ఎక్కిరాల కృష్ణమాచార్య
మల్లది సూర్యపారాయణ శాస్త్రి

అధినయ దర్శణం

పోణంగి శ్రీరామ అప్స్యరావు (వ్యాఖ్య)

అష్టోత్తర శతపిషఠ:

వావిళ్ళ ప్రచురణ

గితగేంద కవ్యము (వావిళ్ళ ప్రచురణ)

జయదేవుయు

ఉత్తరరామ చరిత నాటకం

భవభూతి

ధ్వన్యాలోకః (బొభంబా ప్రచురణ)

అనంద వద్దనాచార్య

వవరస గంగాధరం

జమ్ములమడక మాధవ రామశర్మ (అను.)

నాట్య శాస్త్రం

పోణంగి శ్రీరామ అప్స్యరావు (వ్యాఖ్య)

ప్రతాప రుద్రియం

జమ్ములమడక మాధవరామ శర్మ (అను.)

భావ ప్రకాశనం

జమ్ములమడక మాధవరామ శర్మ (అను.)

రసమంజసి

జమ్ములమడక మాధవరామ శర్మ (అను.)

రసాధ్వవ సుధాకరం

బులుసు వేంకట రమణయ్య (వ్యాఖ్య)

వాత్స్యయన కామసూత్రాలు

జయ మంగళ వ్యాఖ్య

పంచాగ్నుల ఆదినారాయణ శాస్త్రి (అను.)

వాత్స్యయన కామసూత్రాలు

రంటాల గోలకృష్ణ (వ్యాఖ్య)

శ్యంగార ప్రకాశము

జమ్ములమడక మాధవరామ శర్మ (అను.)

శ్రీమద్భగవతము (శ్రీధరియ వ్యాఖ్య)

వావిళ్ళ ప్రచురణ

అంద్ర గ్రంథం

Sringara Praksa

Dr. V. Raghavan (Commentory)